VERHANDELINGH Der TOOVER-SIECKTEN:

Met een Geschil vande
Schoot- en Steeck-vrye,
En
Wapen-Salve.
Gestelt in't Latyn by Dan: Sennertum, int
Neer-duyts door Dan: Ionctys.

tot dordrecht bij Jasper goris boecvercooper.

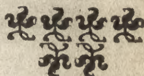
VERHANDELINGH
DER
TOOVER-SIECKTEN.

GESCHIL
van de
Schôot- en Steeck-vrije.

GESCHIL
VAN DE
WAPEN-SALVE.

Paracelsi
VRYE-KONST.

Wt verscheyde Latijnsche Boecken D. SENNERTI
vertaelt, en by een geschickt door
D. JONCTYS.

Tot Dordrecht,
Gedruckt by Hendrick van Esch, wonende
in 't Hoff. *Anno 1638.*

Edele, Geſtrenge Heere,

HEER

CORNELIS van BEVEREN,

Heeren Willemſz.

Ridder, Heer van Strevels-houck, Weſt-Yſſelmonde, &c. Raet en Rent-meeſter van Zuyt-Hollant, en Burgermeeſter der Stadt Dordrecht.

MYN HEER,

'T is den gewonen ſleur dier gener, die de vruchtẽ hares geeſts op dit Tooneel des VVerelts ten toon ſtellẽ, hare Schuts-heeren en Voeſter-vaderen, onder vviens ſorge en behoedingh ſy haren arbeyt een eeuvvigh leven loven, met op-gepronckte eeren-tijtelen te be-

groeten, en de deugden en verdienſten der ſelfdiger, met opgepofte kaken, in 's VVerelts oore uyt te blaſen. Mijn voorſtel en is niet dit gemeene padt te treden. Voor-eerſt, doordien uvver Ed: Gheſtr: verdienſten ſtaen buyten mijn begrip, te meer noch boven mijne uyt-ſpraeck: en om dies vville voor mijn deel op-neem, 't geen dien grooten Artz en VVijsgeer *Bevervvijck* niet ongevoechelick uvve Ed: Geſtr: heeft toe-gedicht:

Μοῦνος Ἀλεξάνδροιο δέμας ἔγραψεν Ἀπέλλης,
 Πραξιτέλης τε γλύφειν ἄξιος ἔσκε μόνος·
Τὰς δ' ἀρετὰς δίου γραφέμεν ὑπάτοιο ΒΕΒΗΡΟΥ
 Ἄξιος ἢ μηδείς, ἢ μόνος ΕἹΝΣΙΆΔΗΣ.

Solus Alexandri corpus pingebat Apelles,
 Solus Praxiteles ſculpere dignus erat:
CONSVLIS *eximias virtutes ſcribere ſolus*
 HEINSIVS, *aut nemo ſcribere dignus erat.*

Apel-

Apelles wierdt, uyt veell', alleen gestelt,
Te schilderen den grooten Alexander;
Praxiteles had oorlof, en geen ander,
Een marmer-beelt te snijden na dien helt.
Soo een, na eysch, sou met een vaste pen
De deugden van ons *Burger-heer* betrachten,
Dat stont alleen van *Heinsio* te wachten:
Want nevens hem ick niemant waerdigh ken.

Ten anderen, om dat uvve Ed: Gestr: haren luyster niet en vischt, uyt ons schrale lof-spraeck; aen vviens licht, gesmeedt uyt eygen-arbeyt nu al voor henē de VVerelt pinck-oogt. Koningen, en koninckłijcke eeren-gaven laet ick daer van spreken; den Dêen en Engelsman geef ick die verdienstē uyt te brommē; mijne Lants-luyden en Mede-borgerē laet ick getuygen van dien levendigē geest, tot alle heerlicke bedieningen geschickt; van dat door-vvickent oordeel, vvaer door soo gevvichtige saken soo gheluckigh vverden uyt-gevoert; van dien

dien minſamen omme-gangh, vermenght met even-ghelijcke deftigheyt, vvaer door de gemoederen, ſoo van Hooge, als van Lage, aen uvve Ed: Geſtr: verknechtet, en verbonden zijn. Het is beſt voor ons niets, dan yets te ſeggen: op dat vvy, vvillende quanſuys uvver Ed: Geſtr: verdienſten door lof-ſpraeck voor-ſetten, die ſelfdige door onmacht niet en komen te verkorten.

Dat vvy uvve Ed: Geſtr: dit een's ander mans breyn, en onſen ongeachten arbeyt in 't byſonder hayligen en opdragẽ, daer toe heeft ons uvver Ed: Geſtr: ingebore inborſt, die ſoo de eeren-gavẽ van Grooten, als d'offer-giften der Geringen met gelijcke handen op-vvickt, eẽ ſpoor gegeven. VVy doen daer uvve Ed: Geſtr; ons

toe

toe verplicht, en de ſchuldige danck-baerheyt aen verbindt : niet tvvijffelende, of ons poogen ſal uvve Ed: Geſtr: vvel gevallen. Seker, 't vetſte Offer is niet doorgaens de Godē aengenaemſt : een dunnen vvieroock-domp ſtijght ſomtijdts hooger, dan 't loeyen vā vet-gemeſte Oſſen. Aenvaerdt dan heuchelick, Doorluchte Ziel, 't geen vvy onder 't voor-ſchrift van uvver Ed:Geſtr:beroemdē naem, tot voordeel van onſen even-menſche, den Neer-duyts voor ſetten : en ('t geen uvve Ed: Geſtr: inde dachlikſe rechts-oeffeningh nu al is aengevvendt) ſtaeck de uyt-ſpraeck tot *VVieri* vollen voordeel, totter tijt toe, dat uvve Ed: Geſtr: (ontladen zijnde van ſaken van gevolgh, en dachlickſen borger-laſt) het ander oor ſynen

teghen-kamper *Sennerto* ſal verleent hebben. Midler vvijl doe God uvve Ed: Geſtr: in voorſpoet aengroeyen.

Vvver Ed: Geſtr: verplichte

D. JONCTYS. M. D.

In Dordrecht, den 1. van Oogſt-maent. 1638.

De spits-vindige listigheyt des menschẽ, uyt insicht van eer-of gelt-sucht, heeft gesmêet verscheyde schijn-wonderen, die de krachten der Natuyre schenen t'overtreffen; en bedacht veelderhande listige bedriegerijen, behendige guychelerijen, vonden en grepen, die al t'samen voor Duyvels-konsten, en op den kerf-stock der Tooverije ghe-rekent wierden. Het af-getrocken mom-aensicht deser guychelerijen, heeft by velen de Toover-kunst verdacht ghemaeckt, de achtbare geloofwaerdigheyt soo veler Verhael-schrijvers verkort, de dagelickse onder-vindinge doen wiggelen, en vele wijs-gemaeckt, dat alle't gene van de Tooverije geseght wert, een Evangelij uyt den spin-rock is. Hier door is't toegekomen, dat oock sommighe dit haer ghevoelen door openbare

ſchriften onder den man vermenighvuldigt
hebben, en door verſcheyde bevvijs-redenen
geſocht te beveſtigen. Iohannes VViërus
is een van dit getal; vviens bevvijs-rede-
nen onſen Schrijver met opſet vvederleydt
heeft. Reynald Scot, Engelſman, is als
nu in veler handen; en heeft verſcheyde met
ſyn gevoelen ingenomen. Het vvelcke be-
ſpeurende, dacht my goet, deſe Verhande-
lingh der Toover-ſieckten, vvaer in
hare krachtichſte bevvijs-redenẽ krachteloos
gemaeckt zijn, onſen Duyts-man mẽ te dee-
len; om dat ingekanckert gevoelen uyt de
gemoederen des menſchen uyt te ſnijden, den
vvegh tot godlooſheyt op te ſtoppen, en de
voorſichtigheyt des Rechters te vervvac-
keren. Dit inſicht van nootſakelicke nut-
tigheyt aen mijnẽ even-menſche, heeft over-
vvogen de vvalchlicke moeyelickheyt van
't overſetten. Het menighvuldigh miſbruyck
van

van vvaen-geloovige en boven-natuyrlicke middelen, niet alleen van Quaet-vvillige, maer oock ('t geen vvel 't gevaerlickst is,) van vele Onnoosele dagelicx gehanthaeft, dreef my aen, dit Boeck, en geen ander, haer tot een Leer-meester voor te dragen. VVant soo haest als my dit leer-stuck van desen onsen Schrijver in de vuyst quam, verdvveen alle kommer in 't verkiesen; merckende, dat hy hier in alsoo, gelijck in alle andere leer-stucken der Artzenij, die hem onsterffelick maken, sigh selvē gedragen had. VVant gelijck de honich-bietjes het suyverste des hemels-dauvvs van d'alderaenghenaemste bloempjes opvatten, door hare ingebore natuyre in honich veranderen, en in eenen klomp vergaderen: van gelijcken onsen Schrijver met een kiese naeukeuricheyt verscheyde boucken doorsnoffelende, pickt hy uyt, 't geen hy syn oordeel vvaerdigh schat; be-

beschaeft het rouwe, besnoeyt het weelderige, verlicht het duystere, vernietight 't valsche, bewaert de waerheyt; en alsoo veelderhande bloempjes uyt de lieffelickste lust-hoven van andere versamelt, en behoorlick geschickt hebbende, vlecht hy een krans, die in navolgende eeuwen syn hooft van 't rotten sal bevrijden. Leser, zijt ghy kieser dan de keurighste, kipt uyt dees krans een bloempjen, en vaert wel.

OP
D. SENNERTI
Verhandelingh
DER
Toover-sieckten, &c.
Vertaelt door den geleerden Heere,
DAN: JONCTYS. M. D.

VEranderingh van sin, van meeningh', of van oordeel,
Streckt andere tot na- en andere tot voordeel:
Voor my, men acht' en segg' mijn seggen vvanckelbaer,
Ick volgh, nu eerst bericht, Sennerti *meeningh' naer.*
Dit is de derde reys dat ick van sin verander,
Op 't stuck van Tooverij*: maer d'eerste sin, en d'ander*
Die vvaren bey gegront op ydelheyt, en vvaen.
De eerst' is met mijn jeught begonnen, en vergaen:
Alleenlick aengevvent om kind'ren te vervaren;
En geen geloove vvaert voor vveynich-meerder jaren.
Daer na, gelijck mijn eerst bedrooch mijn al-geloof,
Heeft Schot *voor* Tooverij *mijn blint gemaeckt en doof,*
En geen-geloof gebaert, en 't al-geloof verdreven.
Nu komt mijn vvaerde vrient, en Sennerts *tvveede leven,*
Om dat hy syn Romeyns soo deftighlick vertaelt,
Soo duydelick beschrijft, en bondighlick verhaelt:
Nu komt mijn vvaerde vrient met pit van vvare reden,
En stelt, voor mijn vertreck, my heel en al te vreden,
En vveet m'uyt al-en geen- een vvat-geloof te smêen,
Geloof dat niet in al bestaet, noch oock in geen.

Dus

Dus treckt ſyn ſoete tongh, mijn, naer een angſtigh vvoelen,
Wt ydelheyt en vvaen, tot een oprecht gevoelen;
En lockt mijn hert en ſin ſoo ganſch en gaer tot hem,
Als oyt een Circes ſangh, of een Sirenes ſtem.
Noch meer, geleerde Artz, die ſchrickelicke vvoorden,
Die noyt de Duyvel dan van vvare Hexen hoorde,
Die maken dat ick ducht' (behoudens uvve gunſt)
Of ghy oock t'eenemael al vry zijt van de kunſt.

In Dordrecht, den 16. Julij, 1638. 's daegs voor mijn vertreck naer Breſil.

GISBERTUS de WITH. I. C.

KORT BEGRIP.

HEr op, her op, ghy onder-aerdſche Goden:
Hoort Hypogæs ziel-teugelende reen,
Wt 't duyſter Hol, 't geen Phœbo is verboden,
En dat noyt licht, dan toover-licht beſcheen.
Hier, by 't Autaer van eygen-moeders-bêenen,
Bekleet met 't vel van menigh Miſ-geboort,
Ben ick in mijn gehaylgt gewaet verſchenen,
Ick wil, ick wil ghy mijn verſoeck verhoort.
Her op, her op, ô ghy verdoemde Schimmen,
En antwoort my, op 't geen ick vragen ſal,
Koomt voor 't Autaer uyt d'open Afgront klimmen,
En opent 't wit, van 't toe-beſtemt Geval.
Ixion hou, met 't rollend radt te ſwayen;
Schudt Sizyphe, den ſteen van 't ſchouder-bladt;
Hou Tantale, met hals en hooft te draeyen,
Door dorſt gepijnt, na 't wonder-vluchtigh nat.
Hier is de Feeſt, waer toe ghy wert geropen.
Eumenides, Megær, Tiſiphoné,
Alecto koomt, koomt herwaerts opgekropen;
Koomt Gorgones, Erinnys, Hecaté.
Erynome, die doode menſche-leden
Ten been toe kluyft, door Schemhamephoras
Beſweer ick u; koomt herwaerts opgetreden:
Ick vaylig' u voet voor 't helſche Hont-gebaſch.
Ha ramp! ô hoon! wat mach 't gedrocht weer-hou-
Ick ſweer by Styx, ick ſweer by Phlegeton, (wē?
By Erebus, 'k ſal doen 't geen u ſal rouwen,
En daer noyt Hel, noch Duyvel tegen kon.
Soo mijn Geſangh, en dees Theſſaelſche woorden,
(Meer grouſaem dan 't geen Acheron omvat,
Die Cerberus noyt ſonder ſchrick aenhoorde)
U niet verport, hier, hier in ſchuylt noch wat.

'tGeen

't Geen Pontus queeckt, Æmonia laet waſſen,
Wat Colchis voedt, Circæi bergh bekleet,
Weet ick al t'ſaem tot mijnen dienſt te paſſen;
En meer dan Hex geweten heeft, of weet.
Wat Atrax in Theſſalien oyt leerde,
Wat Tages kon, wat Zoroaſter wiſt,
Wat Circe dé, Medea oyt begeerde,
Erichtho vondt, heeft nimmer my gemiſt.
O Schim-gebroet, wilt ghy gedwongen weſen,
Daer is geen kracht die onſe kracht weer-houdt.
Siet hier, dit kruyt door toover-ſangh geleſen,
En van geen nat, dan giftigh ſpough bedouwt.
Iſt noot, ick ſal dit Slangh-gerecht opbrengen,
Verſamelt uyt 't bloet van Hæmorrhous,
Wt Dipſas gal, Ceraſtes quijl; en mengen
't Met 't gift van Sepedon, en Dryinus. (ten:
Dees Muylen-klauw heeft droppels uyt Styx grach-
Dit's 't vet van een verdoemden Perſiaen.
Wiens dooden romp de Aerd' niet waerdigh achte,
Om binnen in haer ſwarten ſchoot t'ontvaen.
Hier zijn, hier zijn de Zegels vander Hellen,
En Plutoos hant, geſchreven met mijn bloet,
Op 't duyr françijn van eyge-kinder-vellen,
Die 'k voor den Doop het hert heb uyt-gevroet.
Nu, nu ſal ick den duyſt'ren Afgront ſcheuren,
En u geheym aen Phœbo laten ſien:
U Dry-kop ſal 'k door 't Veer van Charon ſleuren,
En doen op u u eyge Furijs vlien.

SOtte menſchen, arme ſlaven,
Waerdigh om beweent te zijn:
Ley u breyn niet laegh begraven,
Nimmer liept ghy aen die lijn.

Ghy

Ghy dien Leeuw, den Duyvel dwingen;
Ghy dien Draeck, Leviathan
Door u toover-dichten dringen,
Tot u dienſten, of en an?
Neen, hy koomt gewilligh loopen,
Niet om u te dienen: maer
Om u ſonden op-te-hoopen,
Tot uw's eyge Ziels gevaer.
Neen, 't gevloeck dat ghy uytrommelt
Maeckt den Duyvel niet gedwee:
Want de woorden, die ghy mommelt,
Zijn ſijn eygen A.B.C.
O ghy dom-geſinde beeſten,
Die de Duyvelen, in 't goudt,
Als *Familiare* Geeſten,
Aen u hant beſloten hout:
Die een Woon-ſté, in u Erve,
Dien gevarelicken Gaſt,
Als u Dienſt-bôo, laet verwerven,
Waer hy op u wencken paſt!
Vaerdigh dient hy, willigh loopt hy;
Flucx volvoert hy u gebôon.
Maer wat jaeght hy, maer wat hoopt hy?
Selfs den Meeſter tot ſijn loon.
Menſch, wout ghy met wijſe ſinnen
't Stuck, als 't is, te recht bevroen,
Ghy en ſout geen ſlange binnen
In u naeckten boeſem voen.
Oey, wat rijſen my dē haren,
Och, hoe bobbelt my het bloet,
Als dit opmerck koomt beſwaren
't Binnenſt van mijn droef gemoet,
Dat een menſch, en meer, een Chriſten,
(Gruwel boven gruwelhe'en!)

Hem, door ſnoode Duyvels-liſten,
Met den Duyvel maeckt gemeen:
God ſyn Schepper gaet verſaken,
Syn Verloſſers bloet vertreedt;
Sich boos-aerdigh gaet vermaken,
In ſyn's even-naeſtens leet;
Valt den Duyvel aen de hielen,
Met ootmoedelick ontſach,
En verpant aen hem ſyn Ziele,
Door een uyt-gedruckt Verdrach.
Seght my, dwaes, wat mach u raden,
Tot dees God-vergete daet?
Zijn't byſondere weldaden?
't Is, ſoo ghy 't geheym recht vaet,
Waen van wijsheyt, ſchijn van ſchatten,
Macht, quanſuys, tot Liefd' en Haet,
Sieckt' en Doot: daer 't (ſoo ick ſchatte)
Wt den Duyvel ſelfs ontſtaet.
Al u grillen, al u grollen,
Al u wonderlick bedrijf,
Al u lellen, al u lollen
Heeft geen eene zier om 't lijf.
Maer om 't waen-geloof te ſtercken,
En te helen 't valſch beleyt,
Zijn dees noodelooſe wercken
U ſorchvuldigh opgeleyt.
Lieve, kan u 't keurigh wroeten
In het bloedigh ingewant
Seggen, wat ons ſal ontmoeten,
In een ver-gelegen Lant?
Soo ſocht Juliaen te vinden
Wt de Lever van een Vrouw,
Of hy van de Perſch-geſinde
d'Overhant bekomen ſouw.

Segh

Segh Chaldæers, kan u Becken,
Kan u Spiegel, Juliaen,
Kan ons 't Cryſtallijn ontdecken,
Hoe 't toekomendt ſal vergaen?
Sal een Sêef den Dief beklappen,
En een Bijl den Moordenaer;
Geeft een Ringh u wetenſchappen,
Of al dit de helſche Schaer?
Moet ick 't dan voor waerheyt kennen,
Dat ghy in een korten tijt
Verre Landen gaet door-rennen,
Daer ghy, wel beſtreken, zijt
In een diepen ſlaep gevallen;
Of ſal 'k houwen, dat het beelt,
Door den Duyvel, in u malle
Sinnen, onder 't ſlapen, ſpeelt?
Seght my, ſal u oogh, Triballen,
U geſicht, Illyrij,
Menſchen in een ſieckt doen vallen,
Buyten ſmaeck na duyvel'rij?
Sal een Africaenſche Stemme,
Sal een Zedigh lof-geluyt
't Bloet in d'aderen doen ſtremmen,
En den adem locken uyt?
Kan een ſacht, lief-koſend ſtreelen,
Op de kleederen gedaen,
't Kint in 's Moeders lijf verdeelen,
Dat 't met ſtucken af ſal gaen?
Door wat kracht, ghy Finnen, Lappen,
(Die voor Schutters zijt beromt)
Kan u ſchicht een man betrappen,
Die u in 't geſicht niet komt?
Is in 't Noot-hembdt, Krijghſ-geſinde,
Met een duyvels-hooft bemaelt,

Oock een ander kracht te vinden,
Dan die van den Duyvel daelt?
Sal een Wijs-geer immer droomen,
Dat een Salve kan, van veer,
In een wondt natuyrlick komen,
Slechs bestreken aen 't geweer?
Heeft een Hosty, die met seven
Missen heym'lick is begroet,
En rontomme staet beschreven
Met veel teeckenen, in 't bloet;
Heeft het voor-hoofts-vel van 't Veulen,
Nieu geboren, soo veel in,
Dat het met ons Hert kan speulen,
En ons binden aen de Min?
Laes, wat dees, en diergelijcke
Minne-dranckjes konnen doen,
Hoe'f in plaets van Liefs-gelijcken
Dickwils dulligheden broen,
Kan Lucretius (wiens Dichten
Dan eerst sullen onder gaen,
Als de Maen niet meer sal lichten)
Door syn sterven doen verstaen.
Kan 't geprick van priem en spellen
In een Beelt, een Mensch, na wien't
Is gevormt, met pijnen quellen,
Sonder dat de duyvel dient?
Is't niet lachlick, dat het knoopen
Van een nestelingh te saem
Doet een jeughdigh Man wan-hopen,
Van een echten erfgenaem?
Even-wel dat dese grillen
Niet dan al te veel geschien,
Sal noyt mensch ontkennen willen,
Die oyt menschen heeft gesien.

Maer

Maer wie ſal 't voor waerheyt achten,
Dat dit toover-poppe-goet
Door naturelicke krachten
Deſe wonder-daden doet?
Sooſe dan niet voort en ſpruyten
Wt een ingeboren aert,
Magh men redelick beſluyten,
Dat de Duyvel alles baert:
En dat hy der Hexen harten
Door dit guychel-ſpel verleyt;
Even of dees toover-parten
Sproten uyt haer wijs beleyt.
Want wanneer hem, na 't behagen
Gods, en ſyn rechtvaerdigheyt,
Wert belaſt den menſch te plagen,
Met een Sieckt', of ſwarigheyt;
Weet hy Sijne aen te ſeggen,
Dat dien man dat ongeval,
Sooſe daer dat doods-been leggen,
Ongetwijffelt treffen ſal.
Van gelijcken is't te duchten,
Of de Duyvel, doen hy Job
Onder droefheyts pack dé ſuchten,
Niet een Hex en maeckten op,
Die haer doent' heeft toegeſchreven,
Dat een wint het huys verbrack,
En 't verſlindent vuyr, gedreven
Van den Hemel, 't vee aenſtack.
Wederom, Soo van Natuyre
Yemant tot een ſieckte helt,
En de Duyvel, door 't begluyren
Van dat lichaem, ſulcx voor-ſpelt,
Speelt hy weer ſyn ouwe kuyren,
En hy blaeſt de Hexen in,

Dat die ſieckt, door haer beſtuyren,
In dien menſch heeft ſijn begin.
   Ey, wat heeft hy guychel-ſtreken,
Daer hy u het oogh mé blint,
Als de krachten hem ontbreken,
Van het geen ghy onderwint!
En ghy Duyvels Onderſatēn,
Door u eygen oogh verleyt,
Waent, dat āl het doen en laten
In u toover-tuychje leyt.
   Niet-te-min u ſondigh poogen,
En 't Verbont, het geen u heeft
Van u Schepper afgetogen,
Kan niet lijden datje leeft.
Dies ghy God- en menſch-verſtoorders,
Om u vyandtſchap met Godt,
En den menſch, als menſche-moorders
Steedts de doot krijgt tot u lot.
   Maer waer ſal men u voor keuren,
Wæn-geloovige gemoen,
Die u, door gelijcke leuren,
Voor de tooverij wilt hoen;
Die verdrooghde Wollifs-muylen
Voor æn uwe Hoeven ſlaet,
Om de toover-kracht t'ontſchuylen,
Die voor 't Vee te duchten ſtaet?
   Die u poſten gaet beſmeren
Met het eerſte ſtondigh bloet,
Om het ongeval te weren,
't Geen' ons van een Hex ontmoet?
Die door 't haen-gekray t'aenhôoren
Doet een's Nacht-hex doen te niet;
En mæckt door een Geyten-hóren
Dat de Duyvel van u vliet.

Mal-

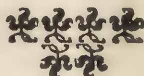
VERHANDELINGH
DER
TOOVER-SIECKTEN.

GESCHIL
van de
Schôot- en Steeck-vrije.

GESCHIL
VAN DE
WAPEN-SALVE.

Paracelsi
VRYE-KONST.

Wt verscheyde Latijnsche Boecken D. SENNERTI
vertaelt, en by een geschickt door
D. JONCTYS.

Tot Dordrecht,
Gedruckt by Hendrick van Esch, wonende
in 't Hoff. *Anno* 1638.

AENDEN

Hoogh-geleerden, ende achtbaren Heer,

HEER

DANIEL IONCTYS,

Der Medicinen Doctor.

OP

De Vertalingh van *Dan: Sennerti* Toover-ſieckten.

HEt ſuvarte Toover-ſpoock van deghe noyt beſchreven,
Van deghe noyt gekent, van deghe noyt verdreven,
By vele niet gelooft, by vele vaſt-geſtelt,
Maer efter na de kunſt by niemant oyt gemelt,
Verſcheen eerſt aen Sennert, door vviens Latijnſche pennen
Den Wijſen is gegunt het Bulleback te kennen;
Maer dat bleef ongemeen aen ons gemeene volck,
Hadt ghy haer niet geſont te vverden haren Tolck.
Hadt ghy, geleerde Vrient, de moeyte niet genomen
In't Hollants kondt te doen dat in de tael van Romen
Was eerſtelick geſeyt, die geen gelijck en vveet,
'Ten vvare dat men ſagh dat ghy haer overtreet,
Of immers niet en vvijckt. Dat Neerlant ſigh verblijde,
En nu of nimmermeer met vollen mont belijde,
Dat Romen niet een ſpreuck, ja niet een vvoort en heeft,
Dat onſe moeder-ſpraeck ons mede niet en geeft.

CORN: BOY.
J. Ctus.

Aen d'Heer

DANIEL IONCTYS *M. D.*

Overſetter van verſcheyde

Toover-ſtucken

Dan: Sennerti M. D.

DEn Rey van 't helſch gebroet, eerſt van Sennert
Volkomen, maer verwert
In Roomſche ſtof door menigh boeck verſpreyt,
Wert t'ſaem van u geleydt
Op 't Duyts Tooneel; en zijt een noodigh Tolck
Voor 't waen-geloovigh volck.
Hoe 't toe-getoovert quaet moet zijn geweert,
Wert haer door u geleert.
Soo boven-dien een hert de ſmert gevoell'
Van't tooverendt gewoel,
Ghy ſchickt het goeden raet, als Medeçijn,
Hoe't vry gemaeckt moet zijn:
Niet door 't verſet van ſpoock door ſpokery,
En looſe duyvel'ry;
Maer als een Artz door tegenſtrijdigheyt
Maeckt dat de Sieckt verſcheyt,
Soo ſtelt ghy tegens 't duyvels toover-quaet
De Godd'licke genaed:
En brengt, als Tolck, nootſakelick gerijf,
Soo aen de ziel, als 't lijf.

J. T. *M. D.*

Malle menſch, doe op u oogen,
Merck des Duyvels liſtigheyt,
Siet waer in ghy zijt bedrogen,
Speur hoe veer ghy zijt verleyt;
Hoe ghy van de rechte wegen,
En van God zijt afgeraeckt,
En het padt bent ingeſlegen,
Dat de Duyvel heeft gemaeckt.
Weet, dat diergelijcke dingen
Geene krachten zijn vergont,
Om de tooverij t'ontſpringen,
Dan door 't duyvelſche Verbont.
Soo ghy dan u hert laet brengen
Tot 't gebruyck van ſullick goet,
Gaet g'u met 't Verbont vermengen,
En ghy toovert onverhoedt.
Lieve laet die grillen varen;
Schuw die waen-geloovigheyt.
Ey, wat kan hem wedervaren,
Die op God ſyn hope leyt!
Neemt dien Stercke tot u hoede,
Die den Duyvel een gebit
In den mont leyt. Laet hem woeden:
God beweert ſyn eygen Wit.
Dat dit waer is, kan ons toogen
Nero, die 't aen 's Meeſters gonſt,
Noch aen luſt, verſtant, of poogen
Schorte, tot de toover-konſt.
Even-wel wou God niet lijen,
Dat de Duyvel hem ſou ſpoen,
Om door 's Keyſers tooverijen
Eenigh wonder-werck te doen.
Doet gelijck Philippus dede,
Koningh van het Lely-lant,

Die (wanneer hy wierd gebeden,
Dat hy 't Beeldt, dat na den ſtant
Van ſyn le'en, door Toover-teven
Was gemaeckt, in welcks gevaer
Oock 't gevaer ſtont van ſyn leven,
Wel in ernſt ſou nemen waer,)
Sprack dees koninckliјcke rede:
Siet, wie 't ſterckſte weſen ſal;
God, in 't hoeden van mijn leden,
Voor een duyvels ongeval;
Of de Duyvel, tot mijn ſchanden.
Naulicx had hy uyt-geſeyt,
Of hy heeft, met eygen handen,
't Beelt op 't volle vuyr geleyt.
Maer nu ghy, die, na 't rechtvaerdigh
Oordeel Gods, door duyvels daet,
Van een Tooveres, boos-aerdigh,
Zijt geſtelt in droeven ſtaet;
Segh, wat middel voor u qualen?
Sult ghy aen der Hexen huys
Doen een ſtuck, om Gods-wil, halen,
Tot ontlaſtingh van u kruys?
Sult ghy, om de koorts te ſchouwen,
En t'ontgaen haer droeven ſlagh,
U van alle vleeſch onthouwen,
Juyſt op Gods geboorte-dagh?
Of om 't ſelfde inſicht, dragen
Om u hals een Galge, met
Soo veel ſchreven, als ghy dagen
Van de koortſe zijt beſet?
Ghy die van S. Jans-ſieckt garen
Woudt geheel ontſlegen zijn,
Sult ghy gaen in Be'e-vaert varen,
Bloots-voets, na S. Valentijn?

Ghy

Ghy die dat vermaeck moet missen,
Daer de menschen door bestaen,
Sult ghy door u Trou-ringh pissen,
Om de toovery t'ontgaen?
Sult ghy bidden om den Zegen
Van een duyvels Toovenaer,
Of door slagen hem bewegen,
U t'ontlasten van 't gevaer?
Let doch op des duyvels loosheyt,
Merck de saeck ten rechten aen;
En alsoo mooght ghy de boosheyt,
En uw's Ziels gevaer ontgaen.
Want indien de Toover-hoeren
(Als voor desen is geseyt)
Selfs de sieckt niet in en voeren,
Door haer kinderlick beleyt;
Soo en hebben s' oock geen krachten,
Om het toover-quaet t'ontdoen:
Maer ghy moet het daer voor achten,
Dat het selfs de Duyvels doen.
Ghy dan die, 't zy door gebeden,
't Zy door slagen, of gewelt,
Van een Hex krijght, dat u leden
Werden in haer stant herstelt,
Zijt van Gode afgeweken,
En ghy bent, (ô dom bestaen!)
Tot ontlastingh uw's gebreken,
By den Droes om hulp gegaen.
Wacht u oock, van 't toover-têeken,
(U van Hexen toe-gepast)
Met dit insicht, te verbréken,
Om van 't quaet te zijn ontlast.
Want die tot dees daet vervallen,
Eysschen, swijgens, door 't Verbont,

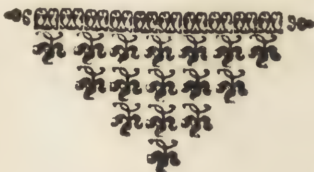
Van

Van des Duyvels wel-gevallen,
Balſem voor de toover-wondt.
Recht als offe deſe bede
Tot den Zielen-moorder de'en:
Siet, ghy zijt wel-eer met êede
In dit vaſt Verbont getre'en,
Dat wanneer men 't toover-têeken,
Waer dees Sieckt is uyt ontſtaen,
Met dit inſicht ſou verbreken,
Om het ongeval t'ontgaen;
Dat ghy dan, door u vermogen,
Selfs de ſieckt verdrijven ſouw,
En ontlaſten onſe oogen
Van den droeven tranen-douw:
Nu wel aen dan, hou beloften,
Help ons uyt dees droeven ſtant,
Wilt het toover-quaet verſoften,
Nu het teecken is verbrant.
Hier hoor ick de Waerheyt klagen:
Zijn mijn ſpieren dan verteert,
Zijn ons zenen afgeſlagen,
Wert ons kracht door kracht geweert,
Dat ghy gaet (ô ſchrale hope
Die ghy van u Schepper draeght!)
By den Afgod t'Ekron lôopen,
Waer ghy hem 't geheym afvraeght:
Dat, als ick, na 't welgevallen
Van u wreveligh gemoet,
Juyſt u ſtraf niet uyt laet vallen,
Ghy dees gruwelheden doet,
Datje dien vervloeckten Woeder
Tot u hulp en byſtant neemt,
En van my, u rechten Hoeder,
U verdwaelde Ziel vervreemt?

Leer

Leer dan ghy, die u gebreken,
U van Hexen aengedaen,
Met het duyvels toover-têeken
Te verstroyen, soeckt t'ontgaen,
Wat gevarelicke wonden
Ghy u arme Ziele geeft,
Als door dese quade vonden
't Lichaem in gesontheyt leeft.
Laet dan 't toover-teecken varen,
Dat geen krachten heeft met all',
Om geluck, of leet te baren,
Door der Hexen toover-mal.
Vliet dees middelbaer Verbonden:
Soeckt den rechten Medeçijn;
En soo mooght ghy van de sonde,
En de sieckt ontslegen zijn.

SYT JONCK.

Verhandelingh DER Toover-sieckten.

I. CAPITTEL.

Van de Tooverÿe, by de Latÿnen Fascinatio *genaemt; en of door die selfdige eenige sieckten veroorsaeckt vverden.*

'tLAtijnse woort *Fascinum* en *Fascinatio*, trecken sommige, door diē sy't voor een soorte van belesinge houden, *à fando*, van spreken; doch niet heel gevouchelick. 'T wert bequamer genomen van 't Grieckse βασκαίνω, dat is, 'k benijde; doordien de nijdige insonderheyt gelooft zijn door 't gesichte andere te konnē beschadigen. Men hout het in 't gemeen voor een soorte van belesinge, door de welcke, 't zy met aensien, 't zy met lof-spraeck, niet alleen kinderen en bedaeghde menschen, maer oock lammeren, kieckens, hinnen, peerden, en andere dieren, ja selfs wel-groeyende koren-

vruchten en kruyderen gepresen werden, datse komen te verwelcken en te sterven. Sommige van gelijcken yetwes graegh op etende, en siende sulcx van andere scherp begluyrt te zijn, staen in vreese van te mogen betoovert werden; geven daerom terstont, om van de tooverije vry te zijn, aen den begluyrder een deel van hare spijse; met eenen, gelijck *Aristoteles* verhaelt, tot hem seggende, *ne me fascines*, op dat ghy my niet en betoovere.

sect. 20. probl. 34.

Ja andere trecken oock dese tooverije selfs tot ongezielde dingē; en gelooveē, dat schoone vatē, en spiegels door 't aensien alsoo konnen betoovert en beschadight werden, datse komen te bersten. Vorders, doordien wy alhier van de verborge sieckten handelen, staet ons insonderheyt t'ondersoecken; Of oock waerachtelick door dese Tooverije eenighe sieckten konnen veroorsaeckt werden. Van 't welcke alhoewel wy onder de Kinder-sieckten oock yets gesproken hebben, soo staet ons even-wel toe, op dese plaetse, dat selfdige neerstiger t'ondersoecken.

Offer sieckten, door tooverije veroorsaeckt, gevondē werden.

part. 2. cap. 32.

Daer zijn niet weynige, die gelooven, dat niet alleen welvarende kinderen, maer oock andere menschen, door dese tooverije in een teringhe, en quade gestalte des lichaems verruckt, ja oock verscheyde andere dingen beschadight konnen werden; en dat op driederley wijse: ten eersten, door 't gesicht; ten anderē, door de stem en lof-spraeck; ten derden, door 't aenroeren en handelen. En dit haer gevoelen soecken sy te bewēren, voor eerst,

'T gemeen gevoelen.

eerst, door verscheyde vertoogen, en achtbaerheyt der Rijmers, Verhael-schrijvers en Wijsgeren.

Wat 't gesicht belangt, schrijft *Virgilius*: Tooverije door 't gesichte.

'K kan niet bevroeden wat oogh, soo stout,
Mijn teere kudde betoovert hout.

Plinius schrijft uyt *Isigono*, dat onder de *Triballi* en de *Illyrij* eenige zijn, die door haer gesichte betooveren, en ombrengen de soodanige, die sy, insonderheyt met gramme oogen, een ruymen tijt aensien. voeghter by, dat die selfdige in yder ooge twee oogen-appels hebben. en dat *Apollonides* gewach ghemaeckt heeft van soodanige vrouwen in *Scythia*, dewelcke *Bythiæ* genoemt werden; *Philargus* van 't geslachte *Thibiorum* in *Ponto*, en meer andere van soodanigen nature; welckers kenteyckens, seydt hy, zijn dese; in 't eene oogh een dubbelden oogh-appel, in 't ander een peerts gedaente; en dat alle soodanige vrouwen, die dubbelde oogen-appels hebbē doorgaens met haer gesichte schade doen, wijst hy aen uyt *Cicero*. Waer van oock *Ovidius* ghetuyge geeft: lib.7.cap.2 1. Amor.

Twee oogen-appels zijn in yder hol gesticht,
Waer uyt sy blixemen oock met een dobbel licht.

Dat de *Telchinæ*, d' inwoonders van 't eylant *Rhodos*, voor soodanige in voortijden zijn berucht geweest, blijckt uyt *Ovidio*: 7. Metamorph.

Jupijn, die walghde van die schadelicke oogen
Der Jälysische Telchinen, wierp medoogen
Wt 't hert, en smoorden haer in Neptuyns holle stroom.

En *Plutarchus* noemt het ὀφθαλμὸν βάσκανον, een betooverend oogh. Hier

geld dat spreeck-woort, *Mantis te vidit*, Mantis heeft u ghesien; waer van *Cal. Rhodiginus* gewach maeckt, en schrijft van die geseyt te werden, wien van een betoov'rend oogh yets quaets wedervaren is; en voughter by, datter een seker soorte van sprinck-hanen gevonden wert, de welcke op staende-voet, de dieren die sy aensien, eenigh hinder aenbrengen. En onder de hedensdaeghsche Schrijvers schildert *Hieronimus Vida* af, eenen ouden man, met syne ooghen tooverende, by na op deser vougen:

antiq. lecti-on. lib. 36. cap. 22.

lib. 2. Bombyc.

Het speelt noch vers in mijn geheuchenis,
Dat dit mijn oogh een vreemt gestaltenis
Aenschout heeft, van een wreeden ouden man;
Wiens grousaem aensicht stont gespannen, van
Een kouwe schors, en wiens af-schoulick oogh
Omringelt was met een bloet-rooden boogh;
Wiens voor-hooft school in vochte vuyligheyt:
Wiens kruyn met grijse borstels was bespreyt.
Hy (o bedrogh!) bracht door syn wreed gesicht
Om 'tleven, 'tkleyn gediert, 'tgeen quam te dicht
Wanneer hy in de lieve lente tijt
Gingh, daer 't geboomt den Huysman had verblijt,
Door 't bloem-cieraet, dat hare kruynen droegh,
Daer was te niet den arbeyt van de ploegh;
Daer stont verwelckt het teere bloem-gewas,
Dat daer geen hoop van vrucht meer over was. &c.

Ja 't gemeene volck waent, dat de kinderen niet alleen van nijdige, gramme en vyandige menschen konnen betoovert en beschadight werden; maer oock van vrienden en welbekende, ja selfs van haer eygen Ouders. Waer van *Plutarchus* in syne Met-gelagen, daer hy veel vande Tooverije handelt, dit heeft na gelaten: voorwaer, seyt hy, 't is u niet onbekent, hoe vele ghelooven, dat hare vrienden, wel-

5. simpos. cap. 7.

be-

bekende, en Ouders selfs een betooverend ooge mochten hebben; alsoo dat de vrouwen aen die selfdighe hare kinderen niet en willen vertoogen, nochte toe en laten, dat sy van haer lange aengesien werden. En 't geen dat meer is, sy seggen, dat een mensche hem selven, door syn eygen gesichte, kan betooveren ende hinder aen doē. Van 't welcke dien selfdigen *Plutarchus*, op d'aengewese plaetse, oock gewach maeckt. Men verhaelt, seydt hy, hoe *Eutelida* behagē in syn eygen schoonheyt nemende, van die selfdige bevangen zijnde, in een krenckte is gevallen; waer door hy de goede gestaltenisse synes lichaems, te samē met syne schoonheyt heeft verloren. En de fabel van *Narcißus* uyt *Ovidio*, is yder een genoegh bekent. lib. 3. Metamorph. fabul. 3.

Ten anderen, is't een gemeen gevoelē, dat dese tooverije door de stemme en lof-spraeck kan verricht werden. Waerom *Virgilius* seyt: Door de stemme.

Omringht het hooft met 't krans-kruyt Baccharis; Eclog. 7.
Op dat, soo daer een quade tonge is,
Die een af-schouwelicke lof-spraeck de'e,
Den rijmer niet aenjage eenigh wee.

En *Plinius* schrijft, dat in *Africa* betooverende geslachten zijn, door welckers prijsen vernietight wert 't gepresen, boomen verdorren, en kinderen sterven. Ja 't gemeen ghevoelen is, dat niet alleen de tongh van quaetwillige en nijdige menschē de kinderkens kan beschadigen; maer selfs oock de lof-spraeck die hare vrienden uyten: om 't welcke dan te voor-komē, is in voortijden, als eenigh dingh gepresen wiert, in 't gebruyck geweest by de

Griecken daer by te doen, ἀφασκάντως, by de Latijnen, *præfiscine dixero*, of ſy ſeggen wilden; Dit en ſegge ick niet om u te betooveren. En 't is oock by onſe vrouwen in 't ghebruyck, wanneer ſy kinderen, of andere ſchoone dieren komen te prijſen, daer by te vougen, *God zegene u*: Haer ſelven inbeeldende, 't en waer ſy ſulcx deden, dat als dan door hare lof-ſpraeck 't ghepreſen mocht beſchadight, of betoovert werden.

Door 't aẽroeren.

Ten derden wert gelooft, dat door 't aenroeren de betooveringh kan verricht werden. Waer van *Plinius* ſchrijft in 't boven-aen-geweſe 7. Boeck, aen 't 2. Cap. als datter in Moren-lant een geſlachte der *Pharnacum* is, welckers ſweet de lichamen, die 't aenraeckt, door een teringhe doet ſlijten. Ja, dat d'ouw wijven door 't dickwils handelẽ de kinderen konnen beſchadigen, gelooven vele; waerom ſy oock hare kinderen niet garen aen ſoodanighe ouwe vrouwen te daudeynen geven. *Ioh. Codronchius* maeckt mede gewach van een Tooveresſe, die alleenlick door 't ſachjes handelen eenes vrouwen buycks, hare vrucht heeft omgebracht.

de Morb. Veneficis lib. 2. cap. 3.

Redenen dees Toverije bewerende. Eerſte.

Ten anderen ſoecken ſy dit ſelfdige met redenen te beveſtighen; oorſaken bybrengende van alle 't gene hier boven is geſeyt. En vooreerſt halen ſy die uyt-vloeyingen en uyt-waſemingen der dampen aen den dagh, de welcke niet alleenlick uyt de dieren, maer oock uyt de kruyden en geſteenten voort-komen: Waer van *Langius* in ſyn 2. Boeck aen den 36. Brief

in 't

in 't breede handelt, die aldaer magh nagesien werden: voeghter by in't bysonder van 't gesichte, datter in 't geheele lichaem des menschen geen werck-tuygh der sinnen gevonden wert, het welcke soo overvloeyt van geesten, ende eē schijnsel uyt sigh geeft, als het ooge; en bewijst dat selfdige uyt *Suetonio*, met het vertoogh der glinsterende oogen *Augusti*, en des Keysers *Tiberij*. *Plutarchus* loopt oock op d'aengewese plaetse, tot dese uyt-vloeyingen, en uyt-wasemingen; als hy reden geeft, hoe *Eutelidas* syn selven heeft konnen betooveren. Dien goeden man *Eutelidas*, seyt hy, en alle die geseyt werden haer selven te betooveren, en schijnē my niet buyten reden 't selfdige onderhevigh te zijn. Want de gheheelgoede gestalte onses lichaems is vol gevaers; en de lichamen, soo haest sy tot den hoogsten trap der gesontheyt op-geklommen zijn, blijven niet alsoo, maer gaen af, en hellen tot het tegen-deel. Wanneer sy dan nu, in volle gesontheyt staende, haer soo wel gedaē sien, alsoo datser van haer selven verwonderen, en haer menighmaels aensien, volght aldernaest daer op, dat die goede gestalte haers lichaems koomt te veranderen, en door faute van die uytvloeyingē verergerende, betooverē s' haer selvē. Dat selfdige geschiet te lichter van soodanige uyt-vloeyingen, die ontrent de wateren en spiegels aensteuytē. Want die dampē wasemē uyt tegens die voorwerpsels, waer door geschiet, als datse, met 't welcke sy andere plachten te beschadigen, haer selven te kort doen.

Tweede, Ten tweeden bewijsen sy dit in 't bysonder met 't vertoogh der vrouwē, die haer natuerlicke sieckten hebben, door welckers tegenwoordigheydt, als *Plinius* verhaelt, den most suyr wert, de aengeroerde aert-vruchten versledderen, de enten versterven, de botten en uytspruytsels als verbrandē, de boom-vruchten der boomen, waer in sy geseten hebben, af-vallen, den glants der spiegels, selfs door 't gesichte, bedwelmt wert, den luyster van 't yvoir verdooft, en de messen plomp werden, de bye-korven uyt-stervē, het koper en 't yser den roest eet. En dat soodanige vrouwen selfs d'alderhelderste spiegels, soo sy die komen in te sien, bevlecken konnen, getuyght *Aristoteles*, en d'ervarentheyt leert het selfs. Dewijl dan in soodanige vrouwen yets groeyen kan, 't geen op de voor-gestelde maniere andere kan beschadigen, soo meenē sy niet onmogelick te zijn, dat sommige menschē, 't zy door een natuerlicke ofte elders verkregen eygenschap, souden soodanigen macht hebben, om andere te verkorten: En 't wert by meest alle de Genees-meesters voor vast gestelt, datter in 'smenschē lichaem venijnige vochtigheden konnen groeyen, de welcke, gelijck als *Galenus* leert, meesten-deel van de natuyre na d'alder-uyterste deelē onses lichaems plegen versonden te werden. Hierom en ist geen wonder indien die menschen, in de welcke soodanige vochtighedē zijn, andere door 't gesichte, uyt-aseming, en 't aenroeren beschadigē.

lib. 17. cap. 15.

lib. de insomn. cap. 2.

3. de locis affect. cap. 7. & 6. de loc. aff. cap. 5.

Derde, Ten derden brengen sy 't vertoogh by der ge-

gener, die met d' ontſtekinge der oogen gequelt zijn, waer van de Poëet:

Wanneer geſonde oogen ontſteke oogen ſien,
Dan ſiet men't quaet van deſe, in d'ander oogen vlien.

Ten vierden ſtellen ſy van gelijcken voor 't vertoogh van andere dieren, die door haer geſichte hinder doen. Soo ſeggen ſy van den *Baſiliſcus*, dien ſelfdigē ſoo ſchadelick te zijn, dat hy machtigh is, alleen door 't geſichte, den menſche en andere dieren om den hals te brengen. Van de Wolven verhalen ſy, dat wanneerſe den menſch eerſt komē aen te ſien, dat dē menſch als dan op ſtaende voet ſyn ſprake verlieſt: waer van *Virgilius:* Vierde. Eclog. 9.

— *Lupi Marin vidêre priores.*

De wolven hebben Mærin eerſt geſien.

Ten vijfden zijnder ſommighe, die dat ſelfdige uyt de krachten vande Inbeeldinge ſoecken te beweren, en verhalen in 't langh hoe krachtigh de werckingē van die ſelfdige zijn, en hoe grootē macht ſy hebben, om de vochtigheden te verderven, en 't lichaem aen te taſten; en, gelijck *Cornelius Agrippa* daer van ſchrijft, ſtellen vaſt, dat de bewegingen des gemoets, die de inbeeldinge volgē, doordien ſy wonder heftigh zijn, niet alleen konnen beroeren dat lichaem in 't welcke ſy zijn, maer oock met hare werckingen konnen overklimmen, in een ander lichaem, alſoo dat ſy wonderbaerlicke indruckſels konnen voort-telen in de elementen, en andere dinghen die van buyten zijn, en mede alſoo eenige ſieckten des gemoets, of des lichaems konnen wech nemen, Vijfde. de occult philoſ. lib. 1. cap. 56.

men, of aenbrengen; en dat de Ziele heftigh als op-getogen en onsteken zijnde, door een stercke inbeeldinge, kan veranderen de ghesontheyt of kranckheyt, niet alleen van 't lichaem in 't welcke sy ghesmeet is, maer oock van vreemde lichamen. Sommige vougender by, dat de geesten van de inbeeldinge bedorven en bevleckt zijnde, wederom de lucht komē te besmetten en t'ontsuyveren; niet anders dan ghelijck de lucht van 't gesicht der quaet-aerdighe starren besmet en bedorven pleeght te werden.

Plutarchi gevoelen van dese Tooverije. lib. 5. Sympos. cap. 5.

Van dese verschilt *Plutarchus* in ghevoelen niet, de welcke de nijdigheyt eē oorsaeck van dese tooverije stelt. Ick segge stoutelick, seyt hy, dat alle de bewegingen des gemoets, in de soodanighe, alwaer sy langh gehuysvest werden, melancholijcke gestaltenissen voorttelen. Dese nu de natuyre als verkracht hebbende, en byna door alle voor-vallende saken verweckt werdende, treckē dickwils die menschen, tegens harē danck, in hare als eygene en aengewende ontroeringen. *Korts daer aen:* 't en is dan geen verwond'rens waerdigh, indien de soodanige, de welcke als een eygenwesen van benijdē en betooveren hebben aengenomen, oock tegens hare wel-bekenden, door een sonderlinghe eygenschap, werden aengevoert; maer aengevoert zijnde, verrichten sy 't geen de natuyr gewent is, ende niet het geen sy willen. Gelijckerwijs het nootsakelick is, dat een ronden bol bols-gewijs; en een langworpigen rol rols-gewijs beweeght

wer-

werde; alsoo is 't oock nootsakelick, dat een menschen in sulcker vougen van de nijdigheyt aengedaen, nijdighlick tegens alle aengedreven werde. *En op die selfdige plaets:* Die menschen alsoo van de nijdigheyt aengedaen, slaen somtijts sterck op eenigh dingh hare ooghen, dewelcke, in ordere naest by de Ziele vervought zijnde, en hare quaet-aerdigheyt aengenomen hebbende, even als vergifte pijlen aentreffen; daer geschiet, soo ick achte, niets buyten reden en geloof, indien de soodanige door haer gesichte schade doen.

Hier uyt schrijft *Heliodorus* in dẽ selfden sin. Dese lucht, seyt hy, de welcke ons heeft omtogen, indringende door de oogen, neus-gaten en andere doorgangen tot in 't binnenste van ons lichaem, mede met haer invoerende de van-buyten-aen-gekomẽ hoedanigheden, hoedanigh sy in-gevloeyt is, soodanigh een gedaente teelt sy oock in die gene, die haer ontfanghen heeft. Soo wanneer dan yemant met nijt ontsteken zijnde, eenige schoone dinghen begluyrt, vervult hy de omvloeyende lucht met een schadelicke hoedanigheyt, en schiet syn eygen geest, vol van bitterheyt, in al 't geen daer ontrent is. Welcken geest, door dien hy fijn is, dringht door tot het mergh en geesten; en soo gedijt velen de nijdigheyt tot een sieckte, de welcke met dẽ naem van Toоverije gedoopt wert.

lib. 3. Hist. Æthiop.

Ten laetsten, wat in 't bysonder de stemm' belangt, sommige dichtẽ de stemm' en woorden wonderbare krachtẽ toe, en brengen veel voort

voort om dat ſelfdighe te beveſtigen. Hoe krachtigh, ſeggen ſy, de welſprekentheyt zy, om de gemoederen verſcheydelick te leyden, is genoegh bekent. En ſoo is ooçk de kracht van de Muſijcke, de welcke de menſchen tot danſen, ſpringē, gramſchap, droefheyt, medeboogentheyt en wapenen kan verwecken. En dat die bewegingen des gemoets eē groote kracht hebben om onſe lichamen te veranderen, twijffelt niemant. Sy meenen oock ondervondē te zijn by ervarentheyt, dat door 't uyten vā eens Out besjes prevel-praet, ſommige kinderen ſieck werden, andere ſterven, ſwangere vrouwen miſvallen, ſommige uytteren, verſcheyde met ſware pijnen aen-getaſt werden.

Andere daer-en-tegen ghevoelen, dat alle 'tgene van deſe tooverije geſeyt wert, valſch, en voor een praetjen te houden is. En doordien vvy driederley manieren van betooveringen hebben voor-gheſtelt, als namelick, die geſchiet door 't gheſicht, door de ſtemm' en door 't aenroeren; ſoo beweren ſy, dat door geen van deſe drie yemant kan betoovert of beſchadight werden. Want doordien 't gheſicht voltoyt wert, niet door eē uyt-ſchieting van ſtralen, maer door 't ontfangen der ſichtelicke af-beelſels, en een in-blijvende werckingh in den menſch is, ſoo kan in geenderley wijſe yemant door 't gheſichte een ander beſchadigen. De ſtemme oock, doordien ſy maer een voor-worp van 't gehoor is, hindert door ſigh ſelven niemant; alſoo is oock in de

woor-

woordē selfs geene kracht te vinden. Nochte oock het aenroeren, voor soo veel het soodanigh is, kan yemant hinderen, insonderheyt wanneer de kleederē maer alleen gerocht werden, 't en ware die gene, die raeckt, met eenē het lichaem 't geen hy raeckt, eenige veranderinghe aenbracht. Doordien dan dit alles waerachtigh is, sal 't hier nae breeder van ons bewesen werden.

Cardanus, al-hoe-wel hy drie hooft-verschillen deser tooverije voorstelt, d'eerste, die uyt de vreese voort komt; d'ander, die uyt vreemde woorden veroorsaeckt wert; de derde, die uyt 't aenroeren, slaen, en scherp aensien verricht wert: nochtans soo schijnt hy alle dese drie te brengen tot de inbeeldinghe en verschrickinge, als hy schrijft, dat de kinderen door 't afschouwelick gesicht der ouw wijven, en 't schitteren der katten-oogē verschrickende, met de vallende sieckte getroffen werden, en komen te sterven. Maer al-hoe-wel het niet beneent kan werden, dat de verschrickinge, vreese en inbeeldinge eenige sieckten, en die oock selfs verborgen en quaet-aerdighe, kan veroorsaken, en dat de kinderen door verschrickingen de vallende sieckten konnen op den hals halen: nochtans en gelt dat tot dit geschil van de tooverije niet. Want hier en wert niet gevraeght, of den mensch door de bewegingen syns gemoets, als vreese en verschrickinge, syn selven kan te kort doen: maer hier in bestaet 't verschil, of yemant een ander door 't gesichte of stemme kan beschadigen. Want de

Cardani gevoelen van de tooverije. lib. 1. de Venen. cap. 17.

de kinderen; de welcke men ſeydt betoovert te werdē; en ſien menighmaels, noch en kennen die gene niet, die men betrout haer te betooveren, konnen daerom oock door 't aenſien van die ſelfdige niet verſchricken.

't Gevoelen des Schrijvers.

Op dat wy dit gheſchil mochten ſlechten, dient voor-eerſt onderſcheyt ghemaeckt te werden in de veel-ſinnigheyt van dit woordt *Faſcinum*. Want doordien dit op driederley wijſe kan ghenomen werden, ſoo en iſt oock geen eē, maer drie verſchillen, offer ſieckten ghevonden werden, door deſe tooverije veroorſaeckt. Voor-eerſt wert deſe tooverije genomen in den gemeenen ſin, die ons by de Rijmers voor-koomt, en over-al in den mont en 't herte van den gemeenen man is, te weten, voor een beſchadigingh, de welcke gelooft wert door 't geſichte, of lof-ſpraeck verricht te werden: waer van wy boven eenighe vertoogen hebben by-gebracht:

d'Eerſte beduyding van't woort *faſcinum*.

'K kan niet bevroeden wat oogh, ſoo ſtout,
Mijn teere kudde betoovert hout. En,
Omringht het hooft met 'tkrans-kruyt Baccharis; &c.

En doordien de vrouwen haer ſelven wijs maken, dat ſy door 't prijſen der kinderen, die ſelfdige mochten beſchadighen, 't en waer ſy daer by deden, ***'t is niet geſeyt om u te betooveren***, of *God Zegene u*.

De tweede.

Ten tweeden wert ſomtijts deſe tooverije genomen voor een beſchadigingh, die yemant door een verborge uyt-vloeyingh en uyt-waſemingh, uyt een ſchadelick en vergiftight lichaem, wert toegevoert: welcke tooverije, indiē ſy anders tooverije magh genoemt werden,

den, geheel natuerlick is, als hier na sal ghe-
seyt werden. En in desẽ sin wertse gestelt van
Langio voor eẽ uyt-vloeyinge een's venijnigen lib. 2.
damps, uyt een schadelick lichaem, in natu- Epist.36.
re van andere lichamen verschillende; van
welcken, 't zy door 't ghesicht, aenroeren,
nijdigheyt, of venijnigheydt van een quaet-
sprekende stemm', en tongh, door uyt-wase-
mingh van dampen, de gestalte en geest van
andere lichamen besmet wert, waer door sy
komen te verdorren en uyt te teren. Al-hoe-
wel *Langius* in dese bescheydene verklaringh
niet en schijnt te blijvẽ by de uyt-vloeyingen
alleen, maer, na 't gevoelen van 't ghemeene
volck, niet heel gevoeghlick 't gesicht, nij-
digheyt, en een quaet-sprekende tongh daer
by vought.

Ten derden isser een tooverije, *Fascinatio* De derde.
Magica genaemt, de welcke niet anders en is,
dan een belesinge en duyvelsche vergiftingh:
in welcken sin *Balduinus Ronsaus* het woort
Fascinum genomen heeft, in synen 50. brief,
in welckers inschrift als hy belooft geschiede-
nissen deser tooverije te sullẽ verhalen, brengt
hy niet anders voort als duyvelsche wercking-
gen der swarte konste. Op dat wy dan van ver-
scheyde saken en geschillẽ bescheydelick mo-
gen handelen, staen wy toe de tweede en der-
de soorte van dese tooverije; dan osse eygent-
lick tooverijen moghen ghenoemt werden,
twijffelen wy.

En voor soo veel als de tweede soorte be- Dese too-
langht, wy hebben hier boven door redenen verije on-
eygentlick
genomen.

en

en vertoogen bewesen, datter verborge uyt-vloeyingen zijn, door de welcke verscheyde verborgte sieckten, soo venijnige alleen, als mede besmettelicke ingevoert werden: en dat die invloeyingen eensdeels zijn kleyne lichamelicke sierkens, uyt-wasemende uyt de lichamen, ten deele geestelicke, de *species sensibiles*, of sinnelicke affetsels gelijck. Doch dese magh eygentlick den naem van tooverije niet voeren; maer de sieckten die daer door verweckt werden, behooré tot de besmettelicke en venijnige sieckten, van de welcke wy voor desen gesproken hebben. Want soo wanneer yemant van eé ander met de pestilentie, spaensche pocken, of schurft besmet vvert, of d'ontstekinge der oogen van yemant deelachtigh wert, of soo een visscher door den visch *Torpedo* met lammigheyt geslagen wert, of yemant door eenige verborge uyt-vloeyinge van een *Basiliscus*, Serpent, Padde, of diergelijck ander dier beschadight wert, die konnen eygentlick niet geseyt werdé betoovert, maer vergiftight te zijn. En d'eyge beduydenis van 't woort *Fascinum* selfs, strijter tegen; 't welck voor-koomt van 't Grieckſche βασκαίνω, dat is, 'k benijde, en βασκανία beduyt eygentlick nijdigheyt. *Invidere*, benijden, als *Cicero* getuyght, gebruyckten d' Ouden voor *nimium videre*, al te scherp te sien. Want wie een ander benijt, en kan van de gheluckſaligheyt en goederen van die gene die hy benijt, syne oogen niet af-wenden. Waer op dit van *Horatius* slaet;

Daer

Daer wert mijn welstant niet begluyrt,
Van een benijdent oogen-licht;
Dat overdwars syn stralen stuyrt
Op mijn geluck, te groot, te dicht:
Verborgen Nijt, die lange duyrt,
In een venijnigh hert gesticht,
En quetst my niet met haren schicht.

Welcke beduydinge van tooverije niet gemeens heeft, met de natuerlicke uyt-vloeyingen. En daerom, al-hoe-wel die uyt-vloeyingen niet en konnen geloochent werden, soo moet nochtans haer dien naem van tooverije niet op-gedicht werden; op dat wy niet en schijnẽ die waen-geloovige en valsche tooverije een plaets te gunnen. En die uyt de gemoederen van't gemeene volck het waen-geloof wil uyt-roeyen, moet oock dẽ naem selfs geen plaets laten.

Wat de derde soorte belanght, wy sullen in 't navolgende beweren, dat door die selfdige eenige sieckten veroorsaeckt werden. Want gelijck de duyvel de soodanige, met dewelcke hy een verbont gemaeckt heeft, inblaest, dat soo wanneer sy eenige dingen van geender waerden, 't zy op de dorpels der huysen, of onder de bed-steden komen te verbergen, dat sy door die selfdighe sullen uyt-voeren soodanigen werck, als sy soeckẽ te verrichten; daer nochtans sulcx alles door de werckinge des duyvels geschiet: van ghelijcken maeckt hy oock dese vergifters wijs, als dat sy die gene, dewelcke sy soecken te beschadigen, souden leep aensien, eñ ongeval toe-wenschen; ondertusschen en verricht sulcx 't ghesicht of de

ſtem niet, maer de duyvel ſelfs is werck-meeſter van al dat quaet, 't geen den menſch of 't vee aentreft. Waer van I. C. *Scaliger* in ſyn 349. Oeffeningh. De duyvel, ſeyt hy, doet dit, niet om dat hy dē menſch ſoude ſtercker maken, maer om dat hy hem door ſyne licht-geloovigheyt ſou bedriegen, ende hem een mede-genoot makē ſoo van de godlooſheyt, als van de eeuwige verdoemenis. De duyvel ſelfs dan voert dit uyt. en deſen ſotten en onſinnigen menſch, gelooft ſulcx door ſyne woorden verricht te werden. Soodanigh is ſonder twijffel gheweeſt dien Ouden man, van den welckē wy hier boven uyt *Hieronimo Vida* gewach hebben ghemaeckt; van gelijcken die Oude vrouwe, waer van wy uyt *Babtiſta Codronchio* verhaelt hebben, de welcke lief-koſende, dē buyck ſtreelde van eē edele Juffrou door welck aen-taſten ſy ontroert werdende, heeft terſtont ghevoelt een ongewone beweginge van de vrucht, en korts daer aen de vrucht ſelfs, in ſtuckē vermorſelt, met groot gevaer haer 's levens, af-geſet. Dien ſelfden *Codronchius* verhaelt mede, op d'aen-geweſe plaets van een ander oudt wijf, dewelcke als ſy met haer hant aengeroert hadde den buyck van eē ſwangere vrouwe, heeft ſy na ſes maenden in 't onderſte des buycks groote ſmerten beginnen te ghevoelen, en heeft ten leſten, willende haer gevough doen, door den ſtoelganck gelooſt graten, beenderen, en ſtucken houts, na welckers loſingh ſy van de ſmerte is bevrijt geweeſt. De *Telchina*, waer van boven

lib. 1. de Morb. Veneſ. cap. 3.

ven uyt *Ovidio* is gewagh ghemaeckt, ſtel ick mede liever by deſe duyvelſche vergiftingen, als by eenige natuerlicke uyt-vloeyingen; van gelijckē oock die betooverende geſlachten in *Africa*, waer van *Plinius* in ſyn 7. Boeck aen't 2. cap. ſchrijft. Maer die duyvels-konſten en moetē met deſe tooverije niet vermengt werden. Wel is waer, 't en kan niet beneent werden, dat dit woort *Faſcinatio* ſigh dicwils uytſtreckt, tot de ſwarte konſten toe; waer uyt *Nicolaus Iaquerius* ſynē boeck tegens de Swarte-konſtenaers en Duyvel-beſvveerders ghenaemt heeft, *Flagellum hæreticorum faſcinariorum*. En *Franc. Ronſæus*, als geſeyt is, ghebruyckt het woordt *Faſcinum* in plaets van de ſwarte konſte. Maer die beduydeniſſe is oneygen, gelijck de gront van 't woort, hier boven voor-geſtelt, ſelfs uyt-druckt. En velen, ja ſelfs de vrienden, wert, na 't gevoelen van 't gemeene volck, deſe tooverije opgedicht; in de welcke nochtans in't minſte geen achterdencken is van eenige duyvels-konſten.

Soo iſſer dan noch overigh de eerſte ſoorte van tooverije, die ons voorkoomt in de boecken der Rijm-ſchrijvers, eñ alom in den mont en 't herte van den gemeenē man plaets heeft; by den welcken gelooft wert, gelijck blijckt uyt het boven-verhaelde, dat oock ſelfs ſonder verborge uyt-vloeyingen, of beleſingen en duyvels-konſten, yemant door 't geſicht, ſtemm', of lof-ſpraeck alleen kan beſchadight werden. Datter ſoodanigē tooverije zy, ſtaen wy niet toe, en ſeggen, dat door die ſelfdige

geene sieckté en konné veroorsaeckt werden; maer dat al 'tgene daer van gemeenlick geseyt en gelooft wert, valsch en waengeloovigh is; en dat al 't gene boven verhaelt is om die tooverije te bevestigen, maer alleen van die verborge uyt-vloeyingen, of duyvelsche beswe-ringen moet verstaen werden.

Of men door 't gesicht betooveren kan.

En voor-eerst wat 't gesicht belangt, doordien 't gesicht is eé in-blijvende wercking, en voltoyt wert door 't ontfangen der sichtelicke af-beeltsels, en niet door 't uytschieten der dierlijcke geesten; en dat het gesichte, voor soo veel het soodanigh is, van het voor-worp yets ontfanght, en niet in dat selfdige werckt: soo blijckt hier uyt genoeghsaem, dat niemant door 't gesicht, voor soo veel het soodanigh is, eé ander eenigh hinder kan aendoen. Ondertusschen willen wy niet beneenen, als dat, ghelijck uyt 't gheheele lichaem, alsoo oock uyt de oogé eenige uytvloeyingé geschieden, en dat daer door d'ontstekinge der oogen kan besmettelick zijn. Ja indien yemant wil beweren, als datter uyt de oogen van sommighe lichamen, op een verborge maniere qualick ghedaen, als daer zijn de lichamen der ouw wijven en Toovereffen, soodanige quaet-aerdige uyt-vloeyingen konné uyt-gelaten werden, door dewelcke andere, insonderheyt de tendere lichamen, en min-machtigh om tegen-staen van de jonghe kinderen konnen beschadight werden, ick wil met dien niet twisstigen; doordien oock de pockige ontstekinge der oogen geseyt wert besmettelick te zijn.

Doch

Doch dese quetsinghe en sou niet anders ghe-schieden als door de ogẽ, gelijck't in d'ont-stekinge der ooghen sich toe-draeght. Het denckt my dan gelooffelicker te zijn, dat uyt de oogen maer seer weynige uyt-vloeyingen voortkomen, doch vry meer uyt den mont en neusgaten, den welcken ghevoeghlicker die werckingen werden toe-geschreven, die sy de ooghen op-dichten. Voorwaer, die aen de pest leggen, en sullen niemant door haer ge-sicht, maer wel door dampen, soo uyt den mont, als oock 't gheheele lichaem uytwal-mende, besmetten. Daerom staet hy buyten schoots, die alleen van den besmetten gesien wert; maer die van na by met den selfdighen omgaet, alsoo dat hy den wasem, soo uyt den mont, als uyt 't geheele lichaem uytwalmen-de, kan ontfangen, die en is buytẽ gevaer niet.

Ten anderen ist even-eens met de stemm' ghelegen. 'T is waer, dat by alle volckeren dit gevoelen is ingewortelt, als dat de stemm' en lof-spraeck schaden kan, om 't welcke dan te verhoeden, als boven oock gheseyt is, de Grieckẽ dat ἀφασκάντως, de Latijnẽ *Præfiscine Dixero* ghebruycken, de Duytsen, *God Zegene u*, daer by doen. Doch dit is eẽ valsch en waen-geloovigh gevoelen, op geene rede-nen gegrontvest. Maer soo yemant een ander door de stemme quetst, sulcx geschiet eerder door die quaet-aerdige en sieckt-telende uyt-vloeyingen, die uyt den mont met de stemme uyt-vliegen. Welcke oorsaeck nochtans in de lof-spraeck geen plaets en heeft. Want door-

Of door de stem.

dien die gene, die kinderẽ of yets anders prijſen, meeſten tijt geſont, eñ niet ſieck en zijn, nochte oock altijdt ſoo na by zijn, als dat den damp, waſemende uyt haren mont, de kinderen kan bereycken: ſoo en kan oock op deſer vougen geene ſchade geſchieden. En ſchoon genomẽ al, dat de lichamẽ deſer ouw wijven, de welcke gelooft werden de kinderen te beſchadigen, een quade gedaente hadden: ſoo en kan even-wel uyt hare oogen ſoo grooten menighte van waſem niet voort-komen, die de kinderen ſou moghen hinderlick zijn; en ſchoon datter meer uyt haren mont uyt-waſemde, ſoo zijnſe nochtans dickmaels ver van de kinderen af-geſcheyden, alſoo dat ſy haer oock op deſer vougẽ niet beſchadigen konnẽ. Ofte indien ſy immers haer hinderden, ſulcx verrichten ſy door de hulpe des duyvels, en niet door de ſtemme.

Of door 't aenroeren.

Ten derden is 't kennelick, dat niet alleen ſiecke lichamen hare ſieckten, als ſchurft, venus-zeer, melaetſheyt, peſte, en diergelijcke meer andere lichamen konnen mede deelen; maer oock dat alſulcke lichamen, dewelcke wel met geene ſieckten beſmet zijn, en in haer geſlachte geſont zijn, nochtans vergiftight, andere door 't aenroeren konnen beſchadigen. Hoedanigh is gheweeſt die met-venijn-gevoede Dochter, de welcke voor eẽ geſchenck gheſonden waer aen *Alexander de Groote*, om hem om den hals te brengen; als mede des Koninghs ſone van *Cambaia*, dewelcke, gelijck *Iul. Caſ. Scaliger* verhaelt, ſoo

Exerc. 125. Sect. 1.

ver-

vergiftigh was, dat de vliegen ſelfs, die ſyn vel ſogen, ſtorven; van gelijcken een ander, die door ſyn ſpeeckſel, wien hy wilde, om den hals bracht. En dat dē menſch ongetwijffelt door 't aenroeren vā eenige dingē kan beſchadight werden, leert ons genoeghſaem, indien niet anders, den viſch *Torpedo*. Maer al dit en heeft niet gemeens met de tooverije. Want wie van een ſchurfte, melaetſe, oft pockighe beſmet, of van den viſch *Torpedo* beſchadight is, en wert niet geſeyt betoovert te zijn. Ofte daer door en wert niet beweſen, als dat het aenroeren alleen beſchadigen kan: maer het ongeval 't geen uyt het aenroeren ſpruyt, geſchiet door de uyt-vloeyingen, de welcke uyt ſiecke en vergiftige lichamē uyt-walmen. Indien nochtans eenig letſel, niet vā deſe ſieckt-telende en venijnighe uyt-vloeyſels, maer alleen door 't aenroeren, ſelfs oock van geſonde menſchen (want een geſont menſch kan eē ander niet mede-deeligh maken van de ſieckte die hy niet en heeft) veroorſaeckt wert, ſtelt dat by de duyvels-konſten: hoedanigh is gheweeſt die aenroeringh, door dewelcke dat oud wijf den buyck van d'edele Juffrou, ſelfs door 't tuſſchen-worp van hare kleederen, rakende, heeft vernielt de vrucht, beſloten in de lijf-moeder van de Moeder. En in ſulcker vougen en werdenſe niet al, die van ſoodanighe menſchen zijn aengeroert, beſchadight; maer alleenlick die gene, die deſe duyvel-beſweerders met opſet ſoecken te verkorten.

Soo blijckt dan genoeghſaem uyt alle 'tge-

Daer is geẽ tooverije *fascinatio* genaemt.

ne tot noch toe geseyt is,als datter soodanigen tooverije, als by den gemeenen man glooft is te zijn, niet gevondẽ wert, dat oock die selfdige geen natuerlicke oorsaken heeft, maer dat het is een ouwt gevoelen en waen-geloof, van vele volckerẽ tot noch toe geleert en gelooft. Waerom sy oock noch by *Hippocratem*, noch by *Galenum*, noch by eenige van d'oude Genees-meesters onder de oorsakẽ der sieckten oyt is bedacht geweest; en dat alle 't gene van die tooverije geseyt wert, ghschiet door besmettelicke en venijnige uyt-vloeysels, of door belesingen en duyvels-konsten.

Waer 'tgevoelen van dese tooverije van daen komt.

Wy voughen dit by 't voor-verhaelde, dat dit gevoelen van de betooveringhe der kinderen insonderheyt hier uyt is voort-gesproten, doordien den gemeenen man de oorsaeck niet en verstaet, waerom de gansch-ghesonde en schoone kinderen menighmaels haestelick in een sieckte vervallen. Sulcx gheschiet, om dat de goede gestalte des lichaems, die nu niet hooger klimmen kan, na 't getuygen van *Hippocrates*, vol gevaers is. En daerom, gelijck *Celsus* vermaent, die syn selven nu schoonst schijnt, moet syn gheluck verdacht houden. Hierom en ist niet vreemt, indiẽ oock de kinderen, die nu tot den hooghsten trap van een goede gedaente geklommẽ zijn, somtijts onverwacht van dien selfdigen komen af te tuymelen, en in eenige sieckte vervallen. Welcke oorsaeck, doordiense den gemeenen man verborgen is, glooft hy de kinderen, of van yemant die haer heeft gepresen, of van een oudt

1.Aphor.3.

wijf

wijf die haer leep begluyrt heeft, betoovert te zijn.

Wie dit al t'samen wel aengemerckt heeft, sal lichtelick alle de bewijs-redenẽ, de welcke om dese tooverije vast te stellen, by gebracht werden, en oock hier boven verhaelt zijn, konnẽ ontbindẽ. En voor-eerst, wat de vertoogẽ uyt Rijm en Verhael-schrijvers voortgebracht, aengaet, vele van die selfdighe zijn valsch en waen-geloovigh. Doch indien soodanighe werckingen waerachtelick zijn volvoert geweest, soo zijn die selfdige voort-gekomen, of van verborge uyt-vloeyingen, of van belesingen en duyvels-konstẽ, en niet eygentlick van 't gesicht, of lof-spraeck.

Ontbindinge der vertogen, en redenen voor dese tooverije bygebracht

Ten anderen zijn de redenen die sy by brengen, van geender weerden. Ten eersten dat sy veel van die uyt-vloeyingẽ, door dewelcke de menschen somtijdts beschadight konnen werden, voor den dagh halen, en doet tot de saeck niet. Datter soodanige uyt-vloeyingen zijn, staen wy toe, en dat door die selfdige sieckten konnẽ veroorsaeckt werden, hebben wy boven aengewesen; maer, gelijck wy geseyt hebben, die sieckten en zijn geen betooveringẽ. De manier oock die *Plutarchus* voorstelt, door de welcke *Eutelidas* syn selvẽ heeft konnen betooveren, is valsch. Want al-hoewel wy toestaen, dat een seer-goede gestalte ghevaerlick is: soo en leyt die even-wel haer gevaer niet af, schoon hem yemant in eẽ spiegel oft fonteyne niet en spiegelde. Daer-beneffens is oock dat vervreemt van de waer-

heyt, dat uyt de oogen van een ſeer-wel-geſtelt lichaem geeſtẽ hebbẽ konnẽ uyt-vloeyen in't water, dat ſelfdige verderven, en van daer wederom-ſtuyten in 't ſelfdige lichaem. Wt een wel-geſtelt lichaem en konnen ſoodanige quaet-aerdige dampen niet uyt-vloeyen.

Ten tweeden, het vertoogh der ſtondighe en ſpiegel-bevleckende vrouwen en gelt hier niet; want ſulcx en is geen tooverije, nochte en gheſchiet niet door 't gheſichte, voor ſoo veel het ſoodanigh is, maer door verborghe uyt-vloeyinghen en quaet-aerdighe dampen, niet ſoo ſeer uyt de ooghen, als wel uyt den mont, en neuſ-gaten uyt-waſemende.

Ten derden, dat de ontſtekinge der oogen beſmettelick kan zijn, wert toegeſtaen: maer niemant ſal ſeggen ſoo een betoovert te zijn, die in ſulcker vougẽ d'ontſtekinge der oogen gekregen heeft; doordien dat quaet niet door 't gheſichte, voor ſoo veel het ſoodanigh is, maer door beſmettelicke uyt-vloeyingen veroorſaeckt wert.

Ten vierden mach 't ſelfdige gepaſt werden op den *Baſiliſcus*, en meer andere venijnighe gedierten, de welcke gheſeyt werden door 't geſichte te beſchadigẽ. Want ſulcx en voeren ſy niet uyt door 't geſichte, voor ſoo veel het ſoodanigh is, maer door verborghe uyt-vloeyingen. Nochte die op ſoodanigen manier van een *Baſiliſcus* of ander vergiftigh dier is omgebracht, magh gheſeyt werden betoovert te zijn. Dat eenẽ wolf den menſch eerſt aenſiende, hem de ſprake ſou konnẽ benemẽ, is een praetje.

Ten

Ten vijfden willen wy de groote krachten van de inbeeldingen niet verloochenen; maer gunnen die alleen plaets in dat lichaem, in 't welcke sy ghesmeet zijn. Dat sy haer buyten dat lichaem souden konnen uytstrecken, en in de locht, of in een ander uyterlick lichaem wercken, is valsch, gelijck wy elders bewesen hebben. Want de inbeeldinghe is een inblijvende werckingh. Het gene *Plutarchus*, als boven in de vijfde bewijs-rede ghefeyt is, van de Nijdige, om dese tooverije te bevestighen, voor den dagh haelt, is van geen ghewichte. Al-hoe-wel, ghelijck oock andere quade bewegingen, alsoo mede de nijdigheyt het lichaem een quade ghestalte kan aenbrengen: nochtans, gelijck de dagelicksche ervarentheyt leert, en hindert de Nijdige niemant, dan syn selven: en, gelijck *Ovidius* schrijft:

In tractatu de Conf. & Dissens. Arist. cum Galen. cap. 14.

Den welstant van den mensch wert steeds van hem benijt;
Waer door syn hert verteert, syn bloet in d'aren slijt,
En is syn eygen Beul.

Als dat een nijdigh mensch door syne nijdigheyt een ander sou konnen hinder doen, is tot noch toe niet ondervonden; doordien de bewegingen des gemoets niet en gaen buyten haer eyghen lichaem. Soo dat ons spreeckwoort hier niet qualick en past, ***'t is beter benijt dan beklaeght te zijn.***

Ten laetsten wat in 't bysonder de stemm' belanght, dat de welsprekentheydt en de musijcke de ghemoederen der menschen konnen bewegẽ, en wil ick niet beneenen. Maer wat roert dit dese tooverije? Want als eẽ kint van

ye-

yemant gepresen wert, en valt sulcx niet voor, als wel in een wel-geschickte rede of musijck gehoort wert; ja de kinderẽ hooren meestentijt niet watter gesproken wert, of indien sy 't hooren, soo werdẽ daer door hare herts-tochten niet opgeweckt, als wel in die gene, die eẽ verçierde reden of musijck hooren, geschiet.

Doordien dan dit alles sigh dus toedraeght, en dat die gemeene tooverije uyt-gemonstert is, en dat oock alle de werckingen, die haer toegeschreven werden, of van venijnighe en besmettelicke uyt-vloeyinghen, of van duyvels-konsten voort-komen: soo en soude hier van dese tooverije niet meer te seggen vallen; doordien wy van de sieckten, ghesproten uyt besmettelicke en venijnighe uyt-vloeyingen, voor desen gehandelt hebben, en van de swarte konste na desen noch te handelẽ staet: maer doordien ons yets van de ken-teyckenen deser tooverije, als mede vã de genesingh der sicktẽ, insonderheyt door de swarte konste veroorsaeckt, by de schrijvers voort-komt, soo willẽ wy die selfdige oock niet onaengeroert laten.

Ken-teyckenen der Betooverende.

En voor-eerst wat de ken-teyckenen aengaet, wy hebben al voren gheseyt gehad, een oudt gevoelen te zijn, dat de betooverende in een of bey de oogen een dubbelden ooghen-appel hebben, of in 't eene een dubbeldẽ oogen-appel, in 't andere de ghedaente van een peert of hont. Het welck ongetwijffelt van die Toovenaers moet verstaen werden, die een verbont ghemaeckt hebben met den duyvel, de welcke gewoon is met soodanige ken-

teec-

teeckenē ſyne ſlaven te brant-mercken. Want gelijck het blijckt uyt de Schrijvers die van de duyvel-beſweerders gehandelt hebben, dat ſy van den duyvel, in andere deelen harer lichamen, ingedruckte ken-teeckenē hebben: ſoo en iſt oock niet onmogelick, dat ſy die ſelfdige mede in hare oogen dragen. Dan of dees dubbelde oogen-appels, of honds, of peerts, of (het welck oock geſchreven wert ondervonden te zijn) padde-poots gedaenten waerachtighlick in de oogen zijn, dan of ſy alleen ſchijnen daer in te weſen, laet ick andere oordeelen.

Ten anderen hoe die gene, die door deſe tooverije beſchadight zijn, bekent werden, leert *Cardanus* in't 2. boeck van de Venijnen aen 't 7. cap. alwaer hy ſchrijft de ken-teeckenen der Betooverde te zijn, veranderinge des coleurs, droeve en neer-ſlachtige oogen, met tranē bevochtight, of te ſeer verdrooght, ſuchten, een beangſt herte, wakingen, menighvuldighe droomen, magerheyt in 't ganſche lichaem; en inſonderheyt ghelooft hy de doot-verwige coleur een ken-teycken der betooverde te zijn. Maer wie en ſiet niet, dat deſe ken-teeckenen mede andere ſieckten gemeen zijn? Hy voughter oock dit by: dat den *Hyacinth* en 't *Corael* by de Betooverde verbleyckē, en haren glants verlieſen; en, ſchrijft hy, ſoo een ringh, ghemaeckt uyt een eſels klauw, aen de hant geſteken, na eenige dagen wijder wert, 't is een teecken van betoovert te zijn. Ken-teyckenen der Betooverde.

Dit

Dit is een ſekerder bewijs, indien haer geene ken-teeckenen van andere ſieckten vertoogen, noch oock eenige oorſaeck, 't zy uyterlicke of inwendighe, ſoo van des moeders als des kints zijde, is voorgegaen, die 't ſelfdige heeft konnē beſchadigen; indien oock geene ken-teeckenen van vergif beſpeurt werden, en dat bequame genees-middelen niet uyt en voeren. Als dan iſſer achterdencken van betooveringhe, of veel eer van beſchadigingh door quaet-aerdige uyt-vloeyingen, of duyvels-konſten. En daerom moet onderſocht werden wat vrouwe 't kint gehandelt, of met 't ſelfdige verkeert heeft.

Geneſingh. Hoe de geneſingh in 't vverck moet geſtelt werden, blijckt genoeghſaem uyt 't gene wy alvoren geſchreven hebben. Want doordiender tweederley ſoortē van tooverije zijn (ſoo s' anders dien naem voeren mogen) de eene, die van quaet-aerdige en venijnige uyt-vloeyinghen, en d'ander die van duyvels-konſten voortkomt; op wat wijſe de ſieckté door vanbuyten-aengebrachte beſmettingen en venijn veroorſaeckt, moeten geneſen werden, is alvoren aengeweſen; en hoe de ſieckten door duyvels-konſten inghevoert, moeten gehandelt zijn, ſal in 't navolgende geſeyt werden. Op dat wy nochtans hier yets als met den vinger aenroeren, By ſommige volckeren is in 't gebruyck, om de tooverije voor-te-komen, het opſteken van den middelſten vingher; by anderē het uyt-ſpouwen, 't welck al van ouds her-af komt, en van *Plinio* verhaelt wert, de-

welc-

welcke feyt, dat de tooverije door d'uytfpou- lib. 28.
wingh gelijck als weer-om-gekaetft wert. Het cap. 4.
welcke ongetwijffelt waen-geloovigh is. By
onfe vrouwē ift een gewoonte de kinder-wie-
gen te behangen, met het blauw *Conyza*, het
welcke fy daerom oock den naem van **Be-
rufffkraut** geven. *Cardanus* gebiet uyt *Apu-* lib. 3. de
leio, dat men't betoovert kint met *Varen-kruyt*, Venen. cap.
Wierroock, *Myrrhe*, en *Amber* fal beroocken; 15.
en fchrijft dat alle hert-fterckende dingen de
betooverde nut zijn; als *Smaragd* en *Hyacinth-
fteen*, *Theriacel*, *Mufcus*, *Syroop van plompen*;
en feydt, dat men den fiecken fal beftrijcken,
met 't fap van *Byvoet*, en van 't felfdighe een
beroockinge maken, dat men de flaep-kamer
fal behanghen met *Yfer-kruyt*, en doorgaens
Bernagie en gemeene *Peterfelije* t'eten geven,
dat men 't voor-hooft fal bewinden met eens
ezels-voorhoofts-huyt, en om den hals han-
gen de wortels van mannekens *Pœeunie*, den
Iafpis en *Diamant-fteen* aen den blooten arm
binden, root *Corael* op de mage hanghen, en
meer, 't geen ick overflae. Het befte dat hy
gebiet, is dit: Behout Gode een fuyver herte,
en hy fal u behoeden. Andere drijven, dat het
root *Corael* de kinderē om den hals gehangen,
of als arm-ringen om de hant gedragen, d'uyt-
nemenfte kracht heeft onder alles 't geen te-
gens de tooverije ghepresen wert. *Diofcorides*
verhaelt, dat het *Alyffum* ofte Hick-kruyt aen
de folders des huys gehangē, eē heylfame te-
gen-gift voor de betooveringe der menfchen
en vier-voetige dieren is. Dat het kruyt *Bac-
charis*

charis is gelooft geweest door een sonderlinge kracht de tooverije te wederstaen, blijckt uyt dit van *Ovidio:*

Omringht het hooft met 'tkrans-kruyt Baccharis; &c.

Sect. 30. probl. 34. *Aristoteles* schrijft dat de *Wijn-ruyte* de tooverije krachteloos maeckt. Waer vā hy nochtans eerder eē bekende dan verborge oorsaeck soeckt te geven, namentlick, om dat die gene die haestigh inschocken, en vreesen van een begluyrder te mogen betoovert werden, veel winden, d' oorsake van krimpingen, vergaren, dewelcke de *Wijn-ruyte* verydelt. En daerneffens wert de *Wijn-ruyte* oock bequaem geacht, tegens alle soodanighe sieckten, die gelooft werden goddelick te zijn, als namentlick, verschrickelicke droomen, gesichten, en nacht-schrickē. Waer van dit de oorsaeck schijnt, om dat sy de winden verydelt, opdrooght, en 't natuerlicke zaet uyt-bluscht; uyt welcke twee oorsaken vele voor-vallen, die de duyvels toegeschreven werden, haren oorspronck nemen, ghelijck uyt de boecken *Hippocratis* van de Winden, en Maeghdensieckten te visschen is. Diergelijcke geneesmiddelē heeft *Plinius* oock, in syn 13. boeck, aen't 10. cap. als mede in't 28. boeck, aen't 8. cap. voor-gestelt. *Quintus Serenus Sammonicus* prijst loock om den hals gehangen, als hy schrijft:

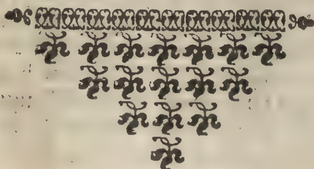
Cap. Infantibus stridentibus vel Strige inquietatis.

Indien een snoo Nacht-tooveres
De teere kinderkens verdruckt,
En uyt haer vleesche mellick-fles,
Met lange lippen, 't sog ontruckt,

Wert

Wert hier voor goet gevonden,
Loock om den hals gebonden.

Maer al-hoe-wel het niet en kan beneent werdẽ, dat de gesteentẽ en kruyden verborge krachten hebbẽ, tegens de verborge besmettingen; doordien het een gemeen gebruyck is den *Elands klauw* en *Pœuny* wortels, voor de Vallende-sieckte, om den hals te hangen: soo schijnt nochtans den meesten hoop waen-geloovigh te zijn. In 't kort; Doordien door dese tooverije geen sieckte̋ veroorsaeckt werden, soo en is 't oock niet nootwendigh, om voor dier selfdiger genesingh en genees-middelen seer bekommert te zijn. Maer al 't gene de Vallende-sieckte en verworging uyt de lijf-moeder geneest, de winden verydelt, of de overvloedigheyt des natuerlickẽ zaets uytblust, hoedanigh wy geseyt hebben te zijn het *Corael*, *Amber*, en diergelijcke, magh buyten alle waen-geloof ghebruyckt werden; doordien sy natuerlicker wijse strijden tegens soodanige verdorve gestaltenissen der lichamen, de vvelcke de duyvel ghewoon is tot syne guychelerijen te mis-bruycken; waer af hier onder op syn plaetse wijt-loopiger sal gehandelt werden.

II. CAPITTEL.

Wat de duyvelse belesingen of beswerингen, vergiftingen, en Svvarte-konsten zijn; by de Latijnen genaemt Incantatio, Veneficium *en* Magia.

Incantatio, Veneficium.

HEt woort van belesinghe of beswerінghe en vergiftinge beteeckent in 't algemeen een wercking, door dewelcke van dē mensch, die met den duyvel een verbont ghemaeckt heeft, door de hulpe van dien selfdigen yets verricht wert, 't geen boven den loop der naturen is. Dese werckingen, als van gelijcken die de selfdige oeffenē, werdē by de Griecken en Latijnen met verscheyde benamingen uyt-gedruckt, en zijn genoemt van de Griecken φαρμακία, ἐπῳδὴ, μαγία, μαγγανεία, γοητεία, en φαρμακίδες, als oock φαρμακεύτριαι, en μάγοι: van de Latijnen *Incantationes, Veneficia, Magicæ artes, Incantatrices, Veneficæ, Maleficæ, Magi, Sagæ, Lamiæ, Striges.* (mogen verduytst werden) belesingen, vergiftingen, swarte-konsten, beleeskonsten, &c. Swart-konstenaers, of Verkeerde-Wijsen, Weer-maecksters, Nacht-vrouwen, Suygh-toovereſſen, &c. Welcke benamingen, al-hoe-wel sy elck eene bysondere werckingh en maniere van die selfdige werckingh uyt-drucken, soo werden sy nochtans meesten tijdt alsoo vermenght, dat elcke byson-

sondere benaminghe een ofte meer beduydenissen heeft, en wederom alle de benamingen slaen op elcke bysondere beduydenis.

Voor-eerst wert het woort *Pharmacum*, van 't welcke Φαρμακεύτρια, Φαρμακὶς en Φαρμακεία af-daelt, genomen in een goede en quade beduydenis, en beteeckent, alst ten quaden geduyt wert, een doodelick vergift, een Dullen-dranck, of Minne-kop, als mede de swarte-konsten, die in beeldekens en *characters*, in sekere woorden, en diergelijcke dingen bestaen. Waer van het tweede Kort-bondigh herders-dicht van *Theocritus*; en d'achtste t' Samen-spraeck *Virgilij*, *Pharmaceutria* genoemt wert. En dat by d'Ouden het woort Φαρμακίας voor alderley soorte van betooveringe, door de welcke den mensche, 't vee of aerd-vruchten, 't zy door besweringen, of eenige andere manierẽ van tooverijen te kort gheschiet, ghenomen wert, blijckt klaerlick uyt *Platoos* 10. Boeck van de Wetten. Van gelijcken werdense by *Aristotelem* Φαρμακίδες genoemt. En in d'Openbaringe aen't 18. cap. vers 23. wert Φαρμακία genomen voor bedrogh en tooverije, alwaer geschreven staet: ἐν Φαρμακίᾳ σȣ ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη: dat is, *In uwe tooverijen zijn alle volcken verleyt gewweest.*

Ten tweedẽ ἐπῳδὴ genomẽ van ἐπάδειν, soo veel als toe-singen, en woordẽ toe-mommelen,

Pharmacum.

6. Histor. Animal. cap. 25.

Ἐπῳδή.

melen, is eygentlick een ſoorte van tooverije, door de welcke deſe Booſ-wichten met verdichte woorden, die ſy *carmina* noemen, gelooven wondere dingen te konnen uyt-voeren, als blijckt uyt *Virgilio*:

Eclog. 8.

'T Is niet dan toover-ſangh, 't gen' ick van nooden ſchat.
Wel aen mijn ſweer-gedicht, breng Daphnin uyt de ſtadt,
Tot mijnen huyſen in. Dees vreemde toover-trecken
Zijn machtigh om de Maen ten hemel af tē trecken.
Het zijn beſweringen, waer door Ulyſſis knapen
Van Circe t'eenemael in Verckens zijn her-ſchapen.
Het zijn beleſingen, waer door een ſlangh in 't velt
Aen ſtucken berſt.

Soortē van beſweringen.

Daer zijn ſekere ſoorten van beſweringen. Voor-eerſt zijnder goede, en quade beſweringhen, of beleeſ-dichten. Goede beleſingen zijn, dewelcke tot geneſingh der ſieckten in 't werck geſtelt werden. Hier omme wert by *Suidam* een vrouwe ἐπῳδὸς ghenaemt, ἡ ἐπάδουσα τοῖς νοσοῦσι παισὶ, de welcke door 't toe-ſingen van beſweer-dichten de betooverde en ſiecke kinderen genas. Hier by moeten geſtelt werden de ſoodanige, dewelcke in 't verſamelen van kruyden, of in 't bereyden van genees-middelen eenige woorden toe-mommelen, om die ſelfdige krachtiger en heylſamer te maken. De quade beleſingen geſchieden om andere te beſchadigen. Ten anderē, ſommige Toovenaers ſingen hare beſweer-dichten, en ghebruycken hare beleſingen uyt een openbaer en uyt-ghedruckt verbont, 't geen ſy met den duyvel ghemaeckt hebben; Andere onvoorſichtige, nochtans niet-

niet-ontschuldige, singen en seggen dese besweer-dichten en woorden, niet als of sy door 't verbont met dẽ duyvel krachtigh gemaeckt waren, maer om dat sy qualick gevoelen, als dat soodanige woorden uyt haer selven sekere kracht hebben. Alle beyde soeckense meestentijt andere te beschadigen, insonderheyt die gene, dewelcke een uyt-gedruckt verbont met den duyvel gemaeckt hebben; de andere soecken oock somtijts den mensch of beesten goet te doen.

Ten derden werden sy oock Vergiffters genoemt, doordien sy quade venijnen (dat het woort venijn, *by de Latijnen*, als oock *Pharmacum* ten goeden en ten quaden geduyt wert, is elders geseyt) gebruycken, en door die selfdige den mensch mis-doen. Veneficæ.

Ten vierden werden sy om haren lust tot quaet doen, Boos-wichtẽ of Quaet-doenders genoemt, doordien alle haer trachtẽ, poogen en wercken daer toe strecken, om door 't ingeven des duyvels, die een mensch-moorder van den beginne is, de menschen en beesten te beschadigen. Maleficæ.

Ten vijfden dragen sy den naem van *Magi*, Veerkeerde-Wijsen, of Swart-konstenaers. Dat desen naem wel-eer in een goede beduydenis genomen is gheweest, kan niet beneent werden. Al-hoe-wel sommige ghevoelen, dat dese *Magi* altijts en over-al gehouden zijn geweest voor soodanige, dewelcke wisten en uyt-voeren konden alsulcke dinghen, tot dewelcke de krachtẽ der Natuyre niet en reyckten; Magi.

ten; en doordien de krachtẽ der Natuyre niets en kan te boven gaen, dan alleen God, en goede of quade Engelen, eñ sy Godes noch der goeder Engelen hulpe niet gebruyckt en hebben, hierom, doordien het geen sy doen, strijt tegens 't voor-schrift vã God in-gestelt; dat sy sulcx hebbẽ verricht door de hulpe der quader Engelen. Maer hier in wil ick liever gevoelen met *Pererio*, en met andere, dewelcke vast-stellen, datter een natuerlicke Swarte-konste gevondẽ wert, en dat die selfdige soodanigh is, dewelcke door een sekere wetenschap en ghebruyck van natuerlicke dingen, ,, wonders, kan uyt-voeren. Daer zijn (ge-,, lijck *Plinius* spreeckt) vele wonderhedẽ der ,, Natuyre voor de reden ondoorgrondelick, ,, ende geheel verborgen in de hooghwaer-,, digheyt der Natuyre. Hoedanige over-al in de boeckẽ der Natuyr-kundigers ons voorkomen, en *Pererius*, op d' aengewese plaets, sommige der selfdiger vergadert heeft. Soo dan een Wijs-geer soodanige dingen, die den gemeenen man verborgen zijn, door-gront heeft, kan hy wonders verrichten, alsoo dat 't gemeene volck die selfdige schat te zijn boven de krachten der Natuyre, en voort te komen van hooger oorsaeck. Ondertusschen en magh niet beneent werdẽ, doordien des menschen gemoet steeds snackt na nieuwigheden, en noyt van wetenschappen sad werd, als dat die *Persianen*, *Chaldaen* en *Ægyptianen*, doen sy alles, 't geense wenschten, met haer verstant niet en konden bereycken, ten lesten den duy-

Lib. 1. de Magia. cap. 3.

Magia Naturalis.

duyvel tot hulp genomen hebbē. Waer door den naem van (*Magi*) Wijsen is berucht geworden, alsoo dat hy oock heden ten quaden geduyt wert, ende de soodanighe *Magi* ghenoemt werden, dewelcke, op dat sy yets mochten weten of verrichten, het welcke na den loop der Natuyre niet geoorloft en is te doen, of te weten, gebruycken de hulpe des duyvels; al-hoe-wel sy die duyvelsche werckingen met de krachten der Natuyre soecken te bemantelen.

Ten sesten zijn de Tooveressen en Weermaecksters *Sagæ*, *a sagiendo*, van veel weten, genoemt, en slaet insonderheyt op die gene, die haer laten voor-staen, dat sy veel weten, en verrichten konnen, 't geen andere natuyrlicker wijse onmogelick is, ofte dewelcke door een verbont met den duyvel gemaeckt, haer vermeten, dat sy, 't geen anderen onbewust is, seggen en voor-seggen konnen, en macht hebben om ongestuymigh weder te verwecken, menschen, vee, en koren-gewas te beschadigen: tot welcken eynde sy tooverdichten, beelden, *characters*, en diergelijcke dingen meer in 't werck stellen. Sagæ.

Ten sevendē werdense *Lamiæ* na de nachtmeren der Heydenen ghenaemt. De *Lamiæ* der Heydenen warē Spoocksels en Verschijnsels, de welcke wanneer sy yemant wildē goet doen, en haer veynsden de liefde der jonghe mannen te willen verweryen, verschenē in de gedaenten van schoone vrouwen; maer als sy yemant sochten te beschadighen, quamen in Lamiæ.

een leelicke en afschrickelicke ghestalte, en wierden *Empusa*, en *Mormolicia* ghenoemt. Doordien dan onse hedensdaegse Toovereſſen geseyt werden met de Spoocksels te spelen en danſſen, te eten, en den wegh der natuyre te gaen, zijn sy *Lamia* genoemt geweest.

Striges.

Ten achtstẽ werdense *Striges* toe-genaemt, van eenen Vogel alsoo genoemt, ghenoeghsaem bekent, uyt de beuselen der Rijmers, welcken Vogel geloofṭ wierd des nachts met syne lippen het sogh der kinderẽ uyt te melcken, en die selfdige sonder bewaringe gelaten zijnde, uyt de wiege wech te nemen, en haer bloet uyt te slorpen: het welcke doordien 't mede geseyt wert van de Toovereſſen gedaen te werden, zijnse van gelijcken *Striges* toe-genaemt. Daer zijn noch meer diergelijcke namen der Toovereſſen, dewelcke ick niet van nooden en acht hier al t'samen voor den dagh te halen.

Ars Atracia.

Ten laetstẽ wert de tooverije van sommige *Ars Atracia* genaemt, waer van ongetwijffelt de Duytsen **die Schwartzekunst** seggẽ, niet van wegen eẽ swarte koleur, maer van *Atrax*, dewelcke, na 't getuygen *Beroaldi*, ghefeyt wert die konst in *Thessalien* eerst gheleert te hebben.

Ater is by de Latijnen swart geseyt.

In Apul. de Aur. Asino.

Al-hoe-wel hier uyt genoeghsaem af te nemen is, dat de Toovereſſen om verscheyde oorsaken met verscheyde benaminghen zijn genoemt geweest: soo werden nochtans hedensdaeghs by na alle dese voor een, en een voor allen gebruyckt, en met alle dese namen

werden de soodanige gespelt, dewelcke door een verbont met dē duyvel, ende des duyvels hulpe geseyt werden sulcx te konnen verrichten, 't geen boven de Natuyre is. Want alle de soodanige, als hier na gheseyt sal werden, is dit gemeen, dat sy eē verbont met den duyvel hebben, somtijts een openbaer en uyt-gedruckt, somtijts een verborgen en bedeckt: Ja vervallen tot sulck een dulligheyt, dat sy, God versakende, een verdragh makē met den duyvel, en haer selven in syne bescherminge, macht en heerschappie overgeven, op dat sy of eenige konstē, wetenschappen en verborghe saken van hem souden leeren, of macht verkrijgen mochten, om andere te beschadigen: andere maken selfs wel geē verbont met den duyvel; gebruyckē nochtans de *ceremonien*, vreemde af-beelsels, woorden, en sulck tuygh 't geen sy van andere, die met den duyvel in verbont getreden zijn, gekregen hebben, om wonderheden te verrichten, en andere te beschadigen, of goet te doen.

III. CAPITTEL.

Vele bevveren datter sieckten, door tooverije veroorsaeckt, gevonden vverden.

AL-hoe-wel de toover-wercken vele en verscheyde zijn, dewelcke van *Sprengero*, *Iohanne Bodino*, *Nicolao Remigio*, en meer andere in 't langhe verhaelt werden: nochtans sulcx

In Malleo Malefic.
In Demonomania.
In Demonolatria.

ſulcx overſlaende 'tgeen tot ons voor-ſtel niet en dient, ſullen wy alleen van de ſieckté handelen. En daerom vragen wy voor-eerſt, offer ſoodanighe ſieckten, door tooverije veroorſaeckt, gevonden werden. Dit beweren vele ſoo oude als nieuwe Schrijvers, en doorgaens by de Rijm-ſchrijvers *Homerum*, *Theocritum*, *Virgilium*, *Horatium*, als oock by de Godſ-geleerde wert gewach ghemaeckt van Toovereſſen, en Swarte-konſtenaré: het ſoude oock langh vallen, de Schrijvers, en plaetſen, ſoo van de Heylige als wereltlicke ſchriften, inde welcke van de Toovereſſen gewach gemaeckt wert, al t'ſamé op te tellen. Waeromme die ſelfdige achter wegen latende, ſullen wy alleenlick twee dry voor-vallen verhalen van ſoodanige ſieckten, by de welcke yder een genoeghſaem ſal konnen af-meten, datſe door geene andere oorſaken, als door tooverije in-gevoert en zijn geweeſt.

Verhael van betooveringen. Lib. 1. Epiſt. 38.

Iohannes Langius verhaelt, datter in 't jaer 1539. in een dorp genaemt *Fugenſtal*, gelegen in de heerſchappije des Biſſchops *Eiſtetenſis*, geweeſt is een Boer, geheeten *Vlricus Neuſeſſer*, dewelcke na dat hy met groote pijnen in d'eene zijde ſynes buycx had aen-getaſt geweeſt, ſchierlické onder de onbeſchadighde huyt met ſyne hant vatte eé yſeren ſpijcker, den welcken een Heel-meeſter, weſende in de Bad-ſtove, met ſyn ſcheer-mes heeft uyt geſneden, en dat de pijne nochtans daer door niet en is geſtilt gheweeſt, maer van dagh tot dagh vermeerderd. Waerom hy, wanende dat de

de doot alleen syn pijnen stillen konde, sigh selven met een mes de keel heeft afgesneden. Als hier naer het doode lichaem in de tegenwoordigheyt van velen geopent, en de mage opgesneden was, zijn in die selfdige ghevonden een ront langhworpigh hout, vier stale messen, ten deelen scherp, ten deelen als sagen getandt, met twee rouwe ysers, elck bysonder te boven gaende de lengte van eẽ spanne, als mede een klits hairs, gelijck een bal in een gerolt.

Alexander Benedictus verhaelt dat hy gesien heeft twee Buyr-vrouwen, alle beyde op eenen dagh door in-gegeven vergif betoovert, dewelcke korts daer aen met wonderbare brakingen zijn gepijnight geweest; de eene heeft een grooté hair-naelt, gekromt in de maniere van eẽ haeck, en eẽ goet deel vrouwen-hairs, vermenght met knipsels van naghelen, door groot gewelt overgegeven, de welcke daegs daer aen ghestorven is. De ander heeft een vrouwen-vlecht, stucken glas, met dry verdroogde stucken eenes ruygen honde-steerts uyt-ghebraeckt, dewelcke indiense te samen hadden gevought gheweest, de lenghte van den gheheelen steert souden uyt-ghemaeckt hebben. Lib. 7. Pract. cap.25.

Antonius Benivenius vertelt ons, dat een sekere vrouwe, oudt zijnde sestien jaer, schierlick in een vreesselick geschrey is uyt-gebersten, dat mede haren buyck soo seer is opgeswollen gheweest, als of sy nu acht maenden met 't kinde geweest hadde, datse daerbenefsens De Abdit. Sanat. & Morb.caus. cap 8.

fens met alſulcke Zenu-treckingen gevat is geweeſt, dat het hol van hare voeten den neck quam aen te raken, en datſe ten leſten aen't braken is gerocht, waer door ſy ſtuckẽ houts, kromme ſpijckers, kopere naelden te gelijck met waſch en hair in eenen bal vermenght, heeft overgegeven, als mede een ſtuck etens van ſulcker groote, dat het niemant gheheel ſoude konnen door-ſlicken, en dat dit ſelfdighe haer menighmaels aenquam.

Lib. 2. de Divin. Nat. Characteriſm. cap. 4.

Cornelius Gemma verhaelt ons inſonderheyt in 't lange, als weſende een Oogh-getuyge, een vvonderbaer voor-val van diergelijcken brakingh: dewelcke, overſlaende 't geen tot onſe ſaeck niet dienſtigh is, aldus luyt:

Een Dochter oudt zijnde vijftien jaren, van middel-ſapige geſtalte, ongemeen in geeſt en ſchoonheyt, in welckers gedaente nochtans een droefachtige wackerheyt vertoogde een gelijcke vermengingh van bloet en melancholie, heeft beginnẽ te quijnen door verſcheyde toe-vallen. Ontrent Januari, in 't jaer 1571. heeft ſy tot twee reyſen hare ſtonden gehad, dewelcke van 't begin harer ſieckte opgeſtopt zijnde, hebben veroorſaeckt ſoodanigen vermoeytheyt des geheelen lichaems dewelcke vã *Galeno* φλεγμονώδη genoemt wert. Daer was groot achterdencken van venijn, doordien ſy een ſtuck koecks gekregen hadde, onder 't knauwen van't welcke ſy ſeyde wel geen geheel vreemdẽ ſmaeck geprouft te hebben, maer dat ſy een ſcherpigheyt, de ſwel-

swelginge verhinderende, vernomen hadde; en van dien tijt af heeft sy eerst beginnē te gevoelen een spanninghe om 't herte, en seer te vermageren, by tijden te braken, den lust tot eten te verliesen, swijmelinge des hoofts te gevoelen, en byna met alle soodanige toe-vallen, de swangere vrouwen gemeen, gequollen te zijn; insonderheyt nochtans in de 4. en 7. maent. Want ontrent half Junij zijn de verborge koortsen allencken meer openbaer geworden, met dorst, sekere soorte van Zenu-treckinge, en onmachtē. Somtijts is de pijne soo vermeerdert geweest, dat sy gelijck als dul, gestadigh van d'een in d'ander plaetse wentelde, dickwils dē buyck geweldiger opgeswollen hebbende, dan de moeder-siecke vrouwen plegen. Ja is tot sulckē benautheyt gekomen, als datse swart in 't aensicht werdende, haer de keel als met eē strop benaut wiert; dry of vier stercke mannen waren naulicx genoegh om haer te houdē, doordien sy geswind uyt den bedd' op-vliegende, met alderley soorten van Zenu-treckingen gepijnigt wiert. Dese quade toe-vallen, doordiense by beurtē minderden en meerderden, zijn den ellifden Augusti boven-maten seer vergroot geweest. 't Gebeurde ten lesten, als dat sy na schrickelicke pijnen, de natuyre van selfs geprickelt zijnde, eenen levendigen ael door den stoelganck af-joegh. Desen ael was van ghelijcke gedaente met andere alen, dicker dan een duym, lang een en een halve voet, had schubben, oogen, rug-graet, steert, geheel en al
als

als andere alen plegen; langh ley hy onder de vuyligheyt als doot, maer in een emmer waters geworpen zijnde, bequam hy. Na 't losſen vã deſen ael zijn de uytermate wreede pijnen geſuſt geweeſt. Den ael die doot, en van 't ingewant gheſuyvert, om hoogh, bevrijt van alle andere dieren, was op-gehangen, is ſchierlick verdwenen. Ondertuſſchen heeft de Dochter beginnen uyt te braken een grooten overvloet van waterachtige vochtighedẽ, van een vreemden ſmaeck, niet ongelijck de menſche-pis. Dit braken heeft geduyrt meer dan 14. dagen, elcke reyſe loſende voorwaer meer dan 24. ponden; niet tegenſtaende ſy des daeghs twee driemael overvloedigh genoegh haer water maeckte: den buyck was niet geſwollen, en in 't geheele lichaem kon geene oppoſſinge gheſpeurt werden: daer by was de Dochter ſeer kleyn van eten en van drincken, naulicx een kop wijn, bier, of ander nat gebruyckende, ſy klaeghde groote pijne te gevoelen in de ſlincker ſyde van dien tijdt af, dat ſy den ael gelooſt hadde, jae oock al lange te voren, maer dat die pijne eerſt geweeſt waer een gevoelen van eenige ſwaerte, en datter nu een knagingh en ſcherpigheyt was by ghekomen; en wanneerſe die plaetſe wat harder was druckende, ſeyde ſy daer van ſeer onſtelt te werden. Als nu een grooten hoop van deſe waterachtighe vochtigheden veertien dagen langh had uyt-gevloeyt, begon oock te ghelijck hair met het braken voort te komẽ, veel in getal, langh eenen vinger, doch het een kor-

korter, het ander langer, niet ongelijck het hair van oude hondẽ, en is dagelicx den hoop alſoo vermenighvuldight gheweeſt, dat hy lichtelick een goet getal ballen van redelicke groote ſou op-gevult hebben, alle 't welcke ſy quijt wierd, met een groote walgingh, en benaut braken: en nu tegens den avont bevingen haer wonderlicke hert-vangen; ruggelings leggende, rolde ſy haer gheſwindt van d'eene zy op d'ander, met ſulcken gewelt, als datſe, 't en waer ſy had belet gheweeſt, veerdighlick haer hooft tegens den muyr, of den kant van de bed-ſponde ſoude geſtooten hebben. De handen waren ſoo gheweldigh toegetrocken, als datſe door geen ghewelt konden geopent werdẽ. Somtijts de hant ſchierlick uyt-ſtreckende, ſloegh ſy met ſulcken geluyt en heftigheyt op hare borſt, datſe gevaer liep, om eene van hare edelſte ingewanden met een doodelicke wonde te beſchadigen. Dit duerde ſomtijdts wel twee uren: in hare benautheyt kendenſe niemant. Dickwils als uyt de moeder worgende, was ſy uytermaten root, met een ſekere vermoeytheyt, en 't beginſel vã eẽ allencken-aengroeyend-koortſje. Eens en andermaels openbaerde ſich om den mont yets ſchuymachtighs. Eenmael oock ghebeurdet, dat ſy in 't verſchuyven van hare benautheyt uyt een ſchreyẽ in lachen, en wederom uyt lachen in een ſchreyen uyt-berſte. Daerbeneffens quamen haer ſomtijts brakingen aen, door de welcke ſy groote vlocken hairs uyt-wierp, vermengt met etterige vochtigheyt,

tigheyt, gelijck vervuylt bloet, somtijts gelijck duyven of gansen-mist, onder welcke vuyligheyt vermengt waren sprockelẽ houts, stucxkens van dunne vliesen, maer de sprockelkens hout vertooghdẽ haer soo levendigh, alsoo dat sy schenen oneffene stucxkens van verouderde struycken af-gebroken, sommige een nagel groot, andere een nagel dick, van binnen verolmt, van buyten bekleet met een oude swarte schorsse. Korts daer aen began een andere brakingh, soo swart als een kole, ghy soud het voor rechtẽ inct, of voor 'tbloet van een Meer-spin gekeurt hebben, jae voor oprechte verbrijselde kolen, met vochtigheden vermenght, dagelicx by de veelheyt van twee of drie ponden voortkomende, menigmaels met sulckẽ menigte wit, langh en hard hair, dat het in een ocker-noot niet en konde besloten werdẽ. Dit aldus dry dagen geduyrt hebbende, wierp sy uyt twee ponden suyver bloet, met geenigh ander dingh vermenght zijnde, even-eens als of het uyt een door-gesnede ader voort-quam. Na de bloet-spouwingh is wederom gevolgt die swarte brakingh, als offe met *Antimonie* geverwt hadde geweest, van geheel dunne vochtigheden, dagelicx byna tot vijf of ses ponden. En dat vreeselick wonder, op syn sekeren tijt aenkomende, heeft geduyrt een geheele weke. Doen hebben de aen-vallen des Vallendensieckts, die eerst haer dagelicx besprongen, beginnen te minderen, en daer na over den derden en sevenden dagh aen te komen. Onder-

dertusschen even-wel heeft de Dochter noch hair overgegeven, doch minder, en by trappen swarter, ja oock dagelicx korter; en daer het eerst uyt een gelen rosch waer, wierd' het allencken loot-verwigh, swart, ten laetsten peck-swart, en ghelijck als in kleyne stucken gesneden. Somtijdts was met dit hair verselt een venijnige en dicke vochtigheyt, menighmaels het slick gelijck. Ontrent half September, heeft sy groote stucken vels, gelijck als deelen van de mage, overgegevē. Dese hadden de gedaente van een dickachtigh, vleesigh, tay, en swaerbrekigh vlies: in de welcke (gelijck oock in 't kinder-vlies *Chorion* genaemt) gesien wierd een tacks-gewijse uytspreydingh van ader-losen, somtijts een halve palme langh. Dese zijn op stond ghevolght andere dunder vellekens, maer geheel swart, alleenlick merck-teeckenen van aderen vertoogende, anders het vlies *Allantoides* niet ongelijck. Ten laetsten is de derde soorte van vlieskens voor den dagh gekomen, gheheel ledigh vā bloet-vaten, dunder dan eenige van d'andere, alsoo dat sy met 't kinder-vlies *Amnium* genaemt, gemeenschap schenen te hebben. Na dat sy dese vellekens had uyt-geworpen, zijn daer op gevolght byna ontelbare steenen, dewelcke sy doorgaens t'savonts, op een gesettē omme-loop van uren, met groote ontroeringe en hert-vangen uyt-braeckte. Eens loosde sy een kantige steen, wiens groote een dubbelde castanie nauwelicx kon behalen: een vierendeel uyrs, of meer, bleef hy

steken indẽ maegh-derm, alsoo dat een merckelick geswel in 't binnenste van de keel hem genoeghsaem aenwees: op dien selfden tijdt ley sy ghelijck berooft van ader-slagh en asemingh, alsoo dat een vere voor den mont geleyt niet beweeght en wierd: handen en voeten waren kout; 't geheele lichaem stijf als eẽ beelt, alsoo datter geen hoop van leven meer overigh was, tot dat sy haer ten lesten wederom schierlick beweeghde, hare oogen opsloeg, en op stond een goet stuck houts, lang en dick de groote van een duym, doch met minder moeyelickheyt, overgaf. Ondertusschen duyrde by tijden het hair-braken noch, het welck allencken korter, minder, en swarter wiert. Daerbeneffens quam de Dochter oock in groot gevaer van verstickinge: want sy een dry-kantigh been, van buyten hart, van binnen hol en sponcyachtigh overgaf; waer op daegs daer aen knockel-beenderen, koten, vinger-tippen, knie-schijfkens van verscheyde gedaente en groote volghden. Somtijdts nochtans waren hier onder steenẽ en hair vermengt, en ten alderlaetsten stucxkens glas en koper. Na dat dese wonderbaerlicke brakingen ophielden, is de Maegt in gedurige quellinge en sonder koleur gebleven, met een opgeswollen buyck, en onlust tot eten, als of de heele gestalte haers lichaems tot de watersucht was hellende; doch is alleenlick door 't af-siedsel van de wortels van *Cruys-distel*, *Asparges*, *Lisch*, en *Zarza-parille* herstelt in haer vorighe gesontheyt. Sy seyde een geswel in haer

haer lieffen overigh ghebleven te zijn, het vvelcke met de vingers aengeroert zijnde, scheen te wijcken, en is geoordeelt te zijn een vvint-breucke, ontstaen uyt het moeyelick braken. Dus verre *Gemma.*

Forestus verhaelt oock, dat hy laken, spijckers, ysers, hair, en beenderen door het braken heeft sien uyt-werpen. En *Franciscus Hildesheim* vertelt, hoe eē melancholijck mensch yser, loode klootē, bos-kruyt, en meer heeft uyt-gebraeckt. *Babtista Codronchius*, als boven oock verhaelt is, schrijft, dat als eē seker out wijf had aengeroert den buyck van een swangere vrouwe, dat sy na ses maendē groote krimpingen in den buyck ghevoelt, en ten lesten graten, beenderen, stucxkens hout, en veel meer door den stoel-ganck gelooft heeft. Het welcke al t'samen yder-een genoechsaem kan afmeten, door geene natuerlicke oorsaken verricht te zijn. En voorwaer noch veel meer sieckten werden van ghelijcken door de tooverije veroorsaeckt. Dien selfdigen *Codronchius* verhaelt op d'aengewese plaetse, dat als een Toovereffe den buyck van een swangere vrouwe sachtjens had aengeroert, datse terstont een ongevvone bevvegingh van de vrucht gevoelt, en korts daer aen het kint, in stucken vermorselt, afgeset heeft. Die selfdige vertelt, dat syn Dochter *Fransje*, oudt zijnde tien maenden, is geheel vermagert geweest, datse dickwils benaude suchtē liet uytgaen, en datse, wanneer de luyren ontbonden wierden, 't geen by de kinderen eē ongewoon

Lib. 18. Observat. 16. in Schol.

Spicil. 2. pag. 186.

Lib. 2. de Morb. Venef. cap. 3.

Lib. 1. de Venef. cap. 8.

doen is, doorgaens geschreyt heeft. Allser nu groot achterdencken van tooverije was, is het bedde ondersocht geweest, alwaer sommige toover-teeckenen gevonden zijn, als namentlick *Cicers* en *Coriander zaet*, een stuck kools, als mede een stuck van een doots-been, yets onbekents, daerbeneffens eenige veren, soo konstigh met draet by een gevought, als datse voor een pluym op den hoet, gelijck de maniere is, bequamelick kondẽ gebruyckt werden: en dat daer na in 't selfde bed gevonden zijn twee stucxkens van een drooge noot, een stuck wit been, negen of thien vis-graten, geschickt in de maniere van een kam, met sommige *Coralen*, gemaeckt uyt verscheyde dingen, en wonderlick door een gevlochten: 't welck al t' samen verbrant zijnde, en het huys met de reste verandert hebbende, is sy door Gods genade, sonder eenigh ander natuerlick genees-middel, gesont geworden.

Ligaturæ. De *Banden*, alsoo genoemt, door dewelcke, insonderheyt de nieu-ghetroude, tot de omhelsinge onmachtigh gemaeckt werden, zijn den ghemeenen man alsoo wel bekent, dat de Bruydegoms menighmaels schromen in 't openbaer ten trouwen te gaen. Welcke soorte van betooveringe somwijlen voor altijt, somwijlen sekere maenden of jaren is duerende. En om dese quaet-willigheyt te volvoeren, thoont sigh de duyvel aen de Toovenaren seer hulp-veerdigh, op dat hy de liefde der ghetroude uyt-blussche, ende haer alsoo dẽ wegh tot sondigen open doe. *Herodotus* heeft na-

Lib. 2.

ge-

gelaten, dat *Amasis* Koningh van *Ægypten*, is onmachtigh gewordẽ by syn vrouwe *Laodicea* soo lange, tot dat hy door sekere dichten en gemeene gebeden wederom tot syn vorige gestalte gebracht is. *Babtista Codronchius* verhaelt uyt *Pierio*, dat een sekere Grave in de heerschappije van Straesborgh eẽ vrouwe getrout hebbende, den houwelicx-plicht in drie jaren niet en heeft konnen volvoeren, maer dat hem by geval het werck-tuyg der tooverije bekent geworden zijnde, van de tooverije is verlost geweest. Want als hy van huys gereyst zijnde, by geval een vrouwe ontmoete, die hy wel-eer voor syn hoere gehouden had, na weder-sijdse groetingh gevraeght zijnde na de welvaert van hem en de syne, heeft geantwoort, dat alles geluckigh toegingh; waer door dese vrou ontstelt zijnde, wederom gevraeght heeft, of hy oock kinderen by syn huys-vrou hadde: de Grave antwoorde ja, en seyt in drie jaren drie gehad te hebbẽ. Als de vrouwe hier op noch heviger in 't aensicht ontstelde, waerom, sey de Graef, wert ghy ontroert? misschien benijt ghy my mijne geluckfaligheyt. Neen, sey de vrouwe, maer ick vergrimme op dat oudt wijf, het welcke waende, datse door haer quade konsten, u de kracht van kinder-telen beletten konde: tot een teycken van't welcke, seyse, in 't midden van 't Slot, op dẽ gront van de water-put een pot staet, waer in ettelicke dingen, wesende het werck-tuygh van hare tooverije, besloten leggen, ick ben verblijt dat die dingen krachteloos

Lib. 3. de Morb. Venef. cap. 5.

teloos zijn, en verheuge my van wegen u geluck. Den Grave dit hoorende, is wederom gekeert in ſyn Vaderlandt, den put geſuyvert hebbende, vant hy den pot, die hem de vrouwe had aengeweſen, en die toover-middelen verbrant hebbende, heeft hy daer na ſonder belet ſijne vrouwe gebruyckt.

Door tooverije van de manlicheyt berooft.

Ja, 't geen meer te verwonderẽ ſtaet, ſommige verhalen oock, datter gevonden zijn, die door tooverije van hare manlickheyt berooft waren. Van deſe ſtoffe verhaelt ons *Babtiſta Codronchius* op d' aengeweſe plaetſe een voor-val van eẽ ſeker Jonghman, dewelcke, als hy langẽ tijt 't gebruyck van een jongh meysjen gehadt hadde, willende haer verlaten, hem van ſyn manlickheyt berooft vont. Als hy bedroeft zijnde, een ſekere vrouwe de oorſaeck van ſyne droefheyt geopenbaert, en gheſeyt hadde wien hy in deſe tooverije verdacht hielt, antwoorde de vrouwe, daer zijn ſoete woorden en beloften, of dreygementen en gewelt van nooden, om haer te dwinghen tot de herſtellingh van u vorige geſtalte. Hy de vermaningen nakomende, en dẽ tijt waernemende, op een avont-ſtont, in eẽ bequame plaetſe haer aengrijpende, wanneer hy haer door bidden niet en had konnen bewegen, een linnen doeck om harẽ hals werpende, op dat ſy ſoude verhindert werdẽ te roepẽ, heeft hy haer byna totter doot toe geworgt, nochte en heeft haer, voor al-eer ſy hem ſyne geſontheyt beloofde, willen los laten. Dewelcke door 't ſteken van hare hant tuſſchen ſyne dijen,

dijen, het bedrogh heeft wech-genomen.

De Tooveressen zijn niet alleen machtigh het natuerlick werck te verhinderen, maer oock om mis-geboorten te veroorsaken. Alsoo heeft eẽ seker Toovenaer, gelijck dat *Codronchius* op d'aengewese plaetse vertelt, ghevanghen zijnde in 't gerichte bekent, dat hy door syne tooverije had te weegh ghebracht, dat een sekere vrouwe vele jaren had misvallen, tot seven malen toe de vrucht in de Lijfmoeder vermoort zijnde. En dat oock 't selfdige op dien tijt alle het bevrucht vee is overkomen. Het toover-tuygh 't geen hy tot dien eynde gebruyckte, was een Serpent, begraven onder den door-dorpel. Den welcken ondersocht zijnde, ende alleenlick eenigh stof met sommige overblijfselẽ des Serpents, door de lanckheyt des tijts, gevonden, en met vyer verbrant wesende, hebbense na dien tijdt bequamelick gebaert.

Misdrachten door tooverije veroorsaeckt.

De Duyvels-konstenaers en zijn de getroude luyden niet alleen in deser vougen schadelick, namentlick door't verhinderen des ghemeenschaps tusschẽ man en vrou; maer oock door 't verwecken van een hardneckigen haet tussen die selfdighe. Want de duyvel is oock machtig verkeerde herts-tochtẽ in dẽ mensch t'ontsteken; alsoo dat hy, het gene op geene manieren behaeghlick is, den mensch als 't alderschoonst, en meest-beminnens-weerdigh sal doen keuren: en wederom in tegen-deel, 't geẽ met recht te beminnẽ is, af-schrickelick en grousaem sal doen schijnen. Waer af *Babtista*

Liefde en haet onder getroude luydẽ door tooverije veroorsaeckt.

tista Codronchius een ghefchiedenisse verhaelt. In een stadt van *Hetruria*, seydt hy, heeft een Jongh man een sekere Tooveresse soo uytermaten-seer bemint gehad, alsoo dat hy syn schoone vrou en kinderen verlatende, met die Toover-hoere, aen de syne niet gedenckende, soo lange geleeft heeft, tot dat syn huysvrouwe vã de tooverije vermaent zijnde, derwaerts getrockẽ was, en het werck-tuygh der tooverije had uyt-gevonden: sulcx was een padde met toe-genayde oogen, onder 't bedde in een pot besloten. Die selfdige padde dan wech-genomen, de oogen geopent, en daer na met vyer verbrant zijnde, is den man terstont, aen de syne gedenckende, en als uyt eenen droom ontwakende, wederom by syne vrou en kinderen ghekomen. In tegen-deel verhaelt hy op die selfdige plaets eẽ gedenckwaerdigh vertoogh van haet: In *Sepino*, seyt hy, een Stadt in de heerlickheyt van *Napels*, was eene genaemt *Iacobus*, wiens vrouwe hem alsoo seer was hatende, als datse van dẽ eersten dagh dat tussen haer beyden het houwelick was bevestight, te samen noyt en hebbẽ konnen wonen; soo veer was 't ter van, dat sy elkanderẽ souden omhelst hebbẽ. En wanneer *Iacobus* tot syn vrouwe wilde toe-komẽ, wierd sy met soodanigen dulligheyt en rasernije bevangen, als datse haer selvẽ liever uyt de venster wilde uyt-storten, dan hem lijden. Welcke saeck wanneerse aen een Gods-geleerde, die wel-eer t'haren huyse had geherbergt geweest, was over-gedragen, hy van dese sake

De Marb. Venef. lib. 3. Cap. 6.

twijffe-

twijffelende, en 't selfdige niet willende ge-looven, liet hy de vrouwe, om daer een proef van te nemen, terstont tot hem roepen, ondertussen haré man verbergende in de binnenste deelen des huys, op dat sy door syne tegenwoordigheyt niet en sou weygeren in te komen. De vrouwe komt, dewelcke van den haet tegens haren man ondervraeght zijnde, antwoorde, wanneer sy alvoren haren staet en ellendigh lot beschreyt hadde, dat sy daer van geene redenen kon by-brengen, ja datse met soodanigen verlangen en liefde tegens haren af-wesenden man ontsteken was, dat sy 't selfdige met woorden niet en kon uyt-drucken. Maer datse, soo haest sy om hem te spreken, wilde tot hem komé, alsdan terstont haer selven inbeelde, dat haren man met soo veel leelicke mis-maecktheden, en af-schrickelicke monsters verselt was, dat sy versekerde liever te willen sterven, dan hem te lijden: en dat haer geheele ziele, alle hare krachten en geesten tegens haren man, als een voor-gestelt quaet, en tot syn verderf wierden aen-gedreven: en wederom in syn afwesen bekendense met verlangen tot hem ontsteken te zijn. Als dan den goeden Priester een proef wilde nemen van dese vrouwe haer woordé: geboodt hy aen de vrouwen diese vergeselschapten, datse haer om handen en om voeten met een sterck touwe kruys-gewijs op het bedde souden vast binden, op dat haren man sonder eenigh tegen-weer eé vrije toe-koomst by haer mocht hebbé; want dien Priester duchte, dat

de vrouwe, om eenigh verborgen ghebreck te heelen, haer veynsde alsoo gemoet te zijn. De vrouwe ten lesten, door treck tot haren man, heeft haer laten binden, biddende datse haren man wilden in-laten, op wiens koomste geen Furien soo straf gesien zijn, geen dier soo rasende, geen wilt beest met sulcken dulligheyt en rasernije beseten, die by haer mochtẽ vergeleken werden: 't schuym hingh om den mont, de tanden knersten, de oogen draeyden, 't geheele lichaem scheen als van Furien beroert, en vol duyvelen te zijn. De vrouwen, die by haer saten, verhaelden dat haren buyck en mage, die sy selver voelden, sigh voor-droegen, als offe vol gedraeyde touwen geweest hadden, en dat haer geheele huyt scheen als met geessels geslagẽ. Daer is oock geen eynd' vã hare dulligheyt geweest, vooral-eer haren man, vermoeyt zijnde door haer tegen-streven, en bewogen met mede-lijden, van haer is uyt-gegaen. Ten lesten na drie jaren heeft een sekere vrouwe, in de tooverije wel ervaren, dewelcke het houwelick van *Iacobus* met dese syne Huys-vrouwe qualick hadde konnen lijden, dit toover-stuck, het welcke sy selver gewrocht hadde, verbroken: en alsoo heeft *Iacobus* syne vrouwe genoten, en van dien tijdt af in goede rust en eenigheyt vreedsamentlick gheleeft. *Nicolaus Iaquerius* verhaelt mede, menighmaels ghesien te hebben, dat de betooverde luyden elkanders tegenwoordigheyt niet en hebben konnen lijden, ja selfs niet haer aen-komen, schoon sy haer

In Flagell. Hæreticor. Fascinar. cap. 12.

haer als noch in 't gesichte niet en hadden; maer datse met 't geheele lichaem hebben geschud, en gedwongen zijn geweest met groot gekrijsch te vluchten.

De Toovenaers vermogē oock den mensch de pisse te doen op-houden, en verstoppen; het welcke *Codronchius* verhaelt door eē Toovenaer aen een seker Jonghman, selfs tot stervens noot, gebeurt te zijn. Tot welck quaet, op dat dien verkeerden Konstenaer oock eenighe schandelickheydt mocht toe-vougen, heeft hy hem geperst, in 't openbaer syn water te maken; in sulcker vougen met eenen oock al spelende het beletsel wech-nemende.

De pisse door too-verije op-gestopt.

De Morb. Venefic. lib. 3. cap. 5.

Onder de nieuwe Schrijvers verhaelt *Zacutus Lusitanus* een aen-merckens-waerdige geschiedenis, van een betooverde Dochter, die hy selver aldus voorstelt. Een Dochter gaende in haer sestiende jaer, gesproten uyt een edel geslachte, en van geen gemeene schoonheyt, wiert van een aensienlick Jonghman, wonder wel ervaren in eerlicke konsten, soo uytermaten-seer bemint, als dat hy in de liefde tot haer verstrickt zijnde, vele nachten, gelijck als onsinnigh, sonder slapen had doorgebracht: maer wanneer sy hem, als zijnde van lagen stamme af-gesproten, verachte en uytloegh, Laet hy, verstoort zijnde, door 't aen-raden der Toovereessen, van haer door swarte-konsten wrake nemen. Waer op dese Hexen, eenige woorden uyt-geprevelt hebbende, gaen doorsteken het in-wasch-gebootste wesen van d'af-wesende Dochter, welcke woor-

De Praxi Medica Mirabil. lib. 3. Observ. 134.

woordẽ opgeseyt zijnde, is de onnoosele met wreede pijnen door 't geheele lichaem ghequelt gheweest, jae is door onuytsprekelicke tormenten soo ongenadigh aengetast, als of sy met pinnen had doorsteken gewordẽ, welcke pijnen ophoudende, bleef sy sonder spreken, en was gevat met een wonderbaerlicke Zenutreckingh, door de welcke hare voeten de borst van voren aenrochten, met dwersche oogen, swartachtigh aensicht, omgekeerde neus-wiecxkens, bevende tonge, hart-vangen, verlies van alle krachten, en groote walgingh. Dit aldus drie dagen geduyrt hebbende, wierden de Geneeſ-meesters by een gheroepen, dewelcke na datse van hier en daer de oorsaeck deser siecktẽ haddẽ op-gevischt, zijn sy een-stemmelick in dit gevoelen gekomen, en geloofden, dat dese wonderbaerlicke gebreken uyt de Lijf-moeder, en eẽ venijnigen damp, na de bovenste deelen des lichaems op-gestegen, als uyt haren eerstẽ oorspronck, voortquamen; welcken damp ghewoon is diergelijcke toe-vallen te veroorsaken. Waer over verscheyde geneeſ-middelen tot desen eynde zijn gebruyckt geweest. Maer doordien de Dochter, wanneer die selfdighe middelen wierden in 't werck gestelt, ontsinnigh, dul, met alderley soorten van Zenuwtreckingẽ wreedelick gepijnight wierd, hebben haer de Geneeſ-meesters voor eẽ besetene, of betooverde verlaten. Dat dit waerachtigh was, getuyghde korts daer aen een ongeregelt braken, door welckers gewelt sy vooreerst

eerst een seer-swarte stoffe, daer na hair-klitzen, een bondelken distels, kopere naelden, en ten laetsten een eys-gewijse klomp, met swarte koleur besprenckelt, heeft overgegeven; uyt welcken klomp, op-gesneden zijnde, uyt braken vele vliegende mieren, dewelcke sulcken af-schouwelicken stanck van haer hebben uyt-gegeven, dat niemant in't huys verblijven konde. Dese dingen ghesien hebbende, was 't openbaer, dat het alles uyt tooverije voort-sproot. Als sy nu met een hert-vangh gevat zijnde, in doots noode ley, heeftse door een seer moeyelick braken overgegeven een dier gelijck een vuyst, swart van coleur, met eenen langen steert, ruygh over 't geheele lijf, gelijck een muys; het welcke na dat het op d'aerde was neer-gevallẽ, kroop met een sonderlinghe wackerheyt van voeten door 't huys, en sturf. De Ouders door de nieuwigheyt van de saeck, en 't gevaer van hare Dochter beweeght zijnde, vragen de Waer-seggers, Tooveressen, Besweerders, en Swarte-konstenaers om raet. Een van dese, eyschende een grooten loon, beloofde de Dochter onfeylbaer te genesen, seggende, dat men hem in den aen-vangh van hare beroeringe soude roepen. Soo geschiede het. Want als de komste van hare ontroeringe seer toenam, wierd hy gheroepen, en heeft op 't hooft van de siecke, eerst af-geschoren zijnde, in mijne tegenwoordigheyt geleyt, een wit papier, op 't welcke gheschreven stonden twee letteren, T. M. Waer op oock gheleyt was

was een half-gebrande Ezels-klauw; daerbeneffens ick weet niet wat voor woorden haer aen de ooren prevelende, heeft hy haer van d'aenkomende ontroeringh, en voor alle toevallen in toe-komenden tijde verlost.

Soodanige geschiedenissen meer, ghelijck geseyt is, werden verhaelt van *Sprengero*, van *Bodino*, *Nicolao Remigio*, en van andere Schrijvers meer, die van de Tooverije gheschreven hebben. Ja 't is doorgaens alle man bekent, hoe de Tooveresse en quade Konstenaers aen de Rechters belijden, datse desen blind, dien kreupel, andere lam gemaeckt hebben, datse sommige met wreede pijnen langh gequelt, en veel meer andere sieckten veroorsaeckt hebben: dewelcke, doordiense meest al boven de natuyrlicke oorsaken geweest zijn, als uyt de wonderbaerlicke toe-vallen, die sigh in die sieckte geopenbaert hebben, genoeghsaem blijckt, soo besluyten vele niet sonder oorsaeck, datter toover-sieckten ghevonden werden.

In Malleo Maleficar. De Dæmonomania. De Dæmonolatria Sagarum.

IV. CAPITTEL.

***Datter geen Toover-sieckten gegeven vverden, bevveert* Wiërus.**

MAer dit alles, 't geen tot noch toe geseyt is, staet *Iohannes Wiërus* in twijffel, en beneent dat de Tooveressen van soodanighe sieckten, den mensche toe-gevoert, een oorsaeck

saeck konnẽ wesen, wanneer hy in't 3. boeck van't Bedrog des duyvels aen't 14.cap. soeckt te beweren, dat de Tooveressen dese sieckte, van de welcke sy haer bekennen werck-meestressen te zijn, niet in en voeren; en meent, dat alle de geschiedenissen hier van verhaelt, voor praetjens moeten gerekent werden: dat selfdige verhaelt hy oock in syn boeck *de Lamijs*. En soodanigh gelooft hy geweest te zijn, 't geen van *Duffus* den Koningh der Schotten uyt *Hector Boetius* verhaelt wert; dewelcke als hy door sweeten, waken, pijnen en magerheyt, sonder eenighe bekende oorsake wierd verteert, is ten lesten ontdeckt gheweest een Tooveresse, in *Moravien*, op een seker Slot een wassen beelt, door duyvels-konsten na de gedaente des Koninghs *Duffi* gemaeckt, aen een houten spit voor den vuyre om-draeyende; en een ander, die na 't opseggen van eenige toover-dichten, allencken het wassen beelt met een seker nat bedroopte: welcke Tooveressen, na dat sy gevangen waren, bekent hebben, dat als het beelt, aen den vuyre geleyt, gebradẽ wierd, dat als dan dẽ Koningh *Duffus* in 't sweet smolt; dat hy oock door 't opseggen van toover-dichten in geduyrigh waken gehouden wierd; en door 't smelten van 't wasch in magerheydt verteerde: en dat het wasch geheel verteert zijnde, terstont de doot des Koninghs daer op soude gevolght hebbẽ. Het beelt verbroken, ende de Tooveressen verbrant zijnde, is op die selfdige tijdt, op't *Foressense* slot in *Moravien*, den Koningh van sy-

Lib. 11. Hist. Scotor.

ſyne quellinge verlicht gheweeſt, heeft des nachts ſonder pijne geruſt, en in korten tijdt ſyne vorige geſontheyt herkregen. Hier moet aengemerckt werden, dat de *Moraviers*, ghelijck *Bodinus* aen-wijſt, dewelcke de Tooveresſen gehuyrt hadden om den Koningh der Schotten te dooden, wel eer vyanden waren van de Schotten, maer nu inwoonders van Schot-lant, en aen 't rijck der Schotten aengepaelt. Welcke geſchiedenis, gelijck ick geſeyt hebbe, *Wiërus*, als oock van ghelijcken *Cardanus* voor een ſpeeltjen houden.

De Dæmonom. Lib. 2. Cap. 8.

de Varietate Rerum.

Ten anderen gelooft hy, dat al 't gene deſe Tooveresſen wanen uyt te voeren, niet dan enckele droomen, en valſche inbeeldinghen zijn. En gevoelt, dat de inbeelding der Tooveresſen alleen van een quaden engel wert bedorven, en vervult met geſichten, alſoo dat ſy ſtantvaſtelick bekennen ſulcx uyt-gevoert te hebben, 't geen ſy ſelfs niet machtigh en zijn te verrichtē, noch 't geen in den loop der Natuyre van de Natuyre ſelfs niet en wert geleden. Voughter by, dat de duyvel tot dat werck meeſtentijt ſoodanige ghebruyckt, die melancholijck en droef zijn, die aen God mistrouwen, die godlooſelick en ongeoorloft nau-keurigh zijn, die verkeerdelijck in den gods-dienſt zijn onderweſen, licht-nijdighe, quaet-willige, nau geſont van ſinnen, en diergelijcke van ȩ̄ ſlibberigh vertrouwen, of van ſonderlinge quaet-liſtigheyt, ouw wijven, bot en wanckel van ſinnen. Duſdanige menſchen, ſeyt hy, gaet inſonderheyt de duyvel aen, vervolght

Lib. de Lamijs Cap. 5.

Cap. 9.

volght haer, lockt haer, of door een aengenome aengename gedaente, of door een verscheyde beroeringh en bedervingh van hare gedachten en inbeeldingen, tot dat sy ten lesten toestemmen in syn voor-nemen, haer synen raet overgeven, ghelooven al 't gene hy haer in den sin stuyrt; gelijck als met een verbont aen hem verknocht zijnde, hangen aen syn wencken, syn hem onderdanigh, gevoelende alles 'tgene hy haer ingeeft waer te zijn, ernstelick geloovende dat al 't gene hy in hare inbeeldinge invoert, inder daet wesentlick alsoo is bestaende, en dat dit soo wel gheschiet aen den wakenden, als aen den slapenden. En op dat hy dit beweren mochte, brenght hy vele rasernijen der melancholijcke menschen, en ydele ghedachten aen den dagh; van de welcke sommige haer gelooven een onredelick beest te zijn, andere aerdẽ vaten, en meer andere diergelijcke inbeeldingen. En meent, dat de duyvel dese inbeeldingen oock den wakenden, dan doch meest den slapendẽ ingeeft; doordien oock andersins den slapenden dickwils dingen voorkōmen, die nergens en zijn, noch oyt geweest hebben. Schrijft daerbeneffens, dat de duyvel tot diẽ eynde gebruyckt eenige slaep-makende kruydẽ, met dewelcke de Tooveressẽ haer bestrekẽ hebbende, meenen datse door de schouwe uyt-vliegẽ, en wijt en veer door de locht aen maeltijden, reyen, en omhelsingen ghevoert werden, daer sy in een diepen slaep wel leggen roncken. Dusdanigen geschiedenis brenght hy voort uyt *Babtista*

tista Porta, dewelcke verhaelt, hoe een out wijf belooft hadde, datſe in een korten tijdt hem uyt een ander plaetſe ſou antwoort brengen, om het welcke dan te volvoeren, ſy geboodt alle die gene buytē de dore te ſtaen, die hy tot getuygen hadde mē gebracht: en datſe geheel ontkleet zijnde, haer met een ſekere ſalve wel ſtijf heeft doorvreven, ſyluy door eē door-ſplete dat ſelfdige begluyrende. Datſe daer op vakerigh neer-vallende, in een ſeer diepen ſlaep geſtort is, alſoo datſe niet en gevoelde, ſelver doen ſy geſlagen wiert. Datſe daer na, als de krachten van de ſalve verdwenen waren, van den ſlaep op-geſtaen zijnde, vele ſufferijen heeft beginnen voort te brengen, hoe ſy verſcheyde bergē en Zeens doorreyſt hadde. Hoedanigen geſchiedenis oock in 't navolgende Capittel ſal verhaelt werden.

De Magia Naturali.

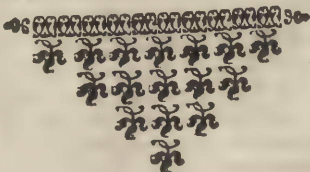
Cap. 15. Daer na gaet hy voort, en bewijſt, dat al 't gene van de Toovereſſen ghebruyckt wert, om andere te beſchadigē, geheel ydel en belachelick is: en dat het door ingeven des duyvels gebruyckt wert, tot ſulckē eynde, als of ſoodanige geheel-nietige, krachteloofe en ſlechte dinghen yets vermochten; op dat dees ſotte wijven haer ſouden laten voorſtaen ſoodanigh quaet verricht te hebben, daer 't nochtans alles of van den duyvel is bewrocht, of door den verborgen wille Godes, of door faute der Natuyre is ontſtaen. Want indien ſoodanige dingen door een ingebore kracht die ſieckten veroorſaken, ſoo moeten nootſakelick alle voorby-gangers of aenroerders die ſelfdighe on-

onderworpẽ zijn; doordien de venijnige ſtoffe geen uyt-kieſinge en heeft, daer ons nochtans d'ervarentheyt het tegen-deel ghetuyght, en dat het quaet alleen die gene, wien 't is toe-geeygent, aentreft. Hier na oock ſoeckt hy te bewijſen, dat alle die gene die geſeyt werdẽ betoovert te zijn, en vã welcke alſoo-beſchadighde de Heylige Schrift ghewach maeckt, van den duyvel zijn ghequelt of beſeten gheweeſt: en brenght voort het exempel van *Iob*, van *Nabuchodonoſor*, en van andere, die met dẽ duyvel gequelt en beſetẽ warẽ. En beſluyt op 't leſte, dat alle die gene dewelcke ſoo wreedelick met alderley ſoortẽ van Zenu-treckingen, met wonderbaerlicke ſieckten, brakingẽ, en tegens-de-natuyr-ſtrijdende ſtoel-gangen ghequelt zijn, dit of dat gheluyt uyt-geven, ſekere menſchẽ onwaerachtelick ſtraffen en beſchuldigen, werden beroert en gequollen van een leugenachtigẽ quaden engel, ſonder de mede-werckinghe van yets anders; en dat de vreemde dingen die ſomtijdts door 't braken werdẽ uyt-geworpen, niet en hebben in't lichaem geweeſt, maer datſe door een behendigheyt, en onbegrijpelicke geſwindheyt des duyvels zijn in den mont gheſteken, onſe oogen door ſyne ſnelheyt overwonnen, of door guychelerije bedrogẽ, of door 't tuſſenworp van een lochtachtigh lichaem, of anderſins van buyten of van binnen, of op beyde wijſen de oogh-vochtigheden beroert, of de geeſten verduyſtert zijnde. En beweert dat inſonderheyt met deſe bewijs-rede, door-

Cap. 16.
Job 1.
Dan. 4.
Matth. 8.
Marc. 5.
Luc. 8.
Marc. 1.
Luc. 4.
&c.

dien ſoodanige dingen in groote de natuerlicke wijte des maegh-derms, oock op het alder meeſte in den menſche geſpannen en uytgereckt, te boven gaen. By 't welcke hy dit noch toevoeght, dat, ſchoon ſoodanigh een brakingh korts na den eten aenkoomt, datter nochtans niets van't eten of van den gijl mede vermenght is: daerbeneffens, dat door ſoo harde en ſcherpe dingen door 't braken overgegeven, de mage of maegh-derm in 't minſte niet verſeert en wert. Ten laetſten doet hy oock dit daer by, dat den menſch en 't vee vele ſieckten natuerlicker wijſe onderworpen zijn, die valſchelick de Tooverije werdẽ toegeſchreven. Wt welck alles hy ten leſten beſluyt dat de hant-daden der Toovereſſen nietigh zijn, dat hare belijdeniſſen ydel, en ſy ontſchuldigh zijn, datſe veel eer met eẽ quade inbeeldinge gequollẽ zijn, en dat het daerom gevoechelicker waer datſe beter onderrecht, dan gedoot wierden. Wat meer *Wiërus* tot beſchermingh der Toovereſſen bybrenght, ſullen wy voorſtellen, wanneer wy van 't verbont, tuſſchen den duyvel en de Toovereſſen, ſullen handelen.

Cap.22. en 23.

CAP-

V. CAPITTEL.

Dit geſchil vvert gemiddelt, en naerder ontleedt, vvaer uyt de toover-ſieckten haren oorſpronck hebben.

OP dat dan blijcke wat in dit ſwaer geſchil magh vaſt gheſtelt werden, moet voor-eerſt de gelegentheyt des gheſchils wel voor-geſtelt zijn.

My aengaende, ten kan voor-eerſt niet be-neent werden, dat de duyvel van de natuerlic-ke dingen, en onder deſe oock van de Venij-nen een ſonderlinge kenniſſe heeft; en dat hy daerom die ſelfdige ſyne Slaven openbaren en aenwijſen kan, waer door ſy uytermatẽ krach-tigh Venijn bereyden konnen (al-hoe-wel hy ſomtijts eenige nietighe en waen-geloovige dingen, om haer te bedriegen, gebiet daer by te doen) door de welcke 't zy van binnen of van buyten gebruyckt, ſy andere konnen be-ſchadigen. En buyten twijffel is 't gelooffe-lick, dat deſe quaet-aerdighe menſchen, van de vvelcke de geſchiedeniſſen getuygen datſe door 't ſtroyen van ſekere poeyerkens, of 't beſtrijckẽ der door-ringen met eenige ſalven, een peſtilentie hebbẽ verweckt, (welcke ver-halen wy in 't 4. boeck van de Koortſen aen 't 2. Cap. verſamelt hebben) de maniere van die ſelfdige poeyers en ſalven te bereyden, van den duyvel gekregen hebben. Indien 't u dan

Den duy-vel zijn de Venijnen bekent.

lust soodanige quade gheneef-mengelingen, 't zy met de spijse of dranck, 't zy andersins van buyten gebruyckt, een vergiftende Tooverije te noemen, soo is't buyten twijfel, datter sieckten door die selfdighe veroorsaeckt, gegeven werden; het welcke *Wiërus* selver, soo ick vertrou, niet en sal beneenen. Want sulcx is geheel natuerlick, al-hoe-wel de maniere van mengingh kan van den duyvel afdalen. Doch dit en is voornementlick het geschil niet: maer 't geen insonderheyt ondersocht wert, is dit:

De Toovereffen gebruycken oock Venijnen tot verweckingh der sieckten.

Of de Hexen en Toovereffen, sonder natuerlick Venijn, door een boven-natuerlicke kracht, en de hulpe des duyvels, met het toelaten van God, den mensch eenige sieckten aenbrengen, of den selfdigen geheel dooden konnen. Van het welcke op dat openbaer werde wat wy gevoelen, en op dat wy van verscheyde dingen bescheydelick mogẽ spreken, sullen wy d' ontbindingh van dit gheschil in sekere besluyt-redenen voorstellen.

Den staet des gheschils.

De eerste besluyt-rede is dese: ***Het voornemen der Toovereffen is, den mensch te beschadigen, hem verscheyde sieckten aen te brenghen; en door 't toe-doen der selfdiger Hexen, zijn vele op verscheyde manieren beschadight.*** En dit leerẽ genoughsaem de ghesschiedenissen boven in't 3. Cap. voorgestelt, en ontelbarẽ diergelijcke zijnder by *Sprengerum*, by *Nicolaum Remigium*, en by verscheyde andere, die vã de Toovereffen geschreven hebben, te vinden. Al-hoe-wel *Wiërus* sodanige verhalẽ voor praetjens hout,

De eerste besluyt-rede van de Tooversieckten.

In Malleo Maleficar.

In Dæmonol. Sagar.

soo

soo en moet nochtans de achtbaerheydt der Verhael-schrijvers alsoo niet verkleynt, en in twijffel ghetrocken werden. En al-hoe-wel het gene van *Duffus*, dẽ Koningh van Schotlant uyt *Hector Boëtius* verhaelt wert, wonderbaerlick schijnt te zijn: nochtans blijckt het uyt vele Rijmers, Wijsgeren en Verhael-schrijvers, dat soodanigen Godloosheyt nu al out is, en datse in onse tijdẽ noch niet en heeft opgehouden. *Plato* maeckt gewach van dese swarte-konste, en *Ovidius* schrijft van *Medea*: Lib. 11. de Legib. In Epistola Hypsipyles.

d'Afwesene vervloeckt haer snooden mont,
En vorremt met haer vingers wassen-beelden,
Het ingewant met priemen sy verwont.

En *Iohannes Bodinus* schrijft aldus: wy lesen dat het vonnis *Enguerrandi Marignij* meest staet op dese oorsaeck; (dat sulcx yets van *Enguerrandi* huysvrou tegens dẽ Koningh van Vranc-rijck is gebrout geweest, getuygẽ de Fransche Jaer-getijden) als oock eenes anderen, in een Stadt der *Alenconiers*, ten tijden van Koningh *Franciscus* d'Eerste, wiens daet in 't gherichte is ondersocht geweest, ende wert wijt-loopigh, niet als eẽ speeltje, maer voor eẽ waer-achtige geschiedenisse in de Seven-daeghse Vertellingen des Koninginne van Navarren, en in de pleyt-saken ontleedt. In't jaer 1574. is by eẽ seker Edelman (gelijck in syn vonnis, alsoo 't gedruckt staet te lesen is) die te *Parijs* is onthalst gheweest, een wassen beelt, door hooft en hert doorsteken zijnde, met eenighe andere vremde af-beelsels ghevonden. En 't geen noch versser is, in de maent Septem- Lib. 2. Dæmonom. cap. 8.

ber van 't jaer 1578. heeft den Gesant van Engelant, van gelijcken veel Franssen door Vrancrijck laten verluyden, datter drie wassen beelden onder de mist gevonden waren, met het opschrift der Koninginne van Engelant, ende meer anderē harer namen, welcke beelden geseyt wierden van eē *Prochiaen* in 't dorp *Istincton*, een halve mijle van *London*, ghemaeckt te zijn. En wy hebbē hier boven in't 3. Cap. een nieuwe geschiedenis, tot dese saeck belangende, uyt *Zacuto Lusitano* verhaelt. Wy hebbē oock meer andere geschiedenissen der betooveringen hier boven in't 3. Cap. by-gebracht, en staen doorgaens by de Schrijvers vele aengewesen.

Lib. 3. de Praxi Medic. Mirab. Observ. 134.

Dat doch de Toovereffen tot dese duyvelsche werckingen, 't zy dan op wat maniere het zy, oock yets toe-brenghen, blijckt hier uyt, doordien het werck-tuygh der tooverije wech-genomen, of de Tooveresse selfs verbrant of gedoot zijnde, de betooverde haer vorige gesontheyt herkrijgen; gelijck als uyt sommige boven-verhaelde gheschiedenissen blijckt. En *Iohannes Bodinus* verhaelt, dat een sekere Hexe *Biebrana* genoemt, in 't jaer 1556. by *Lodunen* is verbrant geweest. Dese, seyt hy, verswackte de menschen, verdrayde hare lichamen wonderlick, doode die selfdige, en vernielde beesten en vruchten. Maer soo haest sy is verbrant gheweest, hebben alle dese ongelucken opgehouden, ghelijck als *Bodinus* dat uyt den Rechter, die haer ondervraegt hadde, is te weten gekomen. Die selfdige

In Confut. Opin. Joh Wieri.

dige schrijft hem van dē eygē Rechter vertelt te zijn, dat als dese Hexe een sekere vrouwe gedreyght hadde, datse nimmer soogen sou, alsoo uytgevallen te zijn, en dat haer sogh is schierlick verdrooght geweest, en schoon sy vele kinderen baerde, dat even-wel hare borsten altijt zijn verdroogt gebleven: maer datse soo haest de Tooveresse verbrant was, terstont van mellick overvloeyde. En seyt daerbeneffens uyt een seker edel en achtbaer man verstaen te hebben, als dat syne huys-vrouw van syns moeders suster is verhindert geweest te baren (het welck sy selfs, op haer dootbedde leggende, bekent heeft) op dat sy hare kinderē mocht erfgenamē in syn goet maken, maer dat, soo haest syn Moeye verscheyden was, syn vrouwe korts daer aē is bevrucht geworden, en eens en andermaels gebaert heeft.

Daerbeneffens het geē *Wiërus* tegen-werpt, en tot verontschuldingh der Tooveressen bybrengt, is van kleynder waerden. Voor-eerst getuygen de Historien, dat niet alleen melancholijcke Besjes, en onvoorsichtige Vrouwē, maer oock jonge Vrouwen en Mannen, in't minstē met de melancholije niet behebt zijnde, soodanige stucken verricht, die selfdighe aen andere geleert, en daerbeneffens verscheyde beweegh-redenen gebruyckt hebben, om andere te verstricken, en aen hare secte te verbinden. En indien de melancholijcke en onsinnige alleen Tooveressen waren, soo souden sy, ghelijck sulcx de melancholijcke plegen, aen yder een hare kracht om wonderheden te ver-

Wederlegingh der bewijs-redenen Wiëri.

verrichtẽ openbaer makẽ; het welcke nochtans van geene Toovereſſen ghedaen wert, maer belijden hare konſten al t'ſamen in't verborgen, en by die ghene alleen, dewelcke ſy hopen in hare ghemeenſchap te konnen ghetrocken werden. Daerbeneffens, indien deſe Toovereſſen warẽ melancholijcke Vrouwen, hoe komt het dan, dat in ſoo veel eeuwen, en op ſoo veel verſcheyde plaetſen deſe Toovereſſen gevangen zijnde, in hare belijdeniſſen zijn eenſtemmigh geweeſt? Ick bekenne garen, dat de melancholijcke haer verſcheyde ongelooffelicke en ondoenlicke dingen laten voorſtaen, maer in alle eeuwen zijn nau twee gevonden gheweeſt, die het een en 't ſelfdige haer hebben ingebeelt. Die ſelfdige rede grijpt plaets in de droomẽ. Want laet het alſoo zijn, als hier na ſal geſeyt werdẽ, dat ſommige Toovereſſen maer alleenlick gedroomt hebben, yets van haer verricht te zijn, 't geen ſy nochtans nimmer byde hant genomen hebben, en dat ſy, daer na ontwakende, dat ſelfdighe gelooft hebben: nochtans dat ſulcx niet altijts waerachtigh is, maer dat ſy wakende en wetende vele ſtucken uyt-voeren, leeren ons de hiſtorien; dewelcke ghetuygen, hoe verſcheyde Toovereſſen, in verſcheyde plaetſen gevangen zijnde, geheel in hare vertellingen hebben over-een-gheſtemt, en het een en 't ſelfdige beleden van den dagh, uyre, plaetſe, maniere van doen, en van hare ghebruyckmiddelen, en getuygt hebbẽ wat mede-mackers ſy van hare ſchelmerijen hadden. Ende dat

dat sy slapende niet alleen haer in en beelden sulcx yets te verrichten, maer dat sy oock wakende tot sodanige werckingẽ yets-wat moeten toe-brengen, blijckt daer uyt, om dat het werck-tuygh, het welcke sy om soodanigen werck uyt te voeren, bekennen gebruyckt te hebben, op die selfdighe plaetse ghevonden wert, alwaer sy 't seggen gheleyt te hebben; het welcke verplaetst, of verbrant zijnde, de siecken hare gesontheyt weder krijgẽ. Daer-beneffens en kan *Wiërus* niet goet maken, dat alle die gene, die van de Toovereſſen, door de hulpe des duyvels, met eenige siecktẽ geslagen zijn, moeten ghesеyt werden van den duyvel beseten te zijn: alsoo heeft *Iob*, schoon hy van den duyvel met quade plagen was aengetast, van dien selfdige niet beseten geweest. Ten laetstẽ al-hoe-wel het werck-tuygh, het welcke de Toovereſſen gebruycken, ydel en krachteloos is, nochtans zijnse daer door niet verontschuldight, maer om 't verbont 't geen sy met den duyvel gemaeckt hebben, als hier na sal geseyt werden, zijnse vervloeckt. Want al-hoe-wel sy selfs niets en verrichten, ghelijck sal bewaerheyt werden, en dat de duyvel oock, sonder de toelatinge Gods, geen stroo en kan aen stucken bijten, nochtans doordien den wil en 't poogen doorgaens in de werelt-licke regeringe gehouden wert voor eẽ sonde des gequetsten majesteyts, alsoo werden oock de Toovereſſen om die selfdighe oorsaeck alhier te recht beschuldight.

De tweede besluyt-rede sal dese zijn: *Al-hoe-*

hoe-vvel het der Tooveressen voornemen is, den mensch te beschadigen: nochtans soo en konnen, nochte en doen sy sulcx selver niet. Al-hoe-wel dan aen de waerheyt der historien, die wy tot noch toe hebben bygebracht, en alom ons ontelbare voor-komen, niet en moet getwijffelt werden, ende dat met recht soodanige werckingen de Tooveressen werden toe-geschreven: soo moeten wy nochtans vorders ondersoecken, in wat geslachte der oorsaken dese t'samen loopen, en wat sy tot soodanige werckingen toe-brengen. Alwaer nootsakelick moet vast gestelt werden, dat de Hexen en Weer-maecksters selver van die werckingen geen oorsaken en zijn, maer de duyvel; en dat de Tooveressen alleenlick mede-helpende, of liever aenporrende oorsaken zijn, doordien de duyvel op haer begeren en bidden, soodanige sieckten, met de toelatinghe Godes, invoert; of maeckter wijs dat de missquamen, die haren oorspronck uyt de Nature hebben, met syne hulpe, door haer veroorsaeckt zijn. Alsoo dat nootsakelick is, eer 't een Tooverije magh genoemt werden, als dat de duyvel en de Tooveressen t'samen loopen. Want wanneer de duyvel alleen, door de beden of 't verbont der Tooveressen niet aengeport zijnde, den mensch beschadight, het welcke *Iob* is overkomen, dan en magh het eygentlick geen Tooverije of Swarte-konste genoemt werden; maer alleenlick dan, wanneer de duyvel, ten believen van de Tooveressen, door hare beden of verbont genoodigt zijn-

Tweede besluyt-rede.

zijnde, den mensche hindert en schade aenbrenght.

Dat doch de Tooveressen selver tot de sake niet en doen, en door hare middelen van die werckingen, gelijck sy wanen, geen oorsaeck en zijn, kan met vele bewijs-redenen bewaerheyt werden. Voor-eerst gaet het seker, dat somtijts, (ick segge somtijts en niet altijts) de duyvel verscheyde toe-vallen de Tooveressen in hare droomē voorstelt, de welcke sy, wacker geworden zijnde, gelooven waer te zijn, en beelden haer selvē in, in verscheyde plaetsen geweest, en verscheyde saken uytgevoert te hebbē. Van't welcke wy boven in't 4. Cap. uyt *Babtista Porta*, en *Wiëro* een geschiedenis verhaelt hebben, van een vrouwe, dewelcke haer met eē sekere salve bestreken hebbende, in slaep gevallen was, en na dat sy wederom ontwaeckte, vertelt heeft, hoe sy zeens en bergen door-reyst hadde. En over-al komen ons verhalen voor vā soodanige vrouwen, dewelcke, schoon sy geenen voet den geheelen nacht van 't bedde gelicht hadden, even-wel seyden, wondere dingen in vreemde plaetsen uyt-gevoert te hebben. Soodanigen geschiedenis is oock my vertelt geweest, van een geloof-waerdigh Edel-man, die dese is: Als een sekere vrouwe in 't gevangen-huys besloten was, om datse geseyt wiert, haer selven in eenen wolf te konnen veranderen, en datse dat selfdige met haer eygen mont bekent hadde, soo heeft de Overheyt belooft, haer hēt leven te willen vergunnen, indien sy van hare konst een

De Tooveressen en doen selver tot de saeck niet.

een ſtaeltje wilde geven. Het welcke als ſy belooft hadde te willen doen, ſoo ſy ſlechs haer ſalve, tot dat werck noodigh, by de hant hadde, is die terſtont 't haren huyſe gehaelt gheweeſt. Met de welcke, na datſer was behandight, ſy haer hooft, hals, oxelen, en 't geheele boven-lijf beſmeert heeft, en is korts daer op gevallen, en met eenen diepen ſlaep bevangẽ geweeſt, in tegenwoordigheyt van de Overheyt. Drie uren verloopen zijnde, is ſy ſchierlick op-geſtaen, en gevraeght zijnde, waer ſy ondertuſſen geweeſt, en wat ſy uyt-gevoert hadde, antwoordeſe, als dat ſy in eenen wolf verandert zijnde, ontrent een ſtadt eenige mijlen van daer gelegen, dewelcke ſy oock noemde, voor-eerſt een ſchaep, daer na eẽ koey verſcheurt hadde. Waer van, om ſekerheyt te hebben, door de Overheydt op die plaets is onderſocht geweeſt, en is bevonden, de ſaeck alſoo te weſen. Waer uyt blijckt, dat de duyvel in dẽ naem van de vaſtſlapende Tooveres dat ſelfdige heeft uyt-gevoert, en dat hy haer 't geſichte daer van heeft voor-gehouden.

Daerbeneffens blijckt oock uyt verſcheyde redenen, dat de Toovereſſen, ſelfs wacker weſende, inder daet tot deſe werckingen niet en doen, gelijck ſy haer wel inbeelden. Want voor-eerſt zijn de middelen, dewelcke ſy gebruycken, van geender weerdẽ, ende en konnen ſoodanige werckingen niet baren. Daerbeneffens, gelijck alvoren oock geſeyt is, en is 't niet onmogelick, dat de duyvel ſomtijts ſy-

fyne flaven leert, op wat maniere fy poeyers en falven, om andere te befchadigen, bereyden fullen. Maer hier van en luyt als nu 't gefchil niet, en de Toovereffen hebben defe feer felden in 't gebruyck, maer veeltijdts nietige dingen, van dewelcke een gefont oordeel genoeghfaem kan af nemen, datfe foodanighe werckingen niet én konnen veroorfaken, als daer zijn noot-fchelpen, fekere zaden, vēren, naelden, fpijckers, glas, hair, nagels, beenderen, ftuckē van doode en infonderheyt van opgehanghe menfchen, padden, ferpenten, woorden, teeckenen, waffen en loode beelden. Welcke beufelen fy in de beddekuffens of 't bedde felver, of in de kleederen of onder de door-dorpels, of elders verbergen. Welcke dingē doordien fy onkrachtigh zijn, ja vele oock door de konft ghemaeckt, foo en konnen fy in 't minften die werckingen die fy meenen, niet uyt-voeren. Want de hant-wercken en natuyrs-werckē verfchillen onder den anderē, en de hant-werckē en konnen in natuyrs-werckē geene krachten uyten. Doordien dan defe meeft al hant-werckē zijn, foo en konnen fy in 't lichaem des menfchen, als oock vā andere dieren, dewelcke natuyrs-wercken zijn, niet wercken.

Ten tweeden, doordien alle werckinghen door 't aenroeren volwrocht werden, ende dat die dingen die onder den dorpel of elders verborgen leggen, de voor-by-gangers, ten ware fy eenige venijnige hoedanigheden uytwierpen, niet en raken, foo en konnē fy oock nie-

niemant hinder doen, insonderheyt soos' eenige mijlen weeghs van de hant af zijn.

Ten derden, doordien al 't gene een eygen kracht heeft, die selfdighe krachten uytschiet op alles 't geen haer voorkoomt, ghelijck sulcx blijckt in de venijnige en besmettelicke sieckten, als mede in den Zeyl-steen, die alle 't yser treckt, 't geen hem ontrent komt; en dat dit toover-werck-tuygh niet alle, maer die gene alleen, die de Tooveressen quaetwillen, beschadight; soo blijckt hier uyt, dat die krachten 't werck-tuygh niet en moeten toe-geschreven werden. Alsoo verhaelt *Nicolaus Remigius*, dat een sekere Hexe, willende het ongelijck, waer mé sy van yemant was aengedaen, wreken, by haer besloten heeft, vijf van syne koeyen om den hals te brengen. Sy dan van haren meester aengevoert zijnde, heeftse in den morgen-stondt met een seker poeyer, 't geen sy van hem gekregen hadde, de weyden bestroyt. Maer als sy niet en wilde dat de geheele kudde soude omkomen, heeft de duyvel op hem genomẽ, dat de slachtingh alleen onder de vijf koeyen geschieden soude: het welcke de uytkoomste geleert heeft; want die vijf koeyen alleen gestorven zijn.

Dæmonol. Sagar. lib. 1. cap. 8.

Ten vierden, alle werckende oorsaken volvoeren hare werckingẽ sonder eenige *Ceremonien*, of woorden: alsoo treckt, by gelijckenis, dẽ Zeyl-steen het yser, sonder alle woorden en *Ceremonien*: Maer dese en konnen niet uyt-voeren, ten zyder eenige woorden by gemommelt werden, en andere *Ceremonien* toeko-

komē, dewelcke de duyvel daerom gebruyct wil hebben, om dat de Tooveresſen op alſulcken manier hem ſouden dienen; hy daer-entegen veynſt hem door ſoodanige *Ceremonien* gedwongen, en aengelockt te werden.

Dit blijckt ten laetſten oock hier uyt, om dat de poeyers en ſalven, waer mede de Tooveresſen, als ſy yemant willen beſchadighen, de kleederen van andere beſtroyen of beſtrijcken, van yder een ſonder hinder konnen ghehandelt werden, na dat de Tooveresſen in hechtenis genomen zijn. En doordien oock andere dingen, elders begraven of verborgen zijnde, nae de doot der Hexen niet meer en konnen hinderlick weſen.

Want op dat de Duyvel de Tooveresſen tot alle dienſten ſoude vaerdigh maken, en haer doen gelooven, datſe veel wonders konnen uyt-voerē, en beſchadigen of goet doen dieſe willen, geeft hy haer meeſten-tijt in d'eerſte by-een-komſte een poeyerken, het welcke doot en leven kan veroorſakē, en 't geen men niet ghedwongen is in de ſpijſe of dranck te worpen, of aen 't bloote lichaem aen te vrijven, maer het welcke ghenoeghſaem ſyne krachtē kan uyten, wanneer 't ſlechts lichtjes in yemants kleederē geſtroyt is. Het poeyerken dat dood't, ſeggē ſy van eē ſwarte coleur te zijn, en 't geen alleenlick ſieckte verweckt, van een aſ-verwige, of ſomtijts oock van een roſſe koleur. En doordien de Tooveresſen menighmaels door vreeſe, of loon, ſomtijts oock door bermhertigheyt aengevoert wer-

Toover-poeyerkēs.

F den,

den, om eenige met ſoodanige ſiecktẽ gevat, te geneſen; op dat haer oock tot dit werck geen middel en ontbreke, krijgen ſy het derde poeyerken, van een witte coleur, door welckers aenſtroyingh, of ingevingh, ſoo met ſpijſe als in dranck, de ſieckte verdreven werden. En dat beweert *Nicolaus Remigius* met verſcheyde geſchiedeniſſen.

Dæmonol. Sag. lib. 1. Cap. 2.

Maer al-hoe-wel hier boven geſeyt is, datter venijnige poeyers zijn, door dewelcke de menſchen konnẽ beſmet werdẽ: ſoo iſt nochtans gelooffelick dat deſe ſoodanigh niet en zijn, maer dat alle de uytkomſtẽ van den duyvel afdalen. Het welcke genoeghſaem hier uyt blijckt, datſe niet alleenlick lichtjens inde kleeren geſtroyt zijnde konnen oorſaeck van ſieckte en doot zijn, maer de duyvel, gelijck den ſelfdigen *Remigius* ſchrijft, wapent oock de Toovereſſen met een ſalve, waer mede ſy hare handen, als van gelijcken 't geheele lichaem ſonder hinder konnen beſtrijcken; met welcke ſalve ſoo ſy eens anders hant, jae oock het kleet alleen komẽ aen te rakẽ, ſoo brengt die geduyrighlick of ſieckten, of de doot aen. En de ervarentheydt heeft gheleert, ghelijck blijckt uyt de boven-verhaelde platſen, dat die Poeyers en Salven, dewelcke de Toovereſſen gebruycken om andere te beſchadigen, ſonder hinder of letſel, als boven oock geſeyt is, van yder een vryelick mogen gehandelt werden, nae dat de Toovereſſen in banden zijn. Hier uyt blijckt dan klaerlick, dat al 't ghene als dan verricht wert, van dẽ duyvel wert uytge-

Toover-Salven. Eod. lib. cap. 3.

gevoert; en dat ſoodanige dingen alleen teyckenen zijn, dewelcke aenwijſen, dat de Tooveresſen in ſoodanige ſchelmerijen ſchuldigh zijn, en dat de duyvel door haer raden en aenporren ſulcx uyt-voert. Want wanneer hy van Gode heeft verkregen, of hem geboden is, na 't rechtvaerdige oordeel Godes, den menſche eenighe ſchade aen te brengen; of oock ſoo wanneer uyt natuyrlicke oorſakē, als hier na in de derde beſluyt-rede ſal geſeyt werden, dē menſch eenige ſieckte over 'thooft hangt, ende dat hy ſulcx voor-ſiet, gebiedt hy ſyne dienſt-boden, en ſlaven, dat ſy ſoodanige nietige beuſelingen ſouden in 't werck ſtellen, en maeckt haer wijs, ſoo wanneer ſy ſulcx ſullen volvoert hebben, datter dit en dat uyt volgen ſal. Het welcke wanneer 't ſoo uyt-valt, verwonderen ſy haer van harē Meeſter, en eeren hem. Maer wanneer de Tooveresſen uyt haer ſelven yemant willen beſchadigen, en daer over den duyvel tot hulp roepen, ſoo en kan hy ſulcx niet uyt-voeren, voor-al-eer hy macht van Gode ontfangen heeft; en *Bodinus* ſchrijft uyt de belijdeniſſen der Tooveresſen openbaer te zijn, dat nauwelicx uyt honderden twee gevonden werden, wien ſoodanige dingen ſchade doen. Ondertuſſchen belooft even-wel de duyvel, op dat ſyn geſegh en achtbaerheyt by de ſyne geen krack en ſoude krijgen, alles ten believen van haer te willen uyt-voerē. Maer indien hy ſijne beloften niet en kan nakomen, ende de Tooveresſen van hare hoop verſteken werden, bekijft hy haer,

Lib. 2. Dæmonom. cap. 8.

 als

als of ſy ſyne geboden qualick hadden nagekomen, ofte alles, het geen haer van hem geboden was, niet en hadden achtervolght; ja ſtraft haer oock menighmaels met ſlagen.

Derde beſluyt-rede. De derde beſluyt-rede: *Vele ſieckten die gheloofſt vverden van de Toovereſſen ingevoert te zijn, zijn geheel natuerlick; en ſpruyten uyt natuerlicke oorſaken, en van een innerlicke bedervinge der vochtigheden, ſonder eenigh toe-doen des duyvels.* Want doordiẽ de duyvel uytermaten-wel in de Natuyre ervaren zijnde, menighmaels voor-ſiet, dat den menſch door een innerlicke bedorve voorbereydingh der vochtigheden, korts daer aen in eenige ſieckte vallẽ ſal, maeckt hy ſyne ſlaven wijs, ſooſe dit of dat doen, dat dien menſch ſoodanigen ſieckte ſal over-komen, die nu alreede uyt natuyrlicke oorſaken voor de deur ſtont, en ſigh korts daer aen ſou geopenbaert hebbẽ, ſchoon van de Toovereſſen niets met allẽ had verricht geweeſt. 't Heugt my dat ick alhier eenige Borgers gheholpen hebbe, die aen ontſtekingen met ſonderlinge groote pijnen ſieck lagen, dewelcke de Tooveresſen, in't gevangen-huys geworpen zijnde, bekent hebben van haer ingevoert te zijn; daer ick nochtans niets onnatuyrlicx in haer beſpeurt hebbe; maer dat het ſoodanige gheſwellen zijn gheweeſt, die uyt een innerlicke ſaute der vochtigheden hebbẽ konnen voortſpruyten, ende hoedanige ick van gelijcken in andere, buyten alle achterdencken van tooverije, aengemerckt en geneſen hebbe.

De vierde beſluyt-rede: *Somtijts vvert van de*

de duyvel selfs, met de toelatinge Godes, ten believen der Toovereſſen, met de welcke hy een verbont gemaeckt heeft, den menſch eenige ſieckte of ſchade toegeſonden, de Toovereſſen ſelfs door 't aenraden des duyvels yets gebruyckende, aen 't welcke ſy de volgende werckingh toeſchrijven. Doch daer is alreets in de tweede beſluyt-rede beweſen, dat alle de middelen die van de Toovereſſen werden aengewent van geen vermogen zijn, maer dat al 't gene daer op volgt, alleen door de hulpe des duyvels verricht wert.

Vierde beſluyt-rede.

De vijfde beſluyt-rede: *De duyvel ſtuyrt ſomtijts die ſieckten den menſch toe, door natuyrlicke oorſaken.* Doordien den duyvel de krachten, en de ſtrijdende en over-een-ſtemmende eygenſchappen der natuyrlicker dinghen niet onbekent en zijn, en ſeer wel weet, wat tot yders menſchē geſontheyt goet of ſchadelick is, wat deſe of die ſieckte kan veroorſaken; ende eenige Venijnen, tot sieckt-werckende oorſaken, in des menſchen lichaem, 't zy dan na hare geheele ſelfſtandigheydt, of na een geeſtachtigh en meeſt-krachtigh deel, behendelick kan inſchieten; ofte de bedorve vochtigheden, in't lichaem ſchuylende, beroeren, ofte oock de goede bederven, die ſelfdige in verſcheyde deelen inſtuyren, ende alſoo hare natuyrlicke geſtalte kan veranderen; ja door gewelt, met de toelatinge Godes, in 's menſchen lichaem yets ontſtellen kan; daerbeneffens verſcheyde bewegingen des gemoets, de geeſtē en vochtigheden beroerende, kan ontſteken: ſoo is hy oock machtig op deſen voet

Vijfde beſluyt-rede.

verſcheyde ſieckten te veroorſaken. Sommige loochenē nochtans ſoodanige ſieckten van den duyvel verweckt te werden; om dat ſy van natuerlicke oorſaken konnen voort-komen. En den Schrijver des boecks van de *Vallende-Sieckte*, die by dē naem van *Hippocrates* wert voorgeſtelt, reden-kavelt by na 't geheele boeck door tegens de ſoodanighe, de welcke ghelooven, dat de Vallende-Sieckte den duyvel tot eē oorſaeck heeft; ende daerom niet door natuyrlicke genees-middelen, maer door beleſingen behoorde gheneſen te werdē. Ende meent ſoodanigh gevoelen geſproten te zijn, uyt onwetenheyt der natuerlicker oorſaken des Vallenden-Sieckts. Waer af *Avicenna* in gevoelen niet veel en verſchilt, „ dewelcke aldus ſchrijft: Sommige der Ge„ neeſ-meeſters hebben gemeent, dat de Me„ lancholije uyt eenen duyvel ontſtaet. Maer „ dat gaet ons, die de Natuyre onderſoecken, „ niet aen, of ſulcx uyt een duyvel voort„ komt of niet. Want ſoo ſulcx van een duy„ vel veroorſaeckt wert, ſeggen wy, dat het „ ons genoegh is, ſoo hy de gematigheyt on„ ſes lichaems keert tot vermenighvuldingh „ van de ſwarte galle, en dat de ſwarte galle zy „ de naeſte oorſaeck van de Melancholije: „ Voorts vragen wy niets daer na of de oor„ ſaeck van die ſwarte galle een duyvel, of „ gheen duyvel zy. Maer de rede en is niet krachtigh genoegh, als dat, om dat die ſieckten van natuerlicke oorſaken ten naeſten konnen voort-ſpruyten, de duyvel daerom geene ge-

Of de duyvel door natuerlicke oorſaken, ſieckte kan verweckē.

Prima tertij fen. 1. tract. 4. cap. 18.

gemeenſchap met die ſelfdighe en ſoude hebben. Want ſchoon de alder-naeſte oorſaeck van ſoo een ſieckte is een natuerlick ſap : ſoo en is nochtans die oorſaeck niet vã ſelfs, maer door 't beroeren des duyvels verweckt, om ſoodanigen ſieckte te barẽ : ende daerom wert de ſieckte door 't wech-nemen van die oorſaeck, niet geneſen, ten zy oock de uyterlicke oorſaeck, ſoodanigen ſap vermenighvuldigende of beroerende, de duyvel namentlick, mede werde wech-genomen. Want gelijck als yemant met hooft-pijn of koortſe, door 't langh marrẽ in de hitte der ſonne, gevat wert, het niet genoegh is, ſoo alleen tegens die ongematigheyt, ofte galle, door de hitte voortgeteelt, geneeſ-middelen werdẽ aengewent; maer mede nootſakelick is, dat dẽ Siecke uyt de hitte der Sonne, in een ſchaduwachtige en koelder plaetſe ga: alſoo oock, indien de duyvel eenige vochtigheyt in 's menſchẽ lichaem voort-teelt of beroert, en is het niet genoegh, dat de geneeſ-middelẽ tegens die vochtigheden werden aengeleydt, maer is oock nootſakelick, als dat de duyvel van ſyne werckinge ophoude. Hieromme en is het niet alleens, gelijck *Avicennas* meent, 't zy eenige ſieckten van eenen quaden engel verweckt werden of niet, als maer een natuerlicke oorſaeck van die ſieckte tegenwoordigh is. Dat de duyvel door natuerlicke oorſaken ſomtijdts ſieckten verweckt, getuyght ons de Heylige Schrift. 1. Reg.
Want men leeſt van den Koningh ***Saul***, dat cap. 16.
eenen quaden engel hem by tijden heeft ont-

roert gehad. En by *Luca* wert verhaelt een voorval eener Vrouwe, dewelcke eenẽ geest der kranckheyt hadde ghehadt achtien jaren langh, ende was te samen gekrompen, dat sy haer niet en konde oprechtẽ, welcke Vrouwe *Iesus* op den Rust-dagh ghenesen heeft. Het welcke de Overste der vergaderinghe qualick nemende, heeft hy haer gheantwoort: Ghy „ geveynsde, ontbint niet een yegelick op den „ Rust-dagh, synen osse oft esel van der krib- „ be, en leyt hem dat hy drincke? Ende dese „ dochter Abrahe, die den duyvel achtien ja- „ ren gebonden hadde, mostese niet los ghe- „ maeckt worden van desen harẽ bant op den „ Rust-dagh?

Cap. 13.

Onderscheyt der sieckte̅ van den duyvel door natuerlicke oorsaken ingevoert.

De sieckten die van den duyvel, door natuerlicke oorsaken verweckt werden, konnen verscheyden zijn. Want somtijts stuyrt hy de bedorve vochtighedẽ, die hy selver of voortteelt of beroert, na de herssens en Zenuwen, en verweckt alsoo Vallende-sieckten, Zenutreckingen en Lammigheden des lichaems: Somtijts de melancholijcke vochtighedẽ beroerende, besmet hy de dierlijcke geesten, en veroorsaeckt Melancholije. By de Melancholije magh gevought werden de Dulle-liefde, en haet tegens yemant sonder oorsaeck. 't Is wel waer, de duyvel kan den mensch de vryheyt van synen wille niet benemen, ende daeromme oock kan hy hem niet dwingẽ om dese te beminnen, of die te haten; nochtans door 't voor-worpẽ van verscheyde en valsche schijnselen aen de Inbeeldinghe, is hy machtigh

tigh haet of liefde te verwecken: namentlick ſoo wanneer hy een dingh 't geen ſoodanigh niet en is, als geheel ſchoon en beminnens-waerdigh, of in 't tegen-deel, als geheel lee-lick en miſmaeckt voor-ſtelt. Tot welcke ſake de duyvel oock ſomtijdts miſbruyckt de natuerlicke geſtalte der jonge luyden, hellen-de tot de vleeſchelicke luſten en begeerlick-heden. Waer van getuygen konnẽ de vertoo-gen der *Beelden-minnaers*, daer de geſchiede-niſſen van getuygẽ datter eenige geweeſt zijn. En al-hoe-wel de duyvel ſoodanige werckin-gen uyt-voert, door 't verwecken van quade tochten in den menſche, of door 't prickelen der vleeſchelicke luſten, of door 't geſtadigh voor-worpen aen de Inbeeldinge des beeldts van de beminde ſake, ofte die bemint ſal wer-den: ſoo maeckt hy nochtans de Toovereſſen wijs, en doet haer gelooven, datſe door hare *Ceremonien*, en 't gebruyck van eenighe nieti-ghe beuſelen, andere konnen verwecken om haer, of yemant anders, die 't haer ſal gelie-ven, te beminnen.

In deſe ry moetẽ de Minne-dranckjes plaets grijpen; waer van ick elders gehandelt heb-be. Het woort *Philtrum* by de Griecken, is ἀπὸ τȣ̃ φιλεῖν, van *beminnen* genomen, en beduyt alle 't gene om liefde te verwecken wert by de hant genomen. *Philtrum* is twee-derley: het eene wert eygentlick *Pharmacum* gedoopt, 't geen dranckx-gewijs, om liefde te verwecken, wert ingegeven, en draeght in 't ghemeen den naem van een Minne-kop;

Philtra. lib. 1. Pract. part. 2. cap. 10.

Loco alleg. & in Instit. Lib. 2. Part. 3. Sect. 2. Cap. 4.

waer van wy elders genoegh geseyt hebben, dat soodanigen dranck misschien de vleeschelicke lusten wel sal prickelen, maer geen liefde tot een seker mensche, kan verwecken; ja dat hy in plaets van liefde somtijts een dulligheyt en rasernije aenbrenght, waer af de Poëet:

De minne-dranckjes zijn een peste voor 't gemoet,
Haer kracht, in plaets van liefd', dick dulligheden broet.

Dit en wil ick nochtans niet beneenen, dat 'hem de duyvel oock hier somtijdts onder voegt, ende dat het gene hy uyt-voert, dese minne-dranckjes wert toe-geschreven. Ten anderen zijnder oock sekere *Ceremonien* en betooveringen, dewelcke door 't aenraden des duyvels, om liefde te verwecken, gebruyckt werden. Waer af *Virgilius:*

In Pharmaceutria.

Gelijck voor een en 't selfde vier versmelt
Dit wasch, waer in mijn Daphnis is gestelt,
En wederom dit leemen beelt verhart,
Dat Daphnis oock soo door mijn' liefde smart'.

En:

Eerst wind' ick om u beelt drie draen,
Van driederley coleur; daer aen,
Ley ick het driemael om 't Autaer.

En:

Bint met drie knoopen, Amarill,
Dees drie coleuren, na u will,
Bint aen slechs, Amarill, en secht,
Een vasten minnen-bant ick hecht.

En:

Dien stuyrschen Daphnis, laes, my brant,
Waerom ick legg' met eygen hant
Dien Lauwerier op Daphnis beelt.

Van

Van welck alles *Martinus Delrio* in 't lange handelt, dewelcke magh naghesien werden. Het is my genoegh u te vermanen, dat sooda-nighe dingen tot verweckingh van de Liefde niet en doen: maer indien yets na den wensch der Tooveressẽ uyt-valt, dat sulcx t'eenemael van den duyvel voort-komt, die de vochtigheden en geesten tot lusten kan aenstekẽ, ende de gedaentẽ der Gelievers als vvonder schoon en beminnens-waerdigh de inbeeldingh menighmaels voor-worpen, en sterck in de geheuchenisse inprenten.

Disquisit. Magicar. Lib.3.Part. 1.Quæst.3.

Daerentegens vvanneer hy haet verwecken wil, vertooght hy een saeck, die inder daet schoon is, als geheel mismaeckt, waer van wy by *Babtistam Codronchium* een vertoogh hebben, het welck hier bovẽ in't 3. cap. is voorgestelt geweest: te wetẽ van eener Vrouwe, die haren Man in syn afwesen vierighlick beminde, dewelcke nochtans, wanneer hy tot haer quam, in hare ooghen soo mismaeckt, leelick, afschrickelick en monstreus scheen, dat sy liever wilde sterven, dan hem lijden.

Lib.3. de Venef. Cap.6.

Somtijts stuyrt hy eenige vochtigheden na de oogen, en verweckt blintheyt; somtijdts na de oorẽ, en veroorsaeckt doofheyt: hy kan oock de geesten, dewelcke in alle werckingen het naeste werck-tuygh der Natuyre zijn, verydelen of bederven, ja oock dẽ stant der deelen selfs verkeeren. Wanneer hy bedorve vochtigheden in vliesachtige deelen doet invloeyen, kan hy seer groote pijnen verwecken.

Insonderheyt toont hem de duyvel aen de Too-

De duyvel ontstelt dẽ houwelicx-bant.

Tooveressen met syne hulpe vaerdig, om den Houwelicx-bandt t' ontstellen, op dat hy alsoo de voort-telinge des menschelicken geslachts, waer van hy een seer grimmigen Vyant is, beletten soude, en gelegentheyt geven tot over-spel en doot-slagh. Dit werck voert hy uyt op verscheyde manieren; ten eersten door 't verwecken van haet tusschen gehoude Luyden, en door 't belettẽ des gemeenschaps tusschen die selfdige; waer af alvoren gesproken, ende een vertoogh is bygebracht. En 't is oock op andere tijden aengemerckt gheweest, dat ghehoude luyden, die elkanderen vierighlick beminden, als sy tot de natuerlicke vermengingh soude komen, alsoo in haet zijn ontsteken geweest, dat den een den anderen met nagels en vuysten is toegeschoten; en dat by d'een des anders lichaem alsoo mismaeckt en afschouwelick gheschenen heeft, datse elkanders omhelsinge geensins konden lijden. Sommighe maken oock van een tooverije gewach, waer door de gehoude elkanderẽ met hare lichamẽ, schoon sy sulcx trachten, niet en konnen benaderen, soo lange de duyvel tusschen haer beyden een *phantastijck* lichaem is houdende, ofte op eenighe andere wijse haer van den anderen afscheyt, alsoo dat sy elkanderen niet en konnen beraken: van welcke saeck uyt *Vincentio Belluacensi* soo andere, als mede *Martinus Delrio* een wonderbare geschiedenisse verhaelt, dewelcke nochtans, doordiense niet dan in bedrogh bestaet, eerder schijnt een plaets te moeten hebben,

Disquisit. Magic. Lib. 3. Part. I. Quæst. 4. Sect. 8.

on-

onder de tooverije, vvaer van in de sevende Besluyt-rede sal ghesproken werden. Ten tweeden beroert de duyvel het houwelick, de mans onmachtigh tot de omhelsingh makende, dewelcke als dan in 't ghemeen ghseyt werden kout, en beëunjert te zijn; alsoo datse nu met geene, nu met eene, en insonderheyt haer eygen Vrouwe, de Venus-lusten niet en konnen oeffenen. Welcke soorte van tooverije gemeenlick eenen *Bant* ghenoemt wert. Dit volvoert de duyvel, weer-houwende de voort-telinge des natuerlicke͂ zaets, of belettende de oprechtingh des mannelicke͂ lits, als oock de toe-vloeying der geeste͂ tot het selfdige, of verdrooghende en mis-leydende het natuerlicke zaet, ofte syne uyt-stortinge verhinderende. In de Vrouwe͂ voltreckt hy sulcx door 't verwecken van eenighe tegen-natuerlicke ghesteltheyt in hare teel-plaetsen, alsoo dat sy haren Man geen toekomst en konnen geven. Ondertusschen maeckt de duyvel de Tooveressen vvijs, dat sy ick weet niet vvat voor nietige en belachelicke *Ceremonien* ghebruycken souden, dewelcke tot de saeck selver niet en doen, en datse niet-te-min gelooven van haer uyt-gevoert te werden, 't geen hy nochtans selver doet.

Daerbeneffens en ist niet onmogelick, dat de duyvel een harden, ofte oock een ontijdigen arbeyt soude konnen verwecken; en hier af is onder de belijdenissen der Tooveressen blijcx genoegh. Want doordien het kinderdraghen, en de natuyrlicke verlossingh van 't

self-

selfdighe veel nootsakelick vereyscht wert, 't welck alles den duyvel niet onbekent en is, soo kan hy die op verscheyde wijsen verkeeren en bederven.

Seste besluyt-rede.

De seste Besluyt-rede: *Somtijts nochtans kan oock de duyvel sonder natuerlicke middelen en oorsaken in 's menschen lichaem ontstaende, door syne macht en schierlick gewelt, alleen op het versoeck der Toovenssen, den mensch beschadigen.* Want wanneer de Tooveressen, ofte door vreese vã gevangen te werden, de saeck niet en willen by de hant nemen; of duchten, die selfdighe na haren wensch niet te konnen uyt-voeren, bevelen sy die geheel aen den duyvel, diese op haer begeren voltreckt, en brengt de menschen soodanigen schade en hinder aen, als sy op hem versocht hebben. Waer af ons deurgaens vele verhalen voor-komen. *Nicolaus Remigius* vertelt van een sekere Tooveres geheeten Janneken van Bann, dewelcke, als sy by geval een Man op eenen wagen met twee paerdẽ na Straesborg had siẽ reysen, gedenckende aen het wel-eer-ontfangen en noch-ongewrokẽ ongelijck, dat sy hem vervloeckt en besworen heeft. Eñ dat hy, na datse nauwelicx de versweringh had aengevangen, van den wagen, waer in hy sat, met soo grooten gewelt is af-geworpen, dat hy op stont is gestorven, aen 't geheele lichaem nochtans onbeschadight zijnde, van geene wonden ghequetst, of blauwe vlecken bekleet, sonder eenigh oneffen geswel, ontledingh, of verdraeyingh, ofte andersins aen eenigh deel bescha-

Dæmonolatr. Sagar. Lib. 2. Cap. 10.

schadight te zijn; alsoo dat het gelooffelick is, dat hem den adem op-gestopt, en in een oogen-blick alle de geesten van den duyvel ondervangen zijn geweest. Die selfdige verhaelt oock van eenen, die yemant anders, van wien hy hem liet voorstaen qualick bejegent te zijn, den duyvel heeft overgegeven, en dat hy terstont daer op in eenen dray-wint op-genomen, en wederom ter aerden ghesmeten zijnde, aen syn een been alsoo is verswackt geweest, dat hy syn selven van de plaetse niet en konde dragen, maer genootsaeckt is geweest van de naburige Vee-wachters te huys ghebracht te werden, ende dat het selfdighe van dien Toovenaer, eer de wonde noch was toegeheelt, buyten dwangh beleden is geweest. Die selfdige schrijft mede van eē Tooveresse, dewelcke, vvanneer sy haer Buyr-vrou vvilde beschadigen, na gewoonte op 't landt haer werck vervordert heeft; ondertusschē de geheele saeck aen dē duyvel bevelende. En siet, des Buyr-vrouwen huys op-gesloten, ende de deur in 't slot zijnde, is gehoort een jammer geschrey van een kint, het welcke de Moeder, uyt gaende, hadde t'huys gelaten. Als nu die gene, die 't geschrey hoorden, toeliepen, ende de deur haestelick aen stucken braken, hebben sy het kint van alle kantē met glimmende kolen omringht, en overdeckt gevonden; welck kint, schoon sy 't soo haest, als't immers mogelick was, uyt het vier trocken, en sochten te beschermen, soo heeft het even-wel den geest opgegeven, en is onder

Eodem Lib. Cap. 12.

Ibid. Cap. 13.

hare handen gestorven. Die selfdige vertelt oock van eenen Boer by *Mosellam*, wien de duyvel op 't bevel eenes *Francisci Vellei*, in eenen dray-wint, de reste van de locht anders geheel stillen zijnde, alsoo den adem heeft onderschept gehadt, dat hy langē tijt in vreese van sterven ter aerden ley. En aen't vijftiende Capittel schrijft hy dat een Tooveresse, door de hulpe des duyvels, yemant in haer afwesen van 't eene oogh berooft heeft, ende dat hy, die de wonde in't oogh ontfangen hadde, verhaelt heeft, dat hem die wonde in 't ooge gelijck als door 't instooten van eenen tack gegeven was; daer nochtans aen dese, noch aen gene zyde op vele schreden na geen boomen op den wegh en stonden.

Eodem. Libr. Cap. 14.

Sevende besluyt-rede.

Guychelerijen des duyvels.

De sevende Besluyt-rede: *Dickwils bedrieght de duyvel den mensch door guychelerijen, en maeckt hem vvijs, sieckten, die niet en zijn, veroorsaeckt te hebben.* Hier toe belangt de wech-nemingh des mannelicken lidts, waer af wy boven in 't 3. Cap. uyt *Batista Codronchio* een geschiedenis verhaelt hebben. En diergelijcke meer werden by *Sprengerum* voor-gestelt. Al-hoewel sommighe in dit ghevoelen zijn, dat het mannelicke lidt wesentlick van dē duyvel kan wech-genomen en weer-ghegeven werden: nochtans houde ick 't liever met die ghene, dewelcke sulcx niet dan voor bedriegerije des duyvels en houwen; doordien het in des duyvels macht niet en is de wech-genome mensche-leden wederom te herstellē. En dat dien Jonghman, alleen door 't steken van de hant

Lib. 3. cap. 5.

In Malleo Malef. Part. 2. quæst. 1. Cap. 7.

dier

dier Tooveresse tusschen syne dyen, terstont de manlickheyt heeft wederom ghekregen, leert ghenoeghsaem dat het enckel guychelerije geweest is. En 't is geen wonder, gelijck *Ludovicus Vives* schrijft, dat sulcx van de duyvelen geschiet, en dat door haer de scherpheyt onses gesichts bedrogen wert; daer ons diergelijck vã de Guychelaers menigmaels voorkomt, en soodanige dingen vertoont werden, dewelcke sommige, ten waerse van sulcken slagh van menschen voort-quamẽ, voor wonder-daden souden houden; zijn oock alsoo in verwonderingh gekomen, en des menschen vernuft kan de redenen daer van naulicx achterhalen. Al-hoe-wel der sommige zijn, die gelooven, datse van gelijcken door des duyvels hulpe verricht werden: soo en hangense nochtans niet dã aen eẽ wel-bedrevene konst, dewelcke door een snelle bewegingh en beroeringh selfs d'alderscherpste oogẽ bedriegt. Alsoo schijnt hy, die broot eet, droogh meel wederom uyt te spouwen: die wijn drinckt, tapt het door dẽ hals of 'tvoorhooft wederom af: met groote vrees en schrick der omstaenders swelgense swaerden door, en braken uyt een grooten hoop van naelden, lindt, en penningen.

In Augustin. de Civit. Dei. Lib. 10. Cap. 16.

Maer by wat soorte der tooverije gestelt moeten werden die wondere dingen, dewelcke somtijts door den stoel of 't braken werden uyt-geworpen; offe door de werckingh des duyvels uyt de vochtigheden in 's menschen lichaem voort-geteelt werden; offe door syne

mogentheyt in't lichaem werden ingesteken; dan offe alleenlick guychelerijen des duyvels zijn, wert in twijffel ghetrocken. Hier van hebben wy boven in't 3. Cap. eenige geschiedenissen by-gebracht, en zijn doorgaens te vinden. *Wierus* verhaelt oock eenige van die selfdige, dewelcke getuygen, dat door den stoel-ganck en 'tbraken zijn overgegeven geweest, naelden, hair, ysers, spijckers, veren, steenen, het voorste van eens Schaeps-herders broecke, kloutjens garen, vellen, stroo, Pauws-pennen, graten, Verckens-borstels, zant, glas, en diergelijcke meer. Die selfde verhaelt oock, dat uyt de lichamen der levendige en doode menschen spijckers, messen, ysers, en sulck tuygh meer is uyt-getrocken geweest. Doordien dan soodanige dingen seer verscheyden zijn, soo en ist geen twijffel, of sommige der selfdiger konnen in 't lichaem groeyen; als daer is het hair, 't welck somtijts in geswellen en versweringen gevonden wert, selfs oock in die gene, die buyten alle achterdencke van betooveringe zijn. Maer al 't gene met des menschen lichaem geene gemeenschap heeft, als daer zijn Verckens-borstels, Pauwe-pennen, Metalen, en insonderheydt hant-werck-stucken, als messen, spijckers, lakens, en diergelijcke, dat dese dinghen in 's menschen lichaem niet en konnen groeyen, is buyten alle tegen-sprekingh. Maer of soodanige dingen waerachtelick in 't lichaem geweest zijn, en alsoo daer uyt-geworpen, of uyt-getrocken werden; dan of het alleenlick guyc-

De Præstig. Dæmon. Lib. 4. Cap. 5. 6. 7.

Ibid. Cap. 9. 13. 14.

Of waerachtelick die wonder-dingen door den

guychelerijen des duyvels zijn, van buyten flechts aen't opper-deel des lichaems dat felf-dige vertoogende, wert by de Schrijvers in twijffel getrocken. *Ioh. Wierus* is in dit ghevoelē, dat het alleenlick guychelerijen en bedriegerijen des duyvels zijn, en dat die dingē, dewelcke fchijnen uyt het lichaem geworpen en ghetrocken te werden, nimmermeer in 't lichaem gheweeft zijn, maer datfe door des duyvels behendigheyt en ondoorgrondelicke gefwintheyt zijn in den mont gheworpen, of van buyten aen 't lichaem gehouden, de oogen des menfchē door fyne gefwintheyt overwonnen, of door guychelerije bedrogen, of door 't tuffchen-worp van een lochtachtigh lichaem, ofte anderfins bedwelmt zijnde. En om dat te bewerē gebruyckt hy infonderheyt defe bewijs-redenen. Voor-eerft, om datter geenen door-gangh en is, door den vvelcken foodanige dingen gelijck als meffen, en diergelijcke konnen in 't lichaem ingelaten werden. Ten tweeden, om dat oock die dingen, dewelcke uyt-geworpē werdē, menighmaels de wijte en natuerlicke toegevingh des maegderms in een levend menfche, oock foo veel als 't mogelick is gereckt en uyt-gefpannen zijnde, verre te boven gaen. Ten derden, om dat het niet anders wefē kan, ofte de krop der mage en maeg-derm, indien die dingen door haer gelooft wierdē, fouden daer van gequetft moeten werden; daer nochtans meeften-tijt, na dat die dingen door 't braken zijn overgegeven, geen quetfinge of pijne befpeurt wert:

ftoel en 't braken werdē uyt-geworpen?

De Præftig. Dæm. Lib. 4. Cap. 2. & 14. & de Lamijs Cap. 17.

ende om dat het onmogelick is, indien ſoodanighe ſcherpe dinghen in den buyck beſloten waren geweeſt, ofte ſy ſoudē indien ſelfdigen eenige pijne hebben verweckt gehadt; daer nochtans te voren geene en is vernomen. Ten vierden, om dat door 't aentaſten, ſchoon de mage wel hart wert toe-gedruckt, niets ſoodanigh beſpeurt wert. Ten vijfden, om dat men geene ſpijſe, ofte gijl met die dingē, dewelcke overgegeven werden, vermengt ſiet, ſchoon ſy korts te voren gegeten hebben.

Andere daerentegen gelooven, dat die dingen waerachtelick van dē duyvel in't lichaem ingelaten, ende van daer of uyt-geworpen, of uyt-geſneden werden; ende datſe niet onder 't werck van d'uyt-werping, of uyt-ſnijdingh elders van dē duyvel zijn bygebracht. En om dat te beweren brengen ſy inſonderheydt dit voort, doordien ſoodanighe dingen dickwils jaren langh in 't lichaem bewaert werden, eñ dat het daerom geen enckele inbeeldingh kan zijn: daerbeneffens, om datſe waerachtelick uyt de ſweringhen en 's menſchen lichamen, door de hulpe des Handt-meeſters, werden uyt-getrocken, gelijck uyt *Langio* blijckt, en om datſe met handē getaſt en gevoelt konnen werden. Maer van de maniere, waer door deſe dingen van den duyvel in 't lichaem ſouden ingeſteken werden, verſchillen ſy. Sommige meenen dat den menſch in eenen diepen ſlaep geſtort wert, en dat als dan de duyvel het lichaem, ofte het lidt open ſnijt, en door de wonde, al 't geen hy wil, in 't lichaem inſteeckt,

Lib 1. Epiſt. 38.

ſteeckt, ende dat hy met ſulcken konſt en behendigheyt de wonde wederom toeheelt, als dat geen lidt-teecken en kan bemerckt werden. Schoon de menſchen ſulcx niet en konnen uyt-voeren: dat de duyvel nochtans wonder konſtigh is, en dat hy ſoodanige genees-middelen weet, waer door ſulcx kan verricht werden. Andere meenē dat de ſweet-gaetjes des huyts van dē duyvel werden uyt-gereckt, en dat door die ſelfdige ſtroo, verckens-borſtels, leder, en diergelijcke dingen werden ingeſteken. Andere gevoelen dat de duyvel met geringe moeyte ſoodanige dingē in kleyne ſtucken, ja oock in ſtof verbrijſelen en vermorſelen, en allencken in 's menſchē lichaem inbrengen, ingebracht zijnde wederom te ſamen voegen kan.

Sy verſchillē oock in de uytwerpinge ſelfs. Want ſommige meenen, ſchoon den maeghderm van ſelfs alſoo niet en kan uyt-gereckt werden, als dat ſoodanige groote lichamen door hem ſouden uyt-geworpen werden: dat het even-wel niet onmogelick en zy, als dat hy boven de gewone mate van dē duyvel uytgereckt werde. Ia voegender by, dat de Natuyre ſomtijts eenige dingen, in't lichaem ingeſlickt of ingelaten, door ſulcke enge wegen uyt-worpt, dat niemant gheloof t en ſoude hebben, ſulcx natuerlicker wijſe te konnen geſchieden. Waer van wy elders eenige vertoogen vergadert hebben. Lib. 3. Pract. Part. 1. Sect. 1. Cap. 3.

Wat my belanght, 't valt ſwaer in ſoodanigh een gewichtige ſaeck yets ſekers vaſt te ſtel-

't Gevoelen des Schrijvers.

ſtellen; doordien de duyvel een duyſent-konſtenaer is, en veel met de toelatinge Godes kan uyt-voeren, 't geen den menſch onmogelick is. Nochtans en wil ick niet beneenen, dat het dickwils niet dan enckel duyvels-bedrogh is; het welcke genoeghſaem hier uyt is af te nemẽ, om dat ſoodanige dingen ſomtijts komen te verdwijnen, gelijck blijckt uyt die geſchiedenis, van *Cornelio Gemma* op-geſchreven, en boven van ons in 't 3. Cap. verhaelt van eẽ Dochter, die eenẽ levendigen Ael door 't braken heeft overgegeven, vvelcken Ael nochtans het ingewant uyt-getrocken, en in een hooge plaetſe gehangen zijnde, alſoo dat hy van geenige dieren konde bereyckt werdẽ, korts daer aen verdwenen is. Daerentegen, doordien ſommige dingen door 't braken uytgeworpen, uyt de verſweringen uyt-getrocken, met handen dickwils aengetaſt, en langen tijt bewaert zijn geweeſt, ſoo en ſtaet niet te twijffelen, of 't en zijn waerachtelick ſoodanige dingen gheweeſt. Dan offe uyt den buyck ſelfs en 't lichaem zijn voort-gekomẽ; dan offe in den mont, of voor den mont en verſweringen van elders anders toe-gebracht, of onder-ſteken zijn geweeſt, laet ick eenen yegelicken vry, daer van 't geen hem goet denckt, te ghevoelen. Doordien nochtans nauwelicx een bequame maniere kan gevonden werden, door de welcke ſulcx yets in't lichaem ſou ingeſteken zijn, en oock ſwaerlick eenen wegh kan geraemt werden, waer door dingen van ſoodanigen groote, en dat noch

noch sonder quetsinge, soudē uyt-geworpen zijn, soo ist seer geloofwaerdigh, dat het enckele guychelerijen des duyvels geweest zijn. Want indien de Guychelaers door een floxe behendigheyt van handen de oogen der menschen bedriegen konnen, waerom sou de duyvel 't selfdige niet vermogen, en sulcx aen de besichters vertoogen, 't geen nimmer in't lichaem geweest is?

Henricus ab Heer verhaelt voor waerachtigh, dat een seker Dochterken, gaende in haer negende jaer, door tooverije heeft uyt-gebraeckt vele veren, bosselkens stroo, dicker dan een duym, met spelten dwars doorsteken, gare gevlochte nestelinghen, door vele coleuren onderscheyden, ten lesten een blau-papieren spelden-brief, gelijck die in 't gemeē te koop zijn, noch gheheel ongeschent, en als of hy eerst gekocht geweest hadde: ende wanneer hy selfs haer vastelick toe-sey, dat het niet dan enckele guychelerijen des duyvels, waer door hy de omstaenders door-streeck, en van ergens elders toegebracht waren, ende datse alleenlick van des Dochterkens uyterste lippen in syne hant geleyt wierden, dat als doen het Dochterken selfs hem desen knoop ontbonden heeft, als sy seyde: en twijffelt niet, of dit alles vvert uyt het binnenste mijn 's lichaems voort-gebracht; en datse terstont syne hant vattende, die selfdige aen hare keel doude, seggende, ghy sult voelen een spelde sonder hooft op, en in korten tijdt uyt-komen: en dat hy korts daer aen met nau-toegedruckte

Observ. Medic. Rarar. Lib. Obs.8.

te ſlincker vingers een ſpelde in de keel ghevoelt heeft, en als hy die meende te houwen, datſe hem met gewelt is ontruckt gheweeſt, die nochtans daer na het Dochterken overgegeven, en hy in ſyne rechter-hant ontfingen heeft. Voughter vorders by, dat hy op die ſelfdige maniere menigmaels 't begin van eenighe bandekens ſelfs noch in de krop van de maghe ghevoelt heeft, dewelcke opwaerts klimmende om door den mont uyt te gaen, heeft de duyvel het pooghen diergener, die haer met ſulcx bemoeyden, en in 't midden van de kele het eynde der bandekens meendē vaſt te houden, vernietight.

Maer wie en ſpeurt niet ſoo uyt die ſpelde, die het Dochterken ſeyde in haer kele op te klimmen, en in kortē uyt te komen, als oock uyt die bandekens, dewelcke gelooft wierden ontrent den krop der mage te ſchuylen, dat de duyvel alle de omſtaenders heeft konnen bedrieghen? Want doordien hy de ghedaenten niet alleen van beeſten, maer oock van menſchen ſelfs door ſyne guychelerijen kan aendoen, waerom oock niet van deſe dingen?

En dat ſulcx een enckel bedrogh des duyvels is, leert genoeghſaem dit, 't geen dē ſeer vermaerden Heere Doctor *Gregorius Horſtius* ſchrijft, dat eē ſeker Raetſ-heer van ſynē doorluchtigen Prinçe hem vertelt heeft, hoe ſyn Broeder, als hy uyt tooverije aen eē ſeer ſware ontſtekingh der oogen kranck lagh, dagelicx een ſeer grooten hoop van kleyn-gekapte beſemen,

Lib. 1. Epiſt. Medicinal. Sect. 7.

semen, door syne oogen is quijt gheworden, alsoo dat alle de besemen, verordent om 't huys te vaghen, nauwelicx ghekocht zijnde, verloren wierden.

Wie isser die gelooft, dat soo veel kleyn-gekapte besemen in 't lichaem van den duyvel hebben konnen ingesteken werden, alsoo dat sy door de ooghen haren uyt-gangh namen; maer die syn selven dit niet liever in en beelt, datse door guychelerije van buyten voor de oogen zijn vertooght geweest?

De achste Besluyt-rede: *Al-hoe-wel de sieckten, en andere misquamen, dewelcke de Tooveressen gelooven van haer den mensche toegestuyrt te werden, van den duyvel voort-komen, en dat de Tooveressen niets daer toe en doen: nochtans en zijnse niet geheel ontschuldigh, om 't verbont 't geen sy met den duyvel ghemaeckt hebben, dewelcke den mensch, op 't versoeck der Tooveressen, te kort doet; en om hare genegentheyt tot beschadigen, en konnen sy niet verontschuldight werden.* Wat *Wiërum* belanght, die schrijft, dat soodanige verbonden en verdragingen ydel, bedriechelick, sot, en van geender waerden zijn. Dat de duyvel, doordien hy eẽ geest is, en vleesch noch beenderen heeft, de hant, 't geen in de belijdenissen der Tooverssen verhaelt wert, in soodanighe verbonden te gheschieden, niet en kan toe-reycken: maer meent dat de duyvel de inbeeldingh eenige valsche gedachten toe-brenght, of 't gesichte en 't ghehoor sekere ydele ghedaenten voor-worpt. Dat oock de duyvel, om syne macht en wercken te betooneẽ, een's an-

Achste besluyt-rede.

Lib. 3. de Præstig. Dæmon. & de Lamijs Cap. 6. 7. 8.

't Verbont der Tooveressen met dẽ duyvel.

anders hulpe niet van doen en heeft, als eene die door niemants, dan alleen door Godes, en ſyner goeder Dienſt-boden wil en heerſchappije kan gedwongen werden. En ſchoon genomen, de Toovereſſen verſochten al d'uytvoeringh van ſyne beloften: even-wel meent hy, dat ſulcx het Verbont niet en beveſtight, hierom, om dat 't geſichte, d'inbeeldingh, en 't verſtant van die menſchen door den duyvel verblint wert; en datſe daerom, al 't gheen ſy doen, ofte door een onredelicken ouderdom, of ongeſtadigheyt van aert, of ſwackheyt des verſtants, of ſieckten des gemoets, ofte door een quadẽ geeſt bedrogen zijnde, uyt-voeren. Seyt mede, dat dit eẽ bedrieghelick Verbont is, meeſt ten quaden eynde geſmeet, ſonder getuygen, en tegens den wille Godes; doordien de menſch aleer aen Gode door dẽ Doop verbonden is. In 't kort, hy gelooft dat alle 'tgene van de Verbondẽ en over-een-komingen der Toovereſſen met den duyvel gheſeyt wert, niet dan enckele guychelerijen des duyvels, en valſche inbeeldingen zijn.

Maer voorwaer *Wiërus* ontſchuldigt en verkleynt de booſheyt en godlooſheyt der Toovereſſen vry al vvat te veel; en vvert om dies wille by vele geleerde Mannen, als een Voorſprake der Toovereſſen, gheteeckent. Wat my belangt, ick ben verwondert, eñ en kan't met mijne gedachten niet begrijpen, hoe den menſch, en inſonderheyt een Chriſten, alſoo alle godvruchtigheydt wech-werpen, ja de menſcheyt kan uyt-treckẽ, dat hy ſynẽ Schepper

per en Verloſſer, en 't Verbondt dat hy met God gemaeckt heeft vergetende, over-loopt onder de baniere des duyvels, en hem thoont eenen openbaren vyant van ſynē Schepper en Heere, van wien hy weet dat hy in eeuwige pijnen der Hellē geſtort kan werden; en daerentegen met den duyvel, een Spin-vyant van 't menſchelick geſlachte, derft mackerſchap maken. Dat even-wel ſulcx geſchiet is, en als noch geſchiet, leeren vele Verhalen, als mede klare en openbare belijdeniſſē der Tooveresſen, buyten alle pijnigingh gedaen.

De bewijs-redenen, waer mede *Wiërus* dat ſoeckt te beneenē, zijn van kleynder gewichte. Want dat hy ſeyt, dat de duyvel geen handē heeft, eñ daerom met hant-gevingh 't Verbont niet en kan beveſtigen, is waerachtigh, en de duyvel is van natuyren maer een geeſt. Ondertuſſchen zijn de heylige en wereltlicke ſchriften vol van Verhalen, dewelcke leeren, dat ſoo wel goede als quade geeſten in de gedaenten van menſchen of andere gedierten, den menſche verſchenen zijn geweeſt. En de Tooveresſen weten ſeer wel, en haer is ghenoeghſaem bewuſt, dat dat lichaem, in het welcke de duyvel ſigh vertoont, eē guychel-lichaem is. Ondertuſſchē weten ſy dit oock, dat de duyvel onder dat mom-aēſicht ſchuylt. En daerom, wanneer ſy met ſodanigē ſpoockſel een Verdragh maken, en verbindē ſy haer niet aen dat ſpoockſel, maer aen den duyvel ſelfs, dien ſy ſeer wel weten geen lichaem te hebben, en onſichtbaer te zijn, die oock ſpreeckt

De Bewijs-redenen *Wiëri* werden wederleyt.

ſpreeckt en werckt ſonder 't aennemē van een ſichtelick en gevoeligh lichaem. Hieromme 't zy ſy met den duyvel, ſchuylende onder een ſichtelick lichaem, of met eenen onſichtelicken duyvel in't verbont tredē, ſulcx is al eveneens. Daerbeneffens tot een verbont en verdragh is de toeſtemmingh genoegh, en 't is niet altijts noodigh dat de hant-gevingh daer by kome. Ten derden en zijn oock deſe verbondē geen ydele *phantaſyen* of inbeeldingen, en droomē van melancholijcke wijven. Daerbeneffens dat ſy niet ſlapende, maer wakende, wetende, en de ſake te voren wel overleyt hebbende, met den duyvel wien ſy weten, door 't getuygeniſſe van andere Toovereſſen, dien ſelfdigen te zijn, een verbont gemaeckt hebben, ende dat ſy belooft hebben Godes en der menſchen vyanden te willen werden, ſoo hy haer dit of dat geven of leerē, of ten believen van haer uyt-voerē wilde, getuygen verſcheyde belijdeniſſen der Tooverellen. En hoe waer 't mogelick, dat het al t'ſamen inbeeldingen en droomen ſouden zijn, 't geen de Tooverellen van hare verbonden met den duyvel bekennen; daer het ſeker is, dat noyt Tooverelle geſeyt heeft, dat ſy yemant in hare gemeenſchap getrockē, en met den duyvel gekoppelt heeft, of 't ſelfdige is van d'ander, die verleyt is, beveſtight geweeſt, en hebben beyde den dagh, ure, plaetſe, gelegentheyt, en de maniere des verbonts op eene wijſe vertelt gehad? Oock en zijn al die gene, die met den duyvel in een verdragh gegaen zijn, geen me-

melancholijcke ouw wijven gheweeſt; maer oock jonge Dochters, van de ouw wijven bepraet, en Jongelingen, van hare Moeders tot ſoodanigen verbont gedwongen; dewelcke daer na berou hebbende, ſonder eenighe tormenten, en buyten alle vrees van pijnigen, de ſake, ſoo ſy haer heeft toegedragen, beleden hebbẽ: waer van *Nicolaus Remigius* eenige gedenck-waerdige vertoogen verhaelt. Daerbeneffens werden die verbonden niet in haeſt getroffen, maer de duyvel heeft verſcheyde manieren om de menſchen aen te locken, en om in hem gehouden te maken, en weet ſich ſelven te voegẽ na de herts-tochten des menſchen; en doordien hem bekent is, dat deſe van de vleeſchelicke luſten en 't minnen haer werck maken, belooft hy haer wenſchen te willen volvoeren; verdriet anderen haer armoede, hy ſeyt haer groote ſchatten toe; ſiet hy dat yemant met haet en nijt tegens andere ontſteken is, hy belooft haer middelen te willen wijſen, waer door hy ſyne vyandẽ ſal konnen beſchadigen; merckt hy dat yemant tot konſten en wetenſchappen treck heeft, dien belooft hy verſcheyde konſten, en genees-middelen, krachtigh om ongeneeſbare ſieckten te geneſen, te ſullẽ aen-wijſen. En die hy door liefkooſen niet en kan op ſyn zy trecken, gaet hy met dreygementen aen, en dreyght haer met gevaer en doot: Waer af dien ſelfdigen *Nicolaus Remigius* eenige vertoogẽ heeft. En hoe ſouden dit enckele inbeeldingen zijn, daer de Toovereſſen teeckens van ſoodanigen dienſt-

Lib. 2. Dæmonol. cap. 2.

Dæmonol. Sagar. Lib. 1. Cap. 11.

Ken-teeckenen der Tooveressen, haer vandẽ duyvel ingeprent.

dienstbaerheyt, waer in sy haer selvẽ gesteken hebben, in hare lichamen van den duyvel ingedruckt, dragen, dewelcke voor de oogen openbaer zijn, en hier uyt bekent werdẽ datse van den duyvel zijn in-gedruckt, doordien, schoon de Tooveressen op die plaetsen met naelden of yets anders scherps gesteken werdẽ, sy nochtans geene pijne en gevoelẽ, nochte uyt die steeckte een droppel bloets komt uyt te vloeyen: Het welcke *Nicolaus Remigius* met eenige geschiedenissen bewaerheyt.

Dæmonol. Sagar. Lib. 1. Cap. 5.

Waerom de duyvel de Tooveressen neemt tot mede-mackers van syne misdaden.

Ten lesten, schoon de duyvel, om syne macht te uyten, der Tooveressen hulpe niet van nooden heeft: nochtans dat hy op 't believen der Tooveressen, als zijnde syne medemackers, andere beschadight, doet hy hierom, om dat hy de Zielẽ der Tooveressen soude gewinnẽ. Want als hy op syn eygen houtje den mensch beschadight, sulcx koomt alleen tot synen laste. Maer indien hy sulcx doet genoodight en gheboden zijnde van de Tooveressen, soeckt hy de Tooveressen tot mackers van de sonden, om haer hier na tot med-ghesellen te hebben van de eeuwige straffe. Sommighe voegender oock andere oorsaken by; namentlick dat de duyvel sulcx doet, om God tot grooter gramschap, en wreeder wrake tegens 't menschelick geslachte te verwecken. Andere ghelooven dat de duyvel hierom de Tooveressen in ghemeenschap van de sonden treckt, om God gelijck als ongelijck te doen; namentlick soo hy den mensch, van God tot den eeuwigen leven geschapen, verlost, en

ge-

gedoopt, van God aftreckt, en aen hem verknechtet. Daerbeneffens kan de duyvel door den mensch veel verrichten, het welcke door hem alleen soo bequaem niet sou vvillen uytvallen. Want de menschen en schricken soo niet af van 't geselschap der Toovereffen, als wel van 't geselschap des duyvels; waer toe sy nochtans allencken van de Toovereffen ghetrocken werdẽ: waer af *Nicolaus Remigius* gewach maeckt. Hieromme al-hoe-wel de Toovereffen selver tot de sake niet en doen, soo wil hy even-wel om dese oorsaken haer tot mede-mackers hebben, en om dat hy hare gunste soude bejagen, en met eenen aen haer syne macht vertoogen, om also in groot-achtingh by de syne te komen. Lib. 2. Dæmon. Sag. cap. 9.

Dit Verbont met den duyvel gemaeckt, is of een uytgedruckt, of een bedeckt Verbont. De Verbondẽ met den duyvel zijn tweederley.

Het uyt-gedruckt Verbondt is, vvaer de mensch met dẽ duyvel, het zy in wat maniere hy verschijne, uytdruckelick eẽ Verbont treft, waer in hy God ende alle Gods-dienst af-seyt, en sich selvẽ verknechtet in de dienstbaerheyt des duyvels. Het welcke op verscheyde manieren kan gheschieden, die ick niet van nooden schat hier alle te verhalen, maer konnen by die gene nagesien werden, die in 't alghemeen van de tooverije geschreven hebben; als daer zijn *Autor Mallei Maleficarum*, Nicol. Jaquerius, *in Flagell. Hæreticor. Fascinar. cap. 8.* Babtista Codronchius, *lib. 3. de Morb. Venef. cap. 4.* Bodinus, *lib. 2. Dæmonom. cap. 34.* Nicolaus Remigius, *Dæmonol. Sag. lib. 1. cap. 5.* Wt-gedruckt verbont.

Mar-

Martinus Delrio, *Disquisit. Magicar. lib. 2. quæst. 4.* en meer andere.

'tBedeckt verbont, en verscheyde manieren van't selfdige.

Daerbeneffens, het bedeckt verbondt is, wanneer yemant willens en wetens waen-geloovige middelen, *characters* en woorden gebruyckt, dewelcke natuerlicker wijse dat, tot welcken eynde sy gebruyckt werden, niet en konnen uyt-voeren; dewelcke schoon hy met den duyvel geen verbont getroffen heeft, soo gebruyckt hy nochtans die middelen, die de duyvel aen andere gegeven heeft. Hier by behooren die gene, dewelcke haer selvẽ wijsmaken, dat sy den duyvel bekennen niet als haren heere, ende aen wien sy als slaven souden verbonden zijn, maer dat sy door woorden, teeckenen, *Ceremonien*, ofte andere manieren den duyvel, selfs teghen synen danck, en daer tegen strevende, dwingen konnen om haer te dienen, en sulcx te verrichten, 't geen' sy van hem eysschen. Maer de duyvel die bedrieght die ellendige menschen jammerlick; en terwijl hy veynst tegens synen wil en danck te komen, koomt hy bereyt en willighlick, om die genen die over hem soecken te heerschen, tot syne slaven te maken. Ja hy selver heeft die woorden, teeckenen en *Ceremonien* geschickt, en wie die selfdige gebruyckt, is een knecht en slave van dẽ duyvel, en geenen heere; en alle soodanige konstẽ en *Ceremonien* werden geleert door 't aen-raden en aen-porren des duyvels. Het welcke schoon hy 't niet altijts voor onse sinnen openbaer maeckt; soo verweckt hy nochtans de menschen door an-

anderen, om haer tot ſoodanigen godlooſheyt te begeven. En 't is al even-eens, of de duyvel ſelver yets ingeeft en wijs-maeckt, dan of hy ſulcx door anderen uyt-voert. En alle die gene dewelcke de middelen van den duyvel verordent in 't werck ſtellen, verbindẽ haer in een Verbont met den duyvel.

Hier by moetẽ geſtelt werdẽ de Vervloeckingen en Toe-eygen-dichten, gelijck die *Livius* noemt, en Verſweringen, die nu al van outs, gelijck blijckt uyt *Eſchinis Oratie* tegens *Cteſiphontem*, zijn in 't gebruyck geweeſt, en dewelcke de Toovereſſen, als mede ſomtijts de Bedelaers, wanneer haer yets geweygert wert, gebruycken; als haer deſe Vervloeckinge ſeer ree ſtaen: dat het geheele huys-geſin van honger verſmachte; dat de Huys-moeder van 't kinde niet en verloſſe; dat het geheele huys met Spoockſels en duyvelen verontruſt werde; dat het vee en koren-vruchten uytſterven. Want de duyvel ſtaet dickvvils op het minſte wenckẽ vaerdigh, die als dan ſulcx uyt-voert.

Imprecationes, Execrationes.

Ten anderen, kan oock yemant onwetende ſigh aen ſoodanigh Verdragh verbinden, namentlick ſoo hy die dingen en *Ceremonien* van den duyvel verordent, onvoorſichtelick in 't werck ſtelt: waer af *Smetius*, uyt het verhael *D. Nevij*, en der Borgeren van *Leipſigh* eẽ vertoogh by-brengt, alwaer hy ſchrijft, dat een ſeker Dochterken, niet wetende wat ſy dede, als ſy den geheelen handel van hare Voedſter, die ſy menigmaels in 't verwecken van onwe-

Lib. 5. Miſcellan.

der aen haer gesien had, na-aepte, donders en blixemen heeft ontsteken gehad, waer door eē Hoeve, niet verre van *Leipsigh* gelegen, is verbrant geweest. Welcke sake genoeghsaem leert, hoe voorsichtelick en ernstigh alle soodanighe dingen moeten gemijdt vverden, dewelcke geene natuerlicke oorsakē en hebben, het zy dan dat het onbekende woorden, *Characters* of Beeldekens, of wat het oock soude mogen zijn. Want alle dese en zijn anders niet dan des duyvels velt-teeckenen, dewelcke, wanneerse yemant gebruyckt, terstont van dē duyvel bekent werden, en staet als geroepen zijnde tegenwoordigh, vermenght sigh met die werckingen die sy willē uyt-voeren, aenbiedt den mensche syne ghemeenschap, en maeckt haer door 't gebruyck allencken stouter, op dat hy haer daer na met een nauwer verbont aen hem verbinden soude.

De Verbondē des duyvels zijn bedrieghelick.

Maer dese duyvelsche Verbonden zijn bedrieghelick, en logenachtigh: de duyvel bedriegt, als hy hem, gelijck *Paulus* seyt, in eenen Engel des lichts verandert.

2. ad Corinth. cap. 11. vers. 14.

Gelijck den rant van 't glas met honich wert bestreken,
Wanneer men 't siecke kint, tot hulpe syn 's gebreken,
Met bitt'ren Alsse drenckt:

Van gelijcken oock de duyvel, indien hy sigh selven en syne kramerijen, soodanigh alsse zijn, voorstelde, hy soude seer swaerlick eenen koop-man krijgen. Daeromme wanneer hy den mensch eerst aen-koomt, toont hy sigh selven godvruchtigh, weldadigh, en heylsaem te zijn. Het welcke die geschiedenisse,

nisse, dewelcke van *Nicol. Remigio* verhaelt wert, genoeghsaem leert. Als eē seker Jongman, *Theodorus Maillotius*, een Dochter beminde, en dat hem alle hope, om die te ghenieten, waer afgesneden, is hy gegaen by synen mede-knecht uyt Duyts-landt, van den welcken hy gehoort hadde eenē geest te hebben, tot alle diensten vaerdigh, aen wien hy syn kommer heeft geopenbaert. Den Duyts neemt dese gelegentheyt gewillig waer, door dien hy genootsaeckt was, volghens syn Verbont, binnen weynigh dagen, hem van synen duyvel te ontlasten, en vry te maken, mits een ander bybrengende, aen wien hy hem, gelijck als een vertroude somme, soude overmaken, of den hals van hem omghedraeyt te werden. Wanneer sy dan, om dit werck uyt te voeren, in een besloten kamer by-een ghekomen waren, de deur schierlick geopent zijnde, is ingekomen een Dochter, van een soet en bly-geestigh wesen, (in sulcken gedaente heeft de duyvel sich eerst vertoonen willen, op dat een afschouwelick wesen *Maillotium* niet en soude af schricken) dewelcke tot hem seyde, dat sy die gene was, die het houwelick, daer hy soo seer na verlanghde, met kleyne moeyte sou voltrecken, indien hy slechs, 't geen sy hem gebieden soude, wilde nakomen: hy met grooten yver eñ vlijtigheyt toehoorende watter uyt sou komē, heeft sy hem voor-eerst beginnen te vermanen, dat hy van dieverije, dronckenschap, vleeschelicke lusten, onrechtvaerdigheydt, achter-klap, en

Dæmonol. Sag. Lib. 1. cap. 9.

diergelijcke sonden meer, die de ziele besmetten konnen, sigh soude onthouden; dat hy de Godsaligheyt soude oeffenen, den Armen met syne middelen te hulpe komen, dat hy tweemaels ter weke soude vasten, en dat hy de gewone en dagelickse gebedē niet en soude achterwegen laten, en dat hy sulcx alles vlijtighlick sou nakomen, 't geen een Christen mensche betaemt, en billick is te doen. Dat indien hy aen dit alles met uyt-gedruckte woorden sigh selven verbinden wilde, dat hy als dan 't gewenschte houwelicx-bedde sonder swarigheyt genietē soude. Dit aldus uytgesproken, en een dagh geraemt hebbende, op den welcken sy antwoort soude halen, isse ter deuren uyt-gegaen. Maer dewijl *Maillotius* meer en meer syne ghedachten op die sake scherpte, ende gins en herwaerts verscheydelick tusschen hoop en vreese gedreven wiert, eē seker Huys-Priester uyt syn wesē afnemende, datter yets schuylen moste, waer door hy alsoo wiert af-getrocken, hem sachjens aengaende, en wat hy in syne ghedachten overslоegh opgevischt hebbende, heeft hy door syne vermaningen soo veel te wege gebracht, als dat hy noyt meer in gespreck met den duyvel komen soude. Het welcke wanneer't alsoo geschiede, en dat den tijt nu aenstont, dat, volgens het Verbont, dien Swart-konstenaer binnen seer weynigh dagen of hem van synen Geest verlossen moeste, yemant anders toebrengende, die den selfdige ontfangen soude, of dat hem den hals van den duyvel sou wer-

den

den omgedraeyt, is hy korts daer aen, doordien *Maillotius* hem niet ontfanghen hadde, volgens het Verbont gestraft geweest. En op die selfde plaets verhaelt hy eẽ geschiedenisse vã eẽ sekere Vrouwe, by dewelcke de duyvel in de gedaente van een swartẽ Man komende, geen ander redenen en heeft ghehad, dan van heyligheyt, schaemte, göds-dienst en wercken der godsaligheyt, tot dewelcke hy insonderheyt haer aenriet. Even-wel gaet hy door al dit op bedrogh uyt, ende alle syn Verbondẽ zijn bedrieghelick, nochte en hout syne Slaven de beloften niet. Want de waerheyt en is in hem niet, en als hy leugen spreeckt, dan spreeckt hy van syn eygen, seydt *Iohannes*. En niemant kan sigh selven waerheydt en trouwe toe-eygenen van soo een, in wien geene te vinden en is. Cap. 8. vers. 44.

Waerom de Vrouwẽ meer dan de Mannen tot de tooverije genegẽ zijn?

Maer insonderheyt en meesten-tijdt zijn de Vrouwen meer tot de tooverije genegen, dan de Mannen, gelijck doorgaens uyt de aengeteeckende hooft-vonnissen blijckt. Waer af de Schrijvers eenige redenen bybrengen. De eerste is, om dat de Vrouwẽ van swacker oordeel zijn, ende daeromme haer lichter van andere Toovere ssen, en insonderheydt van den duyvel laten bedriegen. Ten anderen, meest alle de Vrouwẽ zijn seer snaterigh en klapachtigh, en niet vast-houdende van 't gene haer bevolen is; ende daerom soo eene van haer sich begeeft tot dese konsten, die vermenighvuldight de sake onder velen, en thoont haer selven een Meesterſſe der godloosheyt. Ten

 laet-

laetsten zijn de Vrouwen in 't gemeen oock seer wraeck-gierigh: en daerom soo d ouw wijven yemant met haet vervolgen, soecken sy alle middelen, om dien te mogen beschadigen; en soo sy andersins sulcx niet verrichten konnen, vlieden sy tot de hulpe des duyvels. De Jonck-vrouwẽ oock, indien sy hare Minnaers, op hope van houwelick, 't ghebruyck van hare lichamen gegeven hebben, en daer na van haer verlaten werdẽ, gerigh zijnde om haer selven te wreken, en sulcx door haer eygen krachtẽ niet konnende uyt-voeren, vlieden sy tot de hulpe des duyvels, en soecken harẽ oudẽ Vrijer, ofte de nieuwe Bruyt door tooverije te beschadigen, gelijck uyt de achste t'Samen-spraeck *Virgilÿ* af te nemen is.

De Negende Besluyt-rede.

De negende Besluyt-rede: *Schoon de macht des duyvels groot is, soo en kan hy even-vvel niemant, selfs op't versoeck der Tooveressen, beschadigen, sonder de toelatinge Godes.* Het welcke niet alleen uyt *Iobs*, maer oock uyt d'Evangelische historien blijckt; uyt de welcke bekent is, dat oock de duyvel de Verckens, sonder de toelatinge Godes, niet en kan beschadigen, en dat geen hair, buyten den wille Godes, van onsen hoofde vallen kan. Daeromme schoon de Tooveressen somtijts van harẽ duyvel eyssen, dat hy den mensche sieckten of schade soude aenbrengen, en dat de duyvel haer belooft sulcx te willen volvoeren, en dat hy, ten eynde sy sulcx bekomen souden, gebied eenige dingen te doen: nochtans, soo 't God niet toe en laet: konnen sy menighmaels geen mee-

meester van haer voornemen werden. En *Bodinus* schrijft, dat nauwelicx uyt honderden twee gevonden werden, wien soodanighe betooveringen schadelick zijn, gelijck sulcx de belijdenissen der Toovereffen getuygen. Dat indien om dies wille de Toovereffen daer na haer van den duyvel beklagen; op dat het niet en sou schijnen aen syne macht ontbroken te hebben, leyt hy de schult op haer, bekijfter, ja straft haer somtijts met slagen, even als osse syne gheboden niet in alles vol-daen hadden. En insonderheyt, als hier na in 't sevende cap. oock sal geseyt werdē, kan de duyvel, schoon hy oock vā deToovereffē wert aengestoockt, die gene niet beschadigen, die haer door dagelickse gebedē aen God overgeven, de godsaligheyt oeffenē, en van sware sonden afstant doen; nochte oock de Overheden, die hare saken kennen, en oordeelen. Want doordien sy, door de kracht vanGod aen haer gegeven, het gemeen gerichte oeffenen, soo beschermt God oock haer, als datse van den duyvel, ofte syne slaven in haer ampt niet en konnen gequetst, of verhindert werden.

Dæmonom Lib. 2. Cap. 8.

Maer waerom God den duyvel toelaet, dat hy, op het gelievē en bevel der Toovereffen, somtijts den mensch beschadight, laet ick de Gods-gheleerden ondersoecken. Dit sal op dese plaets genoegh geseyt zijn: Dat de oordeelen Gods verborgen en altijdts rechtvaerdigh zijn, dat syn oordeel een diepen afgront is, die de boosen om hare sonden met straffen slaet, en de Godsaligen met vervolginge be-

proeft, oeffent, en van de sonden aftreckt; en dat hy over-al en altijts heerlick is.

V I.
CAPITTEL.

Van de Ken-teeckenen der Toover-sieckten.

Ken-teeckenen der Toover-sieckten.

DAt de sieckten uyt tooverije zijn voortgesproten, is seer swaerlick te bekennen; doordien de duyvel hem menighmaels met de natuerlicke oorsaken vermenght, en die selfdige gebruyckt, alsoo dat niet lichtelick en kan onderscheyden werden, vvat van natuerlicke oorsaken, en wat van den duyvel selfs is voort-gekomen. Ja oock in die gene, die hy beseten heeft, schuylt hy menighmaels langen tijt, onder 't decksel van een natuerlicke Sieckte. Hier af staet by *Fernelium* een vertoogh eenes Jonghmans van ridderlicken geslachte, de welcke met schuddingen des lichaems, gelijck als Zenuw-treckingen, by tijden gequollen was, als hy somtijdts nu den slincker arm alleen, nu den rechteren, somtijts oock maer eenen vinger, nu een been, nu alle beyde, somtijts 't gheheele lichaem met sulcken geswintheyt schuddē en beweeghde, dat hy naulicx van vier mannen kon ter neder ghehouden vverden; het hooft ley onbeweeghlick, de tongh en sprake was vry, 't verstant gesont, en al de sinnen onbeschadight, selfs oock in de meeste felligheyt der Zenuw-

Lib. 2. de Abdit. Rerum. Caus. cap. 16.

trec-

treckinghen. Tienmael ten minſten wiert hy op eenen dagh gevat, anders wel geſont zijnde, maer krachteloos geworden door den arbeyt. Men ſoude geoordeelt hebben, dat het een oprechte Vallende-ſieckte ware geweeſt, indien een quetſinghe des verſtants en ſinnen daer by gheweeſt hadde. Al de bedrevenſte Genees-meeſters toegeropen zijnde, hebben een-ſtemmelick geoordeelt, dat het eē Zenutreckinghe was, na-by-komende by de Vallende-ſieckte, veroorſaeckt van een quaetaerdigē en venijnigē damp, beſlotē in de ruggrate, welcken damp alleenlick ſynen wegh nam inde Zenuwē, de welcke vā de rug-grate over-al door de ledematen verſpreyt werden, en niet in die gene die de herſſens doorloopen. Daer zijn verſcheyde geneeſ-middelen gebruyckt geweeſt, door de welcke nochtans niet en is uytgerecht: maer in de derde maent is de duyvel, een werck-meeſter van alle dit quaet, bekent geworden, ſyn ſelven door de ſtemme, ongemeene woorden en ſpreucken, ſoo Latijnſche als Grieckſe (ſchoon den Siecke de Grieckſe ſprake onbekent was) openbarende. Deſen duyvel ontdeckte vele gheheymeniſſen der omſtaenders, inſonderheydt der Genees-meeſters, haer uyt-lachende, dat ſy onbewiſtelick veel verſocht, en met vergeefſe geneeſ-middelē dat lichaem by-na om den hals gebracht hadden.

En nootſakelick moet voor-eerſt dit tot een Ken-teecken der Toover-ſiecktē geſtelt werden, dat ſelfs de aldergeleerſte Genees-mee- *Eerſte Ken-teecken.*

ſters, in 't bekennen van de ſieckte, twijffelachtigh zijn, niet en weten wat ſy ſullen ghevoelen, en nauw yets ſekers, 't geen haer ſelven voldoen magh, konnen vaſt ſtellen; en ſchoon ſy vele geneeſ-middelen gebruycken, dat ſy even-wel door die ſelfdige niet en vorderen, maer de ſieckte daerentegen dagelicx grooter wert.

Tweede. Het tweede ken-teecken is, dat daer de natuerlicke ſieckten allencken aenvanghen, en hare getijden door-loopende, tot den hooghſten trap op-klimmen; dat daerentegen de ſieckten waerachtelick van den duyvel inghevoert, menighmaels ſonder de tegenwoordigheyt vā eenige oorſaken, of bedorve vochtigheden in korten tijdt ſchijnen in haer meeſte kracht te ſtaen, en dē Siecken met groote pijnen, en verſcheyde toe-vallen beſtormen.

Derde. Ten derden zijn de Siecken ongewone en nauwelicx van yemant aengemerckte toe-vallen onderworpē, en ſullen nu in dit, nu in dat deel van pijnen klagen; velen vermagert ſonder oorſaeck 't geheele lichaem, werden melancholijck, ſommige treffen verſcheyde Zenuw-treckingen. Andere voegen hier oock dit by, dat indien de Tooveres of Toovenaer den Siecken koomt te verſoecken, dat hy als dan terſtont hem erger begint te gevoelen, en met ſchuyveringen en bevingen wert aenghedaen; ofte ſoo het een Kint zy, ſchreyt het, en meer andere veranderingē werdē in 't lichaem gevoelt. Maer dit is het alderſekerſte kenteecken der Toover-ſieckten, indien naelden, meſ-

messen, en diergelijcke hant-werck-stucken, of yets anders, 't geen in 's menschen lichaem niet en kan groeyen, door 't braken of den stoel-gangh wert uyt-geworpen, of uyt de sweren en versworen geswellen uyt-breeckt, of uyt-getrocken wert.

Andere brengẽ oock andere ken-teeckenen by, waer uyt magh afgenomen werden, dat de sieckten uyt tooverije veroorsaeckt zijn; maer dese zijn al t'samen meest waengeloovigh: onder de welcke oock buyten twijffel dit moet gestelt werden, dat sommige gebieden, dat men den Siecken met het af-siedsel van Yser-kruyt sal afwasschen; ende soo in dat selfdige af-siedsel niets en wert ghevonden, nochte de koleur daer van koomt te veranderen, dat als dan den Siecken niet betoovert en is; maer indien in dat af-siedsel een grooten hoop hairs, insonderheyt van syn eygen, gevonden wert, soo ist een ken-teycken van een seer groote betooveringh; maer indiender maer weynigh hairs bespeurt wiert, gelooven sy, dat het wel een teycken van betooveringe is, maer van een seer geringe, en dewelcke soude konnen genesen werden. Maer doordien door de kracht van 't Yser-kruyt dat hair in 't water niet en kan groeyen, ofte uyt het lichaem uyt-gelockt werden: wie en merckt niet, dat de duyvel, die de sieckte veroorsaeckt heeft, die gene bedrieght, die van soodanigen waengeloof een proef nemen?

Wat in 't bysonder de onmacht in 't by-slapen belanght, dat die uyt tooverije zy voort-

ghe-

ghesproten, is dit een seker Ken-teecken, indien dẽ Man te voren bequaem geweest zijnde, sonder voor-loop van eenige natuerlicke oorsaken, die bequaemheyt koomt te verliessen, en sich met syn Vrouwe, die hy oock lief heeft, niet en kan vermenghen; ofte indien dẽ Man hem krachtigh gevoelt te zijn by andere, en onmachtigh by sijn eygen Vrouwe; ofte indiẽ Gehoude, die te vorẽ elkander wel gesint hadden, nu sonder eenige oorsaeck elkanderen versmaden en haten.

Tot naerder openingh en bevestingh deser Ken-teeckenen sal veel doen 't Verhael eenes Snijers, die als noch in 't leven is, en op syne handen wandelt. Want doordien hy soo te samen gekrompen en gewrongen is, dat syne knijen de borst komen aen te raken, draeght hy in bey de handen houte schoenen, op dewelcke leunende, hy de rest van 't lichaem voort-stout. Dese luyt aldus: In het nabuyrigh Stedeken, *Kloeden*, twee mijlen van hier gelegen, is een Snijers sone, genaemt *Maerten Schiermeyster*, doorloopende syn dertiende jaer, des avonts ontrent negen uren uyt syn 's Vaders huys gaende, om syn gevough te doen, ghevallen in den Tuyn, waer in eenen Vlier-boom geplant stont, alwaer hy terstont met een haestige Zenuw-trecking gevat zijnde schierlick ter aerden is neergevallen, alsoo dat hy maer eens, doch swaerlick, heeft konnen uyt-roepen, welck geschreeuw van de Moeder gehoort zijnde, heeft sy hem voor doot te huys gebracht: want al de uyterlicke

en

en innerlicke bewegingen en sinnen schenen geheel vernietight, soo datter nauwelicx een ken-teecken van leven overigh was. De inaessemingh was alsoo seer vermindert, als datse van d'omstaenders door geene proef-middelen kon bespeurt werden. Waeromme vele stantvastelick toeseyden, dat hy dit leven met de doot nu al verwisselt hadde; tot dat andere toekomende, den raet gegeven hebben, dat men hem soude leggē laten, eñ de begraeffenis voor den derden dagh niet vervorderen: om dat sy menighmaels verstaen hadden, dat in de verlatene uyt tooverije (dewelcke sy de oorsaeck van dit geval toeschreven) merckelicke veranderingen en ken-teeckenen van leven en doot haer plegen t'openbaren. De Weduw-moeder na dese vermaningen hoorhierende, heeft alles tot op den derden dagh uyt-gestelt, den welcken nu by-na verstreken zijnde, op die selfdige uyre waer in hy gevat was geweest, allencken tot syn selven komende, heeft hy beginnen te spreken; maer met soodanige onmenschelicke en wreede pijnen geprickt zijnde, dat alle syne ingewanten van hare natuyrlicke plaetse schenen beweeght en geruckt te zijn, met een wonderlicke schuddinge en verdrayinge des geheelen lichaems; dewelcke alsoo nacht en dagh, sonder eten of drincken seer jammerlickē het schreyend kint hebben aengedaen. Dese seer scherpe pijnen hebben dry dagen sonder ophouden volhardt, daer na de pijnen allencken verlatende, is daer op gevolght soodanigē Zenuw-treckingh des ge-

geheelen lichaems, en aller ledematen, dat hy sonder nauwe inbindingh der leden niets en heeft konnẽ nuttigen. Ten laetsten is dese ongeregelde bevveginghh gevolght een seer swate spanningh van al de grootste spieren der dijen, kuyten, en insonderheyt der billen, in dewelcke seve groote gaten zijn ontstaen, waer door den dranck, als mede alle weecke spijse, soo als sy ingegeven waren, wederom uyt-vloeyden; ten uytersten het vleesch der voornoemder spieren geheel verteert zijnde, zijn na 't vierde jaer, en 't ghebruyck van soo veel genees-middelen der Heel-meesteren, in 't bedde van selfs uyt-gekropen zijnde, ghevonden ellif Wormen, langh eenẽ halven vingher, met swarte hoofdekens, en ontelbare voetkens, dewelcke na datse de Moeder van't decksel op d'aerde had neergeschudt, schierlick in de tegenwoordigheydt van velen verdwenen zijn. En schoon de Moeder tot herstellingh hares Soons by-na alle hare middelen vermeestert heeft; soo is hy even-wel, syn vorige krachten niet herkreghen hebbende, tot noch toe ingekrompen gebleven; en de kniepesen ingetrockẽ, en van 't behulp syner voeten berooft zijnde, op syne handen leunende, is hy gedwongen alsoo synen wegh te maken. Hier koomt noch by, gelijck het schijnt, een seer merckelicke na-buyten-uytpuylingh des rug-graets, ontrent het derde borsts-knockelbeen, by-na een hant breet, als mede een verheffingh van 't borst-been, veroorsaeckt, mis ick niet, uyt de verplaetsingh der knockel-

been-

beenderen. Hy is nu oudt vijf-en-twintigh jaren, even-wel niet altijts vry van syne oude quellinge, maer by sekere gesichtẽ der Mane, wert hy met verbitterde aenvallen der pijnen ghequelt, daerbeneffens doet het hooft hem wee, waer by koomt een spanninge der Zenuwen door de geheele rug-graet, dewelcke hy klaeght somtijts soo seer verkout te vverden, als offe met kout water schierlicken wiert overgoten. Dese geschiedenis brenght my in gedachten het geen' ick in de gericht-saken van twee Toovereſſen, gehouden in de ghebuyr-stad *Coswiga*, gelesen heb, namentlick, dat d' eene genaemt *Barber Vorrenbers*, in't jaer 1624. op den 5. Iulij bekent heeft, dat sy by den duyvel geslapen hadde, en uyt hem swanger geworden zijnde, doorgaens een maent gedragen heeft, en als dan gebaert twee Beestjens, ruygh en hairachtigh gelijck eẽ Muys, van dickte als een Worm, met swarte hoofdekens, dewelcke sy of onder de menschen om haer te beschadigen gesonden, of onder eenen Vlier-boom begraven hadde. De ander van gelijcken, *Hedwigis Labekin*, heeft in't jaer 1630. op den achsten Iunij bekent, dat sy met den duyvel hadde te doen ghehadt, en dat sy d'eerste reyse niet en hadde gebaert; maer dat sy daer na swanger gewordẽ zijnde, 4. 5. 6. 7. 8. weken gedragen heeft, en ten lesten by-na sonder eenige pijne gebaert nu een, dan twee Beestjens, een Vliege gelijck, ruygh, die sy onder eenẽ Vlier-boom begraven hadde. Of nu dese Beestjens en Wormen onder dẽ Vlierboom

boom van de Tooveressen begraven, by geval desen Snijers jongen zijn toegesondẽ, laet ick andere oordeelen. Daerbeneffens 't geen van 't by-slapen der Tooverессen met den duyvel, als oock de ontfangingh en baringh daer uyt ontstaende bereden-kavelt wert, staet ons niet toe op dese plaetse nader t'ondersoecken.

Voor-segg-gingh.

Wt dese geschiedenis visschen wy eẽ Voorseggingh; namentlick, dat de Toover-sieckteẽ ongeneesbaer zijn, en dat, met de toelatinge Godes, de ghestalte van 's menschen lichaem dickwils van den duyvel alsoo kan bedorven worden, als datse door geene menschen-hulpe wederom in haer vorigen stant herstelt kan werden. Het gene in desen Snijer is toeghevallen, van den welckẽ bekent is, dat hy door geene middelen syne vorige ghesontheyt verkregen heeft. En buytẽ twijffel konnen, met de toelatinge Godes, vele sieckten door den duyvel verweckt werden, dewelcke gheheel ongeneesbaer zijn. Alsoo kan hy in het Ooge de plaetsinghe der vochtigheden verkeeren, in de Oiren het trommelken scheuren, en in andere leden yets anders ontstellen: het welcke doordien het nimmer in syn vorigh wesen kan herstelt werden, ontstaen daer uyt ongeneesbare sieckten.

VII.
CAPITTEL.

Van de Voor-hoedingh der Toover-sieckten.

DOordien het beter en veyliger is eē over-'t hooft-hangende-sieckte af te werē, dan een nu-tegenwoordige uyt-te-drijven; alsoo ist oock raetsamer sigh voor de Toover-sieckten te wapenen en hoeden, dan d'alree-veroorsaeckte t'overwinnen. Het welcke hoe 't in 't werck gestelt moet werden, alhier te seggen staet. 't Is wel waer, daer zijn by de Heydenen vele geneef-middelen te vinden, de welcke geseyt werden de tooverije tegen te staen, maer zijn meest al t'samen waen-geloovigh. *Dioscorides* schrijft van eē heester, *Rhamnus* genoemt, als dat de tacken van 't selfdige voor de deurē en vensters gestekē, alle quaetaerdigheyt der Venijnen kan af-keeren. Die selfdige schrijft oock, dat dē wortel vā *Leeuwt-voet* ghefeyt wert, ἐυχρηςεῖν ἐις φίλτρα περιαπτομένην, voor de Minne-dranckjes bequaem te zijn. *Plinius* heeft veel diergelijcke dingen. In't 13. boeck aen't 4. cap. schrijft hy, dat het hout van dē *Dadel-boom* met eenen tant gepolijst zijnde, teghens de Toovenaren krachtigh is. In 't 28. boeck aen 't 8. cap. verhaelt hy, dat het voor-hoofts-vel eenes beests genaemt *Hyæna*, de tooverijen wederstaet. In 't selfde boeck aen't 10. cap. schrijft

Lib. 1. Cap. 104.

Lib. 4. Cap 126.

hy, dat een verdrooghdē Wolfs-muyl gesegt wert de tooverije te verdrijven, en dat hy om dies wille voor de deuren der hoeven gespijckert wert. 't Selfdige wert oock het vaste neck-vel des Wolfs toegepast. *Antonius Musa* Artz des Keysers *Augusti*, schrijft, dat de *Betonije* de Zielen en lichamen der menschen behoedt, ende die in den duyster wandelen, van tooverijen en gevaer bevrijt. En diergelijcke meer zijn deurgaens by de Schrijvers te vinden. Hedensdaeghs zijn oock de boeren, en 't gemeene volck gewent, eenige kruyden om de tooverijen en belesingen af-te-weren, in de huysen op te hangen; en om dese oorsaeck pleegt den gemeenen man *'t Sint-Ians-kruyt Duyvels-vlucht* te heeten. De beroockinge van een Geyten-horen wert oock ghesegt de duyvels te verjagen, als mede de beroockinge van alderhanden dreck, en insonderheyt van menschen-mist. En om dat gevoelen te bevestigen, brengen sy by 't Vertoogh van den jongen *Tobias*, dewelcke op het gebodt des Engels *Raphaël*, door de beroockinge eenes visschen-levers, den duyvel, die te voren seven mannen van *Sara* ghedoot hadde, verjaeght heeft.

Middelen des ghemeenen mans, voor de Tooverije.

Tobiæ 8.

Maer doordien de voor-hoedingh niets anders en is, dan een af-weringh des oorsaecks, waer uyt de sieckten souden ontstaen; ende dat die sieckten, gelijck als boven is bewesen, alder-naest van den duyvel veroorsaeckt werden: soo is hier uyt lichtelick af-te-nemē, dat die natuyrlicke middelen, en dierghelijcke meer,

De duyvel wert door natuerlicke middelen niet verjaeght.

meer, de duyvelen die soodanige sieckte ver-wecken souden, niet en konnen verjaghen of af-weren. Want doordien de duyvelen geen lichaem, en geen werck-tuygh der sinnen en hebben, konnen sy van natuerlicke lichamen niet aengedaen werden, en ontfangen natuer-licker wijse uyt die selfdighe noch lust, noch swarigheyt. Ondertussen even-wel kan God, die boven de Natuere is, oock de natuerlicke dingen kracht geven, om in d' onlichamelic-ke te wercken. Welcke eyghenschap oock buyten alle twijffel die beroockinghe des vis-schen-levers niet uyt sigh selvē, maer uyt een van-God-verleende kracht, gehadt heeft.

Doordien dan de natuerlicke middelē geen kracht en hebben, om de tooverijen te voor-hoeden en af te wenden, wert vorders ghe-vraegt; indien yemant een Tooveresse voor-dacht hout, en vrees heeft dat sy hem mocht beschadigen, oft als dan geoorloft zy die self-dige te bidden, of door smeeckē te bewegen, datse hem geen hinder doe; van gelijcken, of het bestaen magh, dat men als dan eē Tegen-gift van een ander Hexe tegens de tooverije eysche? Waer op nootsakelick moet geant-woort werden, dat het ongeoorloft is. Want doordien, ghelijck als boven is bewesen, de Tooveressen selfs de sieckten niet en veroor-saken, maer de duyvel; soo soude de duyvel in sulcker vougen ge-eert, en ghebeden wer-den, dat hy niet beschadigē wilde; het welc-ke in geenderley wijse geoorloft is.

Of het geoorloft zy de Tooveressen te biddē datse geen schade doen.

Waeromme, doordien noch de natuerlicke

middelen de macht des duyvels konnē tegen-staen, nochte dat het geoorloft is van dē duyvel en syne dienst-boden hulpe te versoecken, hy alleen tot bystant moet aengeroepen werden, die machtig is dē duyvel tegen-te-staen, en alle syne krachten in-te-toomen. Soodanigh is alleen God, en syne goede Engelen, welckers dienst God gebruyckt, sonder wiens toe-latingh de duyvel geene menschē eenigh hinder kan aendoen. En daeromme, schoon d'ervarentheyt ons leert, hoe vele swarighedē van dē duyvel en de Tooveressen dagelicx dē mensche over't hooft hangen, en hoe van de duyvel soo den slapenden des nachts, als den wakende des daeghs verscheyde laghen werden toegheleyt, dewelcke door 's menschen raet en voorsichtigheyt nauwelicx voor-hoedet konnen werden: soo is hy nochtans, die onder de bescherminge Gods staet, voor alle dese ongevallen genoughsaem bevrijt. Hieromme die van de Toverije wil schoot-vry zijn, moet hem en 't sijne dagelicx en menigmaels bevelen onder de Goddelicke bescherminge, die bidden, dat hy syne goede Engelen om hem als wachters stellē wil, en syn vertrouwen in onsen Heere *Iesu Christo* setten, die in dese werelt gekomen is, om de wercken des duyvels te verstroyen, en dewelcke, terwijl hy sichtelick op dese aerde verkeerde, soo vele duyvelen heeft uyt-geworpen, en vele menschen van geesten der kranckheden verlost. Moet oock met eenen alsulcken wegh van leven ingaen, die Gode behaeghelick is, en

Rechten middel om de Tooverije voor te komen.

en af-stant doẽ van sijne sondẽ, door dewelcke God vertoornt, de goede Engelen verjaegt, en de quade duyvels aenghelockt vverden. Daerbeneffens moet vermijt werden, al 't gene aen den duyvel gelegentheyt geeft om den mensche te bestormen, te weten vuylen klap, 't lesen van ongeschickte boecken, en diergelijcke meer; daerentegen moet de Godsaligheyt beneerstiget werden; het welcke oock den Engel *Raphael Tobiam* leert: Hoort my toe, seyt den Engel *Raphael*, en ick sal u seggen, over welcke de duyvel macht heeft. Dese namentlick die Vrouwen nemen, op dat sy God van haer gemoet souden uyt-sluyten, die gelijck een peert en ezel hare vuyle lusten dienen, in dese heeft de duyvel macht.

Tobiæ 6. vers. 16.

VIII. CAPITTEL

Van de genesingh der Toover-sieckten,

En voor-eerst,

Van de genesingh die door Toover-konsten verricht vvert; By de Latijnen genoemt CURATIO MAGICA.

DE genesing die tot verdrijving der Toover-sieckten wert aen-geleydt, is by de Schrijvers driederley, Duyvels, Natuerlick, en Goddelick. De Heydenen, wanneer sy de macht Godes en der duyvelen niet te recht en wisten t'onderscheyden, hebben beyde dese

Hoe veelderley de genesingh der Toover-sieckten zy.

ghenesingen, en die van God, en die van den duyvel af-daelt, heyligh, Goddelick, en wijs genoemt. Maer, gelijck hier na sal blijcken, dese verschillen seer van den anderen.

Cura Magica.

Op dat wy dan voor-eerst van de genesingh door Toover-konsten handelen; van dese en getuygen niet alleen de Schriften, maer 't is oock den gemeenen man bekent, dat alsoo vvel de gemeene als Toover-sieckten door Woorden en Belesingen, door Teeckenen en *Ceremonien* genesen werden; en hier af maken gewagh *Homerus*, *Odyss.19.* alwaer hy schrijft dat het bloet, vloeyende uyt de wonde, door eẽ Gesangh is op-gestopt; *Plato* in't 4.Boeck van dẽ *Gemeenen-Staet*; *Plinius* in't 28.Boeck, aen't 2. Cap. *Trallianus* in't 4. Boeck aen 't 9. Gap. *Nicolaus Myrepsius*, en meer andere, welckers ghevoelen *Augerius Ferrerius* in syn 2. Boeck, alwaer hy van de Homerische genesingh handelt, heeft opgesocht. En diergelijcke meer brengt *Martinus Delrio* toe, die aldaer magh nagesien werden. Dan 't is ons voorstel niet alhier van de genesingh van andere sieckten te handelen; waer af wy elders yets hebben by-gebracht: maer sullen op dese plaetse alleenlick van de Toover-siecktẽ spreken. De genesingen deser sieckten vermeten haer insonderheyt de Toovereſſen en Duyvelbesweerders, tot dewelcke menigmaels 't gemeene volck, och of oock niet die gene, die haer bovẽ 't gemeen wijs wanen, toe-loopẽ: En *Babtista Codronchius* verhaelt, datter in Duytslant een Vrouwe gheweest is, seer vermaert

Meth.Med. Cap.11.

Disquisit. Magic.Lib. 6. Cap. 2. Sect.1. Quæst.1. De Cons. & Dissens. Cap.18.

Lib.4. de Morb.Venef.Cap 2.

maert door't ontbinden der tooverijen, welckers huys om dies wille niet alleenlick van hare ingebore Landts-luyden, maer oock van ver-gelege volckeren meer, dan by sommige de Kerck, besocht wierd; alsoo dat een seker Grave een ongelooffelicken rijckdom daer door vergadert heeft, eenen tol daer op stellende, als dat alle die gene, die tot de Vrouwe wilde toeganck hebben, betalen souden vier stuyvers.

ex Malleo Malefica-rum.

Maer dese genesingh en magh niet toegestaen werden, en de Woorden, Teeckenen, Belesingen, Besweringẽ konnẽ niets met allen toe-brengen, om soodanige sieckten te genesen; maer indiẽ de sake wel koomt uyt te vallen, soo hangt die geheelick aen den duyvel. Want wy hebbẽ al voor desen geleert gehadt, dat de Woorden en *Characters* geene kracht en hebben, om natuerlicke of Toover-sieckten te verdrijven. Want de Woorden werden na den lust des menschen de saken toe-gedicht, en zijn by verscheyde Volckerẽ verscheyden, en werden of op 't papier gestelt, of door den mont uyt-gesproken. Op 't papier ghestelt zijn't niet dan teecken-figuren, hebben daerom geen kracht met allen. De uyt-gesproke Woorden zijn maer eẽ geluyt, ontstaende uyt de brekinge des luchts, slechts alleen kracht hebbende om 't gehoor te bewegen, en om de gedachtẽ des gemoets te openbaren onder die gene, die van eene sprake zijn; maer de sieckten en gestalten des lichaems konnen sy niet meer aendoen, als de coleur het gehoor,

De Conf. & Diffenf. loco alleg.

De Woorden en Teeckenẽ hebbẽ geene krachten.

of 't geluyt het gesichte. Die selfdige rede grijpt plaets by de *Characters*, dewelcke door-diense dingen zijn bewrocht door de konst, konnen sy geen kracht hebben, om in 's men-schen lichaem, dat natuerlick is, te wercken. Want alle werckende kracht behoort de self-standigheden toe, dewelcke uyt haer eyghen wesen een kracht hebben om te wercken, en zijn krachtigh door hare hoedanigheden. Al-hoe-wel sommige, wanneer sy niet en konden beneenen, dat in de gemeene Woorden geene kracht en is, hier toe komen, en soecken te beweren, dat in de heylige en Goddelicke Woorden eenigh vermogen steeckt, ja sooda-nigh eẽ heerlickheyt, als dat door hare kracht de duyvelen selfs op stont vervliegen, en be-ven: Soo zijn sy nochtans daer in bedrogen. Want daer en zijn geen Goddelicke Woordẽ, maer het bestaet in den wil des menschen de Goddelicke saken daer mede te benamen, doch niet all' op eender wijse, maer andere Volckeren anders; en daeromme hebben sy geene hoedanigheydt, om natuerlicker of bo-ven-natuerlicker wijse te wercken. Maer die de Woorden, ten aensien van de Goddelicke saken, die sy beduyden misbruycken, doen God en de Goddelicke saken ongelijck.

Of 't ge-oorloft zy den duyvel om hulp te bidden.

Daerbeneffens, wanneer *Paracelsus* selver oock wel wist, dat de Woorden en *Characters* uyt haer selven geene kracht en hebben, om de Toover-sieckten te verdrijven, maer dat het teeckenen, en instrumenten des duyvels zijn: niet-te-min, gelijck wy geseyt hebben,

De Conf. & Dissens.

staet

staet hy toe, dat men van den duyvel, en insonderheyt inde Toover-sieckten, hulpe versoecken magh. Want hy leert aldus: Indien yemant door tooverije beschadigt is, dat men sal maken eenen voet, of een hant, of een ander lidt, na de gedaente van 't gene sieck of pijnlick is, of oock na de beeltenisse des geheelen lichaems, en dat men dat selfdige sal besmeeren en omwinden, en niet den siecken mensche. Indien dē mensch door belesingen 't gebruyck syner sprake, 't gesichte, 't ghehoor, of de manlickheyt verloren heeft, dat de beeltenisse des geheelen mensche, met een sterck vertrouwen, en een vaste inbeeldingh uyt wasch moet gevormt, en behoorlicker wijse gehandelt werdē. *En daer na:* Een Artz en kan niet al, 't geen hem nootsakelick is, uyt de hooge Scholen halen, maer heeft van nooden hem somtijts met Ouw wijven, Wagenaers, Waer-seggers, Lant-loopers, Ouwe Boeren, en diergelijcke gheringe menschen te beraetslagen, en van haer te leeren; want sy konnen meer uyt de soodanige, dan uyt alle de hooge Scholen wijs werden. Die selfdige schrijft, dat God den duyvel met de tooverije vereert heeft, en dat hy dien selfdigen wonder ervaren in 't licht der Natuyre gestelt heeft. Dat hem dese wetenschap kan ontnomen werdē: dat syne konst moet gebruyckt, en de duyvel achter-ghelaten werden: en dat wy daerom in dese Werelt zijn, op dat eē minder van syn meerder leere. Op die selfdighe plaets seyt hy: Indien door de *Characters* yets

Aristotel. & Chym. cap 3. In Lib. de Occult. Philosophia.

De Morbis Invisibilib. pag. m. 113.

goets in ons gewrocht wert, datſe ſoo waerdigh als Kruyderen moeten geacht vverden; en ſchoon ſy den duyvel eygen zijn, dat men't even-wel ſoo moet nemen, als of het Dooſen uyt een Apotekers winckel waren; en ſoo de duyvel een Woort voor een Kruyt neemt, laet ons, ſeyt hy, dat Woort als eē Kruyt zijn: laten ſyne Woorden by ons als Speçerijen, de *Characters* als Genees-mengelingen en Syropen gelden. En op die ſelfdige plaets, leert hy: Indien wy God van ganſcher herten beminnen, ſchoon de duyvel ons ſilver en gout aenbiedt, ons helpt, genees-middelē ingeeft, uyt de gevanckenis verloſt, dat wy gelooven moeten, dat ſulcx alles door 't bevel Gods ſigh toedraeght.

Paracelſi godlooſheyt.

Maer dit is wel een groote godloosheydt van *Paracelſus*. Want de duyvel is een ſeer ſchadelicken vyant des menſchelickē geſlachtes, ende een Moordenaer van den beginne aen; en hierom kan vā hem niet goets, nochte de geneſingh van eenighe ſieckte verhoopt werden. En *Chryſoſtomus* ghevoelt ſeer wel, dat het beter is voor een Chriſten menſche te ſterven, dan door toover-banden het leven des menſchen te verwervē. *Leo* ſchrijft oock, dat de weldaden des duyvels ſchadelicker zijn dan alle ſyne wonden. Daerbeneffens en kan niet een vertoogh uyt de Heylige Schriftuyre werden by-gebracht, dat God door de duyvelen aen de menſchen eenighe weldaden heeft beweſen. Vele duyſent Enghelen ſtaen ten dienſte van Gode, alſoo dat de hulpe des duyvels

De Paſſione Dom. Serm.9.

vels alhier niet noodigh is, om de menschen uyt de gevanckenissen te verlossen, (dat *Petrus* door eenen goeden Engel uyt dẽ Kercker geleyt is, blijckt uyt de Handelinge der *Apostelen* aen 't 12. cap.) en hem in syne gesontheyt te herstellen. Hierom oock moet God alleen, gelijck hier na gheseyt sal vverden, om hulpe aengeroepen zijn, en niet synen, en des menschelickẽ geslachtes vyant, de duyvel. Waeromme oock, als den Koningh *Ahasia* aen *Baälzebub* den Af-god tot *Ekron* boden uyt-gesonden hadde, om van syne kranckheyt te vernemen, *Elias* de *Propheet* haer te moete komende, aldus tot haer gesproken heeft: Isser 2. Regum. Cap. 1.
„ dan geen God in Israël, dat ghy henen gaet
„ te vraghen Baälzebub den God te Ekron?
„ Daeromme en sult ghy niet van den bedde
„ komẽ daer ghy u op geleyt hebt, maer sult
„ den doot stervẽ. En de *Apostel* gebied ons, dat wy geen mede-gesellen der duyvelen souden werden. En niet sonder oorsaeck heeft de Oude Kercke ingestelt gehadt, dat die gene die gedoopt wierden, den duyvel ende alle syne wercken wederseggen souden. Daerom is hy een verlater der Gemeynte Christi, eñ een over-looper in de baniere des duyvels, die, 't zy oock door wat middelen het zy, van den duyvel hulpe soeckt. God is machtigh ghenoegh om den mensch, als 't hem gelieft, te behoedẽ: ende en heeft de hulpe des duyvels geensins van nooden. Soo moet men dan alleen, schoon de sieckte van den duyvel is veroorsaeckt, en de gemeene bekende middelen niet

niet en vorderen, God om ſyne hulpe aenroepen, en ſeggen: De Heere doodet en maeckt levendigh, hy leyt inder hellē en wederom uyt, hy leyt ons eenē laſt op, en ſulcx even-wel tot onſen beſten: hy moet aengheroepen zijn in den tijt des noots, en hy ſal ons verloſſen. Hy geneeſt die, en als hy wil, en niet die, en als wy willen. Die Vrouwe gaende aen den bloet-gangh is eerſt in 't twaelfde jaer van haer ellende verloſt geweeſt; en hy, die aen 't Baedt-water langh kreupel gelegen hadde, wiert eerſt in't dertighſte jaer geneſen. Ja ſchoon het Gode niet en gheliefde ons van onſe kranckheden te verloſſen, ſoo moeten wy nochtans met *David* ſeggen: Schoon de Heere my doode, even-wel ſal ick in hem hopen.

Johan. 5.

Of de duyvel tot weldoen kan gedwongē werden.

Te vergeefs oock hoopt *Paracelſus*, dat de duyvel van den menſch kan gedwongen werden, om yemant goet te doē. Want de macht des duyvels is al te groot, als datſe van ons ſou konnen gedwongen vverden; en wanneer hy hem gelaet geperſt te zijn, is hy vaerdighlick by de handt, op dat hy den menſch aen hem verknechten ſoude. Maer op dat de leere van deſe duyvelſche gheneſingh te klaerder zy, ſtaen ons twee gheſchillen te effenen. *Het eerſte is:* Of 't geoorloft zy de Hexen en
„ Toovenaers, die men vermoedt de ſieckte
„ veroorſaeckt te hebben, te bidden, of oock
„ met ghewelt aen-te-porren, datſe de Too-
„ verije vernietigen, ende de ſieckte die ſy,
„ of andere Toovenaren hebben ingevoert,

wech

„ wech nemen willen. *Het ander is:* Of 't vry
„ staet die Teeckenen of instrumenten, de-
„ welcke sy om eenige sieckte te veroorsaken
„ gebruyckt hebben, te soecken, de gevon-
„ dene wech te nemen, te verstroyen, t'ont-
„ binden en te verbranden.

Wat het eerste geschil belanght, daer af en gevoelē de Schrijvers niet alleens. De Christelicke Keysers schijnen selfs toe-ghelaten te hebben, dat van de Swart-konstenaers tegens de Toover-sieckte hulpe mocht afgevordert werden; gelijck blijckt uyt hare Wetten, alwaer de Belesinghen tegens regen, hagel en winden werdē toegestaen. Het welcke oock sommige *Canonisten* als *Hostiensis*, *Panormitanus*, *Goffredus Humbertinus*, en meer andere leeren; van gelijcken oock *Scotus*, als hy schrijft: Het is waen-geloof te seggen, dat tooverije door waen-geloovige middelen niet en magh verdreven werden. En uyt *Sprengero* verhalen sy, dat een seker Bisschop in Duytslant sieck leggende, uyt een ouwe Tooveresse te weten gekomē zijnde, dat hy door tooverije kranck lagh, ende datter geen ander wegh en was om syne gesontheydt te herkrijgen, ten ware die selfdige Tooveresse, die hem betoovert hadde, door tooverije van gelijckē wierd om den hals gebracht, dat hy na Roomen aen dē Paus *Nicolaum de* V. gesonden heeft, om verlof tot soodanigē genesingh te verwerven: en dat de Paus, die den Bisschop seer lief hadde, de genesingh heeft toegestaen, met dese sluyt-rede den Verlof-brief eyndigende, dat van twee qua-

Of 't vry staet de Tooveressen tot genesing der Toover-sieckten te versoeckē.

Cod. Lib. 9. Titul. 18. de Maleficis.

Lib. 4. Distinct. 34.

In Malleo Maleficarum.

quaden het grootste moeste vermijt werden. Dat de Tooveresse dẽ Verlof-brief bekomen hebbende, geseyt heeft, doordien't den Paus en den Bisschop alsoo goet vonden, dat sy sulcx wilde uytvoeren; en dat alsoo op midder-nacht den Bisschop is herstelt gheweest; maer dat de Tooveres die hem betoovert hadde, in eẽ sieckte, waer van sy sturf, gevallẽ is.

Maer die wijser en voorsichtiger zijn, verwerpen geheel soodanigen ghenesingh; en, gelijck geleerde mannen hebbẽ aengemerckt, den Keyser *Leo* heeft door een nieuwer wet die wet *Constantini* te niet gedaẽ. Want doordien, als boven in 't 5. cap. is bewesen, de Tooveressen door die middelen die sy ghebruycken niets en verrichten, maer dat het alles van dẽ duyvel voort-komt: alsoo is't oock van gelijcken met de genesingh gestelt, en de Tooveressen ghenesen niet, maer de duyvel. En daeromme die hier toe der Tooveressen hulpe versoeckt, bidt den duyvel om bystant. Dat doch de duyvel om hulpe niet moet aengeroepen werdẽ, is al vorẽ bewesen; en 't en staet niet vry quaet te doen, op datter goet uyt volge; maer een Christen mensch, ghelijck boven uyt *Chrysostomo* gheseyt is, moet eerder stervẽ, dan syn leven door toover-banden verlossen. Waeromme God soo strengelick verboden heeft, dẽ Waer-seggers raet te „ vraghen. Wanneer hem een ziele, (seydt „ God) tot den Waer-seggers en Teecken- „ bedieders keerẽ sal, dat hy hem na-hoereert, „ soo wil ick mijn aensicht teghen die selve

Constitut. 35. de Incantator. pœna.

Homil 8. in Epist. ad Coloss.

zie-

,, ziele ſetten, ende wilſe uyt haren volcke ,, uyt-roeyen. Alſoo dat dan, gelijck hier na in 't 9. Cap. ſal gheſeyt werden, wanneer de natuerlicke geneeſ-middelẽ niet uyt-en-rechten, van God alleen de hulpe moet verwacht werden, dewelcke, alſt hem gelieft, gheſtadigh helpen kan; gelieft het hem niet, in ſynen wille moeten vvy ons geruſt ſtellen. En ſchoon ſomtijts de middelen die van den duyvel ghebruyckt werden niet en ſchijnen onbehoorlick te zijn; doordienſe nochtans van dẽ duyvel voort-komen, moeten ſy in geenderley wijſe in 't werck gheſtelt werden. Alſoo verhaelt *Bodinus*, dat een ſekere *Barber Dorea* bekent heeft, dat ſy geholpen hadde die ghene die van haer betoovert waren, door een deur-geſnede Duyve, geleyt op de mage der Siecken, met deſe woordẽ: In den name des Vaders, des Soons, ende des heyligen Geeſtes, van S. Anthoni, en des Engels S. Michiel kont ghy van dit evil verloſt werden; en datſe bevolen heeft, dat men in de Kercke van die ſtrate negen dagen ſoude Miſſe doen. Maer doordien ſy ſelfs bekent heeft, als datſe dat ghenees-middel van den duyvel gheleert hadde, moet het buyten twijffel als waengeloovigh, en laſterlick verworpen werdẽ. En ſchoon ghenomen de Toovereſſen, door de hulpe des duyvels, de Siecken gheneſen; nochtans en doet de duyvel noyt uyt ernſt de menſchen goet, of ſoeckt haer vorderlick te zijn; maer oock dã ſelfs als hy haer goet doet, beſchadight hyſe anderſins. Hy neemt wel

Dæmonõ. Sagar. Lib. 3. Cap. 5.

de

de sieckt van dese, maer stuyrtse wederom eē ander toe: hy geneest het lichaem, op dat hy de Ziele verderve, en aen hem verbinde: hy geneest een, op dat hy vele aen die selfdighe godloosheydt en waen-geloof sou schuldigh maken. Het vvelcke in de genesingh des Bisschops, waer af wy ghesproken hebben, sigh heeft toe-gedragen. Want daer te voren alleenlick die Tooveres, die den Bisschop betoovert hadde, aen die sonde schuldig was, soo ist daer na geschiet, dat en den Bisschop, en den Paus, als mede die Hex, die d'eerste Tooveres de sieckt' heeft opgesonden, zijn mede-mackers geweest in een en die selfdige sonde. Ondertusschē is de Tooveres, die gestorven is, nimmer bekeert geworden, maer heeft tot op den laetsten adem-tocht, op hope van genesingh, sigh den duyvel bevolen. En 't is waerachtigh, als dat de Tooveressen, wanneer sy soodanige sieckten willē wech nemen, den duyvel eere bewijsen, en haer aensicht ter aerden geleyt hebbende, hem om syne hulpe aenroepen, gelijck dat *Bodinus* met verscheyde Verhalen bewijst. In 't kort; doordien de Tooveressen al 't geen sy doen, door des duyvels hulpe verrichten, soo is't niet geoorloft andere tot sondigen te bewegen of te dwingen, ofte den duyvel, 't zy in eygen persoon, of door een ander, om hulpe aen-te-roepen. Isser dan geen God in *Israël*, dat ghy tot *Baälzebub* gaet, seydt de Heere in 't tweede Boeck der Koningen aen't 1. cap.

Lib. 3. Dæmonom. Sag. Cap. 5.

Maer sommige maken hier eē onderscheyt, en

en meenen, dat het wel ongeoorloft is, de Toovereſſen door bidden te bewegen, om de tooverije los-te-makē; maer dat het kan toegeſtaen werden, dat men haer door dreygementen, ſlagen, en gewelt aenport, om de sieckt, die ſy veroorſaeckt hebben, wech te nemen. Waer af *Nicolaus Remigius* in 't lange handelt, en ſeyt, dat het een groot verſchil is, of men met ghewelt, of door ſmeecken yets van de Toovereſſen af-vordert en verkrijght. Dat dat eē verachting en verontwaerdiging; maer dit een verwondering, gehoorſaemheyt, en een gemoet ootmoedelicken ſich vernederende beteeckent. Voughter vorders by, dat de doot ſelver eer behoorde geleden te werden, dan dat wy ons tot ſulckē af-ſchrickelicken gods-laſteringe ſouden laten vervoeren, dat wy gelijck als ootmoedige en eer-bewijſende den duyvel ſouden om hulpe bidden; daer God alleē moet ge-eert en gebeden zijn, en dat hy jalours is, die niet toe en laet, dat yets van ſyne eere ſoude afgetrocken, en eenē anderen gegevē werden. Maer dat een Tooveresse, om de sieckte die ſy heeft veroorſaeckt wech te nemen, kan gedwongen werden, bewijſt hy met eenige geſchiedeniſſen, en ſeyt ſulcx geoorloft te zijn. Dat hier in geene vleyingen, ſmeeckingen, en verootmoedigingen ghebruyckt werden, en dat de Tooveres met ſlagen aengeport zijnde, niets ſal hebben om op te ſtoffen; ja dat de duyvel ghelijck als met omgedrayden halſe van ſyn werck af-getrocken, en, berooft van ſyne

Of de Toovereſſen door dreygementen en gewelt gedwongē konnen werdē, om ons te helpen.

Dæmonol. Lib. 3. Cap 3.

proye, als in de vlucht gejaeght zijnde, ſelver ſal moeten bekennen, dat hy belacchen, verachtet, en van geender waerden gehouden is. En gelooft dat de ſaeck ſigh even-eens toedraeght, als of yemant een dingh 't geen hem ontſtolen is, met gewelt den dief weder afperſte; ofte een ſterckte van ſyne vyanden ingenomen zijnde, met de wapenen wederom haelde. En beſluyt ten leſten, indien yemant ſtoutelick en onvertſaegt, gelijck het betaemt een menſche nergens van bewuſt, en die op de hulpe Gods ſteunt, dē duyvel en de Tooveresſen aengaet, haer dwingt met dreygementen, en gewelt, datſe met het ongelijck en tooverije ſullen ophouden, een eyndt maken van beſchadigen, en 't lichaem verlaten, dat die niets onbehoorlicks aengaet.

Maer *Rimigius* ſelfs en kan niet geheel ontkennen, dat hy, die in ſulcker vougen d'ontlaſtingh der ſieckte van de Tooveresſen door ghewelt ſoeckt af te perſſen, niet t'eenemael ontſchuldigh is; om dat der Tooveresſen hulpe onder deſe werckingh ſich vermenght, het welcke een ſmaeck na godlooſheyt ſchijnt te hebben. Al-hoe-wel hy waent dat die faute hier mé kan verkleynt werden, als hy ſeyt, dat de ſoodanige buyten het verbont des duyvels zijn, vvelck verbont God ſoo ſeer tegens den menſch in gramſchap doet ontſteken; evenwel nochtans en is die ſchult ſoo kleyn niet te achten. Doordien oock dan, wanneer de Tooveresſen met ghewelt tot gheneſingh der ſieckten werden aengheport, byſtant van den

duy-

duyvel verhoopt wert. Want gelijck soodanige sieckten, als boven is bewesen, van de Tooveressen niet en vverden veroorsaeckt, maer dat alle het gene sy verrichten ydel en onnut is, en dat de duyvel dẽ Werck-meester van al dit quaet is; alsoo en konnẽ sy oock die sieckten selver niet wech-nemẽ, maer de duyvel geneestse. Ondertusschẽ werden de Tooveressen gedwongen om den duyvel te eeren, en hem om syne hulpe aen te roepen. Jae hy selfs, die de Tooveressen dwinght, eert den duyvel, om dat hy gelooft, dat de duyvel die sieckt genesen kan; want hy weet alvoren seer wel dat sulcx door de Tooveressẽ, en de middelen van haer aengewent, niet en wert uytgevoert. En hieromme is dese eere den duyvel vvonder aengenaem, ende en stoot sich soo seer niet aen 't ongelijck dat syne slaven wert aengedaen, als hy sich in die eere wel verheught: en daeromme die in sulcker vougen wil genesen zijn, vermenght sigh in een bedeckt verbont met dẽ duyvel, doordien hy de Tooveres dwingt sulcx te doen, uyt kracht van 't verbondt, dat sy met den duyvel ghemaeckt heeft. Daerbeneffens, de duyvel en doet dit niet gedwongen zijnde, doordiender geene macht op aerdẽ is die den duyvel dwingen kan, het welcke God selver van hem, Job 41.
onder den naem van *Leviathan*, te kennen verf. 24.
geeft. Hier uyt getuyght d'ervarentheyt, dat de duyvel niet en wijckt, noch en helpt, dan als hy meent, dat hy meer beschadighen kan. Het welcke *Remigius* selfs niet en kan beneenen,

nen, als hy op de selfde plaets schrijft, dat het nimmer eẽ vaste gunste, noyt eẽ volkome en toegeeygde vrientschap is, die de duyvel toe-brenght; maer dat hy, die syne weldaet genoten heeft, korts daer aen met een gelijck, of oock swaerder ongeval en schade die selfdige moet betalen; en dat des eenen welvaert bestaet in des anderen onderganck. Het welcke niet alleen waerachtigh is van een vrywillige weldaet (soo't anders diẽ naem te recht magh voeren) maer oock van een die door ghewelt is afgeperst. Van ghelijcken bekent hy oock dit, dat het niets tot de ghenesingh toe en brenght, 't geen van de Tooveressen, oock door gewelt en slagen gedwongen zijnde, van buyten tot genesingh der sieckten, die sy veroorsaeckt hebben, ghebruyckt wert; maer dat sy't alleen, de strengheyt der wetten vreesende, voor een deck-mantel der tooverije houden: gelijck wanneer sy Kruyderen, Badstoven, Salven, en dierghelijcke, die by de menschen in 't dagelicks ghebruyck zijn, en aen de welcke die wercken, die daer op volgen, niet en konnen toe-geschreven werden, ghebruycken; ofte datse versiert werden, om des menschen gemoederen met waen-geloove op te vullen, ghelijck wanneer sy haer tot Bedevaerden en Offer-gaven aenleyden; ofte ten laetsten, om de hope en't vertrouwen, 't geen in God alleen behoort gheanckert te zijn, te verswacken, en wanckel te maken. In 't kort: die oock door ghewelt de Toovereßen dwingende, van syne sieckte wil ver-

lost

loſt zijn, ſoeckt en verhoopt hulpe, niet van God, maer van den duyvel. Niemant heeft oock ſyn ſelvē in te beelden, datter geene andere geneeſ-middelen gevonden werdē. Want ſoodanige zijnder, van de welcke wy in de navolgende Capittelen ſpreken ſullen. God is ſtercker dan de duyvel. En ſchoon daer al geen hope meer overigh vvas, ſoo waer't even-wel beter te ſterven, dan door ſonden geneſen te werdē; doordien den welſtant onſer Zielen voor de geſontheyt onſes lichaems moet geſtelt werden, en de eere Godes, die hier verſuymt wert, moet altijdts de eerſte plaets bekleedē. En die ſyn ziele liever heeft dan ſynen God, ſal die ſelfdige verlieſen. 't Is ver een ander voorſtel, wanneer yemant ſyn geſtolen goet den Dief wederom af-handigh maeckt. Want dat gewelt is met recht toegelaten, en beſtaet in de macht des menſchen: maer tooverije door tooverije te verdrijven, en door de hulpe des duyvels te willen geneſen zijn, is ongeoorloft. Ten laetſten ſondight hy meer, die den onwilligen dwinght, dan die den bereyden bidt.

Schoon *Martinus Delrio* daer in oock niet toe-en-ſtemt: in 't leſten nochtans ſchijnt hy even-wel wat van de waerheyt af te wijcken, als hy ſchrijft dat een Toovenaer magh aengevoert werden, om de tooverije door een geoorlofde maniere te vernietigen. En dat het vry ſtaet van een Toovenaer te verſoecken, of hem door dreygementen en geringe ſlagen te dwingen, om de tooverije wech te nemen,

Of een Toovenaer door een geoorlofde maniere de Tooverije magh te niete doen.

Lib.6. Diſquiſ. Magic. Cap 2.

Sect. 1. Quæst. 2. Conclus. 4. & 5.

wanneer men waerschijnelick ghelooft, dat hy op een gheoorlofde maniere, en niet door tooverije sulcx doẽ kan, ofte soo wanneer men redelicker vvijse niet versekert en is, dat hy een ongeoorlofde maniere sal by de hant nemen. En seyt dit 't gemeen gevoelen te zijn *Henrici Scoti*, *Cajetani*, en van andere, die hy aldaer by-brenght. Maer hy en kan niet ontkennen, dat sulcx te beproeven vol ghevaer steeckt; en daerom brenght hy uyt *Cajetano* desen uyt-wijck by, als dat hy wel uytdruckelick sal voorweren, dat hy met dẽ duyvel geen ghemeenschap hebben wil: ofte soo yemant van hem, die de sieckte heeft ingevoert, hulpe versoeckt, dan meent hy, om volkomentlick te spreken, dat het misschien niet nootsakelick en is, die voorweringe daer by te doẽ, maer dat het genoegh zy, recht-uyt te eyschen, dat hy ophoude van beschadigen; om dat de saeck die geeyscht wert goet en rechtveerdigh is, namentlick, synen naesten niet te beschadigen: en den Toovenaer kan, en is gehouden sulcx door een geoorlofde maniere te verrichten, namentlick door een natuerlick middel, of door 't verstroyẽ der toover-teeckenen. Maer voorwaer indien het volkomelick in de macht des Toovenaers stondt, niet meer te beschadighen, soo sou 't gheoorloft zijn sulcx aen hem te versoeckẽ: Doch doordien den Toovenaer niets daer toe en heeft gedaen, maer dat de sieckt van den duyvel is veroorsaeckt, soo ist oock in des Toovenaers macht niet, de sieckte wech te nemen, maer

't is nootsakelick dat hy sulcx van den duyvel verwerve. Alsoo dat die voor-weringh strijt tegens 't geen verricht wert; doordiẽ hy, die sulcx van de Tooveressen eyscht, dat selfdige van den duyvel af-vordert. En van dẽ duyvel en mogen wy, ghelijck als van eenen vrient, niets versoecken; doordien ons alle gemeenschap met hem van *Christo* is ontseyt. Noch oock in maniere van gebiedẽ konnẽ wy sulcx bekomen; doordien de duyvel niet ons, maer Gode alleen is onderworpen. Daerbeneffens wie kan my versekeren, dat dẽ Duyvels-konstenaer, die de sieckte heeft veroorsaeckt, ofte oock een ander, natuerlicke en geoorlofde middelen sal gebruyckẽ? En soo ick verhoop dat hy natuerlicke middelen sal in 't werck stellen, waerom wert dan aen anderen, die van de tooverije niet berucht en zijn, en wien de krachten der natuerlicker dingen beter bekent zijn, dan de Tooveressen, die selfdige hulpe niet versocht?

Het ander gheschil is swaerder om te slechten; namentlick, *Of 't vry staet de middelen en instrumenten, devvelcke de Hexen en Toovenaren, om eenige sieckten te veroorsaken, ghebruyckt hebben, te soecken, de ghevondene vvech te nemen, te verbranden, ofte op eenige andere manieren te vernietigen.* De *Scholastici*, en die de selfdige navolgẽ, reden-kavelen van dese sake verscheydentlick. Voor-eerst moet den standt des geschils wel voor-gestelt werden. Want gelijck *Guilhelmus Estius* seer wel vermaent, den staet des geschils en is niet; of 't geoorloft zy tot ver-

Of 't gheoorloft zy de Toover-instrumentẽ te soecken en te vernietigen.

In 4. Summ Thomæ.

Distinct. 34. paragraph. 8.

verachtingh en vervloeckingh der waen-geloovigheyt des Toover-konstes, eñ des duyvels de Toover-teeckenẽ wech te nemen, en te vernietigen; doordien de Heere selfs geboden heeft dat men alle overblijffelen der afgoderije geheel verstroyen soude: Maer dit wert gevraeght; of 'tvry staet soodanige teeckenen t'ondersoecken, wech te maken en te verstroyen, op hope van syne gesontheyt daer door te herkrijgen, en met dit insicht, als dat de duyvel soude ophouden van beschadigen. Het toe-stemmend gevoelen beweren meest alle *Scholastici*, ja soo seer, dat *Martinus Delrio* schrijft dat niemant in uyt-gegeve Boecken, voor soo veel als hem bekent is, het beneenent gevoelen beweert heeft, behalven eenen *Iohan. Hessels van Leuven*, nochtans weynigh voorsichtigh en waerschijnelick. Maer *Guilhelmus Estius* op d'aengewese plaetse, als van gelijcken *Bodinus* stellen mede het beneenent gevoelen voor vayliger en waerachtiger.

Den staet des ghe-schils.

Deuter. 7. vers. 12.

Disquisit. Magic. Lib. 6. Cap. 2- Sect. 1. Quæst. 3.

In Prælect. Sentent. 4.

Lib. 3. Dæmonom. Sag. cap. 3.

Bewijs-redenẽ voor 't beneenent ghevoelen.

d'Eerste.

En voorwaer de bewijs-redenen, strijdende voor 't beneenent gevoelẽ, zijn vry bondigh. Want voor-eerst indiender achterdencken is van betooveringh, en dat de middelen daer van onbekent zijn, die selfdige en konnen niet dã door Duyvels-konstenaers en Tooveressen aengewesen werden: dewelcke, doordien sy selver hier af geen kenschap hebben, nootsakelick dat selfdighe door den duyvel moeten wijs werden. Maer de Duyvel-besweerders ende haren Meester moeten wy geen raet afvragen.

Ten tweeden, die door 't wech-nemen deser toover-teeckenen waent dat de sieckte, van een Toovenaer veroorsaeckt, sal geeyndight wesen, schrijft daer door die dinghen krachten toe, die sy niet en hebben, en God, van wien alleẽ de sieckteẽ werdẽ toegesonden, verlatende, soeckt hy hulpe van den duyvel, en syne instrumenten. Tweede bewijs-rede.

Ten derden, die die teeckenẽ wech neemt op hope van syne gesontheyt te herkrijghen, verwacht dat werck of van een natuerlicke oorsaeck, of van God en de goede Engelen, of van den duyvel. Maer 't staet vast, dat alsdan de sieckte door geene natuerlicke oorsakẽ wert verdreven; doordien soodanige teeckenen geene krachten om te beschadighen of te heelen hebbẽ: nochte oock door God, ende de goede Engelen; doordien Godes hulpe alsdan niet versocht en vvert. Soo dan de uyt-koomst des wercks, die verhoopt wert, volgt, 't is nootsakelick dat die van den duyvel voort-kome. Derde bewijs-rede.

't Is wel waer, *Martinus Delrio* die sich seer bemoeyt om het tegen-strijdent gevoelen te beweren, antwoort, dat dit gheen volkome optellingh der deelen is, en dat de gesontheyt oock van een *morale* oorsaeck kan verhoopt werden, namentlick van 't wech-nemen der toover-teeckenen; het welcke hy verklaert door dese gelijckenis: Indien yemant met synen Vyant bestemt hadde, dat hy, siende van den muyr een wit vaendelken, toekomẽ soude, de poorten besetten, en de stadt innemen; Disquisit. Magic. Lib. 6. Cap. 1. Sect. 1. Quæst. 3. Paragr. 5. Probat. 8.

en dat een derde, yemant der Borgeren ſulcx te weten quame, ſou die man, ſeydt hy, dat teecken niet mogen wech-nemen? Ja ſeker, het vvare een groote verdienſte, ſoo hy ſulcx dede, eñ en ſoude tot de verraderije niet toeſtemmen. Maer wat gemeenſchap hebben de zede-vvercken met de gheneſingen der ſieckten? Een ander, 't geen hy bybrenght, vã diergelijckẽ ſtoffe, doet mede tot de ſaeck niet. Want doordien dẽ Vyant, het teycken opgericht ſiende, hoopt op de hulpe des Verraders, en ſoo buyten kenniſſe des Verraders het teycken verduyſtert wiert, niet-te-min den Verrader vaerdigh ſtaet om ſynẽ Vyant te helpen; ſoo ghebeurter dan niet anders, dan dat het teycken wech-genomen zijnde, den Vyant onſeker is van des Verraders hulpe, en derft om dies wille de Stadt niet aentaſten. Maer ſulcx en kan door 't wech-nemen der toover-teeckenen den duyvel niet voor-komen. Want hy, ſoo hy wilde, en God hem ſulcx toeliet, ſoude, het teecken wech-ghenomen zijnde, even-wel beſchadigen konnen, ende de hulpe der Toovereſſen niet van nooden hebben. Het is oock van geender ghewichte 't geen hy daer by vought, als dat hy, die 't teecken vernietight, even ſoo veel doet als of hy ſeyde: het teecken dat ghy geſtelt hebt om te beſchadigen, verbreke en verſtroy ick: daer port u nu met allen niets, waerom ghy ſout beſchadigen; alſoo ghy nu daer aen niet langer zijt verbonden. Want de vraegh is, ſchoon yemant al ſulcx tot dẽ duyvel

vel feyde, of hy daerom gehouden is, en door foodanigen maniere kan gedwongen werden, dat hy niet meer en befchadige. Het welcke foo hy 't nakomt, doet hy fulcx, verfocht zijnde van den menfch, dewelcke fich daer in befondight, dat hy van den duyvel fyne ghefontheydt foeckt. En daerom ift oock van lichte ftoffe 't geen *Delrio* hier op wederomkaetft, dat wy onfe gefontheyt afvorderen, niet door eẽ vaft-geftelde werckingh des duyvels, maer door een vernietingh en ophoudingh des werckinghs. Het welcke *Leffius* oock teghen-worpt, als hy fchrijft, dat de voleyndingh des wercks, die hier verwacht wert, niet en is een vaft-gheftelde werckingh des duyvels, maer een ophoudingh, en vernietingh des werckinghs: welcke voltoyingh van den duyvel verhoopt mach werden. Maer ten eerften en ift oock niet gheoorloft die ophoudingh van dẽ duyvel te verfoeckẽ; doordien het ganfch niet geoorloft en is, fich felven voor den duyvel te verootmoedigen; en om datter inder waerheyt niet goets van hem en kan verwacht werden. Want wy en konnen niet verhopen 't geẽ *Delrio* hier oock toevoeght, dat de duyvel door 't verbreken der toover-teeckenẽ fal ophouden van befchadigen, in dier felfder vougen, ghelijck wy fyne vlucht uyt de Befetenen verwachten. Want als wy verhopen de vlucht des duyvels uyt de Befetenen, verwachten wy die van de hulpe Godes, die daer toe met gebedẽ wil verfocht zijn: dan defe aflatingh van befchadigen wert niet

De Iuftitia & Iure, Lib.2. Cap. 44. Dubitat.5. Num. 40.

Het tegenworp van *Delrio* wert wederleydt.

niet van Gode geeyſcht, maer verhoopt van 't wel-ghevallen des duyvels; het welcke godloos is. En wie kan ſigh ſelvē verſekert houden en vaſtelick vertrouwen, dat de duyvel na 't vernietigen der toover-teeckenen ſal ophouden van beſchadigen? Want hy en doet ſulcx niet gedwongen zijnde. Doet hy 't nu vrywilligh, ſoo doet hy 't dan om ge-eert en gelijck als aengebeden te werden. En voorwaer de duyvel laet nimmer af van 't lichaem te beſchadigen, dan om de ziele ſwaerder te quetſten; doordien hy onſe hooft-vyandt is, die ons deurgaens ſoeckt te verachteren. Seker 'tis godloos 'tgeē *Delrio* hier op antwoort, dat de duyvel na 't vernietighen der tooverteeckenen ophout, niet op dat hy door deſe wech-nemingh een grooter quaet toeſende de Ziele des Wech-nemers, maer om dat hy verhoopt den Toovenaer (ghelijck hy dat noemt) tot een ander Lot te brengen, tot ſyn nieu ghewin, of om ſoo doende meer andere op ſyne zijde te vervoegen, ſy ſiende dat hy ſoo wel ſyne beloften nakomt. Wy ſtaen geheel en al toe, dat het ſigh alſo inder daet toedraeght: maer daer uyt blijckt genoegh, dat de duyvel door 't vvech-nemen der tooverteeckenen van beſchadigen niet op en hout, maer om dat hy op ſyn getij viſcht, en andere aen hem verbint: waer toe hy, die 't teecken wech-neemt, gelegentheyt geeft, is daeromme buytē ſchult niet. Ten anderē is't valſch, dat die geneſingh een enckele ophoudingh en vernietingh des werckinghs is. By gelijckenis:

nis: indien yemant van den duyvel is blint of manck gemaeckt, of met geſtadige pijnē van een Tooverefſe gepijnigt werd: die ſieckten en werden niet wech-genomen door een enckele ophoudingh des duyvels; doordiender yets is vaſt-geſtelt: Maer indienſe van den duyvel moeten geneſen werdē, ſoo is't nootſakelick dat hy yets verrichte, en dat vaſt-geſtelt beletſel wech-neme. En in ſulcker vougen werdē die ſieckten door des duyvels hulpe geneſen, het welcke niemant te wenſchen ſtaet.

Ten vierden, die op hope om van de ſieckt ontſlagen te zijn, die toover-teeckenē wechneemt, vermengt ſich met 't verbont, dat den Swart-konſtenaer met den duyvel ghemaeckt heeft. Want de duyvel kan oock ſonder ſoodanige teeckenen, met de toelatinge Godes, den menſch beſchadigen: Maer op dat hy nochtans van de ſyne ſoude ge-eert werden, ſtelt hy ſekere teeckenen, de welcke geſtelt zijnde, begint hy te beſchadigen, en blijvende, volhart hy in 't beſchadighen, en wech-genomen zijnde, hout hy op van beſchadigē. Hieromme wie die teeckenen wech-neemt, en ontruckt den duyvel ſyne macht van beſchadigen niet, maer verwacht ſtil-ſwijgens van ſyn wel-gevallē een ophoudingh van beſchadigen, en ſulcx door 't verbondt tuſſchen hem en den Toovenaer gemaeckt. Want doordien den wil des duyvels in deſer vougen niet en kan gewongen werdē, dat hy niet langer en beſchadighe, ſoo iſt oock even-eens, Vierde bewijs-rede.

als

als of hy tegens den duyvel ſeyde : Ghy hebt u verbondẽ, dat ghy, het teecken wech-genomen zijnde, ſult ophoudẽ van beſchadigen, wel aen, volbrenght dan nu, dewijl ick het teecken vernietighe, 't geen ghy my belooft hebt, en hout op van beſchadigen. Het geen *Delrio* hier tegen-werpt, is van kleynder ghewichte, wanneer hy ſchrijft, dat het niet altijts waerachtigh is, dat de duyvel ſonder toover-teeckenen kan beſchadigen. Want menighmaels, ſeyt hy, ja gemeenlick laet God hem toe, veel door ſyne Slaven en toover-teeckenen te moghen verrichten, 't geen hy niet en wil dat onmiddelbaer van hem ſal werden uyt-ghevoert. Waerom het niet buyten den wegh en is, te ghevoelen, dat, wanneer God de duyvel heeft toegelaten, om door middel van ſoodanige teeckenen te beſchadigen, hy, die teeckenen wech-genomen zijnde, niet meer beſchadighen en kan; om dat God alſdan ſyne toelatingh in ſulcker voegen ſchijnt bepaelt te hebben. Maer indien God in ſulcker voegẽ ſyne toelatingh aen die teeckenen bepaelde, ſoo ſoude hy ſigh in 't verbondt, dat tuſſen den duyvel en den Toovenaer gemaeckt is, vermengen: en voorwaer ſulcx te ſeggen is wel een grove godlooſheyt. Dit ſchijnt veel eer met de waerheyt over-eẽ te komen, als dat de duyvel, na dat hy volkome macht van Gode heeft verworvẽ, om ſekere menſchen te beſchadigen, de ſyne, om haer aen hem te verbindẽ, ingeeft, dat ſoo ſy dit of ſulck teecken ſtellen, dat ſoodanighen

werck

werck daer uyt ſal volghen: waer af nochtans achterwaerts de duyvel alleẽ eẽ Werck-meeſter is, en die teeckenen en doen tot de tooverije niet.

Ten vijfden, ſchoon genomen in alſulcker vougen verkreghen wiert, dat de duyvel van beſchadigen op-hield, en de toover-teeckenẽ wech-genomen zijnde, den menſch van de ſieckt verloſt wierd: nochtans doet de duyvel ſulcx niet tot diẽ eynde, op dat hy den menſch goet doe: want hy een Spin-vyandt van dien ſelfdigen is; maer op dat hy ſyne Ziele mochte beſchadigen. Want, gelijck *Leo* ſchrijft, de weldaden des duyvels zijn ſchadelicker dan alle ſyne wonden.

Vijfde bewijs-rede.

Serm. 19. de Paſſion. Domini.

Ten ſeſten, nademael oock die gene, die het tegen-ſtrijdend gevoelen aenhangen, dit ſelver voor vaſt ſtellen, dat het ongeoorloft is van den duyvel te eyſchen, dat hy van de tooverije wil een eynde maken; om dat ſoodanigen af-eyſſingh innerlick quaet is, als inſluytende een verbont en gemeenſchap met den duyvel: ſoo is 't oock niet ongeoorloft door 't wech-nemen der duyvelſcher toover-teeckenen ſyne geſontheyt te vervorderen. Want de duyvel wert in ſulcker voegen of gedwongen, of door gebeden en aenradingh verkrijgt men van hem, dat ſoodanigen verbont mach krachtigh zijn. Maer de duyvel kan in geenderley wijſe gedwongẽ werden: ſoo verwerft men dan ſulcx door ſyne toe-ſtemmingh: het welcke ganſch uyt niet en is geoorloft; doordien, gelijck *Augustinus* ſchrijft, maer eenen

Seſte bewijs-rede.

God

De Civit. Dei, Lib. 10. Cap. 14.

„ God ge-eert moet werden. En dat hy, „ die mistrouwt, dat al 't gene aen dẽ mensch „ van de Engelen of menschen kan besteedt „ werden, alleen hanght aen de macht des „ Almachtighen, onsinnigh is. *En korts daer* „ *aen:* De menschelicke Ziele als noch swack „ zijnde door aerdtsche begeerlickheden, is „ even-wel gewent dese lage en aertsche goe- „ deren, die wel beneden de geluckfaligheyt „ des eeuwigen levens moeten ghestelt zijn, „ nochtans noodigh tot onderhoudt van dit „ vluchtige leven, tijdelick van hem gesocht „ werden, niet dan van God alleen af te vor- „ deren; alsoo dat hy in 't begeren van die „ selfdige nochtans van den Gods-dienst niet „ en wijckt.

Weder-leggingh der tegen-strijdende bewijs-redenen.

Al-hoe-welder weynighe zijn, die het te-gen-gevoelen aenhanghen: Even-wel ist van kleynen ghewichte, 't geen sy tot beweringh van haer gevoelen by-brengen. Voor-eerst triumpheert *Delrio* insonderheydt met d'acht-baerheydt der Schrijvers, en brenght toe op syne zijde *Spaengiaerts*, *Hoogh-duytsen*, *Italia-nen*, *Françoisen*, *Engelsen*, *Scholasticos*, *Nomi-nales*, *Scotisten*, *Thomisten*, *Summisten*, *Rechts-geleerden*, *Cardinalen* en *Bisschoppen*. Maer voor-waer het groot getal der dwalende en ver-schoont den misslagh niet; en 't is niet nieuw, dat vele meyningen in 't openbaer beweert werden, niet om datse waerachtigh, maer om datse gemeen zijn. Ondertussen beneent *Guilhelm. Estius* dat het geen gemeene mey-ninge en is, maer alleenlick een gevoelen van de

Weder-leggingh van 't eerste bewijs, genomen vã de achtbaerheyt der Schrijvers.

Lib. 6. disquisit. mag. cap. 2. sect. 1. quæst. 3. parag. 2.

In Quart. Sententiar.

de hedens-daeghse Schrijvers, van de welcke het niet onredelick en schijnt om reden af te wijcken. En schoon genomen al, het ware een gemeen gevoelen: sou 't wat nieus zijn, soo een gemeen gevoelen verbetert wierd? Waerom hy oock selver het tegen-deel ghevoelt, en voor hem *Ioh. Hessels van Leuven*, *Bodinus*, en onlangs oock Heer *Fredericus Balduinus* hoog-loffelicker gedachtenis, en andere meer.

Distinct. 34. parag. 8. & 9.

De Sagar. Dæmonō. In Casib. Conscient.

Ten tweeden haelt *Martinus Delrio* eenige geschiedenissen voor dē dagh, door dewelcke hy aenwijst, dat de Toover-sieckten na 't verstroyen der toover-teeckenen hebben opghehoudē, die ick alhier achter wege late. Doch hier staet te letten, niet offer yets of niets gebeurt is, maer of dat yet recht zy. Anders soud'et niet alleen vry staen die toover-teeckenen te verstroyen, maer oock de Tooveressen om hulpe aen te roepen. Seker ten ware *Baälzebub* in *Ekron* vele ghenesen hadde, dē Koningh *Ochozias* sou hem om syne hulpe niet gebeden hebben: welck feyt nochtans God door den Propheet *Eliam* swaerlick bestraft heeft. En die Tooveres, waer van wy boven ghesproken hebben, en *Bodinus* oock gewach maeckt, is niet sonder oorsaeck in 't Lant van *Constantiense* soo vermaert geweest, als dat den Heer van't Dorp *Richtighaffen*, om den toe-loop des Volcx, haer eenen tol heeft af-geeyscht.

Wederlegging vā 't tweede bewijs, genomen van d'historiē.

Sagarum. Dæmonō. Lib. 3. Cap. 5.

Ten derden werpen sy voor, dat het wechnemen der toover-teeckenen in sigh selven niet

Wederlegging vā

'tderde bewijs.

niet quaet en is, als mede het eynd het welcke door die wech-nemingh bejaeght vvert, namentlick, de genesingh der sieckten. En daerom gelooven sy dat soodanigē middel tot sulcken eynde magh gebruyckt werdē. Maer ick antwoorde, dat het waen-geloovigh en quaet is, yets een uyt-eynd toe te voegen, tot het welcke dat, noch natuerlicker wijse, noch door't bevel Godes is verordent; en insonderheyt wanneerder in die saeck, of werckingh eenige gemeenschap met den duyvel tussen loopt; het welcke buyten twijffel hier in sigh toe-draeght.

Wederlegginghvan't vierde bewijs.

Ten vierden, het is geoorloft, seggen sy, die plaets te schouwen, alwaer het teecken, door 't welcke de Voorby-gangers betoovert werden, gestelt is. Soo is het dan oock geoorloft het teecken selver vvech te nemen. Maer ick antwoorde, dat hier een verschil is. Want de vlucht en schouvvingh der plaetsen, waer in de menschen beschadight werden, is natuerlicker wijse verordent, tot ontwijcking des evils, in't welcke yemant gestort mochte werden, soo hy die plaetse quam te betreden: Maer de wech-nemingh der toover-teeckenē is natuerlicker vvijse niet verordent, op dat yemant daer door van syne sieckten verlost werde. Ja ick geloove, soo yemant met een vast vertrouwen in God soodanighen plaetse voor-by tradt, dat hem van den duyvel niet quaets wedervarē soude: 't en ware misschien God, door synen bysonderen raet, den duyvel sulcx toe-liet.

Ten

Ten vijfden seggen sy, dat God selfs geboden heeft, dat de Afgoden in den lande verstrovt souden werden, en dat het geoorloft is, na de voet-stappen *Christi*, die in dese Werelt gekomen is, om de wercken des duyvels te vernietigen, oock die toover-teeckenen te verstroyen, dewelcke vvercken des duyvels zijn. Ick antwoorde, dat sulcx wel geoorloft is te doen; maer niet op hope van syne ghesontheydt daer door te vervorderen. Want indien dese hope daer by koomt, soo heeft de verstroyingh der Afgoden een heel ander wit, dan die wech-neming der toover-teeckenen. Want de Afgoden wierden vernietight, op dat de duyvel niet langer en soude geëert werden, en de menschen geene gelegentheyt tot afgoderije hebben; maer door 't verbreken deser toover-teeckenẽ en middelen der swarte-konsten wert de duvvel eere aenghedaen, doordien alsdan de gesontheyt van hem verhoopt wert. Hieromme en ist niet geoorloft de uyterlicke werckẽ des duyvels te verstroyen, op dat de innerlicke vermenighvuldight werden, namentlick het waen-geloof, en gemeynschap met den duyvel, en de Zielen des menschen. Gelijck het oock niet vry en staet de eene sonde, die een werck des duyvels is, door een ander sonde uyt-te-wisschen.

Weder-leggingh van't vijfde bewijs. Joh. 1. Cap. 3.

Ten sesten seggen sy, dat in deser voughen het verbont met dẽ duyvel wert af-gesneden. Maer daer segg' ick neen toe. Die toover-teeckenẽ zijn maer alleẽ bedacht om de Tooveressen te bedriegen, en deur-te-strijcken;

Weder-legging vã 't seste bewijs.

ondertussen blijft het verbondt tussen haer en den duyvel even-wel gesloten. En indien de duyvel, na 't vernietigen der toover-teeckenen, ophout van beschadigen, sulcx en doet hy niet, op dat na 't wech-genomen teecken het verbont soude gebroken zijn, maer op dat hy sigh dẽ wil der Tooveressen, en dier gener die de toover-teeckenen vernietigen, onderwerpen soude, ende haer van de hulpe Godes tot de syne af-trecken.

Weder-legging vã 't sevende bewijs.

Ten sevenden meent *Martinus Delrio*, dat hy vry wel eẽ bondige bewijs-rede bybrengt, door de welcke hy soeckt te beweren, datter in 't wech-nemen der toover-teeckenen niets ongheoorlofts voor-komt; en die selfdighe neemt hy van d'optellingh aller wercken, die sigh in dese sake voor-dragen. Dese wercken, seyt hy, zijn innerlick, namentlick des gemoets; of uyterlicke, te wetẽ des woorts, en hant-daedts. De innerlicke wercken des gemoets zijn drie: het eerste is een verlangen, dat de gesontheyt werde werderom gegeven, en de duyvel ophoude van beschadighen, en tot dien eynde, dat de over-een-stemmingh des Toovenaers en des duyvels in 't beschadigen mocht verbroken werden; en doordien die over-een-stemmingh oft verbont hanght aen het teecken, dat daerom het selfdighe mocht verduystert en verbroken werden. Het tweede is een werck der meyninge, of geloovigheyt des menschen, namentlick dat ick meyne, of waerschijnelick geloove, dat met het wech-nemẽ der toover-teeckenẽ het verbont

bont sal ophouden, en met het verbondt de schade. Het derde is een hope des ghesontheyts, en eyndegingh der qualen. Het uyterlicke werck des woorts is, den Toovenaer te bidden, dat hy 't teeckẽ wech-neme, en ophoude door den duyvel te beschadigen. Het uyterlicke werck des hant-daedts is, de teeckenẽ selfs vvech-te-nemen en te vernietigen. En meent en soeckt te beweren, dat alle dese wercken geoorloft zijn. Maer hy dwaelt op verscheyde manieren. 't Is wel waer, 't staet vry te verlangen na de gesontheyt van syn eygen selven, en van anderen. Ja ick stae oock dit toe, dat het geoorloft is, de ophoudingh der tooverije te verhopen. Maer hier in bestaet 't verschil nu, van wien die gesontheyt, en die ophoudingh te wenschen en af te vorderen staet; of alleen van Gode, dat hy de wercken des duyvels wil verstroyen; of oock van den Duyvel-jager, en 't wech-nemen der toover-teeckenen? Het eerste beweren, en 't laetste beneenen wy. Want die teeckenen en hebben de sieckte niet veroorsaeckt, noch de duyvel wert door 't wech-nemen der selfdiger niet gedwongen, dat hy ophoude van beschadigen; maer, ghelijck *Delrio* selfs, op 't antwoordt van de sevende bewijs-rede seyt, hy hout op van beschadigen, om dat hy verhoopt, dat hy of den Toovenaer (gelijck hy dat noemt) in een ander Lot sal stellen, tot syn nieu gewin, of dat hy daer door meer andere aen hem sal verbinden, sy siende dat hy syne beloften soo wel na-komt. Want als de

duyvel goet doet aen yemant, quetst hy hem veel swaerder. En alsoo is't valsch, dat de vernietigingh der toover-teeckenen een nootsakelick middel is, om syne gesontheyt te herkrijgen. Het is een ander en meer-geoorloft middel, God om syne hulpe aen te roepen, dewelcke, gelijck hy niet altijts toe en laet, als hier boven is geseyt, dat de menschẽ door soodanige toover-teeckenẽ beschadight werden: alsoo oock, die teeckenen in haer gheheel blijvende, den mensch, als 't hem gheliefst, syne gesontheyt kan weder-gevẽ. 't Geloove van gelijcken, namentlick, dat het verbont ophoudende, en 't teecken vernietight zijnde, de tooverije oock eẽ eynd sal hebben, is ongeoorloft, om dat het strijt met de wet Godes, en 't eerste van de tien geboden: Ghy en sult geen andere Goden hebben. Ten derden is die hope oock ydel, om datse steunt, niet op de trouwe en hulpe Godes, maer des duyvels. Waer uyt oock af te nemen is, dat die uyterlicke wercken quaet en ongeoorloft zijn. Want doordien die Toovere ssen niet door haer selven, maer door den duyvel beschadigen, soo ist oock niet gheoorloft van haer te versoecken, datse door den duyvel den mensch genesen. En de sake rolt nootsakelick ten lesten hier toe, dat de duyvel ge-eert en aengeroepen wert. Want doordien het teecken wech-genomen zijnde, de duyvel niet en kan gedwongen werden, dat hy ophoude van beschadigẽ, soo doet hy dan sulcx uyt syn eygen selven, tot dien eynde, op dat hy den

den menſch bedriege; en, gelijck *Delrio* ſelver ſeyt, hy ſtaeckt ſyn werck, op dat hy ſyn verbont houde met den Toovenaer, hem alſoo aen ſigh verbinde, en andere aenlocke: waer toe ghelegentheyt geeft die gene, die waent, dat hy door 't wech-nemen der toover-teeckenẽ ſyne geſontheyt kan herkrijgen. Alſoo dat hy, die door 't verſtroyen der toover-teeckenen de ſieckt ſoeckt af-te-weren, en 't verbont te verbreken, dat ſelfdige veel eer beveſtight; doordien hy wil, dat de duyvel ſulcx doe, als hy belooft heeft, te weten, dat hy na 't wech-genome teecken, de ſieckte van gelijcken wech-neme.

Ten achſten gebruyckt hy deſe bewijs-rede: Indien 't geoorloft is, ſeydt hy, de Tooveresſen te dooden, op hope, en tot dien eynde, op datſe door den duyvel, als weſende ſyne levendige inſtrumenten, den menſch niet meer en ſouden beſchadighen; ſoo ſtaet het oock vry de toover-teeckenẽ wech-te-nemẽ, als weſende verſierde inſtrumenten des duyvels, wel uyt haer ſelven niet vverckende, maer dẽ duyvel tot wercken aenporrende, op dat alſoo door hem die ſelfdige niet meer en beſchadigen. En *Martinus Delrio* meent, dat deſe bewijs-rede tot noch toe onbeantwoort is geweeſt. Maer het antwoort valt ſeer licht. Want hier is een ſeer groot onderſcheyt. Dat de Tooveresſen en Swert-konſtenaers gedoot ſouden werden, is een ghebodt Godes: En niet ſonder reden: doordien ſy Menſchenmoorders zijn. Want indien 't geoorloft is de

Weder-legging vã 't achſte bewijs.

Moordenaren, die met hare handen de menschen dooden, van kant te helpen, waerom sou 't niet vry staen, de Toovereſſen van gelijcken te dooden, dewelcke door de hulpe des duyvels de menschen sieckten opstuyren, ja dooden haer gheheelick? Daerbeneffens doordien sy met den duyvel een verbont ghemaeckt hebben, God en den mensche hebbē afgeseyt, haer Vyanden van die selfdige verklarende, wat souder van de doot konnen vry spreken? Maer daer en is geen gebod Godes om soodanige toover-teeckenen wech-te-nemen. Want die teeckenē selfs en doodē niet, ofte porren dē duyvel niet aen om dē mensch te beschadigen; maer hy selver uyt sigh selven verwart de gemoederen der menschen in soodanigen waen-geloof. En daerom is't wel geoorloft die selfdighe te verstroyen, maer niet om daer door syne gesontheyt te vervorderen. Daeromme moet hy, die van een Toovenaer is beschadight, niet de teeckenen, maer den duyvel selfs aentasten: het welcke op gheen ander wijse en kan geschieden, dan door Godes en der goeder Engelen hulpe.

Weder-legging vā 't negenste bewijs.

Lib. 2. de Christiana Medendi Ratione, Cap 3.

Ten laetsten; *Babtista Codronchius*, die in 't vierde Boeck vande Toover-sieckten aen't 2. Cap. het toe-stemmend gevoelen aenhanght, en dat selfdige elders seyt beweert te hebben, brenght dese bewijs-rede by; doordien wy de tooverijen niet en konnen genesen of verdrijven, ten zy wy de oorsaken van die selfdighe wech-nemen, namentlick die, dewelcke de Toovereſſen in 't ghebruyck hebben, om de sieck-

fieckten te veroorsaken. Ja ghelooft, datter nauwelicx eenē anderen wegh van genesingh in dese soorte van tooverije kan ghevonden werden. Maer het is onwaerachtigh, ghelijck al voren ghenoeghsaem is bewesen, dat die teeckenen, *Characters*, en beeldekens, dewelcke de Tooveressen om fiecktē te verwecken in 't gebruyck hebben, oorsaken van die fieckten zijn: Daerom en werden oock die fieckten door 't vernietighen der tooverteeckenen niet wech-genomen, maer diese veroorsaeckt heeft, geneestse. 't En kan oock niet toegestaen werden, datter anders geenen wegh en soude zijn om soodanige fieckten te ghenesen, als hier na sal ghefeyt werden. En schoon datter al geen ander middel wierd gevonden: soo soud'et even-wel niet vry staen, te vlieden tot de hulpe des duyvels.

IX. CAPITTEL.

Van de Natuerlicke genesingh.

DOordien het dan niet vry staet door de hulpe des duyvels en 's Duyvels-konstenaren de tooverijen te verdrijven; soo wert nu vorders af-gevraegt, offer geen andere geoorlofde middelen gevonden werden. Dese bevinden wy tweederley te zijn: natuerlicke, en boven-natuerlicke, of Goddelicke. Vande natuerlicke reden-kavelt in 't lange *Babtista Codronchius*, en oordeelt, dat het vvonder swaer

Of de Toover-fiecktē door natuyrlicke middelen genesen konnen werden.

De Morb. Venefic. Lib. 4. Cap. 2.

ſwaer valt yets ſekers van deſe ſake te ghevoelen; doordien ſommige toe-ſtemmẽ, dat door natuerlicke middelẽ ſoodanige ſieckten konnen gheneſen werden, en andere daerentegen dat beneenen; en dat aen beyde zijden de ſake met redenen kan beweert werden.

Bewijs-redenen voor't toe-ſtemment gevoelen. d'Eerſte.

Die gene die ſtaenden houwen, dat deſe ſieckten door natuyrlicke middelen gheneſen konnen werdeu, gebruyckẽ deſe bewijs-redenen. De eerſte is, om dat de duyvels natuerlicke middelen in 't werck ſtellen, om den menſch ſoodanige ſieckẽ toe-te-ſenden, verſcheyde ongematigheden invoeren, verſtoppingen veroorſaken, de vochtigheden bederven, beſmettẽ, met quaet-aerdige hoedanigheden verontſuyveren, doen verrotten, en in verſcheyde deelen des lichaems, tegens den loop der Natuyre, doen invloeyen. Deſe oorſaken, hoe-wel verborgen, ghelooven ſy dat door een naerſtigh onderſoeck der Genees-meeſters konnen opgeviſcht, en door tegenſtrijdende genees-middelẽ verdreven werden; en dat tot dien eynde verſcheyde ſoodanige middelen van de Natuyre zijn geſchapen. En ſchoon buyten alle twijffel vande Natuyre tegens alle Venijnen eẽ rechte Tegen-baet gegeven is: dat even-wel, wanneer 't Venijn niet en is bekent, den toe-vlucht kan ghenomen werden tot de algemeene Tegen-baten, dewelcke macht hebbẽ om alle Venijnen uyt te drijven.

Tweede.

Ten tweeden, doordien in 't ghemeen het melancholijck ſap van den duyvel wert miſbruyckt;

bruyckt; waerom het oock *des duyvels badt* genoemt is: soo werden niet alleen soodanige Toover-sieckten door't af-leyden der melancholijcke vochtigheden ghenesen, maer de duyvels, na 't affetten dier selfdiger, verlaten oock somtijdts de besetene menschen. Waer af wy inde Aenmerckingē *Rulandi Senioris* een Vertoogh hebben, van eē sekere besetene en melancholijcke Vrouwe, dewelcke door ernstige gebeden, en genees-middelen het melancholijck sap losende, van den duyvel is verlost geweest. Centur. 3. Observ. 100.

Ten derden loopen sy tot de bevindinge, en seggen dat doorgaens in de Boecken der Wijsgeren en Genees-meesters vele genees-middelen gevonden vverden, dewelcke tot soodanige sieckten bequaem zijn. Hoedanige middelen wy hier boven oock in 't 7. Cap. van de *Voor-hoedingh* uyt de Schrijvers hebben aengeteeckent, en doorgaens vele by die selfdige te vinden zijn; van dewelcke 't my lust oock op dese plaetse eenige te verhalen. De *Wijn-ruyte* wert van *Aristotele*, als mede van *Dioscoride* en *Plinio* gepresen. van ghelijcken oock *'t Sint-jans kruyt*, het welcke om dies wille *Duyvels-vlucht* in 't gemeen ghenoemt wert. Het *Yser-kruyt*, doordien het tot de reyn-makingen en omgehangen tegen-giften ghebruyckt wert, heeft oock den naem van *Heyligh-kruyt* verkregen; waer af *Dioscorides* en *Plinius* in't 4. Boeck aen't 56. Cap. spreken. Dē Schrijver van't Boeck *de Simplic.* die onder de bastert-boecken *Galeni* getelt wert, schrijft

Derde.

Genees-middelen tegens de tooverije. 20. Problem. 24.

schrijft dat de quade medeçijnen geen schade konnen doen aen die gene, die *Byvoet* over
Lib. 25. Cap. 4. haer hebben. *Plinius* schrijft van *Homero* bewesen te zijn, dat *Moly* tegens de vergiftinge krachtigh is. Dat het zaet van *Wolfs-bezie* gehouden wiert voor een uytermate bate tegens
In Quart. Dioscorid. Cap. 78. de vergiftingen, blijckt uyt *Matthiolo*, alwaer geschreven staet, dat soo yemant nuchteren twintigh dagen aen den anderen een vierdendeel loots van dit Wolfs-bezie zaet inneemt, dat de uytsinnigheydt en rasernije, niet alleen uyt langhduyrigheyt der sieckten, maer oock uyt vergiftinge veroorsaeckt, daer door genesen wert, en dat door 't gebruyck des selfdigen zaets in haer vorige ghesontheyt zijn herstelt geweest die gene, die door tooverije van hare sinnen berooft waren. Wie groot *Orant*
Lib. 4. Cap. 129. Lib. 28. Cap. 10. om den hals draeght, seyt *Dioscorides* en *Plinius*, kan van geene quade medeçijnen beschadight werden. Dat oock de *Averone* tegens alle vergiftinge goet is, en die genen insonderheyt, wien de macht van byslapen is benomen, schrijft *Plinius*. Die selfdige verhaelt
Lib. 21. Cap. 21. Lib. 25. Cap. 20. Lib. 35. Cap. 15. oock, dat hy, die dagelicx *Beteunie* over hem draeght, van geene quade medeçijnen sal beschadight werden. En van 't *Solpher* schrijft die selfdige, dat het wel eer inde gods-dienstē is gebruyckt geweest, om door beroockingen de sieckten te verjagen. En meer diergelijcke zijn te vinden by de ouwe en nieuwe Schrijvers, dewelcke ick niet van nooden schat hier alle aen den dagh te halen.

Op wat wijse nochtans soodanige natuyrlic-

ke dingen, 't zy kruyden, metalen, of ghesteenten tegens de Toover-sieckté krachtigh zijn, en den duyvel, die eē Werck-meester van soodanige sieckten is, verjagen konnen, dat hy niet meer en beschadige, zijn de Schrijvers niet eens, en verschillen in hare bewijs-redenen seer. Sommighe seggen, dat al 't gene aen besetene lichamen, als mede tot ghenesingh soodanigher sieckten ghedaen wert, de duyvels rekenen, als of het tot haerder verachtingh en bespottingh waer aen-geleyt, en insonderheyt wanneer het tergende en pijnigende middelen zijn, gelijck alle stinckende, bittere, en diergelijcke dingen, alsoo dat daer door de duyvel gelijck als op de vlucht ghedreven werd; en van beschadigen een eynde maeckt. Maer wie en merckt niet, dat de duyvel door soodanige middelen in geenderley wijse gequollen noch geperst wert, om op te houden van beschadigen, maer soo hy sulcx doet, dat het maer alleen gheschiet, om de menschen in haer waen-geloof te verharden? Andere seggen dat soodanige dingen, gelijck als solpher en vier, hem in 't hooft blasen de gedachtenis der pijnen, die hem hier namaels in de helle sullen aentreffen, en dat hy daer door verschrickende, aflaet van beschadigen. Maer de duyvel heeft oock sonder dit syne vervloeckingh genoeghsaem in geheugen, en schoon al dit de ghedachtenis van syne toekomende ellende ververschte, soo wierd hy evēwel daer door niet geperst, om op te houwen van beschadigen. Andere gevoelen, dat God in

in Geesten, Engelẽ, en de menschelicke Zielen gheschapen heeft een gevoelende kracht, vvel geen vleeschelicke, maer geestelicke, door de welcke sy de gevoelighedẽ der lichamelicker dingẽ onderworpẽ zijn. 't Is waer, wy staen sulcx toe vande menschelicke Ziele, doordien sy 't eygẽ wesen van haer lichaem is; maer tot noch toe en is dat van de Enghelen niet bewaerheyt. Andere gelooven, dat indien soodanige middelen godvruchtelick en heylighlick ghebruyckt werden, datse in de duyvelen, als instrumenten van de goddelicke rechtvaerdigheydt, sullen vvercken, en de krachten en werck-stucken der tooverije vernietigen. Maer dat most oock bewesen werden, dat God soodanige dingẽ tot instrumenten wil gebruycken, en dat hy oyt belooft heeft, dat hy door natuerlicke middelen soodanighe wercken wil baren, die de krachten der natuerlicker dingen te boven gaen. Ten laetsten, andere meenen, dat die natuerlicke dingen wel niet onmiddelbaer in den duyvel wercken, maer in dẽ Besetenen of Betooverden; wanneer sy in die lichamen een gestalte inbrengen, strijdende tegens die van den duyvel ingevoert. Welck gevoelen, soo het wel ontleedt wert, gelijck hier na te seggen staet, raeckt onder d' andere aldernaest aen de waerheyt.

Bewijs-redenen voor 't beneenend gevoelen.

Andere daerentegen beweren met dese bewijs-redenen, dat de natuerlicke dinghen tegens de tooverije geene kracht en hebben. Voor-eerst, doordien, gelijck hier boven in't

7. Cap.

7. Cap. is beweſen, het toover-quaet van den duyvel ingevoert wert, en dat aen hem, als weſende een geeſt, de natuerlicke middelen geen vatten hebben: ſoo volght dan datſe in die ſieckten, die van den duyvel zijn veroorſaeckt, en aen dien ſelfdigen hangen, niet vermogen.

Ten anderen, doordien geene volkome geneſingh, ſelfs oock van een natuerlicke ſieckte kan beneerſtight vverden, ten zy al voren die ſieckte wel ter degen bekent zy, en daerbeneffens op de natuerlicke ghematigheyt, ouwte, gewoonte, tijt des jaers, en diergelijcke omſtandigheden meer wert acht geſlagen, en dat dit alles, ſelfs in een natuerlicke ſieckte, ſwaerlick kan bewaeckt werden, wat ſal 't dan van een ſieckte door den duyvel veroorſaeckt weſen, en hoe ſullen al die werckẽ, dewelcke de duyvel, om de vochtigheden te verderven, en om verſcheyde ſieckten in te voeren, by de hant neemt, doorgrondt konnen werden? Dit alles dan niet te recht doorooght hebbende, kan geene volkomẽ geneſingh bevlijtight werden. Tweede.

Ten derden, ſchoon-genomen de natuerlicke geneeſ-middelen bequaem zijn, om de verdorve vochtigheden, door de welcke de ſieckten werden veroorſaeckt, af te jaghen: nochtans doordien die ſieckte aen't wech-nemen der vochtigheden niet alleen en hangen, ſoo en kan oock, die alleenlick wech-genomẽ zijnde, de geneſingh van ſoodanige ſieckten niet verhoopt werden: het ſelfdige magh Derde.

oock

oock van andere geneeſ-middelen, als tegengiften, en die de gematigheden matigẽ geſegt werden. Want of al ſchoon bequame geneeſmiddelen werden toeghebracht, ſoo kan de duyvel even-wel ſeer lichtelick beletten, dat ſy hare werckingen niet en komen t'uyten; en hoe veel den Artz dagelicx van de ſieckte, en d'oorſaeck der ſieckten wech-neemt, ſoo veel kan hy wederom tot de ſieckte en d'oorſaeck der ſieckte̅ toe-doen, en alſoo het poogen der Genees-meeſters vruchteloos maken.

Slechting des Geſchils.

Op dat dit verſchil geſlecht mocht werden, ſtaet te letten op 't geen hier boven geſeyt is, dat de Toover-ſieckten drie-ſoortigh zijn. d'Eerſte ſoorte magh onder de Toover-ſieckten geẽ plaets grijpen; maer wanneer de duyvel beſpeurt, gelijck hy in de Natuyre wel ervaren is, dat yemant in een natuerlicke ſieckte vallen ſal, maeckt hy de Hexen en Toovenaren wijs, dat indien ſy, 't geen hy haer gebied, in 't werck ſtellen, dat dien menſch ſoodanigen ſieckte ſal aentreffen, waer in hy nochtans ſou vervallen hebben, ſchoon de Toovereſſen ſulcx niet verricht en hadden. Ondertuſſchen wanen de Tooverеſſẽ, dat door haer toe-doen die ſieckte is veroorſaeckt, en eeren om dieswille den duyvel. Onder de tweede ſoorte werden gerekent de ſieckten, die van dẽ duyvel wel werden ingevoert, maer door middel van natuerlicke oorſakẽ, als hy de natuerlicke geſtalte des lichaems verkeert, de vochtigheden bederft en verandert. Ten derden zijnder ſieckten die alleenlick van den duyvel veroor-

Onderſcheyt der Toover-ſieckten.

oorfaeckt werden, buyten middel van natuerlicke vochtigheden. Wat de eerfte foorte der fieckte belangt, 'tis klaer en buyte alle twijffelingh, dat die geheelick door natuyrlicke middelen genefen konnen werden. Maer de derde foorte kan door geene natuyrlicke genees-middelen verdreven werden, doordien de natuyrlicke dingen in den duyvel, die een geeft is, niet en konnen wercke. Dan om de tweede foorte te genefen, zijn de natuyrlicke ghenees-middelen wel bequaem; doch en konnen alleen niet voldoen, maer neffens haer is de Goddelicke genefingh noodigh; waer van in't navolgende Capittel fal gefproke werden. Want doordien in foodanighe fieckten tvvee oorfaken t'famen loopen, de vochtigheden, als mede wat meer in 's menfchen lichaem is, en neffens defe de duyvel: fchoon dan de eerfte oorfaeck al vvech-genomen wierd, foo konde even-wel de volkome genefingh niet verhoopt werde, 't en ware de duyvel oock va fyne werckingen en befchadigen ophield.

Defe natuyrlicke genees-middele zijn tweederley, of uyt-jagende de bedorve vochtigheden, die de duyvel in 't veroorfaken der fieckten gebruyckt; of tegen-giften, en de ghematigheden befnoeyende, ftrijdende tegens de geftalten van den duyvel ingevoert. De naturlicke geneef-middelen der Toover-fieckte zijn tweederley.

Onder de af-jagende werde de Braeck-middelen infonderheyt ghepresen. Het is feker, en de bevindinge ghetuyght het, dat door 't braken vele langhduerige fieckten, welckers oorfaeck in de Mage, Omloop, en ontrent de Braeck-middelen.

Lever en Milte besloten ley, en voor andere van-onder-af-jagende middelē niet en weeck, genesen zijn. Daerom heeft *Rulandus* oock, gelijck boven geseyt is, door Braeck-middelen de Besetene genesen. Want die bedorve vochtigheden wech-genomen zijnde, hebben oock die sieckten, die de duyvel door middel vā die vochtighedē veroorsaeckt hadde, opgehouden. Het is oock van sommige aengemerckt, dat eenige Betooverde genesen zijn geweest, na datse te ghelijck met de bedorve vochtigheden, messen, hair, glas, en meer diergelijcx hadden uyt-geworpen; niet dat die vreemde uyt-geworpe dingen de oorsaeck der sieckten geweest zijn, maer om dat de verdorve vochtigheden waren afgejaeght, uyt de welcke die sieckten haren oorspronck hadden; en de duyvel heeft onder 't braken door guychelerije die dingen slechts daer bygevoeght. Wat Braeck-middelen tot yder sieckt en oorsaeck behooren, kan een voorsichtigh Artz af-nemen, en elders is daer van gesproken.

Water-makende middelen. Lib. Rarar. Observat. 13.

Henricus ab Heer verhaelt oock, dat een wel niet door tooverije en belesinge, maer door een liefd-verweckent middel qualick gedaen zijnde, door 't water-losen is ghesuyvert en gesont gemaeckt geweest. Want wanneer een seker Jongman, out zijnde veertien jaren, een minne-poeyerken ingenomen hadde, is hy in eē sware uytstortinge des bloets door de neusgaten gevallen, en heeft korts daer aen klompen geronnen bloedts, grooter dan een ey, uyt-

uyt-geworpen, alſoo dat hy alle oogen-blick in vreeſe ſtont van ſticken; en niet langh daer na heeft hy door de piſſe en ſtoel-gangh ghelooſt ſoo grooten overvloedigheyt van bloet, dat het niet alleen eenige water-potten, maer oock een grooten water-emmer heeft opgevult. En ſchoon verſcheyde middelen, om dien vloet te ſtelpen, wierdẽ aengewent; ſoo zijnſe niet-te-min al t'ſamen vruchteloos geweeſt: ten laetſten is oock in plaets van oorſmeer ſuyver bloet uyt ſyne oorẽ uytgevloeyt, ſoo dat hy, voor doot gehouden zijnde, is op ſtroo geleyt geweeſt. Maer wanneer hy wederomme tot ſyn ſelven quam, een weynigh drinckens genuttight hebbende, is hy in eenen ſachten ſlaep gevallen, uyt den welcken na vele uyren ontwakende, en uytermatẽ ſeer beſweet zijnde, heeft hy over 't gheheele lichaem een moeyelicke jeuckte ghevoelt, en korts daer aen is hy met een ſchorſe, evenarende de dickte van een duym, over 't ganſche lijf bekleet gheweeſt, alſoo dat buyten 't hol der handen en voeten niets met een ſpeldenhoofde kon werdẽ aengerocht, 't geen van de korſt bevrijt was. Als hem ondertuſſen met een mediçinael ſapken dẽ buyck wierd weeck gemaeckt, heeft hy veertien groote, roo, gehorende, levendige, kruypende ſlecken in eenen ſtoel-ganck uyt-geworpen. Van dien dagh af, doordien de korſten hem niet toe en lieten te ſtaen of te ſitten, heeft hy geheele ſes weken langh ſoo nacht als dagh overeynd geſtaen, ſyne handen aen eenẽ dickachtigen langen

gen ſtock, geleyt van den eenẽ tot den anderen hoeck des ſlaep-kamers, vaſt-houdende. 't Geheele lichaem was bewonden met een linnen laken in room bevochtight. Als hem den ſlaep aenquam, vreeſende dat hy ſyn lichaem tegens den ſtock knutſen mochte, of, ſyne knijen hem begevende, de korſten der ſpieren mochten oprijten, ſliep hy maer ghelijck als droomende een weynighsken. In 't leſten is van Luyck gekomen een ſeker *Paracelſiſt*, dewelcke hem, nu aen de beter hant zijnde (want een goet deel der korſten, en met die ſelfdige al het hair des hoofts, en de nagelen van handen en voeten nu afgevallen waren) een genees-middel heeft ingegeven, het welcke de piſſe overvloedighlickẽ loſende, de geſontheyt ſcheen vervordert te hebben, welck genees-middel hy *Ludum Paracelſi*, Paracelſi Korts-wijl noemde. Maer niet buyten reden magh hier in twijffel getrocken werden, of dien jonghman door de ſterckte ſyner Nature, en 't uyt-loopen der korſten, of door de water-loſingh gheneſen is: doordien hy, wanneer hem dit Poeyerken van den *Paracelſiſt* wierd ingegeven, nu alreede aen de beterhant was, en de korſten begonden af te vallen. Hier voegt *Henricus ab Heer* noch by, dat hy door bevindinge geleert heeft, dat den ſteen uyt 's menſchen lichaem uyt-geſneden, en in poeyer verbrijſelt met het water of 't ſap van water-kers ingegeven, veel voordeels gedaẽ heeft aẽ die gene, die met Minne-dranckjes gedrenckt, en uyt liefde raſende waren.

In't

In 't voor-by-gaen moet ick hier toe-vougen, 't geen dien selfden *Henricus ab Heer* verhaelt van dien voor-vermelten jonghman, namentlick, dat hy van soo stercken geheugen is gheweest, dat hy aen vier van syne Mede-Scholieren vier verscheyde Dichten toe-las, het vijfde onder-tusschẽ selver beschrijvende: welck geheugen nochtans hy in die sieckte alsoo geheel verloren heeft, dat hem 't gedencken syn's eygẽ Broeders naem, als mede aller wetenschappen ontgaen was, en geen woort Latijn meer konde vaten, soo dat hy genootsaeckt was, gelijck een kint, wederom van 't A.B.C. eenen aenvangh te maken: maer dat hy, de Studien wederom gehanthaeft hebbẽde, alsoo is gevordert gheweest, dat hy Artz geworden zijnde, in 't openbaer door geheel Duytslant en Vrancrijck de *Philosophie* heeft geleeraert, middeler wijlen geen aenstoot der sieckten, dan van sinckingen gevoelende.

Wat de matigende middelen en tegen-giftẽ aengaet, moet voor-eerst hier aengemerckt werden, dat het woort *Veneficium*, Vergiftinge, dobbel-sinnigh is, en dat het somtijts voor een belesinghe, en volkome werckingh der swarte-konste genomẽ wert: somtijts voor eẽ sieckte door 't Venijn veroorsaeckt; waer by oock de Minne-dranckjes plaets grijpẽ. Daeromme wanneer ons by de Schrijvers voorkomt, dat dit of dat kruyt teghens de vergiftinge krachtigh is, moet het meesten-tijt op de sieckten bedecktelick door ingegeven Venijn, en niet door werckingh der swarte-konsten

Matigende geneesmiddelen, en tegengiften de tooverije bestrijdende.

ſten veroorſaeckt, gepaſt werdẽ. Want doordiender gemeene tegen-giften zijn, ſoo konnenſe tegens deſe Venijnẽ, welckers Natuyre meeſten-tijt verborgẽ is, met groot voordeel gebruyckt werden: ja oock miſſchien in de ſieckten van den duyvel ingevoert; doordien hy oock in onſe lichamen venijnige geſtalteniſſen kan verwecken, dewelcke door ſoodanige genees-middelen verdreven werden.

Deſe zijn tweederley. Deſe matigende genees-middelen zijn of innerlicke, of uyterlicke. De innerlicke zijn meeſt ſoodanighe als hier voor in 't ſevende, en hier boven in dit ſelfdige Cap. zijn opghetelt. Innerlicke. Soodanigh genees-middel iſt *Wolfs-bezie kruyt*, van 't welcke, met eenige andere tegen-baten vermengt, het Tegen-gift *Meobani*, door de banck het Saxoniſche Tegẽ-gift of Poeyerken genaemt, gemaeckt is; ſulcx is de ronde en lange *Ariſtolochij*, *'t Sint Jans kruyt*, en diergelijcke meer. Sommige genees-middelen ſtrijden in 't byſonder teghens ſekere quaet-aerdige geſtalten. De *Wijn-ruyte* weder-ſtaet alſoo de Vallende-ſieckte; dewelcke daer in niet ſonder oorſaeck wert gebruyckt, doordien de duyvel gewoon is ſigh ſelven onder die ſieckte te vermenghen. Hier toe behoort buyten alle twijffelingh inſonderheydt het *Viſcum Colurnum*, de Haſelare Maren-tacken; waer van *Henricus ab Heer* ſchrijft, door ervarentheyt bevonden te hebben, datſe in de Vallende-ſieckte krachtigher dan de Eycke Maren-tacken zijn. Beneffens de enckele middelen, ſtelt *Babtiſta Codronchius* deſe twee al-

algemeene genees-mengelingen: De eerste bestaet uyt

Lib. 4. de Morb. Venef. Cap. 2.

S. Ians kruyt, en insonderheydt 't zaet, een vierdendeel loots, of twee scrupels,
Peerlen eenen scrupel,
Maeckt het tot een poeyerken, geeft het in met vier onssen af-sietsel of gedisteleert honichwater.

De tweede genees-mengelingh is dese:

Neemt Wierroock,
Myrrhe,
Labdanum van elcx 2. onssen,
Solpher,
Galbanum van elcx 1. onsse,
Sint-Ians-kruyt,
Aristolochij van elcx een half onsse,
Maeckt het tot een poeyer, geeft het in op de selfdige swaerte.

Maer ick en kan niet bevroeden, hoe op dese genees-mengelingen meer, dan op d'algemeene tegen-giften te vertrouwen is.

Uyterlicke. Salven.

De uyterlicke middelen zijn Salven, Beroockingen, en Badingen. En wat de Salven aengaet, doordien tegens de Spaensche-pocken de Quick-silverachtighe besalvingen, en tegens de Venijnen den Oly van *Caravita* en diergelijcke, waer mede de gewrichten en plaetsen der slagh-aderen plegen besmeert te werden, nut zijn; soo schijnt het oock niet ongerijmt in soodanige sieckté mede diergelijcke Salven te gebruycké. Onder de Salven moet niet vergeten werden die, waer van uyt het 2. Boeck *Carrichteri*, aen't 12. Cap. soo an-

Een Salve uyt Haselare-Marentacken,

In Obſerv. Medic. Raris, Obſ. 8.

andere, als mede *Henricus ab Heer* gewagh maeckt, dewelcke uyt *Haſelare Maren-tacken* bereyt wert, en die hy ſchrijft aen een Dochterken, op een ſonderlinge wijſe betoovert, geluckighlick gebruyckt te hebben. Want als dit Dochterken, gaende in haer negende jaer, een Suyringh-bladt van een bedelende Toovereſſe gekregen, doorgeſlickt hadde, is het van ſtonden aen met buyck-ween ghepijnight geweeſt, eerſt ſchuddende met 't gheheele lichaem, daer aen te ſamen krimpende, en ten leſten in onmacht voor doot ter aerden vallende. Verſcheyde middelen te vergeefs aengewent zijnde, hebbenſe na de maniere des landts dē Duyvel-beſweerder aen-geſproken; dewelcke ſyn werck aengevangen hebbende, heeft het Kint terſtont ſyn lichaem in verſcheyde manieren beginnen te drayen, en daer aen peerden-miſt, naelden, hair, veren, kliſſen twijn, glaſe-venſter-ſtuckē, ſpijckers, een yſeren mes langh eē ſpanne, eyer-ſchalen en ſchelpen uyt te braken. Maer als deſe Beſweerders tot Luyck in den tijdt van eenighe weken niet gevordert en hadden, heeft een Goddelicke opmerckingh de Moeder aengeport, om haer Dochter te brengen tot *Huum,* in de Capelle de Goddelicke Maget toegheheylight, onlanghs opgeboudt, en nu door wonder-daden onder den gemeenen man berucht. Maer van-gelijcken aldaer oock, het geen ſy plegen, te vergeefs aengewent hebbende, is het Meyſkē niet alleē water-ſchrickigh, maer oock vocht-ſchrickigh wederom

t'huys

t'huys gebracht; alwaer sy geheele vijftien dagen langh geen dranck of spijse heeft ghesmaeckt gehad. Ten laetsten heeft *Henricus ab Heer* uyt *Carrichtero* dese navolgende Salve bereyt:

Neemt Honden-vet vier onssen,
Beeren-vet acht onssen,
Capuynen-vet vier-en-tvvintigh onssen,
Groene Haselare Maren-tacken, aen stucken ghesneden en gekneust tot dat sy vochtigh vverden, drie stammekens:

Stampt te gelijck het hout, de blaren met de beyen. Vermenght het al t'samen in een gelasen flessche, uyt dewelcke, na datse negen weken in de hitte der Sonne gestaen heeft, gy eē groenen Balsem sult uyt-trecken, met den welcken soo gy de lichamen der Betooverde, en meest de pijnlicke deelen en gewrichten besmeert, de bevindinge leert sekerlick, dat de siecken daer door geholpē werdē, en schrijft dat door die selfdige Salve dat Dochterken is genesen geweest.

Van gelijcken zijn in de Toover-sieckten by de oude en nieuwe Schrijvers de Beroockingen in't gebruyck geweest, gemaeckt uyt *Lauwrier*, *Ruyte*, *S. Ians kruyt*, *Salÿe*, *Rosemarÿn*, *Rosen*, *Aloës-hout*, *Aspalathus-hout*, *Sandel-hout*, *Citroen-schellen*, *Wieroock*, *Mastix*, *Sap van Iaoa*, *Storax Calamita*, *Labdanum*, *Muscus*, *Solpher*, devvelcke het Hert en de Herssenen verstercken, de koude en quaetaerdige vochtigheden doen verscheyden. Berooc-kingen.

Badingen. De Badingen vermogen dit beyde te gader, en onſichtelicken loſen, en de onghematigheden beſnoeyen. Waeromme oock ſommige, om de Toover-ſieckté te verdrijven, in't ghebruyck hebben de Badingen, vvaer in ſy *Ruyte, S. Ians-kruyt, Bijvoet, Yſer-kruyt, Wonder-boom*, en meer diergelijcken alvoren bygebracht, hebben op-ghekoockt. En 't is waerachtigh dat door 't volharden der Badingen, het vvelcke de natuerlicke Baden ons leeren, menighmaels ſware ſieckten geneſen werden; inſonderheyt ſoo ſy daer op ſweeten. Maer alſdan iſſer noodigh eē algemeene voorbereydingh des lichaems, ende en moetē niet lichtveerdighlick ghebruyckt werden. Alle deſe middelen nochtans en beſtrijden onmiddelbaer dē duyvel ende ſyne werckingen niet, maer ſtellen haer tegens de bedorve vochtigheden, en quade geſtalteniſſen der lichamen, en konnē, deſe wech-genomē zijnde, eenige nuttigheden by-brengen.

Van alle deſe natuyerlicke genees-middelē, 't zy uyterlicke of innerlicke, moet nochtans dit wel aengemerckt werden; dat ſoo 't u luſt die ſelfdige te ghebruycken (doordien 't menighmaels in verborge ſieckten vry ſtaet verſcheyde middelē aen te wenden) dat ſulcx alles ſonder eenigh waen-geloof, *Ceremonien*, prevelingh van woorden, en diergelijcke toega, alleen vertrouwende op de natuyrlicke krachten van die ſelfdige, het overige Gode bevelende.

CAP-

X. CAPITTEL.

Van de Goddelicke genesingh.

WAnt van alle dese natuyrlicke genees-middelẽ kan sigh niemant in de Toover-sieckten een sekere ghenesingh toe-seggen. Want doordien de duyvel niet alleẽ en werckt door aen-den-Heel-meesterẽ-bekende gestalten, maer oock onbekende kan invoeren; en dat het, voor den Artz verborghen is, wat middelen de duyvel om te beschadigen heeft aengewent: soo konnen soodanighe ghenees-middelẽ wel eenige verlichtingh aenbrengen, doch de sieckte niet geheel en al wech-nemẽ. Ja de duyvel, soo't God wil toelaten, kan de krachten der natuerlicker ghenees-middelen verslappen, en vernietigen. Daeromme wanneer de natuerlicke middelen niet ghenoegh doen, moeten wy tot de goddelicke hulpe en genesingh onsen toevlucht nemen. Op dat wy dan kortelick deur-loopen waer in die genesingh is bestaende; voorwaer, 't is niet onbekent, 't geen de Duyvel-besweerders ons hier van voor-houden. Maer doordien het buyten mijn beroep is, dat selfdige in't breede t'ondersoecken, houd' ick mijne Zeyzze van een ander mans koren. Twee dinghen sal ick maer alleen hier waerschouwen: het eerste is, dat die Besweringen, als mede die Bedevaerden na heylighe plaetsen, menighmaels niet vor-

Goddelicke genesingh.

Besweeringen.

vorderlick en zijn ; het welcke ſoo andere Vertoogen, als mede de aenmerckinge van *Henrico ab Heer* alvorē bygebracht, genoeghſaem aenwijſen; uyt dewelcke blijckt, dat die beſweringen tot *Luyck* over dat Dochterken eenige weken langh gedaen, niet en hebben gevordert, en dat dat ſelfdige tot *Huum* in de Capelle de Goddelicke Maget toegeeygent gebracht, ende alles na gewoonte verricht zijnde, in geenderley wijſe verlicht, wederom is t'huys gebracht. Het ander is 't geen *Babtiſta Codronchius* ſchrijft, als dat hy van een Godſaligen Prieſter is vermaent geweeſt, dat niemant in ſoodanige dingen een vaſt vertrouwen oft gheloove ſtellen ſoude, dat hem daer over niet quaets wedervaren, maer alles voorſpoedighlick ſal uyt-vallen; doordienſe ghemeenlick noch door een natuyrlicke, noch Goddelicke deugt bekrachtight zijn, om ſoodanige werckingen te baren ; en dat daerom alle ons vertrouwen op God alleen moet gegrontveſt zijn. En wel te recht. Want het voornaemſte, ja het eenighſte hooft-ſtuck der geneſingh deſer ſieckte,tot het welcke voorts al 't gene hier toe belanght geſchickt moet werden, is 't vertrouwen in God alleen; namentlick dat hy met vierige gebeden, en een vaſt en ſuyver vertrouwen aengeropen werde, ſoo van den Siecke, als van de bekende en Vriendē, ja oock van de geheele Gemeente. En doordien God niet en verhoort die gene die in hare ſonden volharden, ſoo moet den Siecke, als mede de Vrienden en bekende die den

Lib.4. de Morb. Veneſ. Cap.3.

den Krancken aen God soeckē te vereenigen, soodanigen maniere van leven leyden, die een Christen mensche is betamende. Daeromme is 't nootsakelick, als dat den Siecke en syne Magen ware boete doen, en vruchten dragen die de bekeeringe waerdigh zijn. Doch men moet wel gade slaen, dat onder 't decksel van de Goddelicke genesingh niets waen-geloovighs, en 't gene tegens de eere Godes, dewelcke hy aen niemant anders laten wil, en syne geboden is strijdende, gehant-haeft werde. Want de geboden Godes zijn strengh: *Ghy en sult geen vreemde Goden hebben.* en: *Ghy sult den name uwes Gods niet lichtvaerdighlick misbruycken.* Dewelcke leeren, dat wy op God alle ons vertrouwen moeten leggen, en tot hem alleen onsen toevlucht nemen. Hy, soo 't hem gelieft, kan alle sieckten, op wat maniere die veroorsaeckt zijn, genesen: maer soo 't hem niet en gelieve den mensch in syne gesontheyt te herstellē, soo staet het ons geensins toe de hulpe des duyvels te versoecken, maer moeten ons in synen wille gerust stellen: want de oordeelen Gods zijn wel verborgen, maer altijts rechtveerdigh.

Een kort begrip van de genesingh der Toover-sieckten is dese: Voor-eerst, indien bemerckt wert, dat de duyvel, om een sieckte toe te stuyren, natuerlicke oorsakē gebruyckt heeft, soo moeten geheelick tegens die selfdige oorsakē tegen-strijdende genees-middelen aengewent, en die sieckte op soodaniger maniere als't mogelick is, bestreden werden.

Voorts

Voorts moeten alle andere bedrieghelijcke guychelerien des duyvels van ons geheel veracht zijn. Want wanneer de duyvel van Gode eenighe macht verkreghen heeft, om den mensch te beschadigē, weet hyse wonder wel te ghebruycken, en soeckt soo veel als 't mogelick is den mensch te verschrickē, en t'ontroeren; en daeromme wanneer hy de sieckte boven de toelatinge Godes na wensch niet en kan vergrooten, soeckt hy door eenige van-buyten-schijnende toe-vallē den Siecken met de omstaenders te verschricken, en daer hy niet en kan quetsen, bedriegt hy. Het welcke wy alles moeten verachten, de guychelerijen des duyvels versmadē, en door onse vreese of verwonderingh dien hoovaerdigen geest niet kittelen, hem niet een hair of uyt-vaeghsel geven of toeschicken, het geen hy voor syn meester-loon mocht op-nemē, of om synent wille eē hant verdrayen; daerbeneffens moeten wy onder de genees-middelen niets vermengen, het welcke hy syn selven mochte toe-eygenen, of 't geen eenighsins van waengeloof verdacht schijnt; maer de heele genesingh moet tot de sieckte selfs en hare natuyrlicke oorsaken eygentlick werden aengeleyt. Ten tweeden, doordien, schoon de duyvel menighmaels natuyrlicke oorsaken in 't ghebruyck heeft, even-wel de natuyre dier oorsaken voor ons verholen, en de maniere van werckē ons onbekent is, en dat daerbeneffens de duyvel, met de toelatinge Godes, de kracht der tegen-een-strijdende oorsaken kan beletten;

ten;

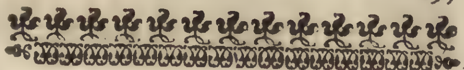
ten: soo moeten wy in 't genesen soodaniger sieckte niet alleenigh op de natuerlicke middelen staen blijven, maer, het geen' oock in alle andere sieckten, doch insonderheydt in dese, nootwendigh is, de hulpe Godes moet door ernstige gebeden versocht, en hy gebeden werden, dat hy de wercken des duyvels wil verstroyen, en sijn gewelt wil tegen-staen. Is God met ons, noch de duyvel, noch syne instrumenten vermoge ons eenige schade toete-brengen, maer moeten nootsakelick verdwijnen, en verstoort werden.

U Y T.

GESCHIL
VAN DE
Schôot-en Steeck-vrije:

VVaer in bepleyt wert, of 't een Christen vrystaet, door Ombanghselkens, aengebonde Teecken-beeldekens, of andere diergelijcke middelen, sigh selven voor alle Wapenen onquetsbaer te maken.

GESCHIL
VAN DE
Schôot-en Steeck-vrije.

ALſoo hedenſdaegs onder de Soldatẽ niet ſoo gemeen is, dan haer ſelven tegens den aenſtoot van wapenen en buſch-kogels door ſekere Omhangſelkens, *Characters*, en Teecken-beeldekens te beborſt-weren en ſchôot-vry te maken, ſoo heeft het my goet gedacht, tot een beſluyt, dit geſchil te ſlechten; Of het eẽ Chriſten, behoudens de Godſaligheyt, en een goede gewiſſe, geoorloft zy in ſoodaniger vougen ſigh ſelven onquetſbaer te maken.

Al hoewel ick niet en wil, of noodigh ſchat de verborgentheden deſer menſchẽ nau-keurigh t'onderſoecken: even-wel is dit den gemeenen man ſelfs niet onbewuſt, dat ſoodanige menſchen haer tegens alle gewelt niet en konnen wapenẽ en bevrijden, maer alleen tegens dẽ aenſtoot van ſwaerden, en diergelijcke wapenẽ; als mede tegens de buſch-kogels, alſoo dat ſoodanigen geweer hare huyt in't minſten niet en kan deur-boren: Maer datſe

even-wel door ſtocken, en grof-geſchut-kogels verſeert, ja gedoodet konnen werden, ſchoon hare huyt ſeer ſwaerlick doorwont wert. Ja ſeggen datter eenige deelen zijn, die niet en konnē onquetſbaer gemaeckt werden, en inſonderheyt de oogen. Daerbeneffens wert oock dit geſegt, dat ſommige niet alleen haer ſelven, maer oock anderen alſoo konnen beborſt-weren en ſchôot-vry maken, datſe door geene ſoorten van wapenē verſeert konnen werden; ja dat eenige verrichten konnen, dat de boter door een mes, ſweert, of bijle niet en ſal konnen door-ſneden werden. Ten derden wert oock dit geseght, dat yemant onwetende van een ander voor alderley ſoorten van wapenē en pijlē kan ſchôot-vry gemaeckt werden.

Verſcheyde manieren waer door haer ſommige ſchoot-vry maken.

Sy hebben verſcheyde manierē om haer in ſoodaniger voughen onquetſbaer te maken, dewelcke my niet bekent en zijn, ben oock niet begerigh om die ſelfdige te weten. Het luſt my maer alleen een of twee ſtaeltjes, dewelcke oock over-al in de hant zijn, alhier by te brengen, op dat uyt die ſelfdighe magh afgenomen werden, wat van de overige te oordeelen ſtaet. Voor-eerſt is't byna niemant onbewuſt, datter Beeldekens en Omhangſelkens onder den man zijn, met verſcheyde af-beelſels en *Characters* beteeckent, en, gelijck *Apuleus* ſchrijft, *ignorabiliter literata*, onkenbaerlick beſchreven, dewelcke van de Soldaten om den hals gehangen, en aen 't lichaem gebonden werden, op dat ſy haer alſoo voor de

wa-

wapenen mochtẽ onquetſbaer maken. Sommige ſchrijvẽ maer alleẽ ſoodanige *Characters* in't papier, het welcke ſy aen 't lichaem hangen. Ick kenne eẽ Man, dewelcke verhaelde, hoe hy aen den hals van eenẽ hont ſoodanigen briefken gehangen hebbende, dien ſelfdigen door een geladen hant-buſſe, van na-by af-geſchoten zijnde, met dẽ kogel heeft aengetroffen, dewelcke daer door in 't minſten niet beſchadight en is geweeſt. Daer zijnder die ſoodanige briefkens inſlicken. In een ſeker gemeen ſchrift is diergelijcken konſt (indien anders de guychelerijen des duyvels met dien name mogen gedoopt werden) te leſen, door dewelcke eẽ ſeker Edelman ſigh tegens alle ſoorten van vvapenẽ had bewaert gehadt. Het welcke of 't tot lof, of verachtingh van dien Helt, die kloeckmoedigh en geluckigh in Hungeren voor de Chriſtenen tegens de Turcken heeft geſtreden, geduyd moet werden, ſtaet yder vry na ſyn goet-dencken daer af te oordeelen. Ick voegher alleen dit toe, dat oock dickwils groote Mannen, Prinçen en Helden in dit geval om den tuyn gheleyt werden, en aen deſe Deur-ſtrijckers, die haer ſoodanige dingen veylen, en menighmaels voor een groote ſomme aenklampen, al-te-onvoordachtelick geloof geven, en niet ghenoeghſaem overwegen hoe gevaerlicken ſake ſy aengaen. Wat doch die maniere belanght, doordienſe geheel waen-geloovigh en Godloos is, ſoo ſal ick die ſelfdige door mijne ſchriften onſe volgende euwe niet nalaten: op

dat nochtans het waen-geloof mochte aen dẽ dagh komen, ſal ickſe in 't grof maer alleenlick beſchetſen. Op midder-nacht vã de heylige gheboorte Chriſti, werden deſe letteren J. N. R. I. geſchreven in maeghden-perkement, ſoodanigẽ bladt wert in ballekens, gemaeckt uyt een klompe terwen-deeghs, beſloten, dewelcke heymelicken op 't Autaer verſteken werden, op dat over die ſelfdige op ſekere en verſcheyde tijdẽ drie Miſſen gedaen mochten werdẽ. Een van deſe ballekens des morgens met ſekere gebedekens doorgeſlickt zijnde, maeckt dẽ menſch dien ſelfdigen dagh voor alle quetſingen ſchôot-vry.

In 't ſelfdige Boeckje wert geleert, hoe op vrydagh voor der Sonnẽ opgang van't beckeneel eenes opgehangẽ, of door't-radt-gedooden menſche het moſch met ſekere gebedekens moet werden afgeſchrapt, het welcke ſoo't in 't kleet verſteken, onder de ſlincker oxel gedragen wert, dẽ menſch in dier ſelfder vougen onquetſbaer maeckt.

Sommige ſnijden hare huyt op, en verbergen ſoodanige briefkens, of yets anders in de wonde, dewelcke ſy daer na toe-heelen. En buyten twijffel zijn de Krijghs-luyden verſcheyde ſoodanige manieren over-al bekent, dewelcke ick niet en begere naukeurigh t'onderſoecken.

De Vinders deſer Konſte.

Vraeght yemant na de Vinders deſer Konſte, d'aldereerſte zijn meeſten-tijt onbekent, en ſoodanige dingen werden van onvoorſichtige Krijghs-luyden onder de hant vermenigvul-

vuldigt. En indien men tot den eerſten Vinder quam, deſe, gelijck hier na geſeyt ſal werden, ſou ongetwijffelt de duyvel zijn. De Beulen, gelijck die ſoort van menſchen meeſt tot de tooverije ghenegen is, zijn menighmaels Vinders van ſoodanige quade konſten. Alſoo wertſe de *Paſſaviſche Konſt* genaemt, doordienſe in dat heir-leger, het welcke om *Paſſavium* vergadert, en daer na in't jaer 1611. in *Bohemen* is ingevallen, en *Praegh* heeft ingenomen, eerſtmael is bekent gewerden, en geſeght is door eenen Beul van die ſelfdige plaetſe eerſt aen de Soldaten met gedeelt, en over-al door geheel Duytſlant geſaeyt te zijn.

Wilt ghy de redenē hier van onderſoecken, ſoo ſtellen ſy voor-eerſt de bevindinge tegens u, en brengen oock ſelfs groote Mannen, Prinçen en Helden by, dewelcke door hare ondervindingen bewaerheyt hebben, dat yemant in ſoodaniger vougē ſigh voor alle ſoorten van wapenē onquetſbaer maken kan. Ten anderen trecken ſommige de kracht en oorſaeck van deſe wercking uyt de Starren, waerom ſy oock belaſten dat men op ſekeren t'ſamen-loop van Starren ſoodanige Teeckenen en Omhangſelkens ſal bereyden.

Maer voorwaer wat ons belanght, wy en willen niet beneenen, dat die dingen alſoo in 't werck gheſtelt, en ſelfs oock van groote Mannen gebruyckt werden: Maer ons gheſchil beſtaet als nu hier in, of ſoodanige dingen natuerlicker wijſe toe-gaen, en oft gheoorloft en Goddelick zy, dat een Chriſten-

menſche in ſulcker vougẽ ſigh ſelvẽ onquetſbaer en ondeurboorbaer make: dan of al 'tgene hier in geſchiet, ſpruyt uyt een duyvelſche toover-kracht, en een verbont met den duyvel, en om dies wille ongeoorloft en godloos zy, in ſoodanigen maniere ſigh ſelven ſchôot-vry te maken.

'tIs ongeoorloft ſigh ſelven in ſulcker vougen Schoot-vry te maken.

In dit geſchil bewerẽ wy het laetſte gevoelen, en ſeggen, dat deſe kracht en werckingh uyt een verbont met den duyvel ghemaeckt, en alſoo van dẽ duyvel ſelfs afdaelt, en dat hy, die ſigh ſelven door ſoodanige middelen voor den aen-val van vvapenen beborſt-weert, een godlooſe ſake hanthaeft. Want dit is vooreerſt ſeker, als dat noch de metalen, noch 't perkement in haer ſoodanige krachten hebben, maer datſe met *Characters* beteeckent zijnde, alleenlick ſulcx uyt-voeren. Maer de Af-beelſels en Teeckenẽ en hebbẽ in haer ſodanige krachten niet. Soo is 't dan nootſakelick dat die van hooger vermogen afdalen: en om dies-wille of van God ende de goede Engelen, of van dẽ duyvel. Maer nergens kan't uyt de heylige Schriftuyre geviſcht werden, dat God door ſigh ſelven, of door den dienſt der goeder Engelen ſoodanige dingen ghewrocht, of 't voltoyen der ſelfdiger belooft heeft. En wie geloofter, dat de goede Engelen tot het misbruyck van heylige woordẽ, en meer andere waen-geloovige middelẽ boven verhaelt, ſouden toe-ſtemmẽ? Soo moeten wy dan gelooven dat ſulcx van den duyvel voort-koomt. Want hy, op dat hy dẽ menſch

van

van den gods-dienſt af-trecke, en dien ſelfdigen ſigh onder-worpe, maeckt hy een verdingh met yemant, dat indien hy God afgaende hem wil aenhangẽ, dat hy hem alſdan voor alle gewelt van wapenen ſal vry en onquetſbaer maken, indien hy maer ſoodanigen Omhangſel dragen, of deſe *Characters* op't papier geſtelt, inſlicken wil. Aen welck verbondt ſy van gelijcken haer verbinden, die die ſelfdige Teeckenen gebruycken. Want ſoodanige *Characters* zijn des duyvels A.B.C. en gelijck als een krijghs-velt-teecken, waer aen hy die gene bekent, die hem om ſyne hulpe aenroepen. Al-hoe-wel ſommige alhier meenen, dat ſy van alle afgoderije, waen-geloof, en godlooſheyt vry zijn, en datter ganſch geene gemeenſchap met dẽ duyvel en zy: even-wel nochtans zijnſe ſeer bedrogen, doordien ſy middelen by de hant nemen, niet van God, maer van den duyvel verordent.

't Verbont met den duyvel is tweederley.

Het verbont met den duyvel is tweederley, middelbaer en onmiddelbaer, of uyt gedruckt en bedeckt. Het onmiddelbaer, en uyt-gedruckt Verbont is, wanneer yemant in't werck ſtelt de middelen onmiddelbaer van den duyvel aen hem gegeven: het middelbaer en bedeckt verbont is, wanneer yemant gebruyckt de middelen van den duyvel wel verordent, doch niet van den duyvel ſelfs aen hem gegeven, maer door de handen van anderen: het welcke allebeyden verboden is, en tegens de wet Godes, die ons gebiedt geen andere Goden te ſullen hebben, is ſtrijdende. 't En gelt

hier

hier niet 't geen ſommige tegen-werpen, en ſeggen, dat het niet waerſchijnelick en is, als dat het Verbont van yemant met den duyvel getroffen, oock tot anderẽ ſigh ſou uyt-ſtrecken, en aen die ſelfdige godlooſheyt hant-dadigh maken; doordien de Verbonden een over-een-ſtemmigh van de Verbont-treffers vereyſſchen. Want in ſoodanigen bedeckt Verbont, gelijck ick geſeyt hebbe, en is de toe-ſtemmingh niet gheheel uyt-geſloten. Door-dien hy, die noch ſoo verde van de rede niet vervremt en is,

Als dat hy kan de klippen mijden,
En d'open put ter zijden ſchrijden,

ſeer lichtelick kan beſpeuren, dat ſoodanighe *Characters* of Woorden uyt haer ſelven die kracht niet en hebben, nootſakelick moet onderſoecken, eer hy die ſelfdige in 't werck ſtelt, uyt wat kracht ſy doen, 't geen ſy doen. Want ſoo hy dat verſloft, treet hy bedecktelick in een Verbont met den duyvel, dewelcke belooft heeft, dat hy ſulcx ſal na-komen by die gene, die volgens ſyn voor-ſchrift ſoodanige *Characters* en Woordẽ ſal gebruycken, ende en is van die godlooſheyt niet ontſchuldigh. Het welcke deſe twee navolgende geſchiedeniſſen ghetuygen konnen. *Martinus Delrio* verhaelt van *Henrico Cornelio Agrippa*, dewelcke wanneer hy eẽ al-te-nieuſ-gierigen tafel-geſel hadde, is 't geſchiet, dat *Agrippa* ſomtijdts van huys treckende, ſyn Vrouwe, die hy daer na oock verlaten heeft, gaf de ſleutels van ſyn kamer, met dit verbodt, dat

Diſquiſ. Magic. Lib. 2. Quæſt. 27. Sect. 1.

ſy

ſy niemant in die ſelfdige ſoude toegangh geven. Als nu deſen Jongh-geſel door laſtigh, en onophoudelick verſoeck verlof om in-te-gaen verkregen, een beſweer-boeckjen in de hant gevat, en in dat ſelfdige geleſen hadde, wiert geklopt aen de deure van de kamer, en wanneer hy in 't leſen voort-gingh, aen de deure wederom geklopt wierd, en hy niet en antwoorde, treedt de duyvel in, en vraeght waer toe hy is geropen; de Jonghman verſchrickt zijnde, en uyt vreeſe niet wetende wat te antwoorden, ſoo heeft hem den duyvel den ſtroot en adem opgeſtopt. Even als een die leeſt in vreemde talen, niet verſtaet wat dat hy leeſt, het gene nochtans van een ander omſtaender gevaet werd: alſoo riep oock deſe Jonghman den duyvel onwetende tot hem, de duyvel 't Verbont en de loſe bemerckende, was tot de koomſte vaerdigh. De ander verhaelt *Henricus Brucaus*, dewelcke hy ſchrijft uyt *Navio* gehoort te hebben, en door't getuygen veler Borgeren aldaer beveſtight te zijn; deſe luyt aldus. Een Dochterken tot Leipſigh door hare minder-jarigheyt niet wetende wat ſy dede, wanneerſe naaepte de handelingẽ van hare Voedſter, die ſy haer menigmaels in 't verweckẽ van onweder had ſien plegen, heeftſe donders en blixemen van gelijcken verweckt gehad, waer door een ſekere Hoeve niet verre van de Stadt gelegen zijnde, aen brant gheſteken is geweeſt. Het Dochterken voor den Raet geſtelt zijnde, is beraetſlaegt of het ſtrafbaer was of niet: en is door

In Miſcellaneis Smetij, Lib. 5. Epiſt. 17.

door 't beſluyt der Rechts-geleerden vaſt geſtelt, dat ſy niet en konde geſtraft werden, doordienſe om harer jonckheyts wille ganſch niet en wiſte wat ſy verricht hadde. Welcke geſchiedenis genoeghſaem leert, dat yemant onvoorſichtelick, ja ſchier ſonder eenige toeſtemmingh aen ſoodanigh Verbont met den duyvel ſigh kan verbinden. Want als dat Dochterkẽ, ſchoon ſy niet en wiſte wat ſy dede, gebruyckte de *Ceremonien* van den duyvel aen ſekere Toovereſſe gegeven en verordent, heeft terſtont de duyvel volgens ſyn Verbont ſigh vaerdigh getoont, en ſoodanigen onweder verweckt. Welck Dochterken, indien het rijper van jaren geweeſt hadde, als dat het lichtelick had konnẽ bevroedẽ, dat die kracht niet en ſtack in ſoodanighe *Ceremonien*, de Rechts-geleerden en ſouden 't buyten twijffel niet verontſchuldight hebben. Hierom magh niemant, die geſont van ſinnen is, ſulcx yets in 't werck ſtellẽ, doordien hy genoegſaem kan af-nemen, dat ſoodanige *Ceremonien*, Woorden en Af-beelſels, 't geen haer wert toe-geſchreven, door hare eygene en natuerlicke kracht, van God en goede Engelen ingeſtort, niet en konnẽ uyt-voeren; maer dat ſoodanigen kracht van een quaden Engel afdaelt; en hy, die door ſoodanige middelen werckt, en magh van godlooſheyt, tooverije, en afgoden-dienſt niet vry geſproken werden.

Maer doordien ſommigẽ deſe krachten uyt de Starren willen viſſchen, en leeren hoe men deſe Beeldekens en Teeckenen op verſchey-

den

den toe-loop vã Starren sal behant-wercken: soo moeten vvy oock dit gevoelen ondertasten. Voorwaer onder alle de Teeckenbeeldekens *Arnoldi Villanovani* en *Paracelsi* werter geẽ gevondẽ, 't geen dẽ mensch voor wapenẽ kan onquetsbaer maken; schijnt daerom eerst eẽ nieuwen vond des duyvels te vvesen: Doordien nochtans alle de werckingen, die ons van soodanige Teeckenẽ belooft werden, bestaen in een en de selfde rede, soo staet ons toe alhier van die selfdige te handelen. Want indien ick in 't algemeen sal bewesen hebben, dat geen natuyrlicke kracht steeckt in soodanige Teeckenẽ, soo sal oock met eenen vast staen, dat die Beeldekens, die tegens 't verwonden werden aengewent, hare krachten van de Starren niet en hebben. In Libr. Archidox. Magic.

Dat onder den naem van *Astrologie* dese verkeerde Konsten menigmaels vverdẽ voorgedragen, en is niet nieuw, maer heeft hier voormaels in 't Oosten seer in swanck gegaen:
„ waer af *Plinius* aldus spreeckt: De tooverije, Lib. 30.
„ d'alderbedrieghelickste onder alle andere Natur.
„ konsten, heeft door't geheele ront des We- Histor.
„ relts, en in verscheyde Eeuwẽ veel vermo- Cap. 1.
„ ghen. Laet sigh niemant verwonderen,
„ datse tot diẽ trap van achtbaerheyt geklom-
„ men is: doordien sy alleen onder alle Kon-
„ sten drie vervatende, die andersins over de
„ gemoederen des menschen veel vermogen,
„ sig als in eene Konst heeft ingetrockẽ. Nie-
„ mant twijffelt datse haren eerstẽ gront-steen
„ uyt de Genees-konst ghenomen heeft, en

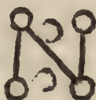
„ met

„ met een ſchijn van nuttigheyt is ingekro-
„ pen, quanſuys als waerdiger, en heyliger
„ dan de Genees-konſt ſelfs. Datſe oock al-
„ ſoo door de ſoetſte en wenſchelickſte be-
„ loften des Gods-dienſts, heeft meerder
„ kracht gekregen, waer in als noch het men-
„ ſchelick geſlachte pinck-ooght. En wan-
„ neerſe dit van gelijckē dē menſch had wijs-
„ ghemaeckt, heeftſ' oock alſoo de Starre-
„ konſten daer mede vermengt gehadt, voor
„ alle grage van haer toekomende Fortuyne,
„ en Vertrouwers dat ſulcx ſekerlickſt van dē
„ Hemel verſocht wert. De gemoederen des
„ menſchē aldus met een drie-dobbelen bant
„ geboeyt houdende, is ſy tot dien top op-
„ geklommen, als datſe tot op deſen dagh by
„ vele Volckeren de over-hant ghenomen
„ heeft, en in 't Ooſten ſelfs over Koningen
„ der Koningen gebiedt.

En och of dat waen-geloof in't Ooſten bepaelt, en met die vallende Heerſchappije bedeckt gebleven had. Maer naderhant is oock dit waen-geloof in andere Rijcken voort-geſet. Want ſelfs *Galenus* leert, dat het een gebruyck geweeſt is, om de Mage te verſterckē, in den ſteen *Iaſpis* de gedaente eenes Draecks te graveren, en in eenen Ringh te draghen. *Alexander Trallianus* ſchrijft in 't eynd' van ſyn tiende Boeck, dat de opgerichte geſtalte van *Hercules*, eenen Leeuw om den hals brengende, geſneden in eenen ſteen, en in een gouden Ringh beſloten, *'t Colÿck* geneeſt. En op die ſelfde plaets prijſt hy voor *'t Colÿck* inſonder-

Lib. 9. de Simp. Med. Fac. Cap. de Lapidib. paragr. Jaſpis.

derheyt, als een goddelicke ſake, en dewelcke aen geene godlooſen behoorden met-gedeelt te werden, deſen navolgenden Ringh. Op dẽ 17. of 21. maendagh belaſt hy dat men nemen ſal eenẽ yſeren Ringh, en datmen dien ſelfdigẽ ſal acht-kantigh makẽ, en op dẽ achtkant ſchrijven, φεῦγε φεῦγε ἰοῦ χολή: ἡ κορύδαλος ἐζήτει, *Vliedt, vliedt ô galle: den Leevverck ſocht u.* Dit onder-geſchreven Teecken

wilde hy dat men in 't hooft des Ringhs ſou ſtellen. En in't 10. Boeck aen't 1. Cap. prijſt hy tegens de voet-gichte een gouden plaetken, vvaer in dit regelken uyt *Homero*, de Maen geplaetſt zijnde in de Weegh-ſchale of den Leeuw, geſchreven is:

τετρήχει δ' ἀγορά: ὑπὸ δ' ἐστοναχίζετο γαῖα.

't Vergaerde volck ontroerde ſvvaer;
En d' Aerde ſuchten onder haer.

Hoedanighe andere doorgaens by *Trallianum* te vinden zijn. *Paracelſus* heeft vele dierghelijcke *Characters* te berde ghebracht. In't Boeck nochtans van de verborge *Philoſophie* aen 't Cap. van de *Characters*, prijſt hy boven alle Af-beelſels, *Characters*, Teeckenen, en Om-

In Lib. Archidoxeos Magic.

Omhangſels deſe twee : het eerſte daer in een byſonder Af-beelſel geſchrevẽ vvert dẽ naem *Adonai:* het ander, daer oock van gelijckẽ in een byſonder Af-beelſel geſchrevẽ ſtaet *quinque ſyllabarum nomen Dei tetragrammaton*; en ſchrijft, dat deſe Teeckenẽ tegens de duyvelen en alle beleſingen krachtigh zijn, en wonders verrichten konnen. En wederom ſegge ick, och of dit waen-geloof, dat in 't Ooſten over de Koningen der Koningen geheerſcht heeft, hare heerſchappy tot de Chriſtelicke Prinçen, Edelen en groote Mannẽ niet uyt en ſtreckte, of datter geene gevonden wierden, die ſoodanighe toover-ſtucken de Prinçen en Edelen onder den naem van Starre-konſten in de vuyſt ſtaken: en dat ſoodanige mannen wat naerſtiger diergelijcke ſtucken onderſochten. Want ſy ſouden lichtelick bevinden, als datſe op geene waerſchijnelicke redenen gegrontveſt ſtaen. Want al-hoe-wel verſcheyde getracht hebben, de oorſaken deſer werckingen uyt de Starren te trecken, nochtans en ſtaen ſy niet vaſt in de maniere van dien, ende en brengẽ niets geloofwaerdighs voor dẽ dagh.

Differ. 101. ex illo Ptolomæi, in Centiloquio.

Den Vereeniger meent, dat de gedaenten der aertſcher dingẽ, de Hemelſche gedaenten onderworpen zijn; dat is, dat de gedaenten der Dieren hier op aerden zijn onderworpen de Teeckenen des Hemels, en dat alſoo den Hemelſchen Schorpioen heerſcht over de Schorpioenẽ hier beneden, het Serpent over de Serpenten.

Dan doch laet het alſoo weſen (het welcke noch-

nochtans alsnoch van haer niet en is bewesen) dat de Schorpioenen hier beneden het Teecken des Hemelschen Schorpioens zijn onderworpen: Maer wat raeckt dat dẽ Schorpioen in eenen steen ghesneden? Voorwaer eenen ghesneden of geschilderden Schorpioen of Hont, en staet niet in de selfde ry met eenen levenden Schorpioen of Hont.

Andere seggẽ dat die kracht in dese Teeckenen vandẽ Hemel en Starren wert ingestort, en dat den geest der Starren opder aerden in die selfdige gevloeyt en ingestuyrt zijnde, sigh niet alleen met de Metalen, Gesteenten en Spranten vervougt, maer oock bedecktelick in haer eygen-wesen indringt, met dewelcke hy in d'eerste scheppingh een weder-zijdsche en toegeneyghde neygingh en gemeenschap, daer na een versellingh heeft ontfangen.

Dan seker laet het al toe-gestaen werden, dat den Hemel en Starren, het welcke in dit geschil *Erastus* wil beweren, niet alleẽ de dingen hier op aerden verwarmen en verlichten, en in sulcker voegen als eẽ gemeene oorsaeck t'allen tijden het een en 't selfdige werck in alle dinghen baren: maer laet oock gheleden werden, dat sekere Starren bysondere krachten, door verborge invloeyingen, in de dingẽ hier beneden instuyren, en die, met dewelcke sy gemeenschap hebben, bysonderlicken aendoen; en dat dese Starre met den Smaragd, die met den Diamant, gene met de Rosen, en een ander met eẽ andere Sprante gemeenschap hebben mochte, ey lieven, wat souden

Part. I. Disput. adversus Paracels. Pag. 151.

O dan

dan die by-geſchrevẽ, en ingeſnede Af-beel-ſels en *Characters* tot de ſaeck doen; daer de Starren geheel natuyrlicker wijſe, ſonder eenigh voor-ſchrift vã ons, of konſt-wercking, hare krachten med' deelen? Waerom en ſtorten de Starren deſe hare krachten niet ſoo wel in rouwe, en door-geene-*Characters*-beteeckende Metalen of Geſteentẽ, als in die gene, in dewelcke ſoodanige *Characters* geſchreven ſtaen? Seker de Pæeuni, ter bequamer tijdt vergadert, als oock andere Spranten, en alle 't gene in de plaetſe van natuyrlicke omgehange-tegen-giften ghebruyckt wert, uyten hare krachten, den Zeyl-ſteen treckt het yſer, en beweegt ſigh na het Aſch-punckt, ſonder eenigh Af-beelſel, oft' ingeſneden *Character.* Waer uyt *Galenus* wel te recht afmeet, dat dẽ ſteen *Iaſpis* die ſelfdige krachtẽ heeft, ſchoon in hem het teecken eenes Schorpioens geſneden ſtaet, of niet.

Lib. 1. de Occulta Philoſophia, cap. 33.

Henricus Cornelius Agrippa en verſchilt niet wijdt van dit gevoelen, dewelcke aldus van deſe ſake ſchrijft: Alle de Starren, ſeyt hy, „hebbẽ hare eygene natuyre, ſtaet en eygen-„ſchappẽ: welckers Af-beelſelkens en *Cha-„racters* ſy door hare ſtralen in de dingen hier „beneden voort-telen, in d'Elementen, Ge-„ſteenten, Spranten, Gedierten, en in de „leden der ſelfdiger. Waer van een yegelick „dingh door een over-een-ſtemmende ghe-„ſtalte, en van hare beſtralende Starre ver-„krijght een byſonder Inbeelſelken, ofte in-„gedruckten *Character*, die Starre ofte over-„een-

„ een-ſtemminge beteeckenende, en in ſigh „ vervatende een byſondere kracht, van andere of in 't ghemeen, of in 't byſonder, of „ in ghetal der vorigher ſtoffe verſchillende. „ Soo heeft dan yder dingh ſynen byſonderen „ *Character*, tot een ſekere werckingh, ſigh „ van ſyne Starre ingedruckt, inſonderheyt „ van die, dewelcke boven andere Starren „ over dat ſelfdige heerſchet: ende deſe *Characters* hebben en behoudẽ in haer de eygene natuyren, deughden en wortels van hare „ Starren, en telẽ voort even-gelijcke werckingen, in andere dingen die ſy komẽ te beſtralen, locken uyt, en helpen de invloeyingen harer Starren, 't zy dan der bewegende, of vaſte, en der hemelſcher Beelteniſſen „ en Teeckenen, namentlick ſoo menigmaels „ ſy in behoorlicke ſtoffe, op ſyn gheſetten „ tijt, en met behoorlick fatſoen ghemaeckt „ zijn. Hy teeckent oock aldaer wondere letteren en *Characters*, yder *Planete* toegeeyghent. Wanneer dan yemant vereyſcht de krachten van een ſekere Starre, leert hy hoe men een dingh, die Starre onderworpen, als by gelijckenis, ſoo yemant de Sonne-krachten begeert, het goudt ſal nemen, ende den *Character* van die ſelfdige *Planeet*, op dien tijt, vvanneer die *Planeet* in haer meeſte kracht ſtaet, ſnijdẽ ſal. Maer dit is al 't een en 't ſelfde. *Agrippa* en andere ſchrijven inſonderheyt duſdanige Teeckenẽ vele diergelijcke krachten toe, gelijck doorgaens uyt hare beſchrijvingen te ſien is, dewelcke voorwaer geene

Starre natuyrlicker wijſe toe-en-komen. *Paracelſus* leert hoe men een Elſſen maken, en op die ſelfdige ſekere *Characters* ſchrijven ſal, en verſekert, dat indien yemant aen dẽ wandt een rond met krijt ſchrijft, en in het middelpunckt vã dat ſelfdige ront de Elſſe inſteeckt, dat alſdan alle de Vliegen van die plaetſe, in dat ront ſullen komẽ nederſitten, ende aldaer blijven, tot dat de Elſſe vvederom uyt den muyr ſal ghetrocken werden. *Iudæus Apella* geloove dat, maer ick niet.

Lib. 4. Archidox. Magic.

Daer zijnder nochtans, die hedenſdaeghs dat niet alleen gelooven, maer trachten oock het ſelfdighe door openbare ſchriften andere wijs te maken, en wanen dat deſe kracht door die *Characters* van de Starren wert afgelockt. Dan laetſ' ons wijſen, wat Star over de Vliegen geſegh heeft. *Beëlzebub* wert geſeyt eenen god der Vliegẽ te zijn. En buytẽ twijffel buygen ſy haer meer onder deſen, dan onder de Starren. Een ander maeckt eẽ Beeldeken, met de beeltenisſe *Saturni*, in gedaente van eenen ouden man, de aerde met eẽ ſpade omwroetende, het welcke *Saturni* Af-beelſel uyt-druckt, met ſekere getalen beteeckent, het welcke ſeght hy, ſoo't in de ſlincker leers (waerom niet in de rechter, of oock aen den arm?) gedragen wert, ſoo veel vermagh, dat niemant vã ſyn peert ſal eenig ongeval aenkomen; kan oock behalven dat eenen tragen arbeyt verwackeren.

Daerbeneffens, waer uyt ſullen ſy 't bewijs halen, dat die wonderbare en onbekende *Characters*,

racters, dewelcke by *Cornelium Agrippam, Paracelsum*, ende meer andere te sien staen, *Characters* van sekere Starren zijn? en niet alleen *Characters*, maer oock verscheyde andere Afbeelsels. *Saturnum* schilderen sy in de ghedaente van eenen ouden man, met een Zeysse oft' spade. *Iovem*, gelijck den Koningh, met eenen scepter: wat gemeenschap hebben dese Af-beelsels met die *Planeten*? En vvat is d'oorsaeck, dat de Starren hare krachtē alleen den Metalen med-deelen, wanneer in de selfdighe dese, en geen andere Af-beelsels gegraveert staen? En wie heeft eerstmael gheleert, dat dese Starre met dien, en die met desen *Character* vermaeckt is? Dit selfdighe magh voorts op alle Af-beelsels ghepast werden, van alle dewelcke dit te bewijsen staet, datse Af-beelsels van sekere Starrē zijn. Daerbeneffens, wat hebben de woorden by dese *Characters* te doen, dewelcke niet alleen onder 't maken van dese Teecken-beeldekens werden op-ghemommelt, maer oock in de Beeldekens selver ghesneden, en ingheprent werden; ghelijck dat uyt *Paracelso*, en in de Teecken-beeldekens *Arnoldi de villa Nova* te sien is? Lib. Archidox. Magic.

Andere soecken dit aldus t'ontworstelen, als sy seggen: Wanneer eenigh dingh, onder een bescheydenen toe-loop van Starren, aldereerst syn wesen ontvanght, krijght het een sekere wonderbare kracht, om te wercken of te lijden, beneffens die kracht, die dat, volgens syn geslachte, eygen is. Dan laet dit soo

zijn : even-wel een Geſteent of Metael verkrijght als-dan eerſt ſyn weſen niet, wanneer het wert beſneden : maer beſtond nu al voren, ende was een ondeylbare ſelfſtandigheyt : en volgens haer eygen gevoelen, vermengt ſigh den geeſt, of de kracht der Starren met de ſelfſtandigheden, waer mede ſy gemeenſchap heeft. Want onder de natuyrlicke ſelfſtandighedẽ wert wel een verborge gemeenſchap en over-een-ſtemmingh gevonden, maer niet tuſſchen de natuyrlicke ſelfſtandigheden, en door-de-konſt-gewrochte Af-beelſels.

Andere zijn van dit gevoelen, dat het Af-beelſel wel geẽ aenvangend begin des wercks is, maer dat het even-wel nochtans veel tot de werckingh toebrenght. Want een miſmaeckt Af-beelſel baert droefheyt in des mẽ-ſchen gemoederen, een ſchoone vreughde : en door het werck-tuygh des konſt-meeſters, na 't voor-ſchrift der Af-beelſelen, geſchiedẽ verſcheyde werckingen, deſe door de ſaghe, andere met de byle.

Dan dit heeft oock niet veel om 't lijf. Want wat ſchoonheyt of miſmaecktheyt is in deſe Beeldekens en *Characters* gelegen? En dewijl oock de ſchoone verblijden, wannneer ſy aenſchouwt werden, hoe ſullen dan deſe dinghen den menſch vermaken konnen, dewijle ſy verborgen onder de kleederen gedragen, of ſeer ſelden aengeſien werden? En wat belangen tot die ſchoonheyt verſcheyde, daer toe noch onbekende namen? Wat het werck-tuygh des Konſt-werckers aengaet, het Af-

beelſel

beelſel vermagh wel yets tot de werckingh, dewelcke geſchiet door een verplaetſende bewegingh: maer niet met allen tot de werckingh, die door eenighe veranderingen voltoyt wert. In deſe werckingh en vermagh het Af-beelſel niets, en de Geſteenten uyten hare natuyrlicke krachten, ſoo ſy anders eenighe hebben, onder wat Af-beelſel het oock zy; en *Galenus* ſchrijft, op de plaets boven aengeweſen, van den ſteen *Iaſpis*, dat hy de krachten van dien heeft ondervondẽ, ſoo wel ſonder het Af-beelſel des Draecks of Schorpioens, als met dat ſelfdige.

Daerbeneffens hebben alle de andere, tot noch toe, niets waerſchijnlicx, voor de krachten der *Characters* en Teecken-beeldekens, konnen by-brengẽ. En hoe waer 't mogelick dat ſy redenẽ en oorſakẽ ſoudẽ geven, van ſoo ongerijmden ghevoelen; als ſy ſchrijven dat ſoodanige Teecken-beeldekens niet alleen de ſieckten konnen verjagẽ, maer dat oock ſommighe der ſelfdiger yemant by den menſchen aengenaem maken; dat andere wetenſchappen, verſtant, gheheugen, andere de gunſte der Prinçen, andere overwinningh indẽ krijgh en borgerlicke ſaken, andere geluck in 't vogelen, viſſchen, jacht, koopmanſchap, andere getrouwe vrienden konnen toebrengen, andere den menſch tot hoogẽ ſtaet verheffen, andere alle onſe herten-wenſchen doen ghenieten, en ick weet niet wat al vermogen.

Rudolphus Goclenius de Ionger weert hem hier dapperlick, en maeckt ten laetſten onder de Teec- In Synarthroſi Magnetica.

Teecken-beeldekens een onderſcheydt, en verwerpt die gene, waer van *Ragaël*, *Chaël*, *Tetel*, *Hermes*, *Salomon* geſeght werden vinders te zijn; maer de andere prijſt hy, die namentlick, die in een ſeker geſichte en toeloop van Starrẽ gemaeckt zijn, en hare krachten verkrijgẽ van de invloeyingh der Starren, ende uyt den bandt en verknochtingh der natuyrlicker oorſaken, natuyrlicker wijſe, ſonder eenige godloosheyt, of vvaen-geloof. Maer wat dat deſen bant der natuyrlicker oorſaken zy, ende in wat fatſoen deſe Teecken-beeldekens en Af-beelſels hare krachten van den hemel verkrijgen, leert hy nergens. Hy ſeydt dat deſe dingen door de ondervindinge klaer, en openbaer zijn. Maer het ſelfdige ſoude *Chaël*, *Ragaël*, ende meer andere Toovenaren voor hare Teecken-beeldekens oock te borde konnẽ brengen: en wien is't hedenſdaeghs verborgen, dat vele verſcheyde door ſoodanige Teeckenen haer voor de wapenen onquetſbaer maken? Alſoo dat hier niet ghevraegt en wert, watter geſchiet, maer onderſocht van wat Werck-meeſter ſulcx voortſpruyt, of van een natuyrlicke oorſaeck, of van eenen quaden Engel.

Die ſorghvuldiglick, en ſonder voor-oordeel de ſaeck wil overwegen, ſal lichtelick ondervinden, dat ſoodanighe krachten, en werckingẽ uyt natuyrlicke oorſakẽ niet voort en komen. Want twee dinghen zijn in deſe Teecken-beeldekens, ſtoffe, en *Characters*, aẽ dewelcke alle beyde die kracht niet en kan

toe-

toe-geschreven werden. De stoffe bestaet uyt de Natuyre, ende en heeft soodanige krachten niet; het welcke sy selver ghenootsaeckt zijn te bekennen.

'T Is wel waer, om de krachtē der teecken-beeldekens te bewijsen, loopē sy alhier tot de tegen-giftige Omhangsels, en stellē de krachten der selfdiger voor. Maer laet het soo zijn, dat alle 't gene van dese tegen-giftige Omhanghsels geschreven wert, waerachtigh is, gelijck het oock seker gaet, dat eenighe der selfdiger waer zijn: Lieve wat roert dat dese Teecken-beeldekens, in de welcke soo ghy acht slaet op de Metalen, *Characters*, en diergelijcke, 't is buyten twijffel dat die soodanige krachten niet en hebben. En den *Paeuniij* Elands-klauw, en diergelijcke, uyten mede hare krachten die sy hebben, schoon sy door geene *Characters* en zijn beteeckent, het welcke *Galenus* ooc op d'aengewese plaetse schrijft van den steen *Iaspis* ondervonden te hebben.

Wat de *Characters* belanght, die selfdighe komen van den Konst-wercker, ende en konnen die krachten van den Konst-wercker, of uyt haer selvē niet hebbē. Want de *Characters* spruyten uyt het voor-beelt in 't gemoet des Konstenaers, het welcke in de uyterlicke dingen niet en vermagh. Daerbeneffens zijn sy uyt haer selven niet anders dan Af-beelsels. Wat de Af-beelsels belanght, die selfdighe zijn bloot van alle werckende krachtē, doordiense maer alleē hoedanigheden vā de grootheyt zijn. Maer alle werckende kracht vloeyt

oorſpronckelick uyt de ſelfſtandigheydt, dewelcke door hare hoedanighedẽ krachtigh is. Daer toe beſtaet alle wercking tuſſchen ſtrijdende dingen van een geſlachte, hoedanigh niet en zijn natuyrs-en konſts-werckẽ; onder dewelcke de *Characters* gherekent werden. Oock en konnen de konſtige dingen, voor ſoo veel ſy ſoodanigh zijn, in de natuyrlicke niet wercken, of die ſelfdige veranderen, en aendoen: maer werckẽ in haer, voor ſoo veel ſy eẽ natuyrlicke ſtoffe hebben: in tegendeel konnen oock de natuyrlicke dingẽ de konſtige niet veranderen of aendoen, voor ſoo veel ſy ſoodanigh zijn; maer voor ſoo veel ſy uyt een natuyrlicke ſtoffe beſtaen. En om dieſwille konnen de Beeldekens, of ingeſchreve namen, uyt haer ſelvẽ, aen de ſtoffe niet toedoen: en indien de ſtoffe van den Hemel wert aengedaen, ſulcx kan even-wel geſchieden, ſchoon ſy met geene Beeldekens en is beteeckent; en de *Characters*, Af-beelſels, en Woorden in de ſtoffe gegraveert, en konnẽ aen die ſelfdige geen byſondere kracht geven, om de invloeyingen der Hemelſcher lichamẽ te ontvangen.

't Is wel waer, ***Rodolphus Goclenius de Ionger*** ſoeckt dit tegen-worp te beantwoorden, als „ hy ſchrijft: eẽ Beeldt, Teecken of Figuer, „ voor ſoo veel het ſoodanigh is, kan geen „ ander Beeldt of hoedanigheyt maken, want „ de konſtige Teecken-beeldekens verkrijgẽ „ van de konſt geen kracht met allen, maer „ die deught wert haer van den Hemel ende „ Star-

In Synarthroſi Magnetica.

„ Starren ingeſtort : die Hemelſche ſtrael, „ ſegge ick, en geeſt der Starren in die ſelfdi- „ ge invloeyende, en toegeſtuyrt, vervought „ ſich niet alleen in deſe onder-werelt met die „ Metalen, Geſteenten, en Spranten, maer „ dringht oock bedecktelicken door, tot in „ de ſelf-ſtandigheyt dier dingẽ, met de welc- „ ke hy in d'eerſte Scheppinge een weder- „ zijdſche en mede-lijdende ghemeenſchap, „ verknochting, en vereeningh heeft verkre- „ gen. Deſen geeſt vloeyt toe geheel natuyr- „ licker wijſe, ſonder eenighe beſweringhe, „ vervloeckinge, of aenroepinge der duyvelẽ. Maer hy antwoort niet met allen. Want dit, als waer in 't geſchil beſtaet, moet hy bewijſen, als dat ſoodanigen Hemelſchen kracht, dewelcke deſe Teecken-beeldekens wert toegeſchreven, vloeyt in de Metalen en Briefkens, die onkenbaerlick zijn beteeckent en beſchreven. Hier is de gracht: hier gelt een ſprongh. Al-hoe-wel wy niet en beneenen, dat de Starren hare verborge invloeyingen hebben, in de dingen hier beneden, en om dieſwille te vergeefs in't langh beweert wert, dat de Starren niet alleen door haer beweging en licht, maer oock door een verborge invloeyingh in de dingẽ hier beneden wercken: nochtans werden hier inſonderheyt twee dingen afgevraeght. Het eerſte is, of de Starren macht hebben, om ſoodanighe gevallige voor-vallen, en uyt-eynden, de welcke niet natuyrlick en zijn, ende aen dẽ wil, en 't welgevallen des menſchẽ hangen, voort-te-brengen.

gen. Het ander is, waerom ſy niet den rouwen Metalen, maer alleen aen die, die met deſe *Characters* zijn beteeckent, hare krachten med-deelen. Want wat gemeenſchap hebbē deſe *Characters* met de Starrē? wat heeft *Mars* in den Hemel met de gedaente van eenen gewapendē Man te ſchaffen? wat vraegt *Saturnus* na een Schop-dragenden ouden Man? en ſoo voorts van d'overighe *Planeten*. Indier ſelfdiger voughen is oock de ſaeck met de Teeckenen des *Zodiacks*, en voorts met alle andere Starren-beelden gelegen, aen de welcke verſcheyde benamingen, tot lichter onderwijs, na 't welgevallen en vrijen wil des menſchen, gegevē zijn, dewelcke oock het Starren-beeldt, 't geen wy den Viſch of Schutter noemen, met eenen anderen naem konden gedoopt hebben: ghelijck in onſe eeuwe de Hollanders de Teeckenen in de Middagh-linije, die ſy in hare Scheeps-vaert hebben aengemerckt, vry, en na haer eygen wel-gevallen benamingen gegeven hebben. Alſoo zijn oock de Teeckenen, de Starren-beelden aenwijſende, na den vrijen wil des menſchen verdicht: en daer is ganſch geen nootſakelickheyt, waerom de kracht van eenige Starre ſoude moeten indringen in ſoodanigh eenen *Character*, geſtelt na 't wel-gevallen des menſchen, en op geſetten tijt geſneden.

Soo rolt de ſaeck dan hier toe, dat deſe Teecken-beeldekens, en *Characters* gheene kracht uyt een natuyrlicke oorſaeck kan toegheſchreven werden; en indien dat eenighe

kracht (want dit ſelfdige wert noch in twijffel getrockē, en veel wert hier van geſeyt, 'tgeen inder daet met de bevindinghe niet over-een-ſtemt) in deſe beſpeurt wert, gelijck *Paracelſus* ; *Arnoldus de Villa nova*, *Thurneiſerus*, en meer andere nieuwe Schrijvers hier van veel beloven, deſe moet of de Inbeeldinge toegeſchreven vverden (vvant hoe krachtigh die ſelfdige zy, is alle man bekent) of ſoo niet, 't is nootſakelick dat ſy van eē boven-natuyrlicke oorſaeck voort-ſpruyte, den duyvel namentlick, dewelcke door deſe *Characters* en Teeckenen, uyt kracht des Verbonts, dat hy in voortijden met die, die hem eeren, ghemaeckt heeft, ſtil-ſwijgens genoodight, en geropen wert. Want deſe Teecken-beeldekens en *Characters* hebben van de Heydenen, tot waen-geloovige middelen, en afgodendienſten ſeer genegen, haren eerſtē aenvangh; en de duyvel heeft die ſelfdige geſtelt als een loſe, oft velt-teecken. En daerom gelden ſy door 't Verbont, 't zy dan bedeckt, of uytgedruckt, het welcke de duyvel met diē heeft aengegaen, die alder-eerſt uyt hem deſe konſt geſogen heeft. Want de duyvel doet dit, op dat hy het waen-geloove van hem voor-geſtelt, ſoude mogen beveſtigen, en vaſt ſtellen, dat ſelfdige in 's menſchen gemoederen indrucken, en ingedruckt zijnde verſtercken en voort-telen, den menſch van ſynē Schepper, en de middelē van hem geſchapen, en tot des menſchen geſontheyt verordent, af-trecken, en door alle middelen tot hem leydē. Alſoo dat

dat dese dingen niets anders als des duyvels Nacht-uylen zijn, hem dienstig tot de vogelvangst der menscher Zielen. En daeromme kan niet geleden werdē 't geen *Phadro* schrijft, als dat in soodanigen *Characteristische* Genesingh grooter en vvonderbaerlicker verborgentheden der eerster Vaderen en oude Propheten schuylen, als wel kan uyt-gesproken werden. Dien lichtveerdigen mensche most eerst bewesen hebben, dat die *Characters* en bestarde woorden, gelijck hy die noemt, soodanigen kracht of van God ende de Natuyre, of van de Konst gegeven was, voor aleer hy andere Geneeſ-meesters soo onhebbelick beschimpt, haer Lasteraers, Gewisch-leugenaers, die Gode syne eere in de groote en wonderbaerlicke werckingen der *Characteristischer* Genesingh ontrecken, genoemt hadde. Die eert God, die syne wercken, soo als hy die gemaeckt heeft, aenmerckt, verwondert, en prijst. Maer die de dingen krachten toeschrijven, die sy van Gode, of de Konst niet ontfangen hebben, doen godloos, en Gode ongelijck.

In Cheirurgia minori.

De eerste Vaders en oude Propheten, dewelcke hy schrijft dese *Characteristische* Genesingh ghebruyckt te hebben, en zijn die gene niet, waer van de H. Schrift gewach maeckt; doordien het met geene bewijs-redenē en kan bewaerheyt werden, dat sy soodanige waengeloovige middelen souden aengewent hebben: maer zijn soodanige, waer van in *Asclepio Hermet. Trismegist.* met dese vvoorden gewach

,, wach gemaeckt wert. Doordiē onſe Voor-
,, ouders grootelicx dwaeldē tegens de woor-
,, den Godes, niet geloovende, noch paſſen-
,, de op de *Religie* of Gods-dienſt, hebben ſy
,, een Konſt gevonden, om Goden te maken,
,, by dewelcke ſy de gevouchelicke deught
,, van de Ziele des Werelts vervougt, en ver-
,, mengt hebben. En doordien ſy geene Zie-
,, len konden makē, uyt-roepende de Zielen
,, der duyvelen of Engelen, plaetſten ſy die
,, ſelfdige in hare Beelden, en goddelicke ge-
,, geheymeniſſen, door dewelcke de Afgo-
,, den alleen kracht om goet of quaet te doen
,, ſouden konnen gehadt hebben. Voorts alle andere, dewelcke die *Characters* goet gevonden en voorgeſtaen hebben; zijn geheelick tot de verkeerde wijsheyt, en waen-geloove geneyght geweeſt; als namentlick de *Platoniſten* ſeer neerſtighe Duyvel-vierders, *Cornelius Agrippa*, *Paracelſus*, en diergelijcke meer, van de toover-konſt verdacht.

't En gelt hier niet, 't geen ſy ſeggen, dat ſulcx alles ſonder aenroepinge der duyvelen, beſweringen, ofte eenige andere ongeoorlofde manieren toe-gaet, maer dat ſy door een natuyrlicke kracht haer werck doen. Want voor-eerſt ſtont haer te bewijſen, dat in ſoodanighe Teecken-beeldekens ſonderlinghe krachten ſteken, die de Metalen of Geſteenten uyt haer ſelven niet en hebben: het welcke ſoo ſy niet bewijſen konnen, gebruycken ſy ongeoorlofde middelen, van God niet verordent, en van de Natuyre niet gheſchickt.

Daer-

Daerbeneffens, al-hoe-wel een Verbont met den duyvel, en een uyt-gedruckten eedt hier mede niet verſelt en is: ſoo kan even-wel een bedeckt verbont daer by zijn, en de duyvel bekent die ſelfdige als merck-teeckenen, eenmael aen ſyne Vierders voor-geſtelt. En wie van alle die gene, dewelcke beweren, dat alle afgoden-dienſt en waen-geloof van ſodanige Teeckenen is af-geſcheyden, ſal ons konnen uyt-leggen, wat die wonderbare *Characters*, en, gelijck *Apuleus* ſpreeckt, onkenbaerlick beſchreven, die vreemde woordẽ, dewelcke te ſien zijn inde Teecken-beeldekens van *Paracelſo* voor-geſtelt, beduyden; of ons verſekeren dervẽ, dat die Af-beelſels, en onbekende woorden des duyvels merck-teeckenẽ niet en zijn, waer door hy die, die hem eeren, heeft verbonden? Geen Duyts maer Turck kent de turckſche ſchriften, alſoo oock geen Turck maer Duyts de duytſche. Hieromme ſchoon yder menſche deſe wonderbare *Characters*, en onbekende woordẽ niet en kan begrijpen, de duyvel even-wel, als weſende een vinder van dat A.B.C. en geſchrifte, verſtaet het, en is, daer door verſocht zijnde, met ſyne hulpe vaerdigh. Laet dan al die wil deſe dingen achten, en in waerden houden: my ſtaet dat groote en eerſte gebodt Godes in 't gemoet: *Ghy ſult geen vreemde Goden hebben*.

In Archidoxi Mag. & alibi.

Doordien dan uyt dit alles klaerlick blijckt, dat deſe Teecken-beeldekens, en Omhanghſelkens in haer geene natuyrlicke krachten hebben, ſoo volght dan oock hier uyt, dat

die

die selfdige den mensch voor wapenē niet en konnen onquetsbaer maken; om welckers wille wy dit alles wijdt-loopigh hebben bygebracht, en datse noch van dē Hemel, noch van een andere natuyrlicke oorsaeck hebben, al 't gene haer wert toegeschreven: maer dat het al t'samen een suyveren vont des duyvels is, en daeromme sonder afgoderije niet en kan gebruyckt werden. God heeft des menschen lichaem geschapen, dat het sacht zy, pijnen en scheydinge des geheels onderworpen: alle die dan dat selfdige anders schicken en stellen wil, stelt sigh teghens de ordeninge Godes, en gebruyckt de hulpe des duyvels. Want de oorsaeck van dese werckingh moet nootsakelick of de Natuyre, of Gode, of den mensche, of d'aengewende middelen, of dē duyvel toegeschreven werden. De Natuyre en past sy niet, want die heeft des menschen lichaem alsoo gevormt, dat het door alle soorten van wapenen kan beschadight werden. Gode en kan oock dese wercking niet toegedicht werdē, dewelcke sonder *mirakel* de ordre der Natuyre niet en verandert. Daerbeneffens blijckt oock uyt de Heylige Schriften en Verhalen, dat God noyt sulcx yets verricht heeft, schoon wonder-sware oorlogen, op 't bevel Godes, tegens verscheyde Vyanden, van syn Volck zijn uyt-gevoert geweest. Oock en kan soodanigh werck van den mensch niet voort-komen, van wien het kenbaer is, dat hy uyt sich selven geen kracht en heeft, om sulcx yetwes te verrichten. Soo ghy oock daerbeneffens

de middelen aenmerckt, die ſelfdige en konnen geenſins ſoodanigen werck voort-telen, ofte de ordre der Natuyre verkeeren. Want voorwaer deſe zijn of *Characters*, of Woordẽ, of yets diergelijcx, wien noch vã Gode, noch van de Natuyre ſoodanige krachten vergunt zijn. Soo koomt dan de ſake ten laetſten hier toe, dat ſulcx door de hulpe des duyvels verricht wert. Al-hoe-welder vele zijn die gelooven, datſe geen gemeenſchap met dẽ duyvel hebben, ſchoon ſy ſoodanighe middelen gebruycken: ſoo dienẽ ſy nochtans te weten, dat diergelijcke middelẽ van God, of van den menſch voor-eerſt niet en zijn gevondẽ, maer van den duyvel die gene ingegeven, die met hem een verbont gemaeckt hebben; en daerom, gelijck bovẽ oock geſeyt is, wie die ſelfdige gebruyckt, maeckt hem aen dit verbont deelachtigh.

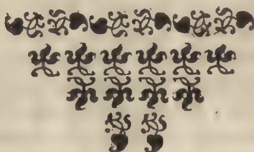
Dat dan de duyvel door ſoodanighe Omhanghſels den menſch maer alleen bedrieght, is genoeghſaem hier uyt af te nemẽ, dat wanneer de menſchen wanen, in ſulcker vougen, tegens alle wapenen bevrijdt te zijn, datter alſdan andere ghevonden werden, dewelcke die onquetſbaerheyt konnen wech-nemen en ontbinden, gelijck ſy ſpreken, waer door ſy, wanneerſer minſt op achten, in dit haer waengeloove om den hals komen.

Deſe manierẽ van ontbinden zijn meeſtentijdt van kleyn ghewichte, en my onbekent: even-wel nochtans na 't ſeggen des gemeenen mans, vermogen ſoodanige Omhangſels te-

tegens ſilvere kogels niet; dat den menſch oock niet onquetſbaer is, wanneer een looden kogel een weynigh in den mont geknaeuwt wert; indien het ſpits des degens in 't vuyr geheet, en met reut beſmeert wert; ſoo 't ſweert in d'aerd', of broodt geſteken zy, en ſooder diergelijcke meer zijn, waer van het my niet vry-ſtaet eē nader onderſoeck te doē. Voorwaer dit ſpreeckt, dat de duyvel eē leugenaer is, dat hy ſyn verbonden niet en hout, en menighmaels bedrieght, en dat hy, wanneer hy den menſch deſe konſt deelachtigh maeckt, niet hier op uyt is, dat hy hem vorderlick mochte zijn: maer wanneer hy belooft het lichaem van alle ongevallen te willen bevrijden, dat hy alſdan de Ziele lagen leyt. Het welcke verſcheyde voor-vallen getuygen konnen, en onder deſe eene aenmerckens waerdigh, dewelcke in de maent Februarij van 't jaer 1 6 3 4. te *Miſnia* ghebeurt is. Wanneer aldaer onder 't drincken een ſeker Soldaet, met dien hedenſdaeghſen-gewonenſoldaten-vloeck, *dat my de duyvel hale*, ſtofte, dat hy voor alle wapenen onquetſbaer en ondeurboorbaer was, en op dat hy van die ſaeck bewijs mocht doen, ſyn bloote borſt met een kort geweer, tot twee-mael toe, met groote krachten aen-trof, alſoo dat 't geweer daer door quam om te krommen, en dat hy 't ſelfde voor de derde male aenvingh, is 't geweer ſchierlick in ſyne borſt gegaen, en tot in 't hert toe ingeſchoten, en alſoo is dien ellendigen menſch ellendiglick aen ſyn end gerocht.

Daeromme ſal een godſaligh en Chriſten Soldaet ſoodanige ongeoorlofde konſten, als zijnde van den duyvel voort-gekomen, niet in't werck ſtellen; maer ſal te vreden zijn, ſyn lichaem door behoorlicke middelē te verſien: het overige Gode bevelende, in wiens hant ons leven ſtaet, en buyten wiens toelaten geen hair van onſen hoofde vallen kan.

U Y T.

GESCHIL
VAN DE
WAPEN-SALVE.

VVaer in doorſocht vverd, of het aenſmeren van deſe Salve aen meſſen, ſwaerden, of diergelijcke wapenen meer, waer door eenige wonden zijn veroorſaeckt, tot geneſing dier ſelfdiger wonden, natuyrlicker wijſe, yets kan doen.

GESCHIL
VAN DE
WAPEN-SALVE.

MYn gevoelen is, dat die wonden, vvelckers genesingh de Wapen-salve wert toegeschreven, alleen door 't toe-doen der Natuyre genesen werden. Doch doordien van verscheyde het tegen-deel beweert wert, sal ick op dese plaetse ondersoeckẽ, wat ons van die Salve toe-staet te gevoelen.

Voor-eerst sullen wy de beschrijvingh van dese Wapen-salve voorstellen, daer aen 't gebruyck vã die selfdige, en 't geen tot haer beweringh pleegt bygebracht te werden. Dese Salve wert van den meesten hoop *Paracelso* toe-gedicht, of schrijven, datse van hem ten minsten is aen 't licht gebracht.

Paracelsi beschrijving vande Wapen-salve, Archidox. Magic. Lib. 1.

Selfs *Paracelsus* heeft dees navolgende beschrijvingh:

Neemt van't mosch, gegroeyt in een doots-hooft 2. onssen,
* *Múmie een half onsse,*
Menschen-vet 2. onssen,
Menschen-bloet een half onsse,
Lijn-zaet-olye 2. drachme,
Rosen-olye,
Boli Armeni van elcx 1. onsse,
Vermengt het tot een salve.

* **Mumia** is een Persisch woort, en beduydt eẽ gesmolten stoffe, gevondẽ in de graven, waer in gebalsemde

Een hout eerst bevochtigt met het bloet, gevloeyt uyt de wonde, en wederom inge-

 droogt,

droogt, leyt hy in deſe Salve, en verbindt de wonde dachelicx met een ſwachtel, genet in 't verſche water van den Gequetſten. Om 't geweer ſelfs te beſmeren vervoegt hy noch by deſe Salve,

menſchen vele jaren zijn bewaert gheweeſt. 't Gevoelē dier gener is belachelick, die dat voor ghedrooght menſchen-vleeſch houden.

Honich een onſſe,

Stieren-vet een drachme.

Renod.

Johannes Babtiſta Porta ſchrijft van die Salve „ aldus: De Wapen-ſalve, voor deſen van „ *Paracelſo* aen dē Kayſer *Maximiliaen* vereert, „ en van dien ſelfdigen verſocht, is by hem, „ ſoo langh hy leefde, in groot achtingh ge- „ houden, dewelcke my van een Edel-man, „ uyt dat Hof deelachtigh gemaeckt is. In- „ dien 't geweer, dat gequetſt heeft, of een „ hout, genet in 't bloet des Gequetſten, by „ de hant is, ſoo ſal den Siecken, ſchoon hy „ oock veer vā kant waer, even-wel geneſen.

Porta beſchrijvingh, Mag. Nat. Lib. 8. Cap. 12.

Neemt van't moſch gegroeyt in een dootshooft,

Menſchen-vet van elcx 2. onſſen,

Mumie,

Menſchen-bloet van elcx eē half onſſe,

Lijn-zaet-olye,

Terpentijn,

Boli Armeni van elcx een onſſe,

Stampt het al t'ſamen in een mortier; bewaert het in een engh en langh-worpigh aerden-vat. Doopt het geweer in deſe Salve, en laet het alſoo: de Gequetſte waſſche des morgens de wonde, met ſyn eygen piſſe, en ſonder yets meer daer op te doen, verbinde alſoo die ſelfdige, de-

welc-

welcke door dat middel, ſonder eenighe pijne, ſal toeheelen.

Crollius ſelfs eygent *Paracelſo* deſe Salve toe, en noemtſe *Vnguentum Sympatheticum ſeu Stellatum Paracelſi*, Paracelſi Toenevgende of Beſtarde Salve, die hy aldus beſchrijſt: *Crollij beſchrijvingh.*

Neemt vet van een Wilt Vercken,
Vet van een Beer van elcx 4. onſen.

Hoe de dieren ouwer zijn, hoe het vet bequamer is. Laet eerſt het vet van bey de beeſten een halvē dagh op lanckſaem vier in roo wijn coquen, giet het daer na op kout water, en vergadert met een lepel het opdrijvent vet, wech-werpende alles wat te gronde gaet.

Neemt daer aen ſoo veel Pier-wormen, in rooden wijn gewaſſchen, als noodigh is; beſloten zijnde in een toegedeckten pot, drooghtſe in een Backers oven, wel gade ſlaende datſe niet en branden, vrijftſe daer na tot een poeyer,

Neemt van dit poeyer,
't Breyn van eē Wilt Vercken gedroogt,
Rood vvel-rieckend Sandel-hout,
Mumie,
Bloet-ſteen van elcx een onſſe.

Voughter voor 't laetſten by moſch uyt het doots-hooft eenes menſchen, door een geweldige doot om hals gebracht, afgeſchrapt in 't waſſen van de Maen, ſtaende in een goet-aerdigh huys, en, is 't mogelick, in 't huys van *Venus*, en niet van *Saturnus* of *Mars*, byna 't gewichte van twee

haſel-noten: Dit alles gewreven, en met het vet na de konſt vermenght zijnde, maeckt daer uyt een Salve, bewaertſe tot u gebruyck, in een beſloten gelas of ſalf-buſſe ſorghvuldighlick.

Koomt deſe ſalve door verloop van tijdt te verdroogen, ſoo kanſe door 't voorſeyde vet of maegden-waſch wederom op een nieus vochtigh en weeck gemaeckt werden. Bereyt deſe ſalve de Son geplaetſt zijnde in de Weegh-ſchael.

'tGebruyck van deſe Salve.

Van de krachten en 't gebruyck ſchrijft hy aldus:

Deſe geneſingh wert vervordert door de treckende Zeyl-ſteenige kracht, van de Starren deſe Salve ingeſtort, vvelcke kracht, door middel van de locht, de wonde toegevoert en aengevought wert, op dat die geeſtachtige wercking tot uyt-voeringh werde aengeleyt. 't Geſchiet, ſegge ick, door de ſtarrighe en element-ſche vereening: even gelijck de hitte der Sonne ſigh verſelt met de aerde, alſoo oock het * Perſen-kruyt met de ſieckte: de Sonne vertreckende verdwijnt de het-te, van gelijcken oock hier.

* Parſicaria a Paracelſo vocatur Mercurius Terreſtris, & dicit in illa eſſe Influentiam Carnalem ſeu Attractiuum Influentiale non aliter,

Drie dingen zijnder dan, dewelcke door de-ſe Salve ſoo wonderbaerlicken uytkomſt telen. Voor-eerſt Natuyrs neyging; Ten anderen, de invloeyingh der hemelſcher lichamen, hare werckingen door de Elementen voltoyende; Ten derdẽ, den Balſem, die met een heelende kracht begaeft zijn-

zijnde, yder menſche natuyrlicker wijſe is ingeſtort. Door middel van deſe Salve werden alle wonden ghoneſen, met wat geweer, ſlagh, worp, of aen wien oock gegevē, (alſo nochtans dat de Zenuwen, ſlagh-aderē, en de drie hooft-ingewanten onbeſchadight zijn) ſoo ſlechs 't geweer kan bekomen werdē, alwaert 't oock dat den Gequetſten vele mijlen van ons waer afgeſcheyden. En doordien deſe Salve is van een aenheelende, rijpende, en hernieuwende Natuyre, voorhoedt ſy alle ſchadelicke toe-vallen, indienſe na den eyſch gebruyckt wert.

ut Sol & omnia Sydera ab inferioribus attrahunt, & inferiora viciſſim a ſuis ſuperioribus. Croll. in Lib. de Signat.

1. 't Geweer, waer door den menſch gequetſt is, moet alle daeghs eens, ſoo de nootſakelickheyt ſulcx vereyſcht, en de wonde groot is, beſmeert werden: anderſins is 't genoegh, ſoo ſulcx over den anderen of derden dach geſchiede; bewaert het in een ſchoonen doeck, op een warme niet-al-te-heeten plaetſe, op dat den Siecke geen hinder aenkome: men moet oock wel toeſien, dat het geweer niet en valle, of de wint in eē kouwe plaetſe dat ſelfdige bewaye, anderſins ſou den gequetſten yel-hoofdigh werden.

Maniere om deſe Salve te gebruycken.

2. Voor-al-eer ghy 'tgeweer beſalft, ſoo ſlaet wel acht, of de wonde geſteken zy: is't ſoo, ſoo beſtrijckt het van boven nederwaerts, en niet van onderen opwaerts, anderſins ſoudt ghy den Gequetſten onheyl toeſtuyren.

3. In-

3. Indien ghy niet en kont beſpeuren, hoe diep, of in vvat manier 't geweer in 't vleeſch is ingegaen, ſoo moocht ghy dat ſelfdige t'eenemael beſmeren; anderſins is 't genoegh, ſoo het deel des geweers, ſoo veer het is ingegaen, beſalft werde.

4. Het is niet nootſakelick, volgens het ghebruyck der Heel-meeſters, de wonde toe te nayen; maer 't ſal genoegh zijn, ſooſe met een ſchoonen doeck, eerſt in de piſſe des Gequetſten nat gemaeckt, omwonden werde.

5. Dien dagh dat 't geweer beſalft is, ſal hem den Gequetſten van 't byſlapen wachten.

6. Het bloet des Gequetſtẽ moet oock ten aldereerſten opgeſtopt werden, voor aleer ghy 't geweer beſtrijckt.

7. In de breucken en ſcheuren der beenderen, moet ghy wat poeyer van groote Wael-wortel, of ſwarte Nies-wortel met de Salve vermengen.

'tGeweer hebbende, vvaer door yemant gequetſt is, en willende wetẽ of den Gequetſten ſal op-komen, of daer mẽ doorgaen, ſult ghy dit aldus wijs-werdẽ. Indien 't geweer op de kolen ſoo heet ghemaeckt zijnde, dat ghy u handt daer aen verdragen kont, en met het poeyer van root Sandel-hout, en Bloedt-ſteen beſtroyt zijnde, droppelen bloets ſweet, ſal den Gequetſten ſterven, indien niet, ſal hy 't ontworſtelen.

Hebt gy treck om te wetẽ, of den Gequetſten

sten sigh wel drage in 't ghebruyck van dranck, en 't geen hier beneffens meer vereyscht wert: dat sult ghy bekennen, wanneer sich aen 't geweer droppelkens bloet vertoogen, indien niet, soo stelt hy sigh wel aen.

Vorders moet acht geslagen werden 1. Dat schoon ghenomen ghy de wapenen, of 't geweer niet en hebt, even-wel alle geweldighe openingen en quetsuyren des huyts, door de welcke het bloedt uytvloeyt, door dese Salve konnen genesen werden, soo ghy een willegen houtken in de bebloede openingh nat maeckt, en, na dat het aenhangend bloedt, niet door de hette van 't vuyr of Sonne, maer van selfs is opgedrooght, in de boven-verhaelde Salve, besloten in een Salf-busse, bewaert en opsluyt.

2. Indien de vvonde groot en diep is, soo moocht ghy die alle morgen suyveren, en met een nieuwen swachtel bewinden, sonder eenigh ander uyterlick ghebruyck van olyen, salven, of diergelijck: en dan geneest alsoo de wonde, op wat maniere die oock zy veroorsaeckt; en 'tis genoeg het houtken, maer eenmael inde opening oft wonde eerst nat gemaeckt, inde Salf-busse te besluyten, tot de volkome ghenesingh toe.

3. Even-wel nochtans vvert doorgaens een nieu houtken vereyscht, soo menigmaels een nieuwe wonde toe te heelen staet.

4. Maer

4. Maer indien de wonde geen bloet en wilde uyt-laten, sal sy door't houtken soo lange gheterght werden tot datse bloet geeft: van gelijcken moet oock in 't heelen van den tandt-sweer, het tandt-vleesch van den pijnenden tandt met een mesken geprickt werdẽ, tot dat het bloedt uyt laet, bestrijckt het mesken, na dat het bloedt daer aen is opgedroogt, met dese Salve, en soo sal op staende-voet de pijne stillen. Indien een peerts-voet door-nagelt zy, treckt eerst den nagel uyt, en bestrijckt hem, en alsoo sal den peerden voet, sonder versweringh, seer haest genesen.

In sulcker vougen konnen alle dieren, bestaende uyt vleesch en beenderen, genesen werden.

Gabelchoveri beschrijvingh, *in Practica Germanica.*

Oswaldus Gabelchoverus

Neemt vet van een Wilt Vercken,
Vet van een Beer van elcx een pont,

Dese gesmoltẽ hebbende, giet hyse in rooden wijn. By dit vet vervought hy

Poeyer van Bloed-steen een onsse,
Root Sandel-hout 6. drachme,
Bereyde Pier-vvormen 2. drachme,
Mosch uyt een's menschens doodtshooft, soo veel als te bekomen is.

En vermengt het, tot dat het een Salve wert: van welckers gebruyck hy byna het selfdige, 't geen *Crollius*, voorstelt.

Een ander beschrijvingh.

Andere hebben dese beschrijvingh:

Neemt vet van een Wilt Vercken, aen 't vier gesmoltẽ, en op water gegoten,

Poeyer

Poeyer van bereyde Pier-vvormen,
Bloed-ſteen,
Root Sandel-hout,
Moſch van een's menſchens beckeneel,
van elcx ſoo veel als noodigh is,
Vermengelt het aen den vuyre.

Iohannes Wittichius ſlaet het moſch van 't doots-hooft over, en meent datter weynigh aen gelegen is, ofter by- dan af-gedaen wert. Van gelijcken, laet hy de *Mumie*, 't Vet en Bloedt achterwegen. Waer in oock andere hem navolgen. Ick ſelver kender een, die hem deſe geneſingh vermat, dewelcke deſe Salve maer alleen uyt 't vet van tamme Verckens, met weynigh ander dinghen, ſonder 't moſch, of yets anders van 's menſchē lichaem voort-geſproten, ſoo menighmaels als't hem in den ſin ſchôot, bereyde.

Dien yverigen *Iac. Colerus* heeft deſe navolgende beſchrijvingh: *Coleri* beſchrijvingh. Lib. 18. Oeconom. Cap. 154.

Neemt vet van een vvilt Vercken,
Vet van een tam Vercken,
Vet van een Beer van elcx een half pondt,
Moſch van een's menſchens doodtshooft een vinger-greep,
Pier-vvormen een vierde van een (Mate,
Bloedt-ſteen 2. onſſen,
Root Sandel-hout,
Groote Wael-wortel vā elcx 3. onſſen,
Vermengt het met Wijn tot een Salve.

In

In den tijt, om deſe Salve te bereyden, zijn ſy van gelijcken niet eens. *Crollius* ghebiedt, dat men die maken ſal, de Son ſtaende in de Weegh-ſchale. Andere beſluyten dien tijdt noch tuſſchen enger palen, en ſtellẽ den tienden of elfden dagh van de maent September. Andere bereydenſe t'allen tijden.

Wat de manier belanght om deſe Salve te gebruycken, doordien die nu al voren in't lange van *Crollio* is beſchrevẽ, ſchat ick niet noodigh, die ſelfdige wederomme in 't langhe te verhalẽ. Een kort begrip is dit; dat de wonde ſelfs met deſe Salve niet en moet beſmeert werden, maer 't geweer, of hoedanigh inſtrument het zy, waer door de wonde is veroorſaeckt, of in plaets van dat, ſoo 't niet en is te bekomen, een ander geweer, of hout, en inſonderheyt willegen-hout, of yets anders 't geen in de wonde heeft geſteken, en met het bloedt des Gequetſten geveruwt en bekladt is. Sy ſeggen oock datter niets is aen gelegen, 'tzy den Gequetſten tegenwoordig, of vele mijlen daer van daen zy: ſy dragẽ oock ganſch geen ſorge voor dẽ Gequetſten, maer bekommeren haer alleen met de beſalfde wapenen. Andere gebieden even-wel, dat men dagelicx de wonde met piſſe of wijn ſal afwaſſchen, en reynigen.

Op dat doch niemandt aen de goede uytkomſtẽ van dit genees-middel ſou twijffelen; beroepen ſy haer voor-eerſt op de ondervindinge: en *Rudolphus Goclenius de Ionger* ſchrijft, dat hy Kayſers, Koningen, Prinçen, Graven, Ede-

Edelen kan noemen, welckers achtbaerheydt en trouwe niet en moet in twijffel getrocken werden, die getuychenis van de krachten deſer Salve geven.

Daerbeneffens wanẽ de Voor-vechters van deſe Salve, dat voor deſe hare werckingh natuyrlicke redenen gegeven konnen werden; en *Crollius* noemtſe onervare ſlecht-hoofden, die aen de krachtẽ deſes genees-middels twijffelen, of deſe geneſingh van tooverije betichten. En op dat ſy ons ſoudẽ wijs-maken, dat die geneſingh natuyrlicker wijſe toegaet, beweren ſy voor-eerſt in 't lange, datter werckingen gegeven werden, dewelcke niet door het tuſſchen-loop van een lichamelicke aenroeringh, maer door een verborge toe-neygingh, en een Zeyl-ſteens-aerd, gelijck ſy dat noemen, voltoyt werden. Alſoo treckt den Zeyl-ſteen het yſer, hoe-wel hy door ſyn lichaem dat niet aen en raeckt; en beweeght ſich na des hemels aſch-punct. De Starren uyten hare krachten in de dingen hier benedẽ, die ſy nochtans door haer lichaem niet en genaken; den viſch *Torpedo* ontſtelt door den hangel de hant des Viſſchers. Sommige konnen de tegenwoordigheyt van een Katte, die ſy niet en ſien, en die in een kiſt is opgeſloten, niet verdragen, en vallen in onmacht, 't en zy of de Katte werde aen een kant gedaen, of ſy ſelver uyt de kamer, waer in de Katte leyt beſloten, uytgaen. De Hondẽ kennen de voetſtappen ſoo harer meeſters, als van't Wilt, en weten dien volghens haer te beloopen. De

Redenen voor de Wapen-ſalve.

ſchaduwe van dẽ Ypen-boom is den menſche ſchadelick. En vergaderen vele diergelijcke vertoogen, van verborge werckingen, die in de Natuyre werden aengemerckt; dewelcke doordienſe in den Zeyl-ſteen alderkenlickſt zijn, van haer, na dien ſelfdigen, in't algemeen Zeyl-ſteenige krachten genoemt werden.

Het ander, 't geen ſy voor vaſt ſtellen, is, datter eenẽ ſekerẽ Geeſt des Werelts zy, verſpreyt door de geheele Werelt, die quanſuys een Voer-man, en Over-drager van de verborge krachten en werckingen is, en die al de deelen des Wereldts als aen een verbindt, en een wonderbare gemeenſchap onder die ſelfdige verweckt.

Ten derden, wat de krachten van de Wapen-ſalve ſelfs belanght, daer in erkennen ſy een dobbelde kracht, een in de Salve ſelfs, namentlick datſe kracht heeft de wonden te geneſen, en toe te heelen; de ander, die in 't beſalfde geweer is, en die die kracht tot de wonde aenleyt. De eerſte kracht trecken ſy uyt verſcheyde dingen, waer uyt deſe Salve beſtaet, en de invloeyingh der Starren, als oock uyt de ſtarrige en elementſche vereeningh. En hierom, ghelijck wy geſeyt hebben, bereyden ſommige deſe Salve, op een ſekeren tijt des jaers, en geſichte der Starren. De andere kracht halen ſy uyt den natuyrlicken Balſem, die met het bloet aen't geweer, of eenigh ander inſtrument in de wonde ghedoopt, en met het bloet des Gequetſten genet, is hangende. Dien Balſem, om de toe-

ney-

neygingh die hy heeft tot het gequetste deel, maeckt de wonde deelachtigh de kracht van die Salve, door behulp van den Geest des Werelts. En van diergelijcken stof brengen sy noch eenige andere Vertoogen toe. De eerste Stonde, seggen sy, der jonge Maeghdekens in 't vuyr geworpen, doet groot hinder aen de Maeght, uyt wiense gevloeyt is: en houden, dat de Na-geboort qualick gehandelt zijnde, die Vrouwe, diese gelooft heeft, schade aenbrengt. Al-hoe-wel dat sy oock hier haer selven niet genoeghsaem open leggen. Want *Crollius* schrijft, dat dese ghenesingh vervordert wert, door de treckende Zeyl-steenige kracht, van de Starren dese Salve ingestort; welcke kracht, door middel van de locht, de wonde soude toe-gevoert, en aengevought werden. En korts daer aen seyt hy, datter drie dingen zijn, dewelcke door dese Salve soo vvonderbaerlicken uytkomst telen, voor-eerst, Natuyrs neygingh; Ten anderen, de invloeyingh der hemelscher lichamen, hare werckingen door de Elementen voltoyende; Ten derden, den Balsem, die met een heelende kracht begaeft zijnde, yder mensche natuyrlicker wijse is ingestort.

Redenen tegens de Voor-stan-ders vande Wapen-salve.

Maer op dat wy ons gevoelen van die Salve open leggen, soo maeckt haer ten eersten dit verdacht, datter geen eene, maer verscheyde vermengingen van die selfdige onder den man zijn, en dat verscheyde die dingen over-slaen, dien van anderen de krachten van dese Salve werden op-gedicht; ghelijck uyt ver-

ſcheyde beſchrijvingen, alvoren verhaelt, te ſien ſtaet. Alſoo laet *Wittichius* het beckeneels-moſch, 't menſchen-vet, en 't menſchen-bloet achterwege, 'tgeen nochtans van anderen voor't gront-en hooft-ſtuck van deſe geneeſ-mengelingh gehouden wert. Niet-te-min beloven ſy al t'ſamen d'een en ſelfdige uytkomſt, en yder een in 't byſonder prijſt de ſyne voor alle wonden, door wat geweer, ſteeck, houw, worp, of val veroorſaeckt; alhoe-wel *Goclenius* en *Crollius*, de wonden der zenuwen, ſlagh-aderen, en der voornaemſter ingewanten, als van hert en herſſenen, daer buyten ſluyten.

't Geen andere tegens de vermengingh van dit genees-middel voorworpen, namentlick dat de Meeſters van deſe Salve het moſch uyt het beckeneel van eē op-gehangen menſche, *Mumie*, warm menſchen-bloet, en menſchē-vet hier mé vermengen, en in 't menſchen-bloet en vet het pit vā de geheele ſaeck ſtellē, en ſulcx waen-geloovigh achten, dat houd' ick voor 't mijne niet; alſoo het kenlick is, dat het menſchen-vet en beckeneel, de *Mumie*, 't moſch van't beckeneel van andere Genees-meeſters, in't geneſen der ſieckten, ſonder eenigh waen-geloof gebruyckt wert: dit vermæen ick niet-te-min, alſoo de Hexen en Toovenaren, ghelijck uyt *Apuleio*, *Nicolao Remigio*, en meer andere, die van de tooverije geſchreven hebben, blijckt, gewoon zijn het menſchen-bloet en vleeſch, als oock andere deelen des menſchen lichaem tot hare tooverijen

Lib. 2. & 3. Metam. Ovid. Dæmonol. Lib. 1. Cap. 16. & Lib. 2. Cap. 1.

rijen te gebruycken, dat yder-een, die ſoodanige dingen wil in 't werck ſtellen, ſigh wel moet wachten, dat hy dat middel tot een natuyrlick werck niet waen-geloovigh en ghebruycke, en alſoo den duyvel, die een Vyant is van 's menſchen Ziel en lichaem, ſoo veel te wille zy, en hem onbedachtelick diene; het welcke ſigh kan toedragen, wanneer hy ſoodanige dingen tot ſulcken uyt-eyndt ghebruyckt, het welcke uyt de natuyrlicke kracht dier dingen niet kan volgen; en daerom ſoo hy dat bekome, moet het veel eer dẽ duyvel, die dẽ menſch door ſoodanige waen-geloovige dingẽ lagen leyt, dan die gebruyckte middelen opgedicht, en toe-geſchreven werden.

Wat het uyt-eyndt van dit ghenees-middel belangt, dat het ſelfdige niet altijts na wenſch uytvalt, getuygt *Guilielmi Fabricij* Aenmerckingh genoeghſaem. En laet het alſoo weſen, dat verſcheyde, die dit middel hebben aengewent, oock op't getuygenis van groote Mannen, zijn geneſen: even-wel konnen ſy niet meer ſeggen, als dit: Dat yemandt is gequetſt geweeſt; dat aen hem de geneſingh door de wapen-ſalve is verſocht; dat die ſelfdige is geneſen: Dan of hy door de kracht van deſe Salve ſy geſont ghemaeckt, dat kan niemant ons verſekeren. Vele dingen zijn menighmaels met een uyt-eyndt verſelt, dewelcke nochtans geen oorſaeck van dat ſelfdige zijn. En daerom ghelijck niet en volght; Onder 't wandelen van dien menſch heeft het geblixemt: *ergo* is die wandelingh eẽ oorſaeck

Obſervat. 25. Cent. 3.

 van

van den blixem: van gelijcken oock dit niet; Deſen Gequetſten is gheneſen, en heeft ghebruyckt de Wapen-ſalve; *ergo* is die wapenſalf de oorſaeck van ſyn geneſingh; 't en zy beweſen werde, dat dat uyt-eynd van die Wapen-ſalve nootſakelick is voort-gekomẽ. En nergens is de bedriechlickheyt der oorſaken ſoo gemeen, als in de Genees-konſt, en menighmaels wert eenigh middel de geneſingh van een ſieckte toe-geſchreven, die niet van dat middel, maer van de Natuyre, of van andere middelen, te voren of gelijckelick aengewent, is voort-geſproten. En 't leyt heel anders met de Genees-konſt, als 't wel doet met andere konſten. Want daer in hangt het werck alleen en geheelick aendẽ Konſt-wercker, en ſoo vã hem yets goets of quaets voortkomt, dat moet al t'ſamen ('t en zy miſſchien door de onbequaemheyt van de ſtoffe, of van 't *ſubject*; alſoo men uyt alle hout geen Godẽ maeckt; of door mangel van 't werck-tuygh daer yets aen haperde) den Konſt-wercker geweten, en toe-geſchrevẽ werden; doordien, gelijck in onſe Inleydinge in 't eerſte Boeck aen 't eerſte Cap. geſeyt is, de *ſubjecten* van andere konſten niets doen, dan laten 't haer alleen doen: maer dat het *ſubject* van de Genees-konſt een ingebore kracht heeft, waer door het gheholpen zijnde van den Genees-meeſter, meeſten-tijdt van ſelfs ſyne geſontheyt bejaeght; waeromme van *Hippocrates* de Natuyren de Meeſterſſen der ſieckté genoemt werden.

6. Epidem. Comm 5. Text. 1.

Soo

Soo rolt de saeck dan hier toe, dat den stant des geschils niet hier in bestaet, of aen den Gequetsten, die nu genesen is, de genesingh door de wapen-salve is aengewent: maer, of die Wapen-salve de oorsaeck van syn genesingh geweest zy. Het welcke nu te ondersoecken staet.

Alsoo de Natuyr, gelijck boven geseyt is, de oorsaeck is van de toeheelingh der wonden, en geen kracht der genees-middelen, met wat naem die oock gedoopt werden, en dat menighmaels door't opleggen van speck, of yets anders van kleynen insicht, vele wonden, sonder 't toe-doen van andere middelen en Heel-meesters, genesen: daeromme moet in dese genesingh, die door de Wapen-salve wert aengewent, het toe-heelen der wonden de Natuyre alleē, als de naeste en hooft-oorsaeck, toe-geschreven werden. Het welcke doordien 't sich alsoo toe-draeght, en geensins beneent kan wordē: Soo wert dan nu gevraeght, of in die genesingh het toe-heelen der wonden de Natuyre alleen moet toe-geschreven werden; dan offer van de Wapen-salve mede eenighe kracht toe-komt. Het eerste denckt my waerschijnelicker, hierom, om dat het vast gaet, gelijck boven is geseyt, dat de wonden menighmaels door de Natuyr, sonder eenig toe-doen der genees-middelen, genesen; het welcke genoeghsaem de innerlicke wonden, aen de welcke geene genees-middelen konnē aengeleyt werden, ghetuygen. En hier toe streckt *Cæsaris Magati* ghe-

Cæſar Magatus, als van gelijcken ſynen Navolger en Beſchermer Ludovicus Septalius, gevoelen en beweren, dat het beſt is de verbonde wonden voor dẽ 4. 5. ja 7. dag niet t'ontblooten, om redenẽ hier te lange te verhalen.

heele maniere van wonden te geneſen, waer van wy elders geſproken hebben, namentlick dat het werck de Natuyre bevolen zy, de warmte, en gematigheyt des gequetſtẽ deels, die Natuyrs werck-tuygh is, onverſeert bewaert werde, en door 't aen-leggen van ghenees-middelen niet buyten nootſakelickheyt en werde geterght. En voorwaer dickwils ſiet men ſulcke gevaerlicke wonden, inſonderheyt met Natuyrs toedoen, door 't aenwenden van geen' of kleyne middelen ghGeneſen, dat het ſchijnt veel eer eẽ wonder-werck, dan de genees-middelẽ op-gedicht te moeten werden. Van welcke ſaeck doorgaens verſcheyde op-merckingen en vertoogen bekent ſtaen. Even-wel nochtans en ſullen de Voorſtanders van deſe Salve het hert niet hebben, datſe de kracht van die tot de geneſingh van alle wonden ſouden uyt-ſtrecken; doordien, als weynigh te voren geſeyt is, *Crollius* en *Goclenius* de wonden der Hooft-ingewanten, der zenuwen, en ſlagh-aderen daer buyten ſluyten, en datter tot noch toe niemant is gevonden, die 't aen de geſchote wonden met die Salve heeft dervẽ beſtaen. En wie ſal loochenen, dat andere geringe wonden alleen van de Natuyr geneſen konnẽ werden? Indien evenwel in de geneſingh door de Wapen-ſalve yets voor-valt, 't geen de kracht der Natuyre ſchijnt te over-treffen, ſoo dient wel aengemerckt, of ſulcx niet door de hulpe des duyvels, aengelockt door eẽ uyt-gedruckt of bedeckt verbondt, verricht is.

Door-

Doordien dan de Natuyr alleen en aldernaest de wonden toe-heelt; en dat de genees-middelen, als elders is bewesen, tot het ghenesen der wondē niet anders toe en brengen, dan datse de ingebore warmte, en de natuyrlicke gematicheyt des gequetsten deels bewaren, ofte de hinder-palen, die de Natuyre in haer werck steuyten, wech-nemen: soo staet nu te sien, of de Wapen-salve die dingen kan verrichten.

Alwaer ons dese eerste swarigheydt voorkomt, namentlick, of een genees-middel, het welcke niet aen de wonde, maer aen't geweer, of yets anders, in't bloet van de wonde nat-gemaeckt, gesmeert werdt, eenighsins kan vorderlick zijn, insonderheyt soo dē Gequetsten eenige mijlen weeghs van dat besalfde geweer is af-gescheyden. En om dit te beweren, gelijck boven geseyt is, gebruycken sy twee bewijs-redenē; de eerste is, als datter werckingen zijn die door verborge hoedanigheden, en van verren geschieden, die sy Zeylsteenige werckingen noemen; ten anderen, als dat door den geest des Werelts de kracht deser Salve de wonde, gelijck uyt de toeneyging en tegenstrijdigheyt veler dingē blijct, wert toegevoert.

Of de Wapen-salve van verren wercken kan.

Maer geen van beyden bewijst dat, 't geen te bewijsen staet. Want schoon wy voor-eerst al toe-staen, datter sodanige werckingen zijn, en dat niet altijts die dingē, die elkander aendoen en aengedaen werdē, lichamelick elkanderen beraken: even-wel nochtans oft alsoo

met de Wapen-ſalve toegaet, en of van 't beſalft geweer eenige kracht, door ſoo grooten tuſſchen-worp vā plaets, de wonde aenkomt, dat ſtaet als noch te bewijſen. Seker 't en volght niet, Daer werden ſodanige wonderbare krachten in andere dingen beſpeurt, *ergo* dan moet oock de Wapen-ſalve met die ſelfdige begaeft zijn. En dat dit waerachtigh is, ſal hy, die andere diergelijcke werckingen, die van verren geſchieden, aenmerckt, lichtelick bekennen. Want op dat het weſen de werckingh volge, is 't nootſakelick als datter tuſſchen de werckende en lijdende ſaeck een t'ſamen-voeging, en weder-zijdſche aen-roeringh zy. Dan doordien niet alle dingen, tuſſchen de welcke de werckingh geſchiet, elkanderen lichamelick beraken, ſoo is 't evenwel nootſakelick, dat die aenrakingh op een ander manier geſchiede. Deſe is tweederley. Want het welcke voor-eerſt geſeyt wert van verren te wercken, moet yets van ſyn lichaem of ſelf-ſtandigheyt af-laten; het welcke de Oude met den naem van uyt-vloeyingh, of ἀπόῤῥοιαν gedoopt hebben. De Geneesmeeſters, als ſy van de beſmettingh handelen, noemen't μίασμα, wanneerder ſeer kleyne deelkens en ondeylbare ſierkens uyt een lichaem uyt-vloeyen, en door toe-doen van de locht, of eenigh ander lichaem, een ander lichaem werdē aengeklampt, welck lichaem ſy met die kracht aendoen, dieſe met dat lichaem, waer van ſy af-geſcheyden zijn, ghemeen

Vide Lib. 4. de Febr. cap. 4. & Inſtitut. Lib. 2. Part. 2. cap. 12.

meen hadden. Soodanighe lichaemkens en uyt-vloeyſels hebben geen geſette beweging, maer werden hier en daer, na de beroeringh des luchts, onorderlick gedreven, en na verſcheyde winden verſcheydentlick verſpreyt, gelijck ſulcx aenden roock van uyt-gebluſchte kaerſſen, of yets anders te ſien ſtaet. Wat de overige dingen, die geſeght werden van verren te wercken, belangt, die en laten wel van haer lichaem niet afgaen, 't geen aen een ander lichaem vvederom aenklampt, maer geven uyt alleenlick eẽ geeſtigh affetſel; Op wat manier ver-af-geſcheydene lichamẽ door de ſinnelicke affetſels, als daer zijn het licht, 't geluyt en reuck, werden aengedaen. En 't is waerſchijnelick datter meer ſoodanighe geeſtige affetſels zijn, als wy met onſe ſinnen wel beſpeuren. En ſulcx wert in 't gemeen geſeght *Virtuali contactu*, door een bekrachtighde aenroeringh verricht te werden. Alle kracht nochtans ſtelt doorgaens onder ſigh eẽ ſelf-ſtandicheyt, waer uyt die ſelfdige vloeyt. Alſoo neemt het licht een eynde, wanneer de vlam is uyt-gebluſcht. Ten anderen wert eẽ bequaem *ſubject* vereyſcht, door't welcke het affetſel verſpreyt werde, want anderſins hout de werckingh op. Alſoo eyndigt de verlichtingh, wanneerder tuſſchen het verlichtendt lichaem en ons geſichte een doncker lichaem geſtelt is. Ten derdẽ, wert deſe kracht rondsgewijs, en tot een ſekere wijte uyt-geſpreyt. Dat noemen de Natuyr-kundigers *ſphæram activitatis*, het rondt des vverckinghs: het welc-

De ſpecies der Latijnſche Wijsgeren noemen wy geeſtige affetſels.

welcke in ſommige dingen grooter, in ſommige kleynder is. Het aldergrootſte is in licht-ſchietende dingen, kleynder in geluydtſlaende. Hoe dat nochtans het licht-ſchietend lichaem grooter is, hoe dat het ront des werckings ſigh oock wijder uyt-breyt. Hierom ſiet men de Starren haer licht wijtſt en verſt van allen uyt-ſpreyden.

Soo werdt dan nu gevraeght, alſoo het ſeker gaet, dat de Wapen-ſalve, waer mé 't geweer beſmeert is, lichamelick van den Gequetſten is afgeſcheyden, offe op een van deſe twee wijſen den Gequetſten raeckt. Een derde middel wert niet gevondẽ. Want ſulcx en kan uyt eẽ toe-val of ſekere hoedanigheyt niet voort-ſpruyten; doordien eẽ toe-val van 't een *ſubject* in 't ander niet en kan verhuyſen, of van verren in een ander lichaem ſigh verſpreyden. Wy antwoorden, dat het op geen van beyde wijſen toegaet.

De Wapen-ſalve en werckt door lichamelicke uyt-vloeyſels niet.

Want voor-eerſt alſoo de lichamelicke uytvloeyſels gheen ſekere bewegingh hebben, maer datſe volghens de beroeringh des luchts hier en daer onorderlick ghedreven werden, hoe ſullenſe dan recht toe recht an op den gequetſten haren loop nemen? Niemant hoeft ſich op de gelijckheyt der ſelf-ſtandicheden te beroepen. Want al-hoe-wel ſodanige kleyne lichaemkens haer ten laetſten met haers gelijcke vervougen, ghelijck uyt den donder en blixem is afteneme͂: even-wel nochtans wanneerſe eerſt uyt een lichaem uyt-walmen, werdenſe onorderlick gints en herwaerts beweegt.

weegt. Veel min is 't geoorloft ſynen toevlucht tot den geeſt des werelts te nemen, waer door deſe lichaemkens van het beſalft geweer tot aen de wonde ſoudẽ gevoert werden. Diergelijck wert van een geeſt des werelts wel geſeyt, maer niet beweſen, ja wert met hechte bewijs-redenẽ genoeghſaem weder-leyt. Daerbeneffens doordien deſe geneſingh ſigh ſeer verre, ja eenige mijlen weegs, gelijck ſy ſeggen, uyt-ſpreyt, indien ſulcx door een uyt-vloeyingh van lichaemkens geſchiede, ſoo ſou die ſalve te gelijck met dien Balſem ſeer haeſt vervlogen en verdwenen zijn; doordiender maer eẽ weynichsken ſalfs, en noch veel minder van dien natuyrlicken Balſem aen't geweer hanght; en ſoo-doende den gront des geneſings wech-genomen zijnde, ſou oock de geneſingh ſelfs niet vervordert werden.

Indien ſy ſeggen dat dit werck door geeſtige affetſels, of een Zeyl-ſteenige werckingh voleyndt wert, ſoo ſtaet voor-eerſt te bewijſen, of in deſe Salve ſoodanige geeſtige affetſels zijn (eenige enckele, natuyrlicke, en niet-door-de-konſt-vermenghde dingen heeft de Natuyr met het uytſchieten ſoodaniger affetſels begaeft) en hoedanigh haer Natuyr, en ront des werckings zy. Want het is niet gelooffelick, dat de kracht van die ſalve ſigh ſoo veel mijlen weeghs in't ront ſou uytſpreyden. Wat den Zeyl-ſteen belanght, van wien deſe werckingen dẽ naem van Zeyl-ſteenige werckingen ghekregen hebben, den Zeyl-ſteen trecke

De Wapen-ſalve werkt door geen geeſtige affetſels.

treckt wel het yfer dat een weynighsken van hem is afgefondert, maer 't gêen feer verde boven het ront fyns werckings is, fal hy geenfins tot hem trecken; en 't is bekent dat het alfoo in andere diergelijcke verborge en zeylfteenige werckingẽ toegaet. Den Zeyl-fteen oock, en andere dufdanige dingen uyten hare krachtẽ door een rechte linije, dewelcke haer nochtans niet oneyndelicken uyt-ftrecken, ja werden oock menighmaels door 't tuffchenworp van eenige andere dingen onderfchept. Alfoo werden de Sonne-ftralen, door't voorworp van een doncker lichaem, uyt-gefloten. Wie gelooft dan, dat uyt foo weynigh falfs en bloets, foo veel lichaemkens, of geeftige afteelfels de kifte, waer in 't gefalfde geweer is opgefloten, doorboren, berghen en muyren doorbreken, en na de kamer, waer in den Gequetften leyt beflotẽ, recht toe, recht an vliegen, de veelderhande fwachtels, waer mé de wonde is omwonden, doordringen, en haer in de wonde inwickelen fullen? Den Zeylfteen felfs wert na by 't yfer vervoeght: maer defe Salve wert niet aen de wonde, maer aen de wapenen gefmeert; en den Zeyl-fteen alleenlick aen't yfer vervougt, treckt dat felfdige: maer wat waen-geloovige manieren van befmeeren in't rechte gebruyck vã defe Salve werden aengewent, is voor defen gefeyt. Wat voorts het overige belanght, daer in vertoont figh tuffchen den Zeyl-fteen en Wapen-falve een groote verfcheydentheydt. Den Zeylfteen is een natuyrlick lichaem, en heeft fyn na-

natuyrlicke kracht, die hy doorgaens op eene wijſe uyt. De Wapen-ſalve is uyt veelderhande dingen vermenght, en wert, ghelijck boven is geſeyt, van anderen anders, en uyt andere dingen bereyt. De Salve moet oock meerder werckingen uyten, namentlick, alles wat tot het toe-heelen der wonden noodigh is uyt-voeren, de wonde vry voor pijnen verhoeden, ja oock ſooſe niet bewaert, of onreyn werde, die ſelfdige pijne aendoen. Want indienſe dat, 't geen anderſins Natuyrs werck is, in't geneſen der wonden moet verrichten, ſoo is 't nootſakelick datſe vry wat doe, namentlick datſe coque, 'tgeen gecôockt moet weſen, en de wonde vreemt is, datſe 't etter en uyt-ſchot uyt-drijve, en 't vleeſch doe groeyen. Ja het ampt des Medeçijn-meeſters en der genees-middelē, dat veelderhanden is, ſouſe moeten uyt-voeren. Want de lichamen, die gequetſt werden, en zijn niet altijts op eene wijſe geſtelt, maer andere zijn geſont, andere vol-of quaet-ſapigh; de deelen zijn oock verſcheydē, vleeſch, zenuwen, vlieſen, die elck verſcheyde ſoorten van gheneesmiddelen vereyſchen: met welckers aller krachten de Wapen-ſalve moeſt begaeſt zijn. En ſoo yemant op eenen tijt verſcheyde wonden in verſcheyde deelen, ghelijck ſulcx menigmaels voor-valt, door verſcheyde wapenen ontfanght, ſal't genoegh doen ſoo een van die wapens beſmeert werde, en ſal de kracht daer van na al de wonden vliegen, of ſal men genootſaeckt zijn alle de wapenen te

be-

besalven? en sal yder salve syn eyghen werck doen, en sal dese na die wondt, die met dat geweer veroorsaeckt is, recht an gaen, en dees wederom na eē ander, die door een ander wapen is toegebracht?

Men sou oock reden moeten geven, waerom dese Salve, besloten zijnde in de Salfbusse, dat selfdige niet uyt en voert, 't geen sy haer, aen 't geweer besmeert zijnde, toeschrijven. 't En magh haer niet helpen, soose seggen, dat de kracht van die Salve door behulp van den Balsem, die in het bloet is, de wonde wert toe-gevoert. Want al waer't schoon dat al het bloet in ondeylbare fierkens wierd verydelt, soo soudet even-wel niet genoegh zijn om dien tussen-loop van plaetse te vervullen. En het is tot noch toe niet bewesen, datter soodanige geestige affetsels uyt het bloet werdē uyt-gelaten. En indien de kracht van die Salve, door behulp van 't bloet, de wonde wert toe-gevoert; waerom sou van gelijcken het bloet de krachten van andere dingen, op de welcke het menigmaels overvloedighlick wert uyt-gestort, de wonde niet toe-stuyren? het welcke wy nochtans niet en sien gebeuren.

Het gêen sy in't bysonder vā de na-geboorten, en de eerste stonden der Maeghdekens by brengen, en dat die selfdige niet wel gehandelt zijnde, de Vrouwen eenigh hinder souden aenbrengen; dat stellen wy by de waengheloovige Vrouwe-praetjes. Want soo de na-geboorte der menschen, in vuyle plaetsen wech-

wech-geworpen zijnde, den vrouwen eenige ſchade toevoert, waerom geſchiet het ſelfde in de beeſten niet, welckers na-gheboorten menighmaels op de miſt gheworpen zijnde, komē te verrotten? en in wat plaetſen die ſelfdige oock verſteken zijn, ſoo konnen ſy evenwel voor 't rotten niet bevrijt werden. Waerom brengen de *Molæ*, of ongevormde klompen, die de Vrouwen verbranden, haer geen hinder aen? Waerom ſullen de eerſte ſtonden in 't vuyr geſtort, en niet de navolgende, de maeghdekens beſchadigen?

Dit aldus ſigh toedragende, ſoo en is't niet noodig angſtigh te bepleytē, met wat krachten, in't geneſen der wondē, deſe Salve mach begaeft zijn; alſoo het tot noch toe genoechſaem is beweſen, datter geen kracht met allen van deſe Salve de wonde toevloeyt. En indien deſe Salve kracht heeft om de gematigheyt, of de ingebore warmte (Balſem noemen ſy't) des gequetſten deels te bewaren en te koeſteren, of om 't uyt-ſchot op te droogen, ſoo ſoude ſy die krachten beter konnen uyten aen de wonde ſelfs, dan aen 't geweer beſmeert zijnde. Daerenboven indien, 't gêen ſommighe beweren willen, het mergh en kracht van deſe Salve ſchuylt in het menſchen-bloedt en ſmout, waerom gebruycken dan andere deſe Salve oock aen de peerde-wonden, en quetſuren van andere beeſtē meer? Seker tuſſchen een menſch en peert is vry een groot onderſcheyt.

Dat *Crollius* en andere meer, op dat wy oock

dit hier aen-roeren, de kracht deser Salve van den Hemel soecken af te trecken, en daerom gebieden datmen die selfdige op een seker gesichte des Hemels sal bereyden: dat en doet oock tot de saeck niet. Want van haer noch niet bewesen is, dat den Hemel, of eenighe Starre met de kracht van wonden te ghenesen begaeft zijn; of soo in haer die kracht schôol, datse dan haer selven alsoo met dese Salve vermenght, als datse, gelijck als ghebonden en besloten, allom gedragen, en als't ons lust, tot onsen dienst gebruyckt kan werden.

Wat van gelijckē de manier om dese Salve te gebruyckē aengaet, die is oock geheel sonder gront, en niet vry van waen-geloof. Want alsoo sy vooreerst de geheele oorsaeck des genesinghs hier in stellen, als dat de kracht des Salfs, door toe-doen van den natuyrlicken Balsem, die in het bloedt schuylt, de wonde werde toegevoert; waerom besmeren sy dan alleen 't geweer, waer door den mensch ghequetst is, of eenigh ander wapē, of een houtken door 't bloet uyt de wonde bevochtight: en niet het hembt, of andere kleederen des Gequetsten, of een steen, of yets anders, waer op het bloedt is uyt-gestort; indiender geen verbondt met den duyvel mē vermenght is? Daerbeneffens, waerom besmeren sy 't geweer, als de wonde gestekē is, van den punct af na 't gevest; wanneerse is gehouwen, van 't scherp na den rugh toe: of waerom, soo 't blijckt hoe verre het geweer is ingegaen, besmeren sy dat selfdige soo ver als't doorgegaen

is,

is, en soo 't niet en blijckt, het geheele gheweer? Welcke dingē al t'samen waen-geloovigh zijn, en geene redenē konnen voor haer bygebracht werden. Want soo de eygenschap des genees-middels natuyrlick is, wat doet dan die manier van besalven tot de saeck, brenghtse oock een nieuwe hoedanigheydt of kracht toe? Zijn de krachten natuyrlick, soo zijnder geene *Ceremonien* van doen, ghelijck sulcx in alle natuyrlicke dingen blijckt. Den zeyl-steen treckt het yser, en het yser, bestreken met den zeyl-steen, beweeght sigh na het asch-punckt, sonder het toedoen van eenighe *Ceremonien*. Daerbeneffens besalven andere het geweer dachelicx, andere over den anderen of derden dagh, andere zijn met eene besalvinge te vreden. Andere, op datse doch in 't besalven niet en souden missen, dompelen het geweer, of een willegen-houtken, dat 't geweers plaets bekleet, geheel in dese Salve besloten in een Salf-busse, tot de volkome genesingh toe; maer dese die eenighe wapenen, of yets anders 't geen in 't geweers plaets staet, in de Salve leggen, bemoeyen met 't geweer haer niet met allen. Andere stellen het besalft geweer in een gematighde plaetse, hoedanigh die oock zy, sommige sluyten't in een kist op. Doch wachten haer al t'samen wel sorghvuldighlick, dat het geweer in geen al-te-kouwen-of heeten plaetse sta, ofte door eenige vuyligheden verontsuyvert werde. Want als sulcx voorkomt, seggen sy, verhindert het de genesingh, en baert

een groote pijne inde wonde des Gequetſten. Het welcke al t'ſamen van kleynen inſicht, en waen-geloovigh is. Want, ghelijck alvoren genoeghſaem is beweſen, doordien de wapen-ſalve, van de wonde afgeſcheyden zijnde, in die ſelfdige niet en werckt, ſoo en kanſe oock geen pijne veroorſaken. En daerom wanneer de geneſingh na den ſin des Geneſers uyt-valt, ſpruyt ſulcx voort uyt de hulpe des duyvels. Seker het bloet der Gequetſtē wert niet altijdts op ſchoone, maer oock menighmaels op onſuyvere plaetſen uyt-geſtort, des winters bevrieſt het, bebloede doecken werden door warm water uyt-gewaſſchen, het hout, dat met het ſelfdige is beſprenckelt, op den vuyre verbrant, en even-wel gevoelt den Gequetſten daer uyt in't minſten geen verſeeringh.

Ten laetſten ſchrijven ſy deſe Salve onmogelicke dingen en krachten toe, dewelcke in een eenigh natuyrlick genees-middel niet en konnen beſpeurt werden. Want ſy ſeggen dat alle gehouwe, geſteke, gevalle of geworpe wonden door deſe Salve geneſen konnen werden. Maer na de verſcheydenheydt der omſtandigheden, zijn de wonden oock ſeer verſcheyden: en daerom werdē tot de geneſingh der ſelviger geen een, maer verſcheyde ghenees-middelen vereyſcht. Een wonde door een ſcherp geweer veroorſaeckt kan ſonder groote etter-telingh geneſen werden: maer in een geknutſte wonde, moet nootſakelick al 't geknutſte in etter verandereren. De Ge-
quetſte

queтſte deelen zijn oock ſeer verſcheyden. In een vleeſigh deel, inſonderheyt van eẽ geſont en wel-geſtelt lichaẽ, ſal de wonde haeſt toeloopen: Maer veel ſwaerder gheneeſt een wonde in 't breyn, zenuwen, geel-hair en vlieſige bintſels, groote inſonderheyt, als die in de haeſſe, veroorſaeckt. Sy beloven van ghelijcken, dat deſe geneſingh der wonden ſonder alle pijne ſal vervordert werden: het vvelcke onmogelick is in alle deelen na te komen. Voorwaer ſoo een zenuw geſteken zy, niemant ſal maken, dat geene pijn met allen den Gequetſten ſal aen-treffen.

Op dat wy dan dit geſchil beſluytẽ, de toeheelingh der wondẽ, die de wapen-ſalve wert opgedicht, wert meeſten-tijt, gelijck geſeyt is, van de Natuyr alleen voleyndt, dewelcke niet alleen geringe, maer oock menighmaels ſeer gevaerlicke wonden toe-heelt: het welcke genoeghſaem hier uyt is af-te-nemen, om datter ſoo veel verſcheyde beſchrijvingen deſer Salve werden voorgeſtelt, en dat ſommige in plaets van deſe vermenghde Wapen-ſalve, alleen verckens-ſpeck oft reuſel gebruycken; en niet-te-min, gelijck *Iohannes Colerus* ghetuyght ſelver geſien te hebben, werden alſoo de wonden toe-geheelt. Indien dan door 't gebruyck van deſe Salve eẽ gevaerlicke wonde toe-heelt, ſoo dat het de krachten der Natuyre geheel ſchijnt te overtreffen, gheſchiet ſulcx uyt kracht des duyvels, door een uytgedruckt of bedeckt verbondt tot deſe gheneſingh aengelockt. Nochte dat, 't geen ſommighe

In Oecom. dicto loco.

mighe ſeggen, en neemt het bedencken van deſe ſaeck niet wech, als dat alle de enckele genees-middelen, die in 't bereyden deſer Salve werden toegebracht, geheel natuyrlick zijn, en dat in 't maken, en 't beſmeren geene *Characters*, beſweringen, of beleſingen ghehandthaeft werden. Want de duyvel kan ſyn verbondt niet alleen onder *Characters*, beſweringhen, of ſekere prevelingh van woorden, maer oock onder natuyrlicke dingẽ verſchuyllen, wanneer op ſyn gebodt (het welcke in 't eerſte en uytgedruckt verbont ſigh toedraegt, onder 't welcke andere, die die ſelfdige dingẽ in 't werck ſtellen, bedeckt en onvoorſichtelick haer vermengen konnẽ) natuyrlicke middelen, tot een ander gebruyck danſe van God geſchapẽ zijn, werdẽ aengewent, en de wercken des duyvels en toover-konſten, onder 't deckſel van Zeyl-ſteenige werckingẽ bemantelt, en in de vuyſt geſteken werdẽ. Laet het dan ſoo weſen (het welcke wy nochtans gheſeyt hebben meeſten-tijt door behulp der Natuyre verricht te werden) als dat een Gequetſten door deſe Salve geneſen wert: ſoo en is't even-wel niet onmogelick, ja het is ſeer gheloof-waerdigh, dat de duyvel om de ziele te verderven, het lichaem eenigh voordeel aendoet, alſo hy een ſeer ſchadelicken Vyant des menſchen is, en bereyt om hem in alle voorvallen te beſchadigẽ, en daerom, ſoo veel als't mogelick is, hem van God ſynẽ goet-dadigen Schepper, en de middelẽ van hem verordent, tot waen-geloovige dingen te verleyden.

UYT.

PARACELSI
VRYE-KONST,
onvry gemaeckt
DOOR
D. SENNERTUM.

DE gelijckheydt van stoff heeft my bewogen, dit navolgende met het voorgaende te verwoegen: te meer noch, om hier door den Onnooselen te waerschouwen; op dat hy sigh aen soodanighe Vrije-konsten, (gelijck sy die noemen) met een natuyrlick kleedt bedriechelick bemantelt, niet al te lichtveerdigh en sou komen te vergrijpen. Den Leser, hôop ick, sal alhier mijne vrijigheyt, die wat ruymer is dan een Oversetter wel toekoomt, ten goeden duyden: te weten, dat hier en daer yets van des Schrijvers werck vermist wert, en wederom elders yets vreemts is ingeslopen. Het eene is geschiet om den Leser met verwarmden hutspot niet te belasten, alsoo hem die in de vorige Verhandelingen nu al eens was voor-gestelt; als

 oock

oock om dat yets van't selfdige tot dese stoffe niet en hoorde. Het ander deed' ick, niet uyt eygen waen, als quansuys vervullende, 't geen by onsen Schrijver (die in al dit geheel volmaeckt is) scheen t'ontbreken; maer om door eenige kortswijlige Verhalen, de krachten van d' Inbeeldingh in Melancholijcke en Kinder-dragende vertoogende, den melancholijcken mensch te verlustigen. Voorts bid ick den rechten Neer-duyts, dat hy sigh aen sekere onvertaelde woordē niet en stoote. Alsoo door 't gebruyck die selfdige aen den gemeenen man genoeghsaem bekent zijn, en ick in't uytvinden van eygenduydende woorden wat ongeluckigh was, heb ickse onaengeroert ghelaten; op dat ick mißchien door 't altenauw verduytsen, de saeck selfs niet mocht komen te verduysteren. Leser, leest, en oordeelt.

Para-

Paracelsi

VRYE-KONST.

't GEen *Paracelsus* van de Vrije-konst (**Magia*) leeraert, sullen wy alhier op't kortstẽ af handelen. Want al dat, 't geen hy in syne Schriftẽ daer van in't lange en in overvloet over-hoop haelt, al hier te verhalen, heb ick in den sin niet, noch schat dat selfdige noodigh. Die meer tijts in't ondersoeck van dien besteden wil, wijs ick tot syn eygẽ Schriften. In't boeck, van hem gedoopt den Dôol-hof der dwalende Genees-meesters, aen't 9. Cap. ,, noemt hy dese Vrije-konst een konst van ,, andere konsten, en een Vindster van alle ,, andere verborge saken, en dat uyt die self- ,, dige, niet uyt *Galeno*, *Avicenna*, en dier-

Paracelsi oordeel vã de Vrije-konst.

Lib. de Philosophia Sagaci, Archidoxeos Magicæ, de Philosophia occulta.

* MAGIA is een Persisch woort, het welcke by de Persianen voor wijsheyt, en een volkome kennisse der natuyrlicker dingen ghenomen wert. Waeromme van haer die gene MAGI wierden ghenoemt, die de Griecken Philosophos, Wijs-geren heeten. Dese Vrije-konst (Vrije-konst segge ick, by gebreck van duydelicker woordt) wert of ten goeden geduydt, en dan staetse op 't geen geseyt is, of ten quaden, en dan bestaetse in aenroepingen der Duyvelen, besweringen, en diergelijcke Toover-konsten meer. &c.

,, ge-

„ gelijcke de Genees-konst moet geleert wer-
„ den. En schrijft dat een Artz dese Vrije-
konst, en de daer-aen-palende konsten, als de
Starren-konst, de konst van Vier-, Handt-,
en Water-sien moet leeren: en versekert, dat
Iohannes den *Evangelist*, *Moses*, *Aaron*, *Elias*,
Enoch, *David*, *Salomon*, *Daniel*, *Baruch*, *Ieremias*, *Hezechiel*, en alle de *Propheten* (*Magi*)
Vrije-konstenaers gheweest zijn. Daerbe-
„ neffens schrijft hy, dat dees Vrije-konst in
„ sigh selven een geheel verborge konst, en
„ de hoogste wijsheyt der boven-natuyrlicker
„ dingen is: en dat al 'tgeen andersins de men-
„ schelicke rede niet en vaet, door dees Vrije-
„ konst kan uytgevonden werden, en dat die
„ selfdige aen de Gods-geleerdẽ nootsakelick
„ moet bekent zijn, en datter noyt Gods-ge-
„ leerde gheweest is, die buyten kennis van
„ dese konst dẽ Duyvel of Geesten heeft uyt-
„ geworpen.

De Pestilitate tractat. 2. Pag. 345.

Lib. de Occulta Philos.

Die selfde seyt in syn 5. Boeck van de On-
„ sichtbare Siecktẽ, dat de Wijsen van Ægyp-
„ ten door dese konst hare wonder-wercken
„ verricht hebben, en schoon de Schrift die
„ konstenaers by verachte namen noemt, dat
„ even-wel die konst van God is afgedaelt.
„ Op die selfdige plaets leert hy, Dat God de
„ duyvel met die konst vereert heeft, &c. &c.
Siet in het 137. bladt van dit Boeck.

Gront-vest van Paracelsi Vrije-konst.

En op dat wy in 't kort syn meeningh open
leggẽ, en het gront-vest van dees syne gehee-
le konst in weynigh woorden intrecken, een
kort begrip van syn gevoelen heeft *Paracelsus*
„ op

„ op d'aengewese plaetse voor-gestelt: Ons
„ welvaert (seyt hy) uyt onse vyandē, en van
„ de handen dier gener, die ons haten: en wy
„ moeten dencken, seydt hy: God heeft my
„ geschapen, God heeft my verlost, hem zy
„ lof en eer, voor alle het goedt, 't geen my
„ van mijne vyanden en vrienden (*neemt van*
„ *Duyvelen en Engels*) aenkomt. En indien wy,
't geen hy doorgaens meer vā dese Vrije-konste voor-stelt, wel nau-keurigh doorloopen, soo sal de geheele saeck ten lesten hier op drayen: Dat de wercken deser Vrije-konst voort-komen van den Hemel, of van goede of quade Geesten: en dat dees beyde, den Hemel namentlick of Starrē, en de Geesten, dē mensch zijn onderworpē, en dat de krachten van den Hemel en Starren, de *Characters*, woorden, 't wasch, en diergelijck konnen toe-gedrongen werden: Dat oock de Geesten selfs konnen gedwongen en aen-geport werden, om den mensch ten dienst te staen: en dat alsoo dees Vrije-konst, die hy voor oprecht, geoorloft, en wettelick keurt, in 't werck niet en verschilt van die ongeoorlofde swarte-konst der Tooveressen, maer alleenlick in een sekere manier. En dat eē oprechten Wijsen door't geloof en Inbeeldingh (elders vougt hy 't gebedt daer toe) den Hemel en Geesten hem kan onderwerpen: Maer dat de Tooveressen sulcx door beswering en verrichten.

Paracelsus stelt sesderhande soorten deser Vrije-konste. De eerste seydt hy te zijn een uyt- Soortē van Paracelsi Vrije-

konst. uytleggingh der tegen-natuyrlicke teeckenē,
Lib. I. Philosophiæ Sagacis, cap. 4. dewelcke onder de natuyrlicke dingen sigh wel vertoogen, en een gedaente van natuyrlicke lichamen hebben; even-wel tegen-na-
1 tuyrlicker wijse van God in de Natuyre ghe-schickt zijn. En dat soodanigen Vrije-konst geweest is de uyt-duydingh van die Starre, die de Wijsen uyt Oosten in 't Joodsche landt geleyt heeft. Dat oock hier toe belangen de uyt-leggingē der *Prophetien* en Openbaringē.

2 De tweede soorte stelt hy te zijn eē hervormingh der levendiger lichamē; gelijck in tegenwoordicheyt *Pharaonis* ten tijden van *Moses* geschiedē: hier by vought hy de gedaent-wisselingh *Christi*.

3 De derde soorte, seydt hy, leert woorden maken, dewelcke alle die krachten hebben, die van den Hemel de kruyden werden ingestort, door welcke soort met woorden dat alles kan verricht werdē, 't geen de Medeçijnmeesters andersins door hare genees-middelē doen; en dese noemt hy eē *Characterale* Vrije-konst.

4 De vierde soort, seyt hy, leert maken *Gamaheu*, *Gamahea*, *Gamahaos*, of *Gamahaas*, (andere noemen't anders) dat is, Beeldekens en graveersels, in welcke wonderbare *Characters* en teecken-beeldekens de krachtē des hemels werden ingedruckt; dewelcke dat alles konnen doen, het welcke andersins door andere werck-middelen, uyt natuyrlicke dingē gemaeckt, verricht wert. Want gelijck een slotel het slot opent, een swaert verwondet,

een harnaſch het lijf beborſt-weert: alſoo kan oock dat ſelfdighe onſichtbaerlick met die beeldekens, in de geſteentẽ gegraveert, door een boven-hemelſche invloeyingh beſchickt werden.

De vijfde ſoort leert beelden maken, na 't gelijckenis dier gener, dieſe toe-geeygent werden, door dewelcke alles 't geen in haer wert ingeſtekẽ, die gene gevoelen, na welckers gedaente die gevormt zijn. Door deſe ſoort der Vrije-konſt ſeyt hy dat yemant in eẽ waſſen-beelt, of diergelijck, kan gebrant, door-ſteken, beroert, blint, onmachtigh tot d'omhelſingh gemaeckt, en wederom geneſen werden: en deſe Vrije-konſt noemt hy *Altera in Alteram*, d'Een in d'Ander. 5

De leſte ſoort beſluyt de *Cabaliſtiſche* Vrije-konſt. *Cabala* beteeckende by de Ouden een leere, geſproten niet uyt eygen uyt-vindingh en bedenckingh, of uyt de boecken en ſchriften van andere geſogen, maer van haer Voorvaderẽ door de levendige ſtemme ontfangen, en gelijck als door de hant vermenigvuldigt, ende en was niet anders, dan een verhole, ingetrocke, en duyſtere Gods-dienſt; en de *Cabaliſten* waer dit eygen, de Leeringen harer voorſaten te gelooven, ſchoon ſy geene redenen hebben by-gebracht, nochte hare inſettingen t'onderſoecken. Deſe maken ſy drieſoortigh, de eerſte, waer door ſy ſeggen dat *Adam* de Leere, van God ontfangẽ, ſyne Sonen heeft kondt gedaen, dewelcke die aen de overige Vaderen hebben medt gedeelt: De an- 6 Cabala.

ander, waer door God *Mosi* op den Bergh *Sinai* veertigh dagen langh, die hy met hem verkeerde, de uytleggingh des Wets heeft geopenbaert, die hy selfs *Iosuam* wederom geleert heeft, nochtans met dit insicht en ghebodt, dat hy die maer alleen aen weynige en wijsen sou openbaren, en dat sy wederom die aen andere wijsen, doch seer weynigen deelachtigh souden maken. En sulcx is met een gestage volhardingh geschiet tot den tijdt van *Esdra* toe, dewelcke alle de Ouden des Lants te samen geropen hebbende, en uyt yder een van dien gevaet hebbende, 't geen sy van hare voor-gangers ontfangen hadden, heeft hy 't in seventigh boecken by een gestelt, dewelcke even-wel van weynighe, en niet voor de veertigh jaren en mochten gelesen werden. De derde is van de *Rabijnen* ghevonden, dewelcke de letteren en de syllaben des Bijbels in een getal herstellen, veranderen, en daer uyt verborge ghevoelen uyt-trecken. Siet eenige staeltjes daer van in *Lexico Schindleri*.

Maer alsoo *Paracelsus* van de *Cabala* der Joden niet en handelt, en dat hy selfs de *Hebraers* weynigh toeschrijft, en seyt dat aen die selfdighe de Natuyr niet en is bekent gheweest, en datse botte ezels-koppen waren: soo en is't op dese plaets niet noodigh, die droomen der Joden dieper t'ondertasten, gelijck *Erastus* gedaen heeft, maer sullē alleen de *Cabala* van *Paracelsus* af-handelen.

Eodem in Lib. Cap. 5.

Part. 2. Disp. contr. Paracels. p. 275.

De *Cabala* van *Paracelsus* leert ons de manier en middel, hoe door 't behulp van *Characters*,

racters, teeckenen, af-beelſels, en woorden; vvonderbare, en voor-andere-ondoenlijcke dingen verricht werdẽ, en leert dat men door de *Cabaliſtiſche* Vrije-konſt kan maken, dat yemant een ſtemme over Zee ſal hooren, dat yemant wonende in 't Ooſtẽ ſal t'ſamen-ſpreken met een woonachtigh in het Weſte. Die ſtemmẽ, dewelcke natuyrlicker wijſe door 't tuſſchen-worp van hondert ſchreden konnen gehoort werdẽ, die ſelfdige, ſeyt hy, dat men door behulp deſer Vrije-konſte hondert duytſe mijlen weeghs ſal vaten. Daerbeneffens de reyſe die een Looper, of Peert door natuyrlicke krachtẽ in den tijt van eẽ maent afdoet, kan door deſe ſoôrt der Vrije-konſte in eenen dagh voleyndt werden. En ſchrijft dat de *Sabæſche* Wijſen ſoodanighe Peerden ghehadt hebben, en datſe door 't toedoen van deſe konſt, en niet door de natuyrlicke kracht der Peerden, te *Bethlehem* gekomen zijn. En belooft, dat 't geen de Natuyr voltoyt in den omme-loop van een jaer, dat dat in den tijdt van een maent, ſelfs in't rijpen van de vruchten, kan volwrocht werden. Sy ſeggen dat *Trithemius* op deſen voet ſyn Avont-mael uyt Italien of Vrancrijck gehaelt heeft, alleenlick door't uyten van dit woort: *Affer*, haelt. Lib. 1. de vita longa Cap. 9.

Crollius koomt met dees in gevoelen overeen, als hy in ſyne Voor-rede ſchrijft: Alle het gene wy met onſe oogen in de groote wereit beſchouwen, dat ſelfdige kan oock onſe Inbeeldingh voort-telen. Alſoo konnen alle kruyden, alle groeyende dinghen, Pag. 36. 38

„alle metalen door de Inbeeldingh en de
„rechte *Gabala* voort-ghebracht vverden. *Crollius* noemt dese soorte geen *Cabalistische*, maer *Gabalistische* Vrije-konst, namentlick van *Gabale* eẽ innerlijck, starrigh en hemelsch mensch, dewelcke een is met dẽ Starren-hemel, ende daerom, om de gelijckheyt der Zeyl-steeniger deughden, alle de krachten der Starren kan tot hem trecken. En doordien hy waent dat in den Starren-hemel al de wijsheydt, en alle konsten verschuylen, gelooft hy oock, dat den mensch door dien starrigen geest al de wijsheyt, kennissen, en wetenschappen tot hem trecken kan.

Gront-vest van de Cabalistische Vrije-konst.

Dese soort der Vrije-konst, de *Cabalistische* namentlick, steunt, seyt hy, op drie Zuylen: voor-eerst op ware gebeden, in den Geest en waerheyt ghedaen, alwaer in 't heylige der heyligen geschieden sal een vereeningh Gods en des geschapẽ geests; alwaer God met den inwendigẽ geest, niet door kracht van woorden, maer in een heylige stil-swijgentheydt, sonder openingh des monts of asemingh, sal aengeropen werden. Ten tweeden, op 't geloof, niet dat salighmakent geloof, gelijck *Paracelsus* schrijft, maer op een natuyrlick geloof of wijsheyt, allen menschen gelijckelick in de eerste scheppinge medt ghedeelt, het welcke de menschen met de duyvelen gemeen is, en 't geen hy in 't Boeck van de Peste *fidem incantatoriam*, eẽ belesent geloove noemt, en van 't welcke hy waent dat Christus in't 17. Cap van *Lucas* gesproken heeft, wa-

Tom. 1. pag. 90.

waer van hy oock ſoo elders, als in ſyn eerſte Boeck *van den oorſpronck der onſichbare ſieckten* gehandelt heeft. Ten derdẽ op een ſterck verheven Inbeeldingh. Waer van *Crollius* ſchrijft: Al 't geen van een Artz natuyrlicker wijſe, of met kruyden, door lanckheyt van tijt achtervolgens werckende, verricht werdt: ſulcx kan een Vry-konſtenaer of hemels Artz door *Characters* en geſteenten, door *Gamahea*, namentlick het aerts teecken des invloeyenden vereenings, door de by-een-komſt der hooger en lager dingen ſtarrelick, en een ſeer krachtighe Inbeeldingh ſchierlick, en veel geſwinder uytvoeren.

Deſe leere wert van anderẽ nieuwe Schrijvers toe-geſtaen, en de *Cabala* der *Paracelſiſten* is den gemeenen toevlucht, en bedecken onder dien naem, alle het gene ſy met redenen niet en konnen beweren. Erneſt Burggraef in 't Boeck, 't geen van hem ghenoemt wert *Achilles πάνοπλος redivivus*, den Herlevenden ganſch-gewapendẽ Achilles, belooft een Marſche Wapen-ruſtingh en ſwaerdẽ, gemaeckt in eẽ vermogende geſtalte van *Mars*, uyt ſeven metalen onder hare Starren aengenomen en bereyt, ſelfs door Smits arbeydt, opmerckingh, woordẽ en toe-blaſingh, alles ſigh Marſachtig vertoogende, om het vyandlick gewelt af te weren, en de Vyanden in de vlucht te ſlaen. Die ſelfdige belooft eẽ Lamp des levens en des doots, waer in, ghelijck als in een noot-lots licht, de geheele fortuyn des men-

Armatura Martia.

menschen, gestalte, sieckten, en ten laetsten de doot selfs kan aengemerckt werden. Van de Marsche wapen-rustingh schrijft hy aldus:
„ Aen 't aenbeelt en smisse sult ghy u vervoe-
„ gen, met een vast-gevest gemoet, en een
„ sterck-opgetogen Inbeelding door de saeck
„ en begeerte verhooght, daerenboven met
„ een gramme, straffe, onverflaude, heesche,
„ dreygende, wreede, dat is, Marsche stemm;
„ daer aen begluyr het werck met ooghen
„ streckende na 't gesicht een's *Basilisci*, en
„ dan blaes Marsachtig toe door dit gedicht:

Auspicio Martis bene cedat Fabrica & Artis.
Arma mihi cudo, cœlo aspirante secundo,
Quis possit duri vis nulla nocere metalli,
Sed pavor, & terror perturbet, mentis & error
Hostem acie in cuncta, ut nequeat consistere puncto.

Op toegeseyde gonst
Van Mars, en van de Konst,
Neem een geluckigh endt
Het Werck nu aengewendt.
Den Hemel zy my mé
Terwijl ick 't harnasch smé,
Dat 't allen oorloghs macht
Van 't dreygendt Stael veracht',
En schrick en vrees toestuyr
Den Vyant t'aller uyr,
Dat hem den moedt ontgly,
En soo veldt-vluchtigh zy.

„ Korts daer aen seyt hy: Blaes machtig toe,
„ en beuckter op met een Marsche aseming,
„ her-

„ hervattende, soo dickwils sulcx het werck
„ sal vereyschen, dese regels:

Vt lupus ignavos nocturnos territat agnos,
Vt timidos sævos exhorret dama molossos:
Sic quoq; præcipitem incutiant hæc arma timorem.

Gelijck des Wollifs aerdt
Het lamme Lam vervaert,
Gelijck de bloode Das
Schrickt voor het hondt-gebas,
Dat soo dit harnasch drijf
Den Vyandt schrick in't lijf.

„ Hier moet wederom Marsachtig het werck
„ toe- en aen-geblasen werden:

Contra præsente ut nequeat consistere mente.
Irrita tela dabis, quicunque minabere nobis,
Obvius his armis quique ibis, abibis inermis.

Soo dat voor u geen man
Den moet behouden kan.
Ick doe de kracht te niet
Der pijlen die ghy schiet;
Al die hem in het velt
Voor dese Wapens stelt,
Sal ick in korten sien
Ontwapent voor my vlien.

„ Hier moet ghy wederom op-sen Mars, soo
„ veel ghy kont, toe-blasen, en onder de
„ smêende Smits de dichten hervat hebben-
„ de, twee-mael sterck uyt-roepen:

Hâc veluti flammâ mollescit Martia lamna:
Hôc veluti flictu electrum durescit & ictu:
Sic quoque mollescant, & pectora dura liquescant,
Praeq; metu rigeant, pavidoq; tremore fatiscant.

Gelijck door 't vuyr dees plaet
Haer hardigheyt verlaet,
En dit metael, door kracht
Van 't beucken, werd versacht;
Dat soo een wrev'ligh hert
Hier door vermorruwt werd',
En vrees voor mijn geweer
Haer zijgen doe ter neer.

,, En, *seyt hy*, dusdanigh is de Marsche op-
,, blasing vande Inbeelding, welckers krach-
,, ten niemant met de voet en stoot, dan die
,, alleen, die in alle verborgentheden een on-
,, geleerden vreemdelinck is. Dan ick laet hem dien 't lust deelachtigh aen sodanige geheymenissen. Wat my belanght, ick beken gare, dat ick hier een Vreemdelingh en Leeke ben. Ick weet het, mijn Inbeeldingh is soo krachtigh niet, noch mijn woorden van sulcken vermogen, als datse in het stael selfs souden wercken. Siet diergelijcken tuych meer by Burggraef selfs, by *Rogeriam Bacchonem* van des Konsts en Natuyrs wonderbare krachten, by *Paracelsum*, en andere meer.

In Lib. Archidox. Magic.

Werckingē vā Paracelsi Vrije-konst.

Alle de wercken deser Vrije-konst, die de Paracelsisten daer van beloven, werden van *Andrea Libavio* in 't korte voor-gestelt: Het
,, licht der Natuyre, *seyt hy*, (*vvant door dees*
,, *glintz-*

,, *glintzt'renden tijtel ſoecken ſy het alles te verbloe-* Pag. 55. contra Crollium.
,, *men)* kan de onreyne geeſtẽ gebieden, datſe
,, tot ons dienſten toekomen; kan onweer
,, verwecken; 't gezaeyde verplaetſen; den
,, menſch het hooft benemen, en wederom
,, aenſetten; in een oogenblick Vry-konſtige
,, maeltijden aendiſſchen; hôorns opſetten;
,, uyt een Zêef doen drincken; de overlange-
,, afgeſtorvẽ doen te voorſchijn komen; door
,, dry pijlen van een boogh, en kogels uyt
,, 't geſchut afgeſchoten, alles wat u luſt,
,, ſelfs 't geen ghy niet en ſiet, doorſchieten;
,, in ſpiegels alle verloope, teghenwoordi-
,, ge, toekomende dingen, daden, woorden,
,, ſchriften, gedachten doen ſien; wonden
,, van verren heelen; doen t'ſamen-ſpreken
,, met een, die in Perſen-lant is, wanneer ghy
,, in Spaengjen zijt; in de Maen dien mans
,, ſchriften leſen, die duyſent mijlen van u is
,, afgeſcheyden; die dingen in een afweſend
,, voorgeſchickt menſch wercken, dewelc-
,, ke in eẽ waſſchen of ander beelt, waer door
,, dien menſch werd voorbeeldet, ghedaen
,, werden; Natuyrlicke banden maken en
,, ontbinden; vyantſchappẽ en toegenegent-
,, heden verwecken, en de bewegingen des
,, menſchen na ons welgevallen veranderen;
,, den eenen ſyne krachten ontrecken, en den
,, anderen toeſtuyren; overwinningen over-
,, dragen; groote heyr-legers door de ſtem,
,, fleut, of Inbeeldingh velt-vluchtigh ma-
,, ken; muyſen, vliegen, en Hexen doen ver-
,, gaderen; door *Characters*, omhanſelkens,
 ,, teec-

„ teecken-beeldekens, en diergelijcke dingẽ
„ meer voor alle ongelucken beborst-weren;
„ Marsche wapen-rustingen, kogels en schil-
„ den maken, door welckers gesicht alleen
„ de vyandlicke heyr-legers verstroyt werdẽ;
„ het grof geschut besweren, dat het niet kan
„ afgeschoten werdẽ; de peerden alsoo aen-
„ doen, datse met een groote geswindtheyt
„ selfs door steyle en gevaerlicke plaetsen sul-
„ len loopen, en hæren opsitter uyt syne Vy-
„ anden in behoude haven brengẽ; kloxkens
„ maken, waer door de hoeren sullen bekent
„ werden; des menschen wesen veranderen
„ in een Leeuws, Beers of ander gedaente;
„ alsoo met den teerling, kaert-blaren en an-
„ der dingen doen spelen, dat ghy noyt ver-
„ liesen sult; de stemmẽ der vogelẽ verstaen;
„ een wet-steen met een schêer-mes doorsnij-
„ den; een stock in een serpent verkeeren, en
„ vele andere ongelooffelicke dinghen uyt-
„ voeren.

Paracelsi Vrije-konst is godloos.

Maer voorwaer, indien dese dinghen wel sorghvuldigh overwogen werden, sy sullen meest alle voor godloos en lasterlick gekeurt werden. Want al-hoe-wel *Paracelsus* voorweert, dat hy niet die quaet-ruchtige, en die door de hulpe des duyvels voltoyt wert, maer de natuyrlicke en gheoorlofde Vrije-konst voor-stelt: even-wel nochtans soo blijckt genoegsaẽ uyt het geen nu alree is bygebracht, en doorgaens oock uyt syne schriften, wat voor een vrije-konst hy bejaeght heeft. Want elders verheft en beschermt hy dien quaet-ruch-

Lib. principiorum seu de mysterijs

ruchtigen Toovenaer *Iudæum Techellum*, en nauwlicx iſſer t'eenigen tijden een beruchten Toovenaer geweeſt, die *Paracelſus* door lofſpraeck niet en verheft. In't *15. Boeck van de Onſichtbare Sieckten* pleyt hy, gelijck al voren oock geſeyt is, voor de Wijſen *Pharaonis*, en ſeyt, dat hare konſt van God is afgedaelt; en hy neemt het qualick, dat haer de Schrift by verachte namen **Zauberer** noemt, als hy onder anderen ſchrijft: **Wiewol die Schrifft den Kunſtlern rauche Namen gibt: ſo licht es doch nicht an den Namen. Denn die Kunſt vermag die Namen anders darzuthun.** En daer na: **Darumb haben die Kunſtler der Kunſt halben Gott nicht erzurnet.** Het ſelfdige gevoelt hy mede van *Bileam*. Al-hoe-wel hy oock op die plaets de rechte Vrije-kunſt van de Duyvel-beſweringh tracht t'onderſcheyden, en ſeyt, dat de Duyvel-beſweringh door *Ceremonien* en Verſweringen verricht wert; maer dat de Vrije-konſt ſonder *ceremonien*, vervloeckingen, en toewyingen krachtigh is, alleen door dat geloove, door het welcke, na 't getuychenis onſes Salighmakers, bergen konnen verſet en inde Zee geworpen werden, en het welcke macht heeft over de Geeſten te heerſchen, en haer tot onſe dienſtẽ aen-te-porren: evenwel hoedanigh deſe ſyne Vrije-konſt is, en hoe verkeert en godloos dit wonder-barend geloof haer wert toe-geſchreven, blijckt uyt 't navolgende, als hy ſchrijft. Indien een menſch door de Toover-kunſt beſchadight

verm. cap. 5.

In Lib. de Occulta Philoſ. P. 281.

zy, **durch Zeuberen** / dat hy op desen voet „ moet genesen werden; Men sal maken ee- „ nen voet, of een hant, of een ander lit, na „ de gedaente van 't gene sieck of pijnlick is, &c. Siet in het 137. bladt deses Boecx. En voorwaer wie sou dien van de Toover-konst niet verdacht houden, die *Virgilij* en een's Spaenjaerts Klock, de duyvelen by-een roepende en te rug drijvende, een Toover-spiegel, waer in alle dingen konnen gesien werden, en meer diergelijcke dingen prijst? Alsoo dat *Paracelsus* niet en kan loochenen, dat de geheele kracht van syne Vrije-konst van den duyvel afdaelt. Dit onderscheyt stelt hy maer alleen tusschen de Vrije- en on-vrije konst; dat dees door belesingen, en sekere *Ceremonien* gelijck als vleyt: Maer dat die gelijck als met gewelt den duyvel syne konsten ontruckt, en door 't geloof en vaste Inbeeldingh hem tot alle diensten aendringht.

Of 't vry staet van den duyvel hulp te eysschen.

Maer noyt heeft *Paracelsus* bewesen, dat het vry staet van den duyvel yets te eysschen, of bystant van hem te verwachten. *Chrysostomus* gevoelt seer wel, dat het beter is voor eē Christen mensche in den doot te gaen, dan syn leven door toover-banden te verlossen. En God heeft van 't begin des werelts (*Gen. c. 3. v. 15.*) vyandtschap tusschen den mensch en dē duyvel gestelt. Daerbeneffens kan niet een Vertoog uyt de heylige Schriften en geschiedenissen werdē bygebracht, dat de duyvel immermeer yets goets aen den mensch geworcht heeft. Vele duysent Engelen zijnder,

der, door welckers dienst God, alst hem lust, den mensch kan goet doen.

Ten tweeden treckt hy, op d'aengewese plaets, te vergeefs de kracht en mogentheyt deser Vrije-konst uyt het geloof. Want voor-eerst soo wert dat wonder-barend geloof onder de gaven des Heyligen Geestes van den Apostel (*1. Corinth. 12. v. 9.*) opgetelt, het welcke yder-een sigh selven niet en kan toe-seggen. En onder de Vry-konstenaren stelt *Paracelsus* de soodanige, die voorseker het wonder-barend geloove niet en hebben ghe-hadt, als dien Jood *Techellus*, de Wijsen *Pharaonis*, en diergelijcke meer: hy verhaelt mé soodanige wercken der Vrije-konst, hoedanige oock in Virgilij TOOVERES beschreven werden. Daerbeneffens soo moet het geloof en de gebeden, volgens het woordt en beloften Godes, aengestelt werden. Alsoo „ spreeckt Elias (*2. Reg. cap. 1. v. 10.*) Ben ick „ een man Gods, soo valle vier van den he-„ mel, ende verslinde u, en uwe vijftigh. Want die door soodanigen geloove wonder-dingen wil verrichten, moet in't minsten aen de uytkoomst niet vertwijffelen, maer voor vast en seker houwen, dat het geen hy wil alsoo sal uytvallen. Maer op dat hy niet en twijffele, soo is 't nootsakelick dat de beloften eerst zijn voor-gegaen. Doch alsucken belofte is hier niet. Ja vele dinghen werden van de soodanige onder het verdeck van dat geloove verricht, die het woort Gods geheel tegen-strijden. En voorwaer het is een af-schric-

Wonder-barend geloof.

Lib. de Occulta Philos. P. 289.

schrickelicke godloosheyt van *Crollius*, dat hy
„ schrijven derft; Dat de ware gebeden in dẽ
„ geest en waerheyt gedaen, het eerste gront-
„ vest van de Cabalistische Vrije-konst zijn.
Want alsoo de gebeden een Gods-dienst zijn,
1.Ioh. cap. 5. vers. 14. en volgens dit van Johannes, *Dit is het vertrouwwen dat wvy van God hebben: is 't dat wvy bidden na synen wville, dat hy ons verhoort*, de gebeden alleen volgens de belofte en den wille Godes moetẽ aengevangen werden, soo en past het niet, desen Gods-dienst alsoo te misbruycken. Laet my eens een letter uyt de geheele Schrift gethoont werden, alwaer de vrije-konst, die *Crollius* uyt *Paracelso* voordraeght, beloften van verhooringhe werden toegeseyt. Siet in 't geen wy voor desen van de genesingen door toover-konsten hebben by gebracht, en 't sal licht zijn om oordeelẽ, of 't geoorloft zy soodanige dingen van God te versoecken, en, wanneer yemant yets diergelijcks verricht, of dat Godes, of des duyvels hulpe moet toegeschreven werden. Op dat ick andere dingẽ niet hervatte, en is 't niet godloos, stoutmoedigh te schrijven, 't geen
Pag.38. „ *Crollius* doet; Al wat van onse ooghen inde
„ groote Wereldt beschout wert, kan de In-
„ beelding al t'samen voort-telen: alsoo kon-
„ nen alle kruyden alle groeyende dingen,
„ alle metalẽ (*wvaerom oock niet alle gedierten?*)
„ door de Inbeelding en rechte *Gabala* voort-
„ gebracht werden.

Paracelsi natuyrlick geloof.

Dat natuyrlick geloof, het wvelcke een kracht sou zijn om wonder-daden te verrichten,

ten, allen menschen in de eerste Scheppingh gelijckelick aengeschapen en ingeboren, is niet anders als een recht versiersel. De rechte wonder-daden passen alleen de Gemeynte Godes. Even-wel nochtans en is haer allen de kracht om wonder-daden te verrichtẽ niet vergunt: en *Abraham*, *David*, *Salomon* en andere meer hebben noyt *(miracula)* wonderdaden ghedaen. God alleen is een werckmeester der wonder-daden, de welcke die gaven, die 't hem goet dunckt, vergunt, en gelijck *Nicodemus* wel seydt, niemant kan die wonderbare teeckenen doen, 't en zy God met hem zy. De wonder-daden die van de ongeloovige en Toovenarẽ geschien, spruyten uyt de hulpe des duyvels, oock en zijn't geen rechte wonder-daden, maer σημεῖα καὶ τέρατα ψεύδους, valsche teeckenen en wonderheden, gelijck die *Paulus* noemt.

Vangelijcken is het godloos, 't geen *Crol-*
„ *lius* op't 46. bladt schrijft: Dat een rechten
„ *Cabalist* kan doen, al 't geen hy wil; en al
„ wil, 't geen God selfs wil. Want in de geheele Schrift wert nergens vã die Vrije-konste yets geroert, en uyt die selfdige kan door geen eenigh puncktjen bewesen werden, dat God een wel-gevallen in soodanighe Vrijekonsten heeft. Aengaende onsen Salighmaker, die seyt tot syne Leerlingen: *Ick hebbe u mijne Vrienden genoemt: vvant al vvat ick van mijnen Vader gehoort hebbe, hebbe ick u kondt ghedaen.* En *Paulus* getuyght, dat hy alle den raet

Ioh. Cap. 15. vers. 15

Actor. 20. vers. 27

raet des Heerẽ haer verkondiget heeft. Evenwel nochtans vint men nergens yets van dese Vrije-konste, ja werdt verscheyden malen in de H. Schrift verboden.

't Geen *Crollius* op het 36.37.38.39. bladt van de Inbeeldingh schrijft, zijn droomẽ der Offer-priesterkens. Dat de Inbeeldingh een groote kracht heeft, sal niemant loochenen, maer datse sulcx sou konnẽ verrichtẽ, 't geen *Crollius* haer toe-schrijft, zijn niet dan praetjens. Namentlick syn eygen, somtijts oock een's anders lichaem veranderẽ; dat vele door de Inbeeldingh schierlijck Temp'len Gods gewordẽ zijn: dat de Inbeeldingh een Zeylsteen is, treckende over de duysent mijlen veer, en in hare verhoogingh uyt de vier Elementen treckt, al watse wil; dat door de Inbeeldingh de werckingen der Starren in de teecken-beeldekens, steenen en gesteenten konnen gelockt werden, alsoo datse de selfdige krachten met de Starren uyten; dat de Inbeeldingh kan voort-telen, alle 't gene wy inde groote werelt met onse oogen beschouwen, gelijck als alle metalen, en groeyende dingen; dat de Inbeeldingh kracht heeft om sichtelicke lichamen te baren, en voort te brengen; en datse alderhande soo af-wesende als tegenwoordige wonderbare werckingen, 't begrip des menschelicken vernufts overtreffende, kan aen den dagh brengen. Onse handen hebben oogen, *Crolli*, sy gelooven, 't geense sien. Wanneer, bidd' ick doch, hebt ghy, of alle uwe *Gabalisten* en Vry-konstena-

ſtenarẽ (ſonder het toedoẽ des duyvels) ſulcx yets verricht gehadt? Daeromme kan ick my niet genoeghſaem verwonderen, dat *Crollius*, die ſoo wel weet, als 't getal ſyner vingeren, dat noch van hem, noch van yemant anders, gelijck ick korts geſeyt hebbe, die dingen, die hy ſoo beroemelick van de *Gabaliſtiſche* Vrije-konſt uyt-roept, immermeer verricht zijn, of als noch verrichtet konnen werden, te weten, alleen door de Inbeeldingh, ſonder eenige Goddelicke of duyvelſche kracht (door dewelcke wy niet en konnen loochenen vele vvonderbare dingen volwrocht te zijn:) niet-te-min ſoo ſtout-moedigh derft ſchrijven, en de onverdachte jeught voor de ſtricken en guychelrijen des duyvels bloot leggen. Indien alle konſten, wetenſchappen, en aller dingen kennis in den hemel is, en gelijck *Crollius* ſchrijft, den hemel alle deſe dingen bekent zijn, en dat *Crollius* en andere van ſynen Aenhangh het middel hebben, waer door den menſch die dingen van den hemel kan tot hem treckẽ: waerom dan is niemant van haer, door behulp deſer Vrije-konſt, in alle konſten bedreven geweeſt, en heeft alle kennis des Natuyr-kundings, Metael-wiſſelings- en Genees-konſt's van den Hemel afgetrocken, of inſonderheydt de konſt des Wijs-geren Steens, met ſoo veel arbeyts van vele geſocht, uyt-gevonden? waerom ſtekẽ ſy als noch met andere ſterffelicke menſchen in 't ſlijck der onwetenheyt? Indien *Crollius* door ſyne Inbeeldingh de ſieckten kan geneſen,

sen, waerom heeft hy dan in't moevelick bereyden der *Chymistischer* genees-middelen soo veel tijdts versleten? Maer dit zijn niet dan verdichtselen, en herloopingen tot den aenvangh. Want door wat reden beweren sy, dat alle konsten, wijsheden, en wetenschappen in den Hemel zijn? Door geene. Door wat reden bewijsen sy, dat die wetenschappen, soos' in den Hemel waren, van den mensch tot hem kan getrocken werden? van gelijcken door geene.

Op dat ick dan met een woort, het geen ick gevoele, uyt segge, wat van die Vrije-konst, die *Crollius* in syne Voor-rede de Leerlingen des Genees-konst's soeckt in de vuyst te steken:

Vliedt Iongelingen, vliedt'er uyt,
Daer schuylt een gladde slangh in't kruyt:

En onder den honigh der *Chymistischer* ghenees-middelen, leydt in syne Voor-rede een venijnige galle verborgen. Niemant en late sigh door eē schijn van wijsheyt om den tuyn leydē, maer dencke, dat de duyvel erglistigh is, en dat hy somwijlen onder 't decksel van goede Leere den mensch bedriegt, ghelijck *Ioh. Franc. Picus Mirandulanus* wel-bedacht „ vermaent: Gelijck de duyvel, *seyt hy*, de „ menschē door Vrouwen, drinck-gelagen, „ en dertelheden eertijdts wist te trecken, en „ als noch treckt: alsoo heeft hy oock de „ Wijsgeren, doordien sy van dese dingen een „ af-keer hadden, even-wel in die stricken, „ die haer best pasten, gevangen, namentlick

De Ludificat. Dæmon. Dialogo 1.

„ door

„ door een ſchijn van Leere, en heeft haer
„ (*Pythagoram*, *Empedoclem*, *Apollonium*, en
„ andere) op verſcheyde wijſen gelockt, om
„ hem te eeren, onder't deckſel van wijſheyt;
„ onder een waen-geloovigen deck-mantel,
„ een ſchijn van Gods-dienſt vertooghende.
„ Want door trappen der Leere hebben ſy
„ haer tot gebeden, Lof-ſangen, Gods-ſpra-
„ ken of *Oraculen* gewent, waer door ſy ſche-
„ nen te verwervẽ, datſe toekomende dingen
„ konnen voor-wetẽ, en na verſcheyde plaet-
„ ſen door de locht vervoert werden. Sulcx
„ wierdt verricht door de hulpe des duyvels,
„ het welcke ſy nochtans des menſchen god-
„ delickheyt toeſchreven. Want op wat fat-
„ ſoen ſou *Pythagoras* anders nu in *Taurominio*
„ een ſtadt in *Siçilien*, nu in *Metaponto*, in een
„ ſeer korten tuſſchen-loop van tijdt, reden-
„ kavelende vã ſyne Leerlingẽ zijn geſien ge-
„ weeſt? Yder een dan die wachte ſigh, dat
hy onder 't verdeck van de natuyrlicke Vrije-konſt, en van een Goddelicke wijſgerigheyt uyt het licht der Natuyre, die vervloeckte duyvels-konſt niet en kome te oeffenẽ. Yder een die wachte ſigh, dat hy die middelen, die boven de Natuyre zijn, om eenigh werck te uyten niet en gebruycke, ende een uyt-eyndt de natuyrlicke dingen toedichtt', die in harer vermogen niet en zijn, maer aen den duyvel hangen. In welcke ſaeck hedenſ-daeghs van vele Borgerlicke geſondight wert, dewelcke ſchoon ſy de ſtuckẽ des Wijſgerigheyts, Natuyr-kundinghs, en Genees-konſt's niet en

verstaen, onder-tusschen even-wel snackende na nieuwigheden, aen eenige geloof geven, dewelcke roemen, datse in ick-weet-niet-wat eẽ Vrije-konst ervaren zijn, en gebruycken de middelen die tegens de H. schrift en 't Goddelick gebodt zijn strijdende, ende eeren in sulcker vougen de vreemde Goden. Hier geldt niet, soo yemant voorstelt, dat hy geen Verbondt met den duyvel ghemaeckt heeft, maer dat hy slechs eenige middelen, buyten alle waen-geloof, gebruyckt. Want de mensch kan met den duyvel niet alleen in een openbaer, maer oock in eẽ bedeckt verbont getredẽ zijn. Het openbaer Verbont is, wanneer yemant met den duyvel selfs in een Verdragh is overkomen. Het bedeckt, wanneer yemant die middelẽ in 't werck stelt, die een ander, die met den duyvel in een openbaer verbondt gekomen is, van den duyvel heeft ontfangen, en die Leere uyt dẽ duyvel eerst gesogen heeft. By Vertoogh, indien yemant 't zy door teeckenen, of sekere *ceremonien*, of door andere middelen, welckers natuyrlicke mogentheydt niet en is vergunt sulcx uyt te voerẽ, syn lichaem alsoo beborstweert, dat het door een swaert of busch-kogels niet en kan verzeert werden, die maeckt een bedeckt Verbont met den duyvel, en gebruyckt het middel, 't geen de duyvel aen hem, die eerst om dies-wille een Verbondt met hem gemaeckt had, geopenbaert heeft. Want voorwaer de *characters* en teeckenen, of diergelijcke dingen meer en verharden het

lic-

lichaem des menſchen alſoo niet, maer de duyvel, dewelcke die gene, die van hem hulp en byſtant afvorderē, in 't eerſte Verbont belooft heeft, dat hy wilde tegenwoordig zijn, wanneerſe dien *character*, of dat middel ghebruycken ſouden. Soodanige *characters* onkenbaerlick beſchreven, gelijckſe *Apulejus*, in't 4. Boeck van den gulden Ezel, noemt, als van gelijcken die *ceremonien* zijn des duyvels A. B. C. het welcke ſchoon ick of ghy niet en konnē begrijpen, de duyvel even-wel verſtaet het. Want ghelijck de letteren en woordē door eē inſtellingh en toeſtemmingh der menſchen gelden, en hier uyt verſcheyde talen by verſcheyde Volckeren zijn ontſtaen: alſoo hebben oock ſoodanige teeckenen, *ceremonien* en woorden, uyt eē over-een-komſt en toeſtemmingh des menſchen en des duyvels, haren oorſpronck genomen. By vertoogh: De Polen zijn overkomen, dat het woordeken *Bock* God beteeekent. Schoon dan een Pôol met een Pôol ſprekende, dat woordeken noemt, en een Latijn, Grieck, Italiaen, of Franſman dat hoorende, in't minſten niet en vaet, en een Duyts waent, datter Bock (een dier) geſeyt wert: den Pôol even-wel verſtaet dat mē God noemt: Van gelijcken oock ſchoon hy, of hy niet en verſtaet, wat dat teecken, of die *ceremonÿ* beduydē wil: de duyvel even-wel, die dat teecken of *ceremonÿ* deſe beduydenis heeft toegepaſt, verſtaet het. En ghelijck als yemant, die in een tael niet en is ervaren, kan wijs gemaeckt

werden, dat hy eenige woordē uyt die selfdige spreke, als quansuys streckende tot lof van yemant, daerse inder daet niet anders dan scheld-woorden zijn: alsoo kan oock yemant in 't gebruycken van onbekende teeckenen, en het uyten van vreemde woordē sondigen, en om de hulpe en bystant des duyvels biddē. Yder een dan overwege, hoe gevaerlicken saeck het zy, en houde in geheugen, dat het eerste van de tien gebodē seyt: Ghy sult geen vreemde Goden hebben. Die heeft vreemde Goden, die God ter zijden stellende, en op syne mogentheyt niet alleen vertrouwende, middelen gebruyckt, die God niet en heeft geschickt, maer eerstmael van dē duyvel zijn af-gedaelt. Hier dient aengemerckt een geschiedenis, die ick uyt *Martino Delrio* elders heb verhaelt gehadt. *Cornelius Agrippa* heeft tot Leuven gehadt eē Tafel-gesel, een jongman al-te-nieus-gierigh, dewelcke na dat *Agrippa* van huys vertrocken was, gelegentheyt van syn vrouw verkregen hebbende, om in de kamer van *Agrippa* integaen, een besweer boeckjen in de handt gekregen heeft, in 't welcke wanneer hy las, wierdt aen de deur geklopt, en als hy in't lesen voort-ginck, quam de duyvel in, en vraeghde waer toe hy was geropen, en heeft hem, niet antwoordende, den adem opgestopt. *Cornelius Agrippa* t'huys gekomen zijnde, siende de duyvelen syn huys bespringen, en de voor-gevalle saeck uyt een van die verstaen hebbende, gebiedt hy hem, dat hy verrichten wilde, dat het

Disquis. Magic. Lib. 2. Quæst. 29. sect. 1.

het doode lichaem met de andere *Studenten* op de merckt ſoude wandelen. Het welcke hy oock doet: maer wanneer den voer-man het lichaem verliet, is het op de merckt ter aerden neer gevallen. Doordien dan dien Jongelingh niet met dat inſicht, als dat hy dẽ duyvel tot hem ſoude roepen, in dat toover-boeckje geleſen hadde: maer dat de duyvel door 't Verbondt, het welcke hy met Agrippa, of yemant anders gemaeckt hadde, ſigh heeft laten vindẽ: ſoo blijckt hier uyt, als dat yegelick een, en ſulcx oock onwetende, kan verrichten, dat de duyvel, door ſekere woorden, teeckenen of *ceremonien*, waer van in 't verbont is overkomẽ, hem tegenwoordigh, behulpſaem en gedienſtigh ſal toonen.

Wat doch de heylige woorden belanght, deſe werdẽ ſeer ſchandelick miſbruyckt. Den *Apoſtel Paulus* heeft alle het gebruyck der H. Schrifture 2. tot Timoth. cap. 3. verſ. 16. uytgedruckt, ſeggende: *Alle de Schrift is van Gode ingegeven, en is oirbaerlick tot leeringe, tot ſtraffinge, tot verbeteringe, tot ondervvijſinge die in de rechtvaerdigheyt is.* Maer maeckt van dit gebruyck in 't minſten geen gewagh. Daerbeneffens heeft alhier noch de Hebræſche, noch de Caldæſche, noch eenige andere tael meerder kracht, dan al de overighe ſpraken. Siet het 136. bladt deſes Boecks. Heylige woorden.

Auger. Ferrerius (*lib. 2. Method. cap. 11.*) heeft hier van een byſonder gevoelen. Want als hy las, dat de oude Medecijn-meeſters deſen wegh vã geneſen warẽ ingegaen geweeſt, Augerij ferrerij gevoelen van de characters en

 ghe-

woorden. ghelijck by *Trallianum*, *Aëtium*, en andere meer te sien is: en dat hy sagh dat vande nieuwe Schrijvers tegens de bloet-stortingh, vallend-evil, harden arbeyt, koortsen, wonden, harde en diepe versweringen, ontledingen, en scheurselen niet weynige diergelijcke dingen werden gebruyckt; ghelijck uyt *Fernelio* blijckt: meent hy als dat men d'ondervingh en d'achtbaerheyt van soo veel uytmuntende mannen behoort geloof te geven, en dat het eē gesont oordeel niet en past, tegens die dingen te dwars-drijvē, die mē sien en tastē kan; en schat het voor lichtvaerdigheyt, dat men d'ondervindingen der Artzen sal loochenen.

Lib.9.c.4. Lib.12. c. 7. Lib.10. c. ult.

Lib.2. de abditis rerum caus. cap. 16.

Hy schrijft oock, dat de uytkoomst des genesingh niet en spruyt uyt de *characters* of gedichten, maer uyt kracht een's vast-geloovend gemoets, met den Siecken eensinnigh zijnde. En schrijft dat de kracht onses gemoets van sulcken vermogen is, dat soose haer selven yets eerlicks doet gelooven, ende in dat geloove stantvastelick koomt te volharden, dats' alsdan dat selfdige, 't geen sy haer heeft ingeprent, krachtelicken werckt en verricht: by aldien haer 't gemoet vā dien, in wiense merckt, niet tegenstrijdigh en wantrouwigh is. Want indien het geloovigh en mede-helpende sal zijn, sal dat, 't geen het ooghmerck is, veerdiger verricht werden: indien het noch geloovigh, noch wantrouwigh zy, sal even-wel de kracht van 't gemoet des doenders haer werck verrichten. Maer indien by geval den Siecken wantrout,

en

en het genees-middel voor geheel belachelick keurt, ofte indiender omſtaenders zijn, die ſyn vertrouwen verſwacken, en het ghenees-middel in ſyne tegenwoordigheyt verachten, ſoo ſal den opſegger niet vermogen, doordien des anders gemoet tegens ſyn vertrouwen ſtrijdigh is. Indien hy buyten eygen vertrouwen de beleſinge aenvanght, ſulcx is te vergeefs; ten waer hy miſſchien een gemoet voor hadt, het welcke om ſyn botheyts wille niet en voelde, dat het door veynſingh bedrogen wierdt.

Maer dit gevoelẽ van deſen anders geleerden Artz magh oock niet geleden werden. Want alſoo de Inbeeldingh, 't bedencken, en den indruck des gemoets een inblijvende werckingh is, eñ uyt het lichaem in den ſiecken niet over-klimt: ſoo kanſe in een vreemt lichaem niet met allen uyt-voeren; nochte oock door de woorden kan van den beleſenden, 't zy dan wat hy oock dencke of ſigh ſelven inbeelde, yetwes de ſaeck, die beleſen wert, toevloeyen. En indien het ſterck vertrouwen des Artz de hooft-oorſaeck van deſe geneſingh is, hoe komt dan dat deſe geneſing niet door alderhande, maer alleenlick door ſekere beſcheydene woordẽ volwrocht wert? Want al-hoe-wel *Ferrerius* waent, dat eẽ wijs en vollſtandigh man niet alleen die dingen, die van den gemeenen man bezegelt zijn, maer oock andere, die van hem gevonden, of in de hant of ſin gekomẽ zijn, magh in't werck ſtellem: even-wel nochtans iſſer geen blijck

van die ſaeck, maer die kracht wert van de Schrijvers die beſcheydene gedichten en woorden ſelfs toegepaſt: of indien door onuytgeſonderde woorden het ſelfdige kan verricht werden, ſoo ſchuylt de oorſaeck niet in den Artz, maer in dẽ ſiecken; gelijck hier na geſeyt ſal werden. En indien de kracht des geneſinghs, gelijck *Ferrerius* ſelfs toeſtaet, niet en ſteeckt in de gedichten en woorden, maer in de gedachtẽ en Inbeelding des Artz; hoe paſſen dan die woordẽ daer? en waerom ſou den Artz niet ſoo wel ſwijgende, als ſprekende het ſelfdige verrichten?

Soo dan de vvoorden eenigh uyt eyndt volght, het welcke ſy uyt haer ſelven niet en konnen baren, het is nootſakelick; ghelijck voor deſen geſeyt is, dat ſulcx van den duyvel afdael: ofte indiẽ het door des duyvels hulpe niet verricht en wert, voltoyt ſulcx de kracht van d'Inbeeldingh des Siecken; op wat voet *Hippocrates* geſecht heeft, dat het vaſt betrouwen des Siecken veel tot de geneſingh der ſieckten toebrenght. Het welcke *Ferrerius* ſelfs bekent, als hy ſchrijft, dat de beleſingh krachteloos is, wanneer dẽ ſieckẽ wantrout, of ſoodanigh geneeſ-middel voor belacchelick keurt: maer ſchoon in tegendeel dẽ Artz ſonder geloove of indruck ſigh tot de beleſingh vervouge, dat even-wel de werckingh daer op ſal volgen, ſoo maer ſlechs den Siecken aen den Artz geloof geeft, en ſoo bot en eenvoudigh zy, als dat hy niet kan voelen, dat hy door veynſingh bedrogen wert. Siet hier

hier van verders in't 8 Cap. van de Verhand. der Tooverſ. en in't Geſchil van de Schôot-en Steeck-vrije, &c.

Al-hoe-wel in de H. Schrift vertoogen gevonden werdẽ, dat de Apoſtelen den duyvel geboden, en hem uyt-geworpẽ hebben: even-wel is nergens eẽ vertoogh, dat yemant der Heyligen den dienſt des duyvels tot een goet uyt-eyndt, en tot voordeel des menſchẽ gebruyckt heeft. En hoe ſal hy de menſchen dienen, tuſſchen wien, en 't menſchelick geſlachte God van den beginne vyantſchap geſtelt heeft; waer door hy onſe weder-party geworden is, en om ons gaet als eenen brieſchenden Leeuw, ſoeckende wien hy ſal verſlinden. Waerom oock den *Apoſtel* gebiedt, dat wy geen gemeynſchap met de duyvelen ſouden hebben, &c. Siet het 139. bladt deſes Boecks.

Van den duyvel mach geen hulp verſocht werden.

1. Cor. cap. 10. verſ. 20

En al-hoe-wel yemant dit voor *Paracelſo* ſou konnen dringen: dat het ſoo onhebbelick niet en ſchijnt, ſoo yemant eenighe ghenees-middelẽ, en die krachtiger, [illegible] door de banck den Artzen bekent zijn, van den duyvel leerde, waer door hy vele ſieckẽ, ſelfs aen andere Genees-meeſters onverwinbaer, ſou konnen vermeeſteren. Want ſchoon dat genees-middel van den duyvel is afgedaelt: dat niet-temin daer door dẽ menſch veel voordeels aenkomt. Even-wel nochtans is ſulcx noch vayligh, noch Goddelick. Want al-hoe-wel het niet en kan beneent werden, dat de duyvel in de dinghen der Artznij wonder wel er-

varen is: niet-te-min is alle ſyne hulp, die hy ons aendient, bedriechelick, en het lichaem, doch inſonderheyt de ziele des menſchẽ ſchadelick, en van die ſelfdige is meer onheyl en nadeel, dan voorſpoet te verwachten. En alvoren is uyt *Chryſoſtomo* gheſeyt, dat een menſch veel eer behoorde in dẽ doot te gaen, dan door ſoodanige middelẽ ſyn leven te verloſſen. GOD, die quetſt, kan oock geneſen, en, ſoo het den Siecken dienſtigh is, hy ſegent de gemeene middelẽ, als datſe tot geſontmakingh des Krancken gedijen, op dat des duyvels hulpe niet van nooden zy. Daeromme moet van God alleen de hulpe afgevordert werden, en 't paſt niet hem te verlaten, en by ſynẽ vyandt dẽ duyvel over te loopen. 't En gelt niet, dat den Siecken, God om ſyne hulpe aengeroepen hebbende, niet altijts ſyne geſontheyt herkrijght. Want God kan doorgaens helpen: maer alſoo hy ſpeurt, dat het dẽ Siecken dienſtigh is, van de ſieckte niet verloſt te werden: ſoo moeten wy ons in dẽ wille Gods geruſt ſtellen, noch tot verbode middelen, tegens het welgevalle Godes, ons vervoegen; en dien Virgiliaen niet ſlachten, dewelcke ſeyde:

Soo ick tot hulp den Hemel niet kan trecken,
Wil ick de hel tot mijnen dienſt vervvecken.

Een klaer vertoog, dat het onbillick is, hulp van den duyvel te verſoecken, geeft ons de
2.Reg.cap. 1. Koningh *Ahaſias*. Door 't welcke wy duydelick geleert werdẽ, dat in onſe ſieckten van God alleen, en niet van den duyvel by-ſtant moet

moet versocht werden. In 't kort; den duyvel moet men vliedẽ; en 't past niet quaet te doen, op datter goet uyt volge, nochte wy mogen den duyvel tot hooger poogen geen dore openẽ. En hoe sou hy, die een menschmoorder en leugenaer van den beginne af geweest is, na 't getuygenis onses Salighmakers, yets goets, of 't geen den mensch te recht mocht vorderlick zijn, aen den mensch deelachtigh maken? Kan oock yets goets van een werck-meester alles bedroghs verhôopt werden? met d'een hant toont hy ons een broodt, met d'ander reyckt hy ons een steen toe, en is alleen daer op uyt, dat hy de zielen dier gener, die mackerschap met hem makẽ, en hem tot hare hulp versoecken, mocht gewinnen, en alsoo soeckt hy syn, en niet der menschẽ voordeel, die hy al t'samen in't verderf tracht te brengen. Ioh. 8.

De duyvel soude wel eenige volkomelick ghenesen konnen: maer soo grooten weldaet wil hy aen dẽ mensch, dien hy met onophoudelicken haet vervolght, niet besteden: Een versierde schijn-genesingh beneerstight hy alleen, om door verwonderingh van dien de gemoederen des menschẽ te betooveren; en is insonderheydt daer op uyt, als dat hy van die gene, die hy nu tot verwonderingh ghetrockẽ heeft, met Goddelick ontsagh en eerbiedingh sou aengedaen werden, en alsoo den mensch van God af, en na hem toe mocht
„ keeren. Daerom seyt *Leo* seer wel: Dat de Homil. 19.
„ weldadẽ des duyvels schadelicker zijn, dan
„ alle

„ alle ſyne wonden, en dat het beter is ſyne „ vyantſchap, dan vrede te bejagen. Als hy meeſt vleyt, is hy meeſt op bedrogh uyt, het welcke getuygen ſoo andere geſchiedeniſſen, als die, by *Nicol. Remigium.* Wanneer de duyvel eẽ Iongelingh in ſyne gemeenſchap ſocht te verlocken, heeft hy hem in d'eerſte aenſpraeck bevolen, dat hy van dieverij, dronckenſchap, vleeſchelicke luſten, laſteringen, en andere ſondẽ meer ſich ſoude onthouwen, de godſaligheyt oeffenen, den armen door ſyne middelen byſtandt doen, tweemaels ter weke vaſten, de gewone gebeden niet verſloffen, en alles ſorghvuldighlick betrachten, 't geen eẽ Chriſten menſche toeſtaet te doen.

Lib. Dæmonolat. cap. 9.

Daerbeneffens zijn oock de middelen, die ſy in't gebruyck hebben, noch gemeen, noch natuyrlick, gelijck doorgaens in *Paracelſo* te ſien ſtaet: maer woorden, teeckenen, waſſen beeldekens, en andere waengeloovige vonden des duyvels. Soo moet dan in't uyt-keuren der genees-middelen, dewelcke door een vry-konſtige natuyrlicke kracht geſeyt werdẽ vorderlick te zijn, wel toegeſien werden, op dat die middelen, dewelcke van de Natuyr met ſoodanige krachtẽ zijn aen-gedaen, voor geen duyvelſche toover-middelen werdẽ opgetelt, of in tegen-deel alſulcken toovertuychje, onder den naem van een natuyrlick middel, ons in de vuyſt niet geſteken werde. Sommige menſchẽ, ſoo haeſt ſy de oorſaeck van eenige werckingh niet en verſtaen, keuren terſtont die ſelfdige voor toovery, ſeker on-

Toover-middelen hoe te kennen.

onwijssfelick en onvoorsichtigh genoegh. Op dat wy dan desen dwael-wech niet in en slaen, soo moet de ondervindingh wel sorghvuldiglick werden aengemerckt, en de werckingh, dewelcke eẽ menighvuldige en sekere ondervinding voor onfeylbaer stelt, moet voor natuyrlick genomẽ werdẽ, schoon de oorsaeck als noch voor ons bedeckt is. Want wie sou gelooven, dat dẽ Zeyl-steen sigh na het aschpunckt keert, en 't yser tot hem treckt, 't en waer de ondervindingh sulcx had bevestight? En vele soodanige toeneygingen veler dingen zijnder, dewelcke hedensdaegs met dẽ naem van Zeyl-steenige toeneygingen ghedoopt werden. Aen d'ander zy moet oock gelet zijn, dat wy waen-geloovige middelen voor natuyrlicke niet en komen op te vatten. Alhoe-wel wy bevinden, datse dickwils de een en selfdige wercking baren, soo het nochtans soodanige middelẽ zijn, dewelcke geen oorsaeck van die wercking konnẽ wesen, 't gaet vast, dat toovery daer mé vermenght is. En schoon hy, die soodanige middelẽ gebruyckt, buyten alle achterdocht van tooverije is: soo is't evenwel waerschijnelick, dat sulcx voortspruyt uyt het Verbont met dien, die alder-eerst die leere van den duyvel bevestight, gesogen heeft. Waer van die gene ons eẽ voorschrift zijn, dewelcke beletten konnen, datse door geene wapenen verseert werden. Alhoe-wel sy selfs in geen verbont met dẽ duyvel zijn overkomẽ, even-wel nochtans alsoo het seker gaet, dat die middelẽ, die van haer

werden aengewend, onnatuyrlicke middelen zijn, en dat van haer soodanigen kracht niet voort en vloeyt, verrichten sy sulcx door 't verbondt, het welcke hy met den duyvel gemaeckt heeft, wien dese konst alder-eerst van den duyvel is gegeven. En alsoo helpen soodanige middelē door 't verbont met den duyvel, indien niet door een uyt-gedruckt, evenwel door een stil-swijgendt, en nootsakelick uyt kracht van 't eerste verbont met den duyvel aengegaen.

Hoe de Natuyrlicke van de toover-middelen t'onderscheyden zijn.

Op dat dan de waen-geloovige middelen, en die van een bedeckt verbont met den duyvel verdacht zijn, van ons niet gebruyckt en werden, staet op 't navolgende sorghvuldiglick te letten. Want alwaer de kracht een's wonder-daedts, of des natuyrs, of de behendigheyt des konst's ontbreeckt; daer schuylt een Verbondt des duyvels, 't zy dan met wie oock gemaeckt. Daerbeneffens, alwaer gebruyckt werden teeckenē, onbekende, duystere, niet-aen-een-hangende, of oock heylige woorden, maer op een anderen sin ghepast, of wanneer eenige wijsen of *Ceremonien* van geen belangh, ofte andere dierghelijcke dingen werden aengewent: soo is de sake geheel verdacht. Hoedanigh dit van *Paracelso* is, als hy schrijft, dat yemant van eē Tooversieckte kan ontslegen werden, soo hy eē omgekeert versleten hembdt aendoe.

De Philos. occulta.

Meer van dese saeck hier toe te vougen, is niet noodigh. Dan op dat doch een al-te-nieus-gierige sigh selven in geen gevaer en stel-

ſtelle, ſoo laet hem in de H. Schrift de ſtrenge gheboden, waer door dees konſt verboden wert, inſien, en inſonderheyt Exod. cap. 22. verſ. 18. Levit. cap. 20. verſ. 6. en 27. Deutern. cap, 18. verſ. 10. 11. 12. Mich. cap. 5. verſ. 12. Apocal. cap. 21. verſ. 8. Daerbeneffens 't geen *Eraſtus* van deſe ſaeck bereden-kavelt, als oock *Libavius*, die hier van in't lange tegens *Crollium* en de vrije-konſt vã *Paracelſus* handelt, inſonderheyt *in de oeffening van de afſchrickelicke godlooſheydt van Paracelſi Vrije-konſt, volgens 't gevoelen van Crollius.*

Van de krachten des INBEELDINGHS.

VOrders, alſoo de *Paracelſiſten* meeſt al de werckinghen van de natuyrlicke Vrije-konſt, gelijckſe die noemen, en waer van wy in 't voorgaende ghehandelt hebben, uyt de Inbeeldingh trecken; en leeren dat die ſelfdige niet alleen in 't geneſen en 't verweckẽ van ſieckten, maer oock in't barẽ van andere dingen

gen vry wat wonders vermag: en dat de saeck selfs spreeckt, en de gheschiedenissen, van Wijsgeren en Artzen aengeteeckent, leeren dat het niet al om sonst is, 't geen vã de wonderbare werckingen des Inbeeldinghs geseyt wert: soo schijnt het voor al noodigh, in eene plaets volkomentlick uyt te leggen, hoedanigh de krachten des Inbeeldinghs zijn, en hoe dat die wonderbare werckingen van de Inbeeldingh afdalen; het welcke, mijns oordeels, aldergevougelickst hier sal passen.

Wonderbare werckingen des Inbeeldings.

Het is kennelick dat de werckingẽ des Inbeeldinghs veelderhande en wonderbaerlick zijn, waer van wy hier na eenige geschiedenissen verhalen sullen. En schoon genomen datter anders niet gevonden wiert, om te getuygen, hoe verwond'rens-waerde dingen de Inbeeldingh vermagh, soo soude alleen dat, 't geen in de bevruchte vrouwen voorvalt, dat selfdige genoughsaem bevestigen.

Wat de Inbeeldingh vermagh.

Maer alhier moet in den eersten aenvangh dit vermaent werden, dat die werckingen aldernaest van de Inbeeldingh niet en dalen, en dat de Ziele soodanighe werckingen door de Inbeeldingh niet en uyt, of dat de Inbeelding door sigh selven, rechtelick en door eyghen kracht, 't geen van haer wert geseyt verricht te werden, niet voort en têelt, nochte in andere lichamen werckt. Want de Inbeeldingh is maer alleen eẽ Bekennende kracht, en hare werckingh is inblijvendt, ende en gaet niet over in yets anders, en behalven het Bekennen en verrichtse werckelicke niet; maer de Voe-

Voedende en Bewegende kracht koomt toe, in yets anders te wercken. En ſchoon met de verplaetſende beweging de Kennis en Inbeeldingh verſelt is: even-wel en iſſe de naeſte oorſaeck des beweginghs niet, en alſoo en wercktſe in haer eygen, of een 's anders lichaem niet, nochte hermatight, beroert, of verandert door eenige ſoorte van beroeringe. Maer na de Kennis volght de Begeerte, en voor 't leſte koomt het vervolg of afkeer van de Begeerte, die voltoyt wert door een verplaetſende bewegingh, welckers oorſaeck is de verplaetſende kracht van de Inbeeldingh onderſcheyden.

Hoe de Inbeeldingh de Vochtigheden en geeſten beroert.

De vochtigheden van gelijcken en geeſten werdē niet rechtelick en onmiddelbaer, maer by geval alleen van de Inbeeldingh beweegt, verweckende en bewegende die natuyrlicke krachten, de treckende namentlick, vaſthoudende, en uytdrijvende, welckers ampt is, de vochtigheden en geeſten te beroeren, tot voedingh des lichaems; en inſonderheydt die kracht des herts, de vvelcke θυμώδης de moedighe ghenoemt wert, na welckers verſcheydenheyt der bewegingen kenlick is, datſe groote kracht heeft, om de vochtigheden verſcheydelick te beroeren. Voorwaer de Inbeeldingh leyt de vochtighedē en geeſten, datſe na dit of dat deel vloeyen, en bepaelt de roerende kracht, datſe na dit of dat deel de vochtigheden en geeſten toeſtuyre. Alſoo vloeyen hem, wiens gedacht op de vleeſchelicke luſten ſpeelt, de vochtigheden en gee-

ſten na de ſchamele, en in andere bewegingē na andere deelen. Van welcke beroeringh der vochtichedē en geeſten het lichaem oock verandert wert; en niet van de Inbeeldingh ſelfs door ſigh ſelven. Want de Inbeeldingh, gelijck gheſeyt is, is maer alleen een kennis. En het inbeeldigh affetſel en kan geen dadelicke hoedanigheyt baren, noch weſentlick veranderē; alſoo haer zijn, en eygen-weſigh weſen in 't voor-houden alleen beſtaet, en daerom boven haer eygen volmaecktheyt en trap niet en kan wercken.

Hoe de Inbeeldingh het lichaē verandert.

Daeromme al-hoe-wel beſpeurt wert, dat van de Inbeelding verſcheyde werckingen en veranderingen in 't lichaem werden voortgeteelt: ſoo en geſchiet even-wel ſulcx niet, om dat de geeſtige affetſels, de ſinnen en Inbeeldingh voorgehouden, weſentlicke hoedanigheden in 't lichaem baren: maer om dat door de ſinnen, en de voorbeelding van eenige ſaken de natuyrlicke kracht tot mede-gevoelen getrocken, en tot wercken verweckt wert; waer door ghebeurt, als dat in 't lichaem de vochtigheden verſcheydelick beroert werdē, en dat ſelfde veranderen. Alſoo wert uyt 't begrip en 't gevoel of Inbeeldingh van een ſtinckende en afſchouwelicke ſaeck een walgingh of brakingh veroorſaeckt, of 't geheele lichaem door ſchuddingen en bevingen beweegt: en gelijck *Nicol. Florent.* verhaelt, het is ondervonden dat door d'Inbeeldingh van een dreck-loſend genees-middel ſommige dē buyck is weeck geworden, niet dat het affet-ſel

Serm 3.t. 1. ſum.1. c. 5.

ſel des dreck-loſenden genees-middels een kracht van dreck-loſen heeft, maer om dat van de Inbeeldingh de natuyrlicke bewegende kracht tot mede-gevoelen getrocken zijnde, de vochtigheden beweeght, dewelcke beweegt zijnde de uytdrijvende kracht tot de loſingh prickelt: inſonderheyt indien ſoodanige vochtigheden in overvloet in't lichaem zijn. Wt alle het welcke kennelick is, dat of ſchoon de Inbeeldingh wonderbaerlicke werckingen werdẽ toegeſchreven, dat evenwel de Inbeeldingh niet door haer ſelven, maer by geval een oorſaeck van alle dat ſelfdigen is, namentlick de krachten des Ziels bewegende, dewelcke vermogẽ het lichaem t'ontroeren, en te veranderen.

Eerſtelick ſoo beroertſe de begherende kracht, en door middel van de bewegingen des gemoets taſt ſy't lichaem aen. De bewegingen des gemoets volgen de kennis, en uyt 't bedencken van een aengename ſaeck zijn wy blijde, en van een onaengename droevigh. Dat doch de bewegingen des gemoets een groote kracht hebben om het lichaem te veranderen, is kennelick.

Even-wel en verandert de Inbeeldingh het lichaem door de begeerte onmiddelbaer niet, maer middelbaer, namentlick voor ſoo veel de begeerte beroert de natuyrlicke bewegende krachten, de leden, en inſonderheydt het herte ingelijft, dewelcke beroert zijnde de vochtigheden en geeſten bewegen; en de geeſten door haer af-en toe-gaen tot de dee-

len, veranderen die ſelfdige. En alſoo zijn de vochtighedẽ en geeſtẽ de naeſte oorſaeck, van de hermatigingh en veranderingh des lichaems: maer de eerſte en verre oorſaeck is de Inbeeldingh.

Hoe de Inbeeldingh ſieckten baert.

Op deſen voet taſt ſy haer eygen lichaem aen, en verweckt in dat ſelfdighe verſcheyde ſieckten: maer door ſigh ſelven, en door een bloote en eenighe daet des Inbeeldinghs verweckt ſy geene ſieckt met all. Want indien ſy alleen door de daet des Inbeeldings een ſieckt baerde, ſo ſoudeſe de ingebeelde ſieckt baren. Het welcke nochtans niet en geſchiet. Want de melancholijcke menſchen, dewelcke haer ſelven inbeelden, datſe van een ſekere ſieckt ghevat zijn, als namentlick datſ' een grooten neus, of groot lichaem hebben, datſe manck zijn; en vallen daerom in die ſelfdige ſieckten niet: maer indien eenige ſieckt door de melancholy behaelt wert, die ſelfdige is een gemeene ſieckt, dewelcke door de droefheyt, gebreck van ſlaep, angſtvalligheyt, of door een andere bewegingh des gemoets wert ingevoert. En al-hoe-wel ſommige door de Inbeeldingh in een Peſte vervallen: even-wel en volvoert dit de Inbeeldingh door ſigh ſelven niet, maer by geval, door den angſt en ſchrick, die de quaet-aerdige vochtigheden in't lichaem verſchuylende beroeren, dewelcke beroert zijnde de Peſt veroorſaken; en alſoo verweckt de Inbeeldingh en ſchrick de Peſte, niet dan alleen in daer-toe-bereyde lichamen.

Hoe de Inbeeldingh Peſt veroorſaeckt.

Van

Van gelijcken zijn oock andere in andere ſieckté door de Inbeeldingh vervallen; alſoo beelde een ſeker *Vicentijn*, ghelijck *Marcell. Donat.* verhaelt, ſigh ſelven in, dat hy ſoo grooten lichaem hadde, dat het door de deure niet en konde doorgaen, wanneer nu een Artz bevolen hadde, dat men hem door de deure ſoude dragen, heeft den Siecken gheklaegt, dat hy in het door-dragen van binnen geheel verbrokē was: en is korts daer op geſtorvē. Een ander, wanneer hy over de grafſteden van ſyne Ouders wandelde, en by geval op den ſteen alſoo trapte, dat hy met de hielen daer aen vaſt rocht, liet hy ſigh ſelven voorſtaen, dat hy van de geeſten ſyner Ouders getrocken wierdt, en is binnen den ſevenden dagh door die Inbeeldingh geſtorven. Maer ſulcx en geſchiet hier uyt niet, om dat de Siecken haer laten dencken, datſe ſoodanige ſieckten hebben; maer om datſe van die ſelfdige nu al gevat zijn, ende hare beginſelen gevoelen; en alſoo ſtervenſe door die ſieckt, en niet door de Inbeeldingh: of indien de Inbeeldingh yets tot die ſieckte toebrenght, ſulcx geſchiet by geval, door de droefheyt namentlick, vreeſe, en diergelijcke bewegingen des gemoets.

Lib. 2. hiſt. med. mirabil. cap. 1.

De ſieckten, dewelcke by geval, door middel van de bewegingē des gemoets, en d'ontroeringh der vochtigheden en geeſten aldernaeſt werden ingevoert, zijn verſcheyde, na de verſcheyde natuyr en beroering der vochtigheden en geeſté. Voor-eerſt is de Inbeeldingh

dingh een oorſaeck van verſcheyde bewegingen des gemoets. Hoe veel doch de gramſchap, droefheyt, al te grooten blyſchap in't bederven en 't veranderen der vochtigheden vermagh, is genoeghſaem bekent. Daerbeneffens konnẽ alle langhduyrige en aendachtige Inbeeldingen oorſaken van verſcheyde ſieckten zijn; om dat daer door vele geeſten en dampen in 't hooft werden op-getrocken, en van andere deelen, tot de voedingh gheſchickt, werdẽ afgelockt, alſoo dat de werckingen dier deelen niet te recht en konnen voltoyt werden.

Hoe de Inbeeldingh ſiecktẽ geneeſt.

De Inbeeldingh kan niet alleen door dat middel ſieckten baren, maer oock gheneſen. Door dat middel, ſegge ick, namentlick by geval, en niet door ſigh ſelven. Want ſoo ſy door haer ſelven geene ſieckten kan veroorſaken, van gelijcken ſal ſy die ſelfdige door haer ſelven niet geneſen: oock kan een heete ongematigheyt niet verjaeght werden, 't en zy een kouwe gematigheyt werde ingevoert, en alſoo in tegendeel. Daerbeneffens kan tot de geſontmakingh een eenige en enckele bewegingh en werckingh, hoedanig de Inbeeldingh is, niet genoegh doen, maer meeſtentijt zijnder meerder werckingẽ noodigh, gelijck de hermatigingh, koquingh en uytdrijvingh der vochtigheden, herſtellingh der geſtalten in het toeſtuyrent en ontfangent deel.

By geval even-wel vermagh de Inbeeldingh tot de geneſingh yets: om dat het toevertrouwen den Siecken het voor-ſchrift en den

den raet des Artz doet achtervolgen: insonderheyt doordien de Inbeeldingh eenige bewegingen des gemoets invoert, waer door de vochtigheden en geesten beroert werdẽ, dewelcke beroert zijnde, yets vermogen om een sieckt te overwinnen en uyt te drijven. Alsoo verweckt het toevertrouwẽ eẽ vreugde in 't gemoet des Siecken; de vreughde verquickt onse in-gebore warmte, en geestẽ; waer door geschiet, als dat de spijse beter verdouwt, de bedorve vochtigheden overwonnen, en de sieckten verjaeght werden. Want wy sien dat die gene, die vrolick en wel gemoet zijn, hare spijsen bequamer en ghe-swinder verdouwen; en dat in tegendeel de spijsen van die gene, die in eenige angstvalligheyt, vreese of droefheyt steken, niet wel verdouwt, maer bedorven werden, en dat alsoo rauwigheden, en bedorve vochtigheden in het lichaem opgehoopt, en sieckten ingevoert, of verergert werden.

Dit is oock de selfdighe rede, waerom dat sommige, wanneer sy die spijsen, daerse met een grooten lust en treck na verlangen, genieten, gesont werdẽ; al-hoe-wel soodanige spijsen niet heylsaem genoeg en zijn. Want, (Aengename spijsen zijn vorderlick.)
,, gelijck *Hippocrates* schrijft: Eẽ weynigh er- (2. Aph. 38.)
,, ger doch aengenamer spijs en dranck, moet
,, voor een wel heylsamer, doch onaengena-
,, mer spijse gekeurt werden: en soodanigen spijs is insonderheyt de gesontwerdende dienstigh. Want de soete spijse, en daer de Mage een sonderlingen treck na heeft, wert grager

aengenomen, en de Mage omvat en verdoutſe bequamer, en ſoo in haer eenigh gebreck ſchuylt, dat verbetertſe, en verandert het, ſoo veel als mogelick is, in eẽ goet-ſapigh voedſel, waer van het lichaem overvloedighlick gevoedt kan werden, en ſyn vorige krachten gheſwinder herkrijgen, en de overblijfſelen van de ſieckt geluckiger en lichter overwinnen. Maer in 't tegendeel baren de onaengename ſpijſen, en waer van den ſiecken een afkeer heeft, ſchoon ſy goet, en tegens de ſieckten ſtrijdigh zijn, een walgingh en overvloeyingh in de Mage; alſoo haer de Mage niet te recht omvat, noch verdouwt: waer door overvloedt van winden en van rauwe en bedorve vochtigheden wert op-gehoopt, en de ſieckt of vergroot, of verlenght. Ja het is menighmaels aengemerckt, dat ſommige wel uyt geen quade ſpijſe, maer met tegenheyt gegeten, in een koortſe ghevallen zijn, uyt geene andere oorſaeck, dan om dat die ſpijſe, met tegenheyt gegeten, in de Maghe was bedorven. Daer zijn even-wel noch andere oorſaken, waerom eenige ſpijſe, met grooten luſt gegeten, ſomtijts van de koorts verloſt: namentlick door dienſe inder daet, ſchoon ſulcx voor den ſiecken of Artz verborgen is, de ſieckte tegen-ſtrijdt; of doordien op de gegete ſpijſe een brakingh, ſtoelgangh, of ſweet volght; of om dat de Natuyr een wijle tijts van den overvloet der ſpijſen alſoo belaſt is, dat ſy haer tegens de Sieckte niet en kant; op wat voet ſomwijlen de

koort-

koortſighe aenvallen, door overvloedigen dranck, voor een tijt verachtert werden.

De aengename en met-luſt-gegete ſpijſen niet alleen, maer oock yets met vreughden en vermaeck, en na 't welgevallen des Siecken verricht, is ſomtijdts machtigh hem van ſyne qualẽ te verloſſen: om geene ander oorſaeck, dan om dat of in de blijdſchap de geeſten, die door de ſieckt ghelijck als ſlaperigh waren, opgeweckt en verluſtight werden, dewelcke verluſtight en opgeweckt zijnde, in't koquen en 't veroverẽ der bedorve vochtigheden, en 't verwinnen der ſieckten Natuyrs alderbequaemſte werck-tuygh zijn; of om dat de Siecken, wanneer ſy haer eygen wil bekomen, van die Inbeeldingh afſtandt doen, en de ſorge van die ſieckt, die ſy haer valſchelick hadden voorgebeeldt, verlaten. Van welcke ſaeck ons doorgaens verſcheyde Verhalen voor komen.

Thomas à Vega verhaelt, dat eenen met een brandende koorts ghevat, en yel-hoofdigh zijnde, in aller ernſt verſocht heeft, dat hem mocht vergunt werden, in dat ſtaende water (de vloer wijſende) te ſwemmen. Want hy waer verſekert, ſeyde hy, dat hy door dat baden ſoude gheſont werden. het welcke wanneer't hem van den Artz vergunt was, en hy na eenigen tijt, met een ſonderlingh vermaeck, ſigh ſelven op den vloer gerolt en gewentelt hadde, ſeyde, dat het water nu na de knien quam, maer wenſchten even-wel, dat het hooger mochte opklimmen. Korts daer

In Comment. in Artem Medicam Galeni cap. 84.

op beter gemoet zijnde, seyde hy, het raeckt de liefschen. En alsoo allencken het water, volgens dē indruck van syne voorbeeldingh, tot den hals toe opklimmende, sprongh hy met een vrolicke gedaente, en seyde, dat hy nu geheel gesont was, en alsoo is hy van de koorts verlost geweest.

Lib. 2. cap. 17. Een Vrouwe, gelijck *Trallianus* verhaelt, dewelcke haer liet voorstaen een serpent ingeslickt te hebben, eenen braeck-dranck ingegeven, en tusschen 't braken behendelick een serpent onder het uyt-gebraeckte geleyt zijnde, isse van die Inbeeldingh verlost gheweest.

Alexander Benedictus schrijft, dat eenē sigh inbeelde ('t geen misschien wel waer mocht zijn) dat hy horens hadde; dese wierdt aldus geholpen. Twee herten-horens behendigh hem op 't hooft geset zijnde, hebben sy aen die selfdige beginnen te vijlen, en de stucken aen hem vertoogende, is hy genesen. Seker ick twijffel, of ick het de Konst, of de hardneckige Inbeeldingh moet wijten, datter als noch vele aen dat evil sieck gaen.

Aëtius schrijft van eenen, die waende dat hy sonder hooft was, en beleedt aen eē yder, dat hem dat selfdige om syne tyrannije was afgehouwen. Dese is door gauwigheyt van een spits-vindigen Artz, *Philotimus* genaemt, ghesont ghemaeckt. Want desen *Philotimus* heeft bevolen, dat men hem een swaren looden hoet op 't hooft sou setten; het welcke nagekomen zijnde, heeft den Siecken ghe-

klaeght, dat hem het hooft wee dé: waer op de omſtaende Vriende hem antwoorden: ſoo hebt ghy dan een hooft: en op dien voet is hy van ſyn valſche inbeeldingh ontſlegen.

Een ander beelde ſigh ſelven in, dat hy ſeven moſſen in ſyn hooft hadde, deſe wierdt geneſen, wanneer een Artz hem veynſde, die ſelfdige door den neus te willen uyt trecken, een mos, die in de mouw van ſyn kleedt verſchôol, aen den Siecken vertoogende; de valſche Inbeeldingh alſoo door een tegenſtrijdige verdreven zijnde.

Onder andere Verhalen is deſe ghedenckwaerdigh, van eenē die ſigh ſelven liet duncken, dat ſynen neus tot de groote van eenen Elephants ſnuyt waer uyt gewaſſen, ſoo dat die in alle voorvallen hem in den wegh ſtont, ende en konde noch door Vrienden, noch door Artzen van dit ſyn belachelick gevoelen afgetrocken werden. Ten laetſten heeft eenen, wat beter op diergelijcke gelegentheden geſcherpt, den Verſinnigen verloſt op deſen voet. Hy gingh na de kamer van den Melancholijcken, doch bleef voor de deur, die open was, als verbaeſt ſtaen; deſe dit beſpeurende, ondervraeghde wat hem ſchorte. Heer, ſeyde hy, ick en kan niet inkomen, alſoo uwen neus, door ſyne groote, ſulcx my belet. Siet hier, ſey daer op den Verſinnigen, den Man die my helpen moet, de andere zijn mijn Vrienden, en wouden geerne mijn gebreck verbergen. Wel Heer, ſey den Artz, ick ſal u helpen, ſoo't u belieft

my ſulcx toe te laten, en de pijne wilt uyt-ſtaen; het welcke hy op ſtondt belooft heeft, en began ſelfs hoop te krijgen, dat hy van ſy-nen neus mocht vry raken. Doe quam den Artz in, gaende langhs den muyr, als of hy vreeſde ſynẽ neus te mogen quetſen, en heeft hem de ooghen doen verblinden, op dat hy quanſuys van 't werck niet mocht komen af-te-ſchricken: het welcke gedaen zijnde, nam hy hem met een nijp-tangh by den neuſe, en-de liet veel ſtucken levers, met het bloet van een beeſte in een kuype vallen, tot dien eyn-de, terwijl ſyne oogẽ geblindthoeckt waren, inde kamer gebracht; waer na hy die ſtucken met het bloet aen hem vertoogde. Dit heeft hy twee drie reyſen gedaen, tot dat ſynẽ neus wederom tot ſyn eerſte groote gekomen was.

Vele melancholijcke menſchen laten haer ſelven voorſtaen, datſe doot zijn, en willen om hoogh noch om laegh eenige ſpijſe nut-ten, doordien, gelijck ſy ſeggen, de dooden niet en eten. Verſcheyde zijn door dit mid-del aen 't eten gekomen: eenige Mannen als dooden toegemaeckt zijnde, gaen ſitten aen de tafel, aenvangen en eten de voorgeſette ſpijſe, en noodigen de uytſinnige, datſe me-de willen aenſitten: dewelcke dan haer afvra-gende of oock de dooden eten, antwoorden ſy, datſe maer alleen peuſelen, en op haer fat-ſoen eten. Waer door deſe Melancholijcke aengelockt zijnde, gaen ſitten, en peuſelen tot haer den buyck voor ſtaet.

Een ander niet min genuchelick Verhael be-

beschrijft ons *Andr. Laurentius* van eenẽ, die by sigh selven besloten hadde, liever te sterven, dan oyt syn water te maken, uyt vreese dat de geheele stadt, indien hy piste, door dẽ vloedt mocht omkomen. En schoon de Medeçijn-meesters hem seyden, dat noch syne, noch veler duysenden pisse genoegh was, om het minste huysken in de stadt te verdrenckẽ, even-wel en konden sy hem dese sotte, en belachelijcke Inbeeldingh niet uyt het hooft praten: dewelcke ten lesten gewaer wordende syne half-sterckheyt, en 't groot gevaer syn's levens, daer hy in stack, hebbense door een braef verdrchtsel hem tot het water-losen aengeport. Sy maken hem wijs, dat syn's nabuyrs huys in brant staet, laten de klocken trecken, gebieden de knechten en alle de inhuysige hem aen te seggen, dat de geheele stadt byna in vuyr en vlam stont, selfs de Overigheyt der stadt koomt tot hem, hem hertelijcken biddende, dat hy doch de stadt door het eenighste middel, 't geen in syne macht en wil stondt, namentlick door 't losen van syn water, voor haer geheelen onderganck bevrijden wilde. Door welck verdichtsel desen mensch bewogen zijnde, op dat door syn nalatigheyt de stadt niet en quame te verbranden, syn water gelooft heeft, en is alsoo van syne valsche Inbeeldingh, en het gevaer synes levens verlost.

Indien dan de Inbeeldingh, door sigh selven, haer eygẽ lichaem niet en kan aendoen, veel minder salse door sigh selven, dat is, door het

Of de Inbeeldingh in uyter-

licke dingē werckt.

het werck des Inbeeldinghs, uyterlicke dingen aendoen en veranderen: gelijck sommige gevoelen, dat de Inbeeldingh, niet alderhande, maer die, die stercker en edelder is, en van 't lichaem meer is afgetrocken, oock ver-afgescheydene dinghen kan veranderen, de Ver-afwesende sieckten opstuyren, ja haer van 't peert afwerpen. Want de Ziele en werckt in geen uyterlicke dingen, dan door middel van haer lichaem: en insonderheydt het werck des Inbeeldings, gelijck voor desen geseyt is, is inblijvendt.

Even-wel en wil ick niet beneenen, dat by gheval alhier de Inbeeldingh yets vermagh. Want het is kennelick, hoe de lichamen van elkanderen afgescheyden, niet-te-min elkanderen aendoen. Dat de Vrouwen, hare natuyrlicke sieckten hebbende, de spiegels bevlecken en bederven, is buyten twist-spraeck. 't Geen van de tooverije *Fascinatio* ghefeyt wert, en is niet alles te vergeefs. Men seydt oock den *Catablepam* door syn venijnighen oogen-strael den mensch om hals te brengen. Het welck alles voort-spruyt uyt de geesten, dampen, en verborge uytvloeyinghen, door middel van de welcke, als boven is geseyt, de medelijdigheden en aenroeringen der dingen geschieden. Dese geesten konnen van de Inbeeldingh eenighsins gestuyrt, en geleyt werdē. Want alsoo de Inbeeldingh de vochtigheden en geesten op een seker fatsoen, gelijck geseyt is, en na sekere deelen stuyrt: soo werden oock in haet, nijdt, en gramschap de

quaet-

quaetaerdige vochtigheden, die in't lichaem ſchuylen, beroert, en mede na de oogen geſtuyrt en beweeght, en daerom komen die verborge uytvloeyſels overvloediger door de oogen uyt-te-walmen: dewelcke wanneerſe met een quaetaerdige hoedanigheyt zijn aengedaen, de uyterlicke dingen, die ſy bereycken, bewegen en quetſen. En alſoo de oogen oock anderſins van geeſten overvloeyen: ſoo en is 't geen wonder, dat de ſtondighe Vrouwen meer door de oogen, dan door andere deelen, een lichaem beſchadigẽ. Alhoe-wel *Eraſtus* dat ſelfdige beneent, en niet toe en ſtaet, dat door de geeſtẽ of van de oogen, of van andere deelen voort-vloeyende, de ſpiegels beſmet werden; maer ſoo ſulcx voorvalt, dat het van de dampẽ uyt dẽ mont, neus-gaten, en andere deelẽ voortkomende, verricht werdt; en gevoelt, dat de vrouwen ſelfs de alderſchoonſte ſpiegels niet en ſullen beſmetten, ſooſe ſlechs haer wachten, datſe door den mont of neus-gatẽ die ſelfdige niet en komen aen te blaſen.

Diſputat. contra Paracelſ. Part. 1.

Even-wel nochtans wert in deſe ſaeck vereyſcht een ſekere wijte, en 't is geheel onredelick, dat yemant door de Inbeeldingh op ſulcken voet, door 't tuſſen-ſtel van ſoo veel mijlen, yets van een ander ſou konnen aengedaen werden. Het is oock ten vollen nietigh yets de Inbeeldingh toe te ſchrijven, 't geen hare kracht te boven gaet, en waer in ſy geenſins te paſſ' en koomt; als 't geen ſy ſeggen, dat yemant door de Inbeeldingh van ſyn peert ge-

geworpen, en 't koren-gewas van den eenen op den anderen acker verplaetst wert.

Wat de Inbeeldingh des Moeders op hare Vrucht vermagh.

Voor 't laetsten staet ons te sien, wat dat des Moeders Inbeeldingh in hare vrucht vermagh. Alhoewelder eenige zijn, dewelcke loochenen, dat de Inbeeldingh des Moeders aen hare vrucht yets kan doē: even-wel nochtans soo leeren ons soo veel, en soo-gedenckwaerdige aenmerckingen, dat door het werck des Inbeeldinghs de Vrucht verandert wert, als dat het alleen eenen onervaren of hartneckigē mensche past, aen die saeck te twijffelen.

Hippocrates heeft sulcx geleeraert, *(in lib. de superfœt.)* als oock *Galenus*, *(de Theriaca ad Pison.)* met *Avicenna (Fen. 2. lib. 1. doct. 12. cap. 14.)* En ontelbare verhalen zijnder van die saeck, waer van wy maer weynige sullen voorstellen. De daet des *Patriarchs* Iacobs Gen. cap. 30. is genoeghsaem bekent. *Heliodorus* schrijft, dat *Persina* Coninginne van Moren-lant, haren man *Hydaspe*, van gelijcken een Moor, een blancke Dochter *Caricleam* gebaert heeft, uyt oorsaeck dat sy een schildery, waer in *Perseus* en *Andromeda* met blancke aengesichten waren afgebeelt, hadd ingesien. *Hippocrates* heeft door d'ontledingh deses oorsaecks een seker voornaemde Vrouwe uyt nadencken van overspel verlost; dewelcke wit zijnde, uyt een witten Man een kint, swart als een Moor, om dieswill had ontfangen, om dat sy, op haer bedde leggende, de gedaente eenes Moor-mans, voor hare

Lib. 1. Histor. Æthiopic.

oo-

oogen hangende, geduyriglick en wel ſcherp begluyrt hadde. *Damaſcenus* getuyght, dat hy een Dochter geſien heeft, ruygh ghelijck een Beer, dewelcke deſe miſmaecktheyt was aengeboren, om dat haer Moeder, ten tijden van d'ontvangingh, het beeldt Johannis des Doopers, met een kemels-haren rock bekleedt, tegens over de bedt-ſtede hangende, wat te ſcherp beooght hadt.

Galenus getuyght, dat in de Boecken der Ouden van eenen vermaent wert, die in een groote miſmaecktheyt ſynes lichaems overvloedige ſchatten beſat, deſe wanneer hy ſonderlinge begeerte had om een ſchoon kindt voort-te-telen, heeft hy doen ſchilderen een kleyn kindeken, van een aengename gedaente, op dat ſyn huyſ-vrou dat ſelfdige ſoude aenſien, en haer als een voor-beelt voor-ſtellen, wanneer hy met haer te doen ſouw hebben. Waer door 't alſoo is uytgevallen, dat het kindt niet den miſmaeckten Vader, maer het ſchoon geſchildert beeldeken is ghelijck geweeſt.

De Theriaca ad Piſon. c.11.

Alſoo leeſt men, gelijck *Bauhinus* getuygt, dat ſommige met horens zijn gheboren, om dat de Moeders, onder 't byſlapen, het afbeelſel van *Actaeon* beooght hadden.

Levinus Lemnius verhaelt, dat wanneer een Vrouwe buytẽ het echte bedde, 't gebruyck haer's lichaems aen eenen anderen over gaf, vreeſende of harẽ Man opſen onverſiens aenkomende, het werck ſtoren mochte, en de negen maenden verloopen zijnde, een kindt

Lib.1. de Occult. Nat. Mirac. cap.4.

gebaert heeft, niet dē overſpeelder, uyt wien ſy 't ontfangen hadde, maer den afweſenden man in allen deelen ghelijck. Hier op ſlaet het aerdigh ſpot-rijmtje van *Thomas Morus*, het welcke ick om ſyn geeſtigheyts wil, tot vermaeck des Leſers, vertaelt hier toe vough:

Die vier, Sabine, *die u Vrouw*
Voor deſen, als u eygen bouw,
Op uwen kerf-ſtock heeft gebaert,
Doordien ghy noch u eygen aert,
Noch eygen weſen in haer ſiet,
En keurje voor uw' eygen niet.
Maer 't Iongh dat laetſt, door anders kracht,
De Moeder heeft aen 't licht gebracht,
Doordien 't u wonder wel gelijckt,
Dat houdt ghy voor u eygen ijckt,
Dat kent ghy voor u echte kindt,
En wert van u veel meer bemint,
Dan d'ander vier te ſaem; ja komt
Soo veer, dat ghy haer Baſtaerts nomt.
Maer weet, dat dit van Wijſen werdt
Eenſtemmelick gebracht te berdt;
Als dat het voorgebeelde beeldt,
't Geen ſterck in 's Moeders ſinnen ſpeeldt,
Terwyl s' haer minne-luſten boett,
Gedruckt wert in 't gezielde bloedt,
Door onuytſprekelicke kracht;
't Geen in ons eerſte levens gracht
Ontfangen, en te ſaem vereent,
Vormt ſpieren, vlieſen, en gebeent,
Na 't voor-beeldt, dat des Moeders ſin
Het zaet, in 't ſtorten, ſtorten in.

Hier-

Hierom doordien ghy van uw haert
Veel mijlen afgescheyden vvaert,
Ter vvijl de vier zijn voort-gebracht;
En dat u Vrouw doe vveynigh dacht
Om van u oogh te zijn verspiet,
Gelijcken dese vier u niet.
Maer dit alleen, uyt all de vijf,
Draeght 't eygen vvesen van u lijf:
Om dat de Moeder, t'vvijl s' ontfanght,
Selfs in de vreught de vreese pranght,
En heeft 't gedacht op u alleen,
Wt vreese dat ghy mocht haer tvveen
Ontijdigh sien, en storen haer,
Eer 't speeltjen noch voleyndight vvaer.

Balduinus Ronssæus schrijft, dat een sekere Vrouwe, woonachtigh ter Gouwe, siende eenen grootē hoop Kalkoenen, is verschrickt geweest, alsoo datse daer na een kint gebaert heeft, hebbende het aengesicht met vele vleessige uyt-wasschels, van verscheyde coleuren, opsen Kalkoens misinaeckt. Lib. de primordijs. Hominis, cap. 10.

Bauhinus schrijft te *Basil* een Dochterken gesien te hebben, het welcke maer seer weynigh dagen in 't leven bleef, alsoo het op den rugh een vleesigh uyt-was had, den hals van eenē Kalkoensen haen gelijckende, het welcke deurboort, en bloet uyt-latende was, ontstaen uyt een schrick, die de Moeder uyt een sprongh een's Kalkoenschen haen op haren rugh, schierlick was overkomen. Ick selver ken een Vrouwe, dewelcke wanneerse onder eenē moer-beyen boom stont, en vele moer-

beyen haer op het lichaem vielen, eē Dochter ghebaert heeft, dewelcke in die deelen haers lichaems, daer de moer-beyen op de Moeder gevallen waren, wratten, de moer-beyen gelijckende, gehadt heeft. Een ander is my bekent, dewelcke wanneerſe met grooten luſt moſt uyt een ſilvere ſchale, in welckers midden het af-beelſel van een's menſchē herte gegraveert ſtondt, dronck, en een van achteren haer met den neus inden wijn doopte, terſtont verſtoort zijnde, met haer hant dē wijn van haer neus aen het achter quartier gevaeght heeft, uyt vreeſe of haer kindt een rooden neus mocht hebben. Het kindt geboren zijnde, heeft men op den eenen bil het ſelfde af-beelſel een's menſchen-herte geſien, even-eens als het in de ſchale ſtont geſneden.

Paraus verhaelt van eē kint, het welcke met een kick-vorſchen weſen ter werelt quam, om dat de moeder, aen eē koortſe ſieck gaende, door't aenraden eener vrouwe, eenen levendigen kick-vorſch op den pols gebonden had. *Sebaſtianus Munſterus* ſchrijft ontrent *Maience* te ſynen tijde gebeurt te zijn, dat wanneer twee vrouwē over ſtrate met elkander ſpraken, een derde onverſiens van achteren gekomen is, die harer beyder hoofden te ſamen heeft gedouwt, en dat daer na een van die twee, dewelcke bevrucht was, ghebaert heeft twee dochters, met de voorhoofden tot den neus toe aen een gehecht, dewelcke alſoo te ſamen gevought thien volle jaren geleeft hebben. *Gemma* vertelt; wanneer een

Lib. 3. Coſmographiæ.

man

man op ſyn vrouwe, die ſwanger was, verſtoort zijnde een degen trock, om haer het hooft te klooven, is 't geſchiet, dat ſchoon de Vrou door de vlucht het ongeval ontkomen was, even-wel het kindt op die plaets van 't beckeneel, daer den degen op gemunt ſcheen, een groote openingh gehadt heeft.

Gedenck-waerdigh is't verhael van eẽ miſmaeckte vrucht by *Georg. Horſtium* beſchreven. Een's Schaep-herders huys-vrouw in't Dorp *Othmarſheim* onder 't geſegh van *Wirtenbergh*, is by geval in de derde maent haers drachts eenen koren-meulẽ voor-by gegaen, een bondelken gras op het hooft dragende; als op die ſelfde ſtont den Molenaer ſynen leuyen Ezel, met ſtocken aftouwende, uyt den molen joegh. Den Ezel ter deuren uyt loopende, heeft den buyck van de voorbygaende ſwangere Vrouw ſeer ſwaerlick aengetroffen, alſo dat ſy door dẽ aenſtoot ſchierlick verſchrickende, haer rechter-hant voor hare oogen hieldt, en alſoo ter nauwer noot allencken tot haer ſelven quam. Maer uyt de ſtercke Inbeeldingh is 't geſchiet, dat niet alleen den rechten arm van 't Kindt aen de plaets der oogen (de oogen en neus te ſamen verloren zijnde) was aengewaſſen; maer dat het hooft ſelfs een nieuw beckeneel, of dicker huyt, met rouwe ezels-hairen beſet, was aengeklampt. Van gelijcken is oock in dat aenſtooten, de navel-vaten afgebroken zijnde, uyt het tendere lichaem des Vruchts de lever, met het meeſte deel der darmen, on-

Lib. 1. part. 2. Obſerv. 34.

der 't buyck-vlies besloten, buyten den navel uyt-gestort, &c.

Onder anderen is oock dit aenmerckens waerdigh, 't geen in 't jaer 1610. op den 17. van Hoymaent te Praegh is voorgevallen. Aldaer is een kint geboren gheweest, voorts aen de andere deelē wel gesont; maer welckers darmen, lever, maegh en milte, met een velleken omvat zijnde, buyten den buyck hingen. De oorsaeck van dese bedorve ghestaltenis, is geweest een Inbeeldingh, die de Moeder drie of vier maenden voor het baren had bevangen, wanneerse de darmen en 't ingewant van een geslachtet kalf uyt dē opgesneden buyck had sien hangen. Diergelijck byna is, 't gheen *Philippus Hechstetterus* verhaelt: De Huys-vrouw van een seker Vleeshouwer, dewelcke besonder de ghesuyverde darmē met de aenhangende ingewanten verkocht, heeft gebaert een geheel volmaeckt, maer doot kint, wien de darmen met het net, door den navel, uyt den buyck hingen, omwonden en bedeckt met die vliesen, waer in de navel-vaten gewonden zijn. De moeder den gheelen tijt des drachts sieckelick zijnde, heeft voor haer gesetten tijdt ghebaert. Welcke faute deser gestaltenis van gelijcken haren oorspronck uyt de Inbeeldingh gehadt heeft. Want de moeder had dat, 't geen uyt der ossen buyck gesneden werdt, het net namentlick, maegh en ingewanten, doorgaens voor de oogen. Welcke gestage voorbeeldingh het selfdige heeft ingedruckt, in 't geen

Obs. dec. 6. cas. 5.

in

in de lijf-moeder was besloten. 't Is twee jaer geledē, seyt *Bauhinus*, dat by ons eē Rechts-geleerde is ghestorve, wiens rechter-hant na de gedaente een's hasen-poots gesplist was: alsoo behalven den duym, het overige van de hant in twee deelen verdeelt was: want wanneer de moeder, swanger zijnde, eē gast-mael bereyde, onvoorsiens gewaerschout wierdt, dat eē hont de pooten van den haes, die doen gebraden wierdt, had wech gedragen, heeft sy verbaest zijnde, haer rechter-hant gewreven. Het knechtken geborē zijnde, heeft hy gehadt een hant in 't lang aen eē gevormt, en geensins gesplist: maer door hulp des Hantmeesters is den duym, alsoo hy syne kootkens had, van de andere vingeren afgescheyden, het overige van de hant, alsooder maer kootkens voor twee vingeren overigh waren, is in twee deelen gesplist. Mijn buyr vrou over weynigh jaren swangher zijnde, siende een Vleesch-houwer eē verckens-hooft met een bijle door-klooven, heeft een Soon gebaert, wien 't geheele opper-deel des raecks, met het opper-kakebeen en bovenste lip op't selfde fatsoen gekflooft waren. Dat de kinderen somtijts met gekloofde lippen, die wy hase-monden noemen, ter werelt komen, is alleman bekent. En veel meer andere werden door de banck ghesien, dewelcke roode of andere vlecken in't aensicht dragen, hier uyt ontstaen, om dat de swangere Moeders 't zy brant, bloet, of yets anders onvoordachts schierlick voor de oogē is vertoogt geweest.

Lib. 1. de Hermaphrodit. cap. 12.

Hoe de Inbeeldingh het Kindt verandert.

Maer hoe de Inbeeldingh tot verandering des Vruchts werckt, is ſoo duyſter, dat alle de geleerſte Mannen alhier in 't bybrengen der oorſaken blijven ſteken. Dat ſtaet vaſt; dat de Inbeeldingh door ſigh ſelven, onmiddelbaer, en door een enckele werckingh des Inbeeldings de vrucht niet en verandert; doordienſe, gelijck boven is gheſeyt, een bekennende en inblijvende kracht is, en de vormende kracht de naeſte oorſaeck van de groote, fatſoen, getal, plaetſingh en coleur is.

Het kint wert oock door een Inbeeldigh affetſel niet verandert; alſoo dat door ſigh ſelven geē vveſentlicke hoedanigheyt kā voorttelen; en anders geen vermogen heeft, dan de Inbeeldende kracht te bewegen, en aen die ſyn voorworp te vertoogen. En indien het Inbeeldigh affetſel die kracht hadde, ſoo ſouden veel meer veranderingen in de kinderkens voorvallen: en inſonderheyt ſouden de melancholijcke vrouwen, en die op eenighe dingen inſonderheydt hare gedachten ſcherpen, hare kinderen veranderen; het welcke nochtans niet en geſchiet.

't Schijnt meer met de waerheyt overeen te ſtemmen, dat het kint van de Inbeeldingh verandert wert, of middelbaerlick, van de bewegingen des gemoets, door 't beroeren der vochtigheden en geeſten; of de vormende kracht leydende.

De veranderingen des Vruchts

De veranderingen en hinderniſſen, die het kint toevallen, zijn tweederley, gemeene en bepaelde. Gemeene, gelijck als miſgeboort,

doot,

doot, eenige inwendige ſieckten en ſwackig- heden, uytermate groote oft kleynte eeniger deelen, gebreck of overſchot in 't getal. De bepaelde veranderinghen en teeckenen zijn, dewelcke met een uyterlicke ſaeck een bepaelde gelijckenis hebben, als, by vertoogh, met bloet, kerſſen, moer-beyen, of eenige andere vruchten, of gedierten. zijn twee-derley.

Wat de eerſte veranderingen aengaet, die ſelfdighe konnen van de Inbeeldingh aenkomen, door middel van de bewegingen des gemoets, en beroeringh der vochtigheden en geeſten. Maer de bepaelde teeckenen en mercken, dewelcke met eenige uyterlicke bepaelde dingen, de Inbeeldingh voorgehouden, overeen komen, en kan de Inbeeldingh door de bewegingen des gemoets, en beroeringh der vochtigheden en geeſten niet indrucken. Want alſoo de bewegingen des gemoets de vochtigheden en geeſten beroeren; de vochtigheden beroert zijnde konnen of door gewelt, of door te grooten veelheyt na de lijf-moeder en 't kindt beweegt, of van die ſelfdige afgelockt werdē: op wat fatſoen het tendere lichaem van de Vrucht gheweldighlick werdt aengedaen. En alſoo kan een miſ-geboort veroorſaeckt werden, de uytdrijvende kracht des lijf-moeders door de beroeringh geprickelt zijnde; en 't Kint in verſcheyde ſieckten vallen, en ten laetſten ſterven. Om die ſelfdige oorſaeck gebeurt het oock, als dat de geeſten en 't bloet, dewelcke het werck-tuygh en ſtoffe zijn, die de Hoe de bewegingen des ghemoets het kint aendoen.

vormende kracht in 't vormen van het kindt ghebruyckt, geroert en ontstelt zijnde, de vormende kracht in haer werck ontroert werdt, en of door den overvloet der vochtigheden overstolpt belet werdt, of ontbloot van vochtigheden en geesten, die eenen anderen loop nemen, de deelen niet bequaem en vormt, en die selfdige of grooter of kleynder maeckt dan het betaemt, of aen die selfdige geē behoorlick fatsoen of getal en geeft, of in andere manieren, door de fault van't bloet en geesten, in haer werck verdwaelt.

Dan de soodanighe en zijn geen bepaelde missagen, ende en hebben met eenige uyterlicke dingen geene bescheydene gelijckenis; alsoose maer alleen uyt eē gevallige vloeying der vochtigheden in dit of dat deel, door de bewegingen des gemoets beroert, ontstaen, en op een sekere besondere manier, volgens de affetsels in de Inbeeldingh ontfangen, niet en werden bepaelt. Daerom moeten soodanige missagen en veranderingen inde Vrucht veel eer de bewegingen des gemoets, dan de Inbeeldingh toegeschreven werden; en de Inbeeldingh en doet waerachtelijck en werckelijck daer toe niet, noch oock op een ander wijse, dan datse de begeerte alleenlick verweckt.

Bepaelde teeckenen. Maer vvanneer die teeckenen bysondere teeckenen zijn, en bepaelt werden volghens de affetsels in de Inbeeldingh ontfangen, by vertoogh, wanneer uyt eē bloed-gesicht een bloedige vlecke het kint wert ingedruckt, of

of als door d'Inbeeldingh van een Moerbey, een moerbeyſ-gewijſe wratte aen de Vrucht groeyt. ſoodanige teeckenen en veranderingen werden met groot recht de Inbeeldingh toegepaſt; en de bewegingen des gemoets en konnen die ſelfdighe door haer ſelven niet baren. Want of een ſwangere Vrouwe van den Vyandt, van een ratte, of van een hont verſchrickt: ſoo geſchiet even-wel die ſelfde ontroeringh der vochtigheden, namentlick van den omvangh des lichaems, na de innerlicke deelen toe; ende daerom ſoude het kint al op eē manier geteeckent werdē; het welcke nochtans niet en geſchiet; maer de Vrou die van een rat verſchrickt, druckt haer kindt het merck van een ratt in; en die van wat anders, yets anders. Het kan oock geſchieden, dat het een en 't ſelfde teecken in 't kint uyt verſcheyde bewegingen des gemoets ſal ontſtaen, en een Vrouwe kan een Kint, een aep ten deelen gelijck, baren, ſoo wel die gene, die eenen aep lief had, en met hem geſpeelt heeft, als die van den ſelfdigen is verſchrickt geweeſt. Het welck te kennen geeft, datter yets anders in die beſcheydene en bepaelde teeckenē toekomt; de Inbeeldingh namentlick, die de vormende kracht beſtuyrt. Want de vormende kracht alleen vormt aldernaeſt 't geheele lichaem van de vrucht, 't zy dan of ſulcx wel, of qualick toegaet. Maer de Inbeeldingh verleyt ſomtijdts de vormende kracht, en ſtuyrtſe om ſulcx yets te vormen, 't geen de natuyr van't zaet niet en paſt, maer
om

om het dat gene gelijck te maken, het welcke was ingebeelt. En alsoo wertse met groot recht de oorsaeck deser teeckenē en mercken geseght; alsoose tot de bepalingh van dien werckt.

Hoe de Inbeeldingh het Kindt teeckenen indruckt.

Maer hoe dat de Inbeeldingh, de vormende kracht bepalende en bestuyrende, een oorsaeck van soodanighe veranderingen des Vruchts is, valt seer swaer om uyt te drucken, en andere gevoelen van dese sake anders. Dit schijnt het vaylighste, soo wy seggen, dat de vormende kracht van de Inbeeldingh ghestuyrt wert, door de affetsels, voorbeeldelick en voorworpelick, gelijck sy spreken; voorworpende namentlick het begrepen affetsel, volgens het welcke, gelijck als na een voorbeelt en regel, het werck des vorminghs de vormende kracht voltreckt. Doch indien yemant sigh verwonderde, dat de vormende kracht, dewelcke tot de voedende kracht belanght, dat voorbeelt en affetsel kan bekennen; die bedencke voor-eerst, dat de krachten in dē mensch niet van verscheyde Zielen, maer uyt eene Ziel voortvloeyen, en dat het krachten van een en de selfdige Ziele zijn, en datse om dies wil eenige gemeenschap met elkander hebben, al-hoe-wel ons de manier waer door sulcx geschiet, niet genoeghsaem bekent is. Laet hem daerbeneffens dencken, dat het even verwond'rens waerdigh is, dat dat werck, waer in, gelijck *Galenus* spreeckt, de aldergrootste konst en wijsheydt sigh vertooght, en het welcke sonder de alderwijste

en

en alderſterckſte Werck-meeſtreſſe niet en kã voltoyt werden, van die ſelfdige kracht volwrocht wert; en wete, dat de Ziele niet door haer eygen kracht, maer haer van den alderwijſten Schepper ingeſtort, deſe dingen uytvoert, en dat dien grooten en goeden God, gelijck *Scaliger* ſpreeckt, deſe onſe dingẽ tot ons gebruyck vergunt heeft. En of al ſchoon de bekennende kracht van de vormende verſcheyden is: even-wel nochtans moet oock deſe eẽ wetenſchap en kennis op haer fatſoen werden toegeſchreven, gelijck by *Scaligerum* op die ſelfde plaets te ſien is. Alſoo onderſcheyden de ſpranten, door haer kennis en wetenſchap, het voedſel in de aerde, treckende 't geen met haer overeen komt, het oneygene verlatende. Alſoo onderkennen en trecken de deelen onſes lichaems hare voedende vochtigheden, het uytſchot verworpende. Siet *Scaligerum* in ſyn 307. Oeffeningh, aen de 29. Sné. Exerc.6. ſect.5.

Hoe doch het affetſel van de Inbeeldingh in het breyn ontfangen, de vormende kracht in de Lijf-moeder werdt voor-gedragen, is van gelijcken ſeer ſwaer om kennen. Sommighe meenen dat ſulcx door middel van de bewegingen des gemoedts gheſchiet. Het welcke ghelijck ick het niet enckelick en beneen; alſoo het ſeker gaet, als dat die voorworpſels, dewelcke de bewegingen des gemoets invoeren, een groote kracht hebben om het kindt te teeckenen: ſoo twijffel ick oock, of het enckelijck noodigh is, en door-

gaens

gaens vereyſcht werdt, dat het affetſel, door middel van de vochtigheden en geeſten, van de herſſens na de lijf-moeder werde gevoert. Want alſoo eene Ziel in't geheele lichaem is, over-al met alle hare krachten toegheruſt, ſchoon ſy die alle in allen niet en uyt't, maer elcke kracht in 't byſonder door een eygen werck-tuygh voltoyt: ſoo kan't geſchieden, als dat in een deel een ſekere kracht verweckt en aen 't werck gebracht zijnde, die ſelfdige oock een andere in een ander deel verwecke, en aen 't werck brenghe, ja haer in 't werck ſtuyre en bepale: alſoo overall de een en ſelfdige Ziel is. Daeromme ſchoon in 't zaet, tot opbouwingh van een nieu dier, de Ziel op ſyn fatſoen is afgeſcheyden, om te ſyner tijt een evenbeelt te baren: ſoo is 't even-wel geen wonder, alſoo het kindt als noch aen de Moeder vaſt, en haer leven mede-deeligh is, als dat die dingen, dewelcke de Ziele-krachten in de Moeder bewegen, oock de krachten in het zaet konnen opwecken, en het kint meer, dan de Moeder ſelfs aendoen. Want het lichaem des Moeders is nu volmaeckt, ende en heeft niets noodigh dan gevoedt te werdẽ: Maer alſoo de Ziele in 't vormen van 's kints lichaem als noch beſigh is, ſoo kan het licht geſchieden, als dat yets van buyten ſigh daer mé vermenge, en om ſulcx of ſulcx te doen, ſtuyre of afleyde.

Dat ſigh de ſaeck alſoo toedraeght, en dat de bewegingen des gemoets niet altijts noodigh zijn, maer dat een vaſte opmerckingh

al-

alleen, en een Inbeeldingh met eenighe verwonderingh verſelt, genoegh is om het kint te teeckenen, leeren ons verſcheyde dingen. De Coninginne van Moren-landt, ghelijck boven geſeyt is, heeft door 't inſien alleen en 't bedencken van witte Andromedaes ſchilderije een witten ſoon gebaert. Alſoo hebben de ſchapen van Jacob hare lammeren geteeckent, door't aenſien en voorbeelden van de tacken, met verſcheyde coleuren onderſcheyden. En ſoo yemant waent, dat hier een wonder-daet verricht is; dien ſal de ervarentheyt leeren, dat oock andere beeſtē hare ontvange Vruchten, door 't aenſien en Inbeelden van voorgehouwe coleuren, veranderen.

Op wat tijt de Inbeeldingh het kint teeckenen indruckt.

De veranderingen in de Vrucht geſchiedē ten tijdē van d'ontvangingh, (op wat fatſoen van ſommige gelooft werdt, dat niet alleen de Moeders, maer oock de Vaders het kindt konnen teeckenen) en onder 't dragen; maer onder 't dragen dickwilder, op dien tijdt namentlick, wanneer de vormende kracht in't werck is, en na d'ontvangingh in 't vormen van de leden des lichaems beſigh is. Alle teeckenen even-wel en werden t'allen tijden niet ingedruckt. In 't eyndt van de dracht konnen de coleuren verandert werden, eenighe vleeſige uyt-waſſchels en geſwellekens aengroeyen, de groote des deels, ja oock ſomwijlen het fatſoen verandert werdē: maer een geheele vormingh, ghelijck als een voet een peerden-voet, of een hooft eē Verckens of honden hooft gelijck, of een geweldighe ver-

veranderingh van fatſoen, of van getal, en kan in de laetſte maenden niet geſchieden: doordien het nu al t'ſamē gevormt is. Want waer de Natuyr de Vrucht eens gevormt heeft, kan ſy die niet anders beeldē, verdeylen, of 't getal veranderen. Waer uyt blijckt, dat vele dingen maer praetjens zijn, die van ſommige verhaelt werden. Onder dewelcke dit gheſtelt dient, 't geen ſommige ſchrijven, dat de Kieckens van verſcheyde koleuren ſullē zijn, ſoo onder 't broeyen, de eyerē met verſcheyde coleuren beſchildert, of voor de ooghen van de broedt-hinne lakens van verſcheyde coleuren gehangen werden. Want na dat het ey is voort-gebracht, en kan geene Inbeeldingh van de hinne het kiecken teeckenen, en de hinne en geeft aen't kiecken niet, na dat het ey geleyt is, dan datſe door de warmte alleen de vormende kracht opweckt.

Hoedanige teeckenen de Inbeeldingh het kindt kan indrucken.

De Inbeeldingh kan van gelijcken alderhande veranderingē het kindt niet indrucken, maer die alleē, waer toe de ſtoffe des lichaems geſtelt is, en om welcke te voltrecken de vormende kracht bequaem is, en die inde ordere der Natuyre is. Want alhoewel veelderhande affetſels de vormende kracht van de Inbeeldingh konnen voor-geworpen werdē: ſoo kanſe even-wel allers beſtuyringh in het vormen niet volgē, ende en kan niet vormen, dan waer toe ſy bequame ſtoffe heeft, of tot welckers vormingh ſy bequaem is. Alſoo en kanſe geen rechte veren, ſcobben, ware horens, volkome groene, gele, of blauwe coleuren

leuren voortbrengen. Want ſy en heeft geen natuyrlicke wetenſchap, noch bequame ſtoffe om ſoodanige dingen te vormen. En ſchoon ſy in 't grof ſoodanige dingen, die de Inbeeldingh voorworpt, ſomtijts beſchetſt: even-wel en kanſe die ſelfdige noyt ten vollen voltrecken, of nabootſen. Dat doch die teeckenen het kint meer, dan de lijf-moeder des moeders werden ingedruckt, is dit de oorſaeck, om dat de vormende kracht aen't kint, en niet aen de lijf-moeder beſigh is.

Wt alle het welcke nu blijckt, wat van die dingē, die *Paracelſus* eñ ſyne navolgers van de Inbeelding leerarē, te gevoelē ſtaet. Namentlick als dat de Inbeeldingh in haer eygen lichaem wel yets vermach; maer eē vreemt niet en kan aendoen. Want of al ſchoon de Inbeelding des Moeders op de Vrucht yets vermagh: ſoo is die even-wel aē de Moeder ſeer vaſt gehecht, en is ghelijck een deel van de Moeder, waer aenſe door de navel-vaten en Lijf-moeder is gebonden. Het is een heel ander gelegentheyt met die dingen, die buyten het lichaem gheſtelt zijn. En daerom zijnſe al t'ſamen op een dool-wegh, die wanen dat de Inbeelding oock vreemde, en af-geſcheyde lichamen kan aendoen, gelijck *Avicennas*, *Alchindus*, *Pomponatius*, *Paracelſus*, *Crollius*, en die deſe volgen. Dewelcke alhoewelſe al t'ſamen oorſakē hier van trachten by te brengen, ſoo verſchillen ſy nochtans in't optellen der ſelfdiger. *Avicennas* meent, dat de Ziele des menſchē een gelijckheyt met de Engelen

Paracelſi gevoelen van de Inbeeldingh wert onderſocht.

 heeft,

heeft, en gelijck die dese aerdsche dingẽ aendoen, dat vã gelijckẽ de Ziel, door kracht van de Inbeelding, alsoo kan verheven werdẽ, als datse oock in verafgescheyde dingen, sonder middel of werck-tuygh, kan wercken; datse sieckten kan in-voeren en genesen, diese wil, een mensch in een put werpẽ, en wonder-daden baren. *Alchindus* waent, dat de dingẽ, in de Inbeeldingh begrepen, inder daet inde Inbeelding bestaẽ, en door al-om-uyt-schietende stralẽ voort-geset konnẽ werdẽ. *Paracelsus* volgt die selfdige, en hoopt beuselen op beuselen, gelijck soo uyt andere syne schriften, als uyt het boeck van dẽ oorspronck der onsichtbare sieckttẽ te sien is; doch in't geven vã oorsaken noch spits-vindiger noch geluckiger.

Maer dit most van haer allen bewesen werden, dat de schijnselen anders wercken, dan door 't voorhouden, en dat de Inbeeldingh een ander ampt past, dan de beeltenissen en affetsels der dingen van de sinnen ontfangen, te oordeelen, ende het verstant voor-te-dragen, en by gevolgh, namentlick door't voorworpen der affetselen, yets goets of quaets vertoogende, de begeerte tot achtervolgingh of af-keer te verweckẽ: het welcke soose niet en doen, versoecken sy buyten billicheyt dat men soodanige onredelicke besluyten sal geloof geven. Want wien sullense wijs maken, dat het beelt, affetsel en verschijnsel yets meer vermagh, dan beteeckenen en voordragen de saeck, wiens affetsel het is? en dat een inblijvende werckingh in den mensch, buyten den mensch

menſch yets ſal konnen veranderen? Seker gelijck het gehoor en 'tgeſicht een ander niet aendoet: van gelijcken oock de Inbeeldingh niet. En 't geen ſy van de Inbeeldingh der ſwangere Vrouwen, en van de teeckenen en vlecken, die door haer het kint werden ingedruckt, bybrengen, bewijſt niet meer, dan dat de ziele van de Inbeeldingh, 't zy dan op wat fatſoen het zy, beweeght zijnde, in haer eygen lichaem een oorſaeck van beſondere beroeringen is: maer datſe in een vreemt lichaem ſou konnen wercken, bewijſen ſy niet.

Daerom en zijn de droomen van *Paracelſus* gheen wederleggingh waerdigh, als hy voor vaſt ſtelt en ſchrijft, dat onſe Inbeeldinghen haer tot den hemel toe verheffen konnen, en dien ſelfdigen beſmetten; dat door onſe Inbeeldingh de ſtarren des hemels gedwongen konnen werden; dat eenen aen een ſieckte kranck leggende, en maer alleen niet doot zijnde, heeft het leven eñ krachten van eenen ſtercken jongelingh door de Inbeeldingh tot hem getrocken; en dat eenē *Archaſus* de geleertheyt en voorſichtigheyt van andere door de Inbeeldingh tot hem gelockt heeft.

Van gelijckē oock 't gevoelen van *Crollius*, In præfat. admon. dewelcke ſchrijft, dat eē ſtercke Inbeeldingh en haer eyghen, en een's anders lichaem kan veranderen; dat vele door de Inbeeldingh hebben te weegh ghebracht, datſe ſchierlick tempelē Gods gewordē zijn; dat de Inbeeldingh eē Zeyl-ſteen is, treckende al wat haer luſt boven de duyſent mijlen veer; en datſe

wonder-daden baert.

Op dat ick met eē woort uyt-ſegge, 't begin en 't eyndt, de ſpringh-ader der vry-konſtige werckingē, en de herr, waer aen de geheele vrije-konſt vā *Crollius*, die niet weynige nieuwe Schrijvers navolgen, en bedecktelicken voort-planten, en niet dan aen die gene alleen, die tot deſe geheymeniſſen waerdigh gekeurt werden, onder de handt overgeven, is hangende, is dat valſche gevoelen van de krachten des Inbeeldinghs.

De vrije-konſt der Ouden.

En voorwaer die vrije-konſt is vry out (doch om dieſwill niet te beter) en de *Platoniſten*, die neerſtige Duyvel-vierders waren, niet onbekent, van de *Ægyptianen* en andere Volckerē, tot het afgoden-dienſtigh waen-geloof gheneyght, voort-geſproten. Wt de *Platoniſten* heeftſe *Avicennas* geſogē, dewelcke gevoelt, dat de Inbeeldingh die krachten, die hy ſtelt, van eenen Engel, dien den menſch door de Inbeeldingh met hem vereenight, en gelijck als vrundt-lievend en onderdanigh gemaeckt heeft, ontvanght. De gront-veſtingh deſer Vrije-konſt heeft *Marſilius Ficinus* voor-geſtelt (maer of hyſe goet-gekeurt, of alleen verhaelt heeft, 't geen hy in ſyn voor-rede ſchijnt te willē aenwijſen, onderſoeck ick nu niet) waer in hy leert, dat door een ſekere aenvougingh onſes geeſts met den geeſt des werelts, door de Phyſiſche konſt en ghenegentheyt ghedaen, de hemelſche goederen ons 'Ziell en lichaem werden toegeſchoten. Welcke Leere *Marſilij Ficini* ſoude connē geleden

Lib. 3. de vita cælit. compar.

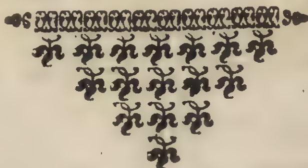
leden werden, indienſe binnen het uyt-ſteck der Natuyre bepaelt was, en op de invloeyingen der ſtarren ſloeg. Het is waerachtigh, 't geen hy in't genoemde boeck aen't 15.cap. ſchrijft: Indien ghy toeſtaet, dat God de dingen, die onder de Mane zijn, wonderbare krachten heeft ingeplant, ſoo vergunt dan de hemelſche noch wonderbaerder. Maer als hy in't 14.cap. ſchrijft; dat wy niet alleen door dat middel eenige weldaden des wereltlicken lichaems en der ſtarren, maer oock der duyvelen bejaghen konnen; ende niet en miſprijſt 'tgeen *Hiarchas* den overſten der Indiſcher Wijſen van *Apollonio Thyanao* geſeyt heeft; dat hy de wetenſchap van waerſeggen bekomen heeft, om dat hy ſoo veel hemellocht in ſyne Ziel droegh; ſchijnt hy tot die waen-geloovigheyt der *Ægyptianen* en *Platoniſten* te vervallẽ, dewelcke in het boeck van *Arbatel* vã de Vrije-konſt der Ouden is voorgeſtelt. Die ſelfde ſtelt ſeven regeerders, volgens de ſeven *Planeten*, met hare heir-legers, dewelcke van eẽ Vry-konſtenaer geropen zijnde, aenkomen, zijn hem onderworpen, en volvoeren ſyne gheboden, en leeraren dat, van 't geen ſy ondervraeght werden. En alſoo die Geeſtẽ verſcheyde bedieningen en krachten hebben, ſtaet het yder vry, ſoodanigẽ Geeſt of Engel, alſt hem gelieft, 'tzy een Geneſenden, Wijs-gerigen, of Mathematiſchen geeſt, of een Engel van borgerlicke voorſichtigheydt, of van natuerlicke, of boven-natuerlicke wijſheyt te verſoecken;

en ſoo hy ſlechs in ernſt, met een groote bewegingh des gemoets, geloof, en ſtantvaſtigheyt, en ſonder eenige twijffelingh eyſcht, ſal hy, ſeydt hy, ſulcx van den Vader, aller Geeſten God, verkrijgen. Maer dit zijn niet dan Nacht-uylen, tot de vogel-vanghſt der menſchen Zielen, van den duyvel uyt-geſet. Die Inbeeldingh van *Arbatel*, *Paracelſus*, *Trithemius*, *Agrippa*, *Crollius*, en dier gener, die deſe navolgẽ, behoort tot die *melancholije*, die in 't gemeen en wel te recht geſeyt wert, des duyvels badt te zijn. Hieromme moeten haer de Jongelingen van dit gevaerlick inſtel wel wachten, en haer niet laten wijs maken (het geen ick weet aen ſommige geſchiet te zijn) dat door ick-weet-niet-wat-voor middelen ſoodanige geeſten tot haren dienſt gheropen konnen werden. Want alſoo hem de duyvel in eenen Engel des lichts kan hervormen, en om ons gaet, als een brieſſchenden leeuw, ſoeckende wien hy ſal verſlinden: ey lieve, wat deure openen die gene den duyvel, die de geeſten, tot haren dienſt, buyten het ghebodt Godes aenroepen? 't Is wel waer, 't geen ſy bybrengen, dat God ſyne gaven den eyſchenden ſal met-deelen: doch indien ſoodanige dingen werden geeyſcht, die God te geven belooft heeft. Maer laetſ' ons aenwijſen, waer God ons in de H. Schrift heeft toegeſeyt, dat hy den menſch Geeſten of Engelen ſal toeſtuyren, dewelcke de *Philoſophy*, de Genees-konſt, en al 't geen ſy willen, ſouden leeraren. Hoe is haer oock 't getal dier

Gee-

Geeften, hare ordere en krachten bekent gewordē? Laetſe maer eenen aenwijſen en voor den dagh brenghen, die door die ſtercke Inbeeldingh, geloof en gebedt, eenen ſulcken geeſt verkregen heeft; maer laetſe ſoo een wijſen, die geen beruchten Toovenaer gheweeſt is. Daeromme, op dat wy dit beſluytē, is die vereeningh en verſellingh der menſchen Zielen met de Engelen en Geeſten, dewelcke door de Inbeeldingh geſchiet, en dat aenroepen der Geeſten om de menſchen dienſt te doen, een afgodiſchen vondt der Toovenaren.

U Y T.

Dro-

De:

Na-

Sieck-

